

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2017

№ 3 (87)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 3 від 23 листопада 2017 р.)*

Дніпро
2017

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **В.А. Глуховець** (голова); д.ю.н., проф. **С.М. Алфьоров**; д.ю.н., проф. **І.Г. Богатирьов**; д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.ю.н., доц. **М.Г. Вербенський**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишня**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., проф. **В.П. Ємельянов**; д.ю.н., доц. **О.Ф. Кобзар**; д.ю.н., проф. **О.Г. Комісаров**; д.ю.н., проф. **М.В. Корнієнко**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. МIRONЮК**; д.ю.н., доц. **Т.П. Мінка**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., проф. **О.В. Негодченко**; д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., проф. **Є.Д. Скулиш**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакарь**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; к.ю.н., проф. **І.Р. Шинкаренко**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **О.В. Ведмідський**; к.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; к.пед.н., доц. **Н.О. Побережна**; к.ю.н., доц. **В.Я. Покайчук**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; к.пед.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т

Офіційно 7

**ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ПРАВА,
КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Кобзар О.Ф.

Правоохоронна діяльність: теоретико-правовий аналіз 8

Кузьменко В.В.

Онтологія духовності в епосе Гомера 16

Марченко О.В., Шевчук Д.Б.

Протидія корупції в історико-філософській
ретроспективі: генезис суспільних уявлень 34

Грицай І.О.

Реалізація принципу гендерної рівності у виборних органах
місцевого самоврядування: теоретико-правова характеристика 43

Несправа М.В.

Моральні основи права у філософії Фоми Аквінського 52

Орлова О.О.

Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання,
що принижує людську гідність: розмежування понять 62

Пайда Ю.Ю., Куруц Н.В.

Релігійна свобода: проблема суміжних
термінологічних конструктів 68

Сердюк І.А.

Вживання термінів «правотворчість»
і «нормотворчість» у сучасній правничій науці 75

Голоборотько Д. Є.

Етапи становлення та розвитку інституту
тюремних священнослужителів (капеланів) 80

Олійник В.М.

Громадський контроль за діяльністю
органів судової влади: теоретико-правовий аспект 88

Єрмоленко Я.В.

Зміст поняття конституційної скарги в сучасній правовій доктрині
та конституційному законодавстві України 95

ЦИВІЛІСТИКА ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ**Комісаров О.Г., Хитра О.Л.**

Концептуальні підходи до використання категорії
«кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України» 104

Собакарь А.О.

Сутність, зміст та структурні елементи
трудо-правового інституту охорони праці 111

Юнін О.С.

Цивільно-правові аспекти сурогатного материнства 119

Грибан В.Г., Клименко О.Б.

Аналіз травматизму на підприємствах
Дніпропетровщини в сучасних умовах 125

Глуховеря В.А.

Напрямки удосконалення матеріально-технічного
забезпечення діяльності МВС України 129

Єрменчук О.П.

Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері захисту
національної критичної інфраструктури:
аналіз та узагальнення нормотворчої практики США 135

Нестерцова-Собакарь О.В., Свистак Ю.В.

Правове регулювання інституту наказного провадження:
зарубіжний досвід та вітчизняні особливості 140

Щокін Р.Г.

Поняття державної політики в галузі освіти 148

Агапова М.О.

Національна поліція України як суб'єкт
адміністративно-правового забезпечення публічного порядку 155

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕКТИЧНІ АСПЕКТИ

Кириченко О.В.

Стан наукової розробки проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки 160

Андрусенко С.В.

Морально-етичні аспекти конфіденційного співробітництва 168

Безуглий Л.А., Васильків Ф.Ф.

Запобігання злочинам Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції 173

Березняк В.С., Людвік В.Д.

Злочини міжнародного характеру, що передбачають екстрадицію особи, яка переховується від слідства та суду 180

Єфімов М.М.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності 190

Захарко А.В.

Проникнення слідчого органів Національної поліції до транспортного засобу особи 198

Плетенець В.М.

Криміналістичне забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству: постановка проблеми 207

Александрова А.Ю.

Досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правового забезпечення призову та мобілізації 213

Басалик С.А.

Проблемні питання міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми 222

Волошина Ю.В.

Загальносоціальне запобігання погрозам застосування фізичного насильства: нормативно-правове забезпечення 231

Грищенко Н.М.

Окремі об'єктивні ознаки протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації 238

Поптанич Ю.М.

Загальнотеоретичні аспекти, нормативне регулювання та основні види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки 245

Хмеленко В.В.

Сучасні погляди на визначення оперативно-розшукового запобігання злочинам 252

Чаусов Д.Ю.

Способи вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини як елемент криміналістичної характеристики 258

Чорна О.В.

Об'єкт злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні 265

Рецензії 273

Довідка про авторів 275

ОФІЦІЙНО

Наказом МВС України від 13 жовтня 2017 року ректором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ призначено кандидата юридичних наук, полковника поліції

ФОМЕНКА Андрія Євгеновича

Народився 16 квітня 1972 р. у Казахстані. У 1994 р. закінчив Полтавське вище військово-командне училище зв'язку, 2005 р. – Луганську академію внутрішніх справ МВС України. Проходив службу у Збройних Силах України, в органах внутрішніх справ (УМВС України в Миколаївській області, ГУМВС України в Дніпропетровській області, МВС України), з 2015 р – на службі в Національній поліції. Учасник АТО.

З січня 2016 р. – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. З травня 2017 р. – т.в.о. ректора.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Редакційна колегія Наукового вісника, науково-педагогічний колектив Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ вітають Андрія Євгеновича Фоменка з призначенням на посаду керівника університету та бажають успішної діяльності у сфері підготовки кадрів поліції й розвитку правничої науки!

ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 342.6

Кобзар О.Ф.

доктор юридичних наук, доцент,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Здійснено теоретико-правовий аналіз підходів до визначення правоохоронної діяльності. Досліджено роль правоохоронної діяльності в системі правових форм діяльності держави та її органів. Розкрито зміст, мету, завдання та функції досліджуваного правового явища.

Ключові слова: *правопорядок, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, правова держава, законність.*

Kobzar O.F. Law enforcement: theoretical and legal analysis. The article deals with theoretical and legal analysis approaches to determining law enforcement. The role of law enforcement activities in the legal form of the state and its organs. The content, purpose, objectives and functions studied legal phenomenon.

Keywords: *law and order, law enforcement, law enforcement, the rule of law, legality.*

Постановка проблеми. Виключна роль держави і права у житті сучасного суспільства природним чином визначають як теоретичну, так і практичну значимість проблем, пов'язаних з державно-правовою організацією та регулюванням суспільного життя. Одним із важливих напрямків цієї діяльності є встановлення та забезпечення демократичного правопорядку, що відповідає нормам міжнародного права. Саме правопорядок є основою та невід'ємним атрибутом правової держави, що визначає реальність права, обсяг прав та

свобод громадян і держави та співвідношення цих прав і свобод у реальній суспільно-політичній дійсності. Важливим засобом забезпечення згаданих прав є правоохоронна діяльність спеціальних органів держави. На сьогодні одним із провідних завдань, які стоять перед Українською державою, є реформування правоохоронної системи, виведення діяльності державного апарату з виконання правоохоронної функції держави на якісно новий рівень [4, с. 4].

Такий вектор реформування пов'язаний ще й з тим, що правоохоронна діяльність є одним із ключових напрямків державної діяльності, в межах якого здійснюється усунення порушень прав, свобод та інтересів людини і громадянина, а також інтересів суспільства і держави, забезпечуючи при цьому стабільність конституційного ладу, державного будівництва й суспільного розвитку. Адже саме за допомогою правоохоронної діяльності, як певної системи інституцій та засобів, можливо надати суспільним відносинам ознак розвитку, динаміки, стабільності та послідовності [14, с. 69].

Враховуючи таку роль у правовому регулюванні та загальне значення правоохоронної діяльності в ефективному функціонуванні держави, особливо актуальним видається дослідження сутності та процесу реалізації даного правового явища на сучасному етапі української державної дійсності в умовах сьогоднішніх соціально-політичних перетворень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На теоретичному рівні ряд проблемних питань щодо правоохоронної діяльності досліджували у свої працях такі вчені: С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, Ю. А. Ведерніков, Й. І. Горінецький, В. М. Горшеньов, С. М. Гусаров, А. П. Заєць, О. В. Зайчук, В. П. Карпунчев, М. В. Корнієнко, А. М. Колодій, В. О. Котюк, В. В. Копейчиков, О. Л. Копиленко, А. М. Кучук, О. І. Нікітенко, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, В. Ф. Сіренко, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров, В. Д. Ткачук, В. Г. Фатхутдінов, М. В. Цвік, В. К. Шкарупа та ін.

Метою статті є надання загальної характеристики правоохоронної діяльності шляхом визначення її поняття, висвітлення притаманних їй ознак та розкриття змісту і значення у правовому регулюванні.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронна діяльність, як явище правової дійсності, виникла досить давно. З розвитком суспільства зміст правоохоронної діяльності змінювався та удосконалювався, а разом з тим формувалися різні підходи до її дослідження. Останнім часом науковці пропонують різноманітні підходи до визначення правоохоронної діяльності, називають різні ознаки, що її характеризують, визначають відмінний зміст та суб'єктивний склад [10, с. 68].

Преш за все слід зазначити, що потреба у визначенні правоохоронної діяльності виникла внаслідок того, що у ст. 1 Конституції України проголошено: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», серед органів якої дедалі більше виникають функції та завдання з контролю, захисту й охорони прав людини, інтересів громадянського суспільства та самої держави. Держава взяла на себе обов'язок охороняти людину

і суспільство від негативних виявів, соціальних відхилень. Людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю [12, с. 98].

Власне через таку ключову роль людини у побудові правової держави й визначається основна ідея досліджень правоохоронної діяльності під кутом зору її місця і ролі в забезпеченні основних прав та свобод людини і громадянина та встановлення правопорядку. При цьому людина виступає як об'єктом правоохоронної діяльності, так і її суб'єктом [15, с. 3].

Саме поняття правоохоронної діяльності широко використовують у правовій і соціально-політичній літературі. Проте воно остаточно не досліджено, хоч законодавство про статус правоохоронних органів, функції, завдання та конкретні напрями їх діяльності, повноваження окремих органів і службових осіб є досить розвиненим. У навчальній літературі нечітко визначено ознаки правоохоронної діяльності, не розмежовано поняття правоохоронної діяльності та спеціальної правоохоронної діяльності, іноді правоохоронну діяльність не відрізняють від судової та правозахисної.

За кількістю суб'єктів і значущістю в державі правоохоронна діяльність посідає значне місце й постійно привертає увагу не тільки науковців, але й органів влади, політичних партій, засобів масової інформації, громадськості. Правоохоронна діяльність – багатоаспектна. Вона включає прийняття рішень, виконання певних дій та їх правові наслідки [8]. Беручи до уваги таку різноплановість правоохоронної діяльності та дискусійність її змісту, в сучасній юридичній науці сформувався досить великий обсяг цікавих підходів до визначення того, що саме являє собою правоохоронна діяльність. Тому для отримання об'єктивного уявлення про правоохоронну діяльність необхідно проаналізувати вже існуючі наукові розробки.

Так, одні вчені пов'язують правоохоронну діяльність з формами діяльності держави та, відповідно, визначають її як одну із правових форм діяльності держави, що має на меті захист суспільних відносин від протиправних посягань, відновлення порушеного правопорядку, притягнення винних у правопорушенні суб'єктів до передбаченої законом відповідальності. Згідно з таким визначенням, правоохоронна діяльність включає в себе: профілактичну, захисну, охоронну (охорона громадського порядку, громадської безпеки і власності), ресоціалізаційну, оперативно-розшукову діяльність, а також розслідування злочинів, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів [2, с. 24].

Друга група науковців має спільну точку зору стосовно того, що правоохоронна діяльність є певним різновидом правозастосовчої, яка є однією із специфічних форм реалізації норм права. Так, Ю. А. Ведерніков, В. К. Шкарупа, В. П. Карпунчев вважають, що під правоохоронною діяльністю «слід розуміти правозастосовчу діяльність з охорони права спеціально уповноважених на те органів за встановленою в законі процедурою, що полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень та обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, у застосуванні до правопорушників примусових

заходів, встановлених державою та регламентованих законом, а також у представництві й захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб» [3, с. 111].

В юридичній доктрині є й інші погляди науковців, які в переважній більшості зміст дефініції правоохоронної діяльності розкривають, насамперед, через визначення суб'єктів, які уповноважені її здійснювати. Враховуючи такий підхід, наприклад, А. М. Кучук під правоохоронною діяльністю розуміє професійну діяльність спеціально уповноважених державою органів та організацій, що здійснюється на підставі та відповідно до закону, а у випадках, встановлених законом, – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів й спрямована на охорону прав та свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин [11, с. 12].

На думку В. Г. Фатхутдінова, правоохоронну діяльність слід визначити як здійснювану на основі Конституції та в межах наданих повноважень нормативно та процесуально регламентовану діяльність спеціальних органів держави та посадових осіб, спрямовану на забезпечення виконання нормативно-правових актів, зміцнення законності та правопорядку, гарантування і забезпечення конституційних прав та інтересів громадян [15, с. 9].

Цікавою є позиція В. М. Дубінчака, який вважає, що правоохоронна діяльність являє собою активну форму поведінки уповноважених суб'єктів з можливістю застосування встановлених законом примусових засобів, що націлена на охорону та захист (відновлення, профілактику порушень) прав, свобод і законних інтересів осіб, та реалізує правоохоронну функцію держави [7, с. 15].

У свою чергу, С. Ф. Денисюк вважає, що під правоохоронною діяльністю в широкому її розумінні розглядаються цілеспрямовані дії не тільки компетентних державних органів щодо захисту порушених прав, профілактики правопорушень, але і діяльність недержавних організацій, а також самих громадян з метою протидії протиправним посяганням і відновлення порушеного права. На думку науковця, широке трактування правоохоронної діяльності більшою мірою відображає існуючий порядок реалізації охоронної функції права і правоохоронної функції держави.

На основі такого тлумачення правоохоронної діяльності вчений називає її суб'єкти, зокрема: правоохоронні (державні) органи, для яких правоохоронна діяльність є основною, саме для здійснення цієї діяльності вони були створені і функціонують; державні органи, для яких правоохоронна діяльність не є основною. Саме ці останні інститути можуть бути віднесені до непостійних суб'єктів правоохоронної системи. Такими (тобто суб'єктами цієї системи) вони стають лише тоді, коли виникли обставини, необхідність здійснити правову охорону тих чи інших правовідносин [6, с. 18].

Окрім того, узагальнюючи вказані вище підходи до розуміння правоохоронної діяльності, можна визначити її об'єкти, як один з елементів її змісту. Відповідно, об'єктами правоохоронної діяльності в сучасній державі висту-

пають: 1) невід'ємні (природні) права і свободи людини та права людини у позитивістському розумінні (суб'єктивне право і законні інтереси); 2) основи конституційного ладу, в тому числі основи суспільного і державного ладу, визначені конституційними нормами, та основи місцевого самоврядування; 3) режим законності у суспільстві; 4) правопорядок як стан суспільних відносин; 5) питання безпеки особи, суспільства і держави; 6) стан правосвідомості і правової культури в суспільстві [5, с. 8].

Слід зазначити, що правоохоронна діяльність є різноплановим різновидом державної діяльності, яка здійснюється численними правоохоронними органами за різноманітними напрямками. Тому ми підтримуємо думку науковців, які вважають, що до складу правоохоронної діяльності включаються не тільки такі елементи як суб'єкти та об'єкти, але й напрямки [5; 15, с. 8].

Звернемо увагу на те, що напрямки правоохоронної діяльності одночасно відображають як поставлені перед нею загальні завдання, так і конкретні функції її суб'єктів та способи й форми їхньої реалізації. До основних напрямків правоохоронної діяльності відносять такі: попередження правопорушень; виявлення правопорушень; припинення правопорушень; розкриття правопорушень; розслідування правопорушень; притягнення до юридичної відповідальності правопорушників; виконання заходів юридичної відповідальності. У правоохоронній діяльності за функціональним критерієм виділяється попереджувальний, охоронний (захисний), регулятивний і контрольно-наглядовий напрямки.

У свою чергу, правоохоронна діяльність за суб'єктно-об'єктним критерієм складається з таких напрямків: попередження правопорушення; охорона громадського порядку, громадської безпеки і власності; оперативно-розшукова та розвідувальна діяльність; контрольно-наглядова діяльність; досудове розслідування у кримінальних справах та адміністративне провадження; правосуддя; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів; надання правової допомоги [14, с. 72].

Кожен з цих напрямків має за мету досягнення конкретних результатів, а саме: 1) усунення порушень норм Конституції України; 2) справедливий розгляд цивільних і кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення; 3) виявлення і усунення порушень закону засобами прокурорського реагування; 4) розкриття злочинів і викриття осіб, винних в їх вчиненні; 5) підготовка матеріалів для розгляду конкретних справ у суді; 6) надання усім, кому це необхідно, кваліфікованої юридичної допомоги, особливо тим особам, що притягаються до кримінальної відповідальності, а також надання інших юридичних послуг; 7) створення умов для нормальної діяльності судів та інших органів [13].

Сутність правоохоронної діяльності також визначається її метою, яка полягає в охороні прав і свобод людини та громадянина, громадського порядку; забезпеченні громадської безпеки; підтриманні правопорядку; втіленні в життя принципу верховенства права. Ця мета досягається при реалізації завдань і функцій, що покладаються суспільством і державою на цей вид дія-

льності [11, с. 12].

До завдань правоохоронної діяльності відносять такі: попередження порушень вимог норм права, запобігання протиправним посяганням на безпеку людини; виявлення та припинення правопорушень і зловживань правом; у випадках скоєння злочинів та інших правопорушень – їх оперативне розкриття, встановлення винних та притягнення останніх до юридичної відповідальності; недопущення необґрунтованих обвинувачень невинних; нагляд за процесом правозастосування; неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом; юридична допомога громадянам.

Функціями правоохоронної діяльності є такі: функція охорони; профілактична функція; функція нагляду (контролю); регулятивна функція; каральна функція; виховна функція [11, с. 16].

Зазначимо, що сутність правоохоронної діяльності також полягає у єдиній системі її сутнісних характеристик як систематичної роботи по охороні правопорядку, здійснюваної у певних формах та видах, що є нормативно визначеними та регламентованими (гносеологічна сутність); роботи по охороні інтересів певної частини суспільства (соціального класу) за допомогою різноманітних, у тому числі і силових засобів (класова сутність); засобу забезпечення правового панування ідей правлячої (пануючої) релігії та поєднання релігійних постулатів і політичних положень (релігійна сутність); способу забезпечення національного розвитку, національної єдності та охорони національних інтересів і самобутності пануючого національного соціуму (національна сутність); засобу гарантування рівних можливостей суб'єктів права та охорони загальнолюдських цінностей (загальносоціальна сутність) [7, с. 15].

Окрім того, правоохоронна діяльність здійснюється за допомогою застосування правових заходів впливу державного примусу (позбавлення волі за вчинення злочину, накладання адміністративного стягнення, стягнення майнової шкоди тощо). Серед заходів правового впливу важливе значення мають профілактичні, попереджувальні дії правоохоронних органів. Важливими рисами правоохоронної діяльності є те, що вона здійснюється у встановленому законом порядку та з дотриманням певних процедур, а також те, що заходи впливу повинні відповідати вимогам законів та іншим нормативно-правовим актам [1, с. 17–18].

Це пояснюється тим, що процес правоохорони можна конкретизувати як сукупність нормативно регламентованих діянь уповноважених органів, що реалізуються у чітко визначеній послідовності та формі, результатом чого є досягнення відповідного юридично значущого соціального ефекту, націленого на забезпечення законності і правопорядку в суспільстві та державі. Стадійність правоохорони має не лише теоретичне, а й практичне значення. Так, теоретичне дослідження послідовності правоохоронної діяльності дає змогу виробити практичну модель етапного процесу охорони права, прав і свобод громадян, законних інтересів осіб, попередження, протидії, розкриття правопорушень. Саме за допомогою моделювання черговості проведення тих або інших правоохоронних дій, а також специфіки їх проведення можна надати

процесові правоохоронної діяльності рис наукової обґрунтованості та системного характеру [16, с. 156].

Тому, виходячи з того, що однією з ознак правоохоронної діяльності є те, що вона реалізується на підставі та відповідно до закону і переважно у відповідній процесуальній формі, важливим є саме адміністративно-правове регулювання правоохоронної діяльності. В цьому контексті ми підтримуємо погляди М. В. Корнієнка, який, досліджуючи зміст сучасної парадигми правоохоронної діяльності, приходять до таких висновків: по-перше, правоохоронна діяльність є основним напрямом діяльності органів державної влади, в межах якого реалізується правоохоронна функція держави; по-друге, суб'єкти правоохоронної діяльності в переважній більшості є органами, на які покладається, передусім, завдання організації та виконання приписів чинних законів (при цьому надається право видання відповідних організаційно-розпорядчих та правових актів), правоохоронна діяльність має розглядатися як управлінська. А тому дослідження даного правового явища повинно здійснюватися крізь адміністративно-правову призму [9, с. 36], що, у свою чергу, потребує нових теоретичних розробок та вдосконалення існуючого законодавства.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що правоохоронна діяльність – одна з важливих форм діяльності держави, що реалізується через вповноважені нею органи державної влади. Досліджувана діяльність, насамперед, направлена на збереження законності у суспільстві, додержання правопорядку та захист конституційних прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина в Україні. Правоохоронна діяльність являє собою зумовлений потребами людини особливий вид соціальної діяльності, яка визначена нормами права та об'єктивною необхідністю впливу на суспільні відносини. Вона знаходить своє практичне втілення у процесі функціонування правоохоронних органів, які повинні попереджати, запобігати правопорушенням і застосовувати державний примус або громадський вплив на осіб, які порушили встановлений законом порядок у суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Басай В.Д. Судові та правоохоронні органи України / В.Д. Басай. – Івано-Франківськ, 2002. – 820 с.
2. Бистрик Г. Правоохоронна діяльність у контексті вдосконалення правових форм діяльності держави / Г. Бистрик // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 20-27.
3. Ведерніков Ю. А. Щодо визначення поняття правоохоронної діяльності / Ю.А. Ведерніков, В. К. Шкарупа, В.П. Карпунчев // Науковий вісник Дніпропетр. юрид. ін.-ту МВС України. – 2001. – № 3. – С. 102-111.
4. Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект / Ю.А. Ведерніков, А. М. Кучук. – К. : Знання України, 2009. – 219 с.
5. Горінецький Й.І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Й. І. Горінецький. – К., 2005. – 20 с.
6. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 / С.Ф. Денисюк. – Дніпропетровськ, 2010. – 36 с.

7. Дубінчак В.М. Правоохоронна діяльність: сутність, суб'єкти, засоби забезпечення (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. М. Дубінчак. – К., 2010. – 20 с.
8. Ільченко О.В. Визначення системи державних правоохоронних органів України та їх місце в системі органів державної влади / О.В. Ільченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/22651/5/11iovodv.pdf>.
9. Корнієнко М.В. Правоохоронна діяльність: адміністративно-правовий аспект / М.В. Корнієнко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 34-36.
10. Кучук А. Правоохоронна діяльність: стан наукової розробки проблеми / А. Кучук // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 68-72.
11. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.М. Кучук. – К., 2007. – 20 с.
12. Нікітенко О.І. Правоохоронна діяльність щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави / О.І. Нікітенко // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 98-101.
13. Організація судових та правоохоронних органів : навч. посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів освіти / І.Є. Марочкін, В.В. Афанасьєв, В.С. Бабкова та ін. ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової, О.М. Толочка. – Х. : Право, 2000. – 272 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravouch.com/page/orgpravo/ist/ist-22--idz-ax294--nf-3.html>.
14. Соколенко О. Напрямки правоохоронної діяльності: особливості теоретичного розуміння / О. Соколенко // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2012. – № 93. – С. 69-72.
15. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Г. Фатхутдінов. – К., 2006. – 16 с.
16. Юсупов В. Процедурні основи діяльності правоохоронних органів України / В. Юсупов // Публічне право. – 2013. – № 3 (11). – С. 153-158.

Надійшла до редакції 07.11.2017

УДК 111.1(07)

Кузьменко В. В.доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-16-33

ОНТОЛОГИЯ ДУХОВНОСТИ В ЭПОСЕ ГОМЕРА

Кузьменко В.В. Онтологія духовності в епосі Гомера. Гомер в «Іліаді» описує необхідну триєдність в онтології духовності, що полягає в опануванні принципів – основоположень духовності, осмисленні цілей та методів її досягнення в суспільстві і окремим індивідуумом. Гомером продемонстровано протистояння добра та зла в душі людини, а також стан страждання, що викликано злом. Оволодіти собою – це величезна душевна праця, яка веде до духовності. Сама людина не може справитися зі своїми пороками, кожній людині потрібна допомога. На погляд Гомера лише людина може призвати душу іншої людини до праці, до подолання пороків – до духовності.

Світогляд Гомера – це заклик до просвітлення духу – до постійної праці душі, заклик до наслідування моралі – до подолання пороків.

Гомер уперше в античній літературі пов'язує найголовніші поняття в житті будь-якого соціуму. Вони спрямовані на надбання духовності, це мораль, прагнення душі індивідуума до постійної праці з подолання своїх пороків, закон.

Ключові слова: онтологія духовності, душа людини, добро та зло, порок, просвітленість духу, мораль.

Kuzmenko V.V. Ontology of spirituality in the works of Homer. While analyzing the category of «spirituality» ontology, Homer's epos, «The Iliad» in particular, is interesting as it reflects the conception of some micro sociums' spirituality in the transitional period. Namely, the end of the archaic period, disintegration of community-generic structure and the generation of private ownership in it. Scrutinizing «The Iliad» one can make a bold claim that Homer mirrors spirituality conception of ancient Greek and Trojan nobility. The ancient poet powerfully describes Greek and Trojan rulers' state of mind, opportunity and inability of their souls to work diligently to overcome negative – vicious state of mind.

Homer uses metaphorical interpretation in his description – meaning transfer. A person's spirits – are different states of mind of Olympic gods – celestial beings, who manage people's actions. A man does not take independent decisions, he is led by the gods all his life, they punish people for their crimes, stop outbreaks of temper, but sometimes act visa versa. More often than that celestial beings commit misdeeds. It is worthwhile mentioning that gods help the Achaeans as well as the Trojans.

Speaking about the ontology of spirituality in Homer's works, it is necessary to mention that the ancient poet describes the necessary triplicity in spirituality of being. Firstly,

gnosiological ideas are the examples of cognition and an ancient man's explanation of the World, in which he lives. Secondly, he worked out the anthropological attitude, thoughts about a man, his soul and what is inherent in it. Thirdly, ethical ideas as the examples which the society and all the individuals are to follow to achieve spirituality.

Homer has demonstrated the conflict between good and evil in a human soul, and also the state of suffering which is caused by the evil. Failing to resist vices – the negative emotional states of the soul, the person and his relatives are sure to be the subject of punishment. But to regain self-possession is a great spiritual work leading to spirituality. The man himself is in no state to overcome all his vices, he needs help. In Homer's point of view, only a human, not a natural phenomenon – a celestial being, can call another man's soul to work, to conquer one's weaker self, to spirituality in our interpretation.

In our opinion, Homer's outlook – is the appeal to serenity – to the everlasting work of the soul, the appeal to follow morality – to get rid of vices. Homer is the first in the ancient literature who linked the most important notions in the life of any community. Firstly, the morality worked out by the society – ideas, which unite the society, also behavioral aspects, sticking to which leads to harmony. Secondly, spirituality – eagerness of the individual's soul to work hard to get rid of the vices. Thirdly, the law – the rule framed in the community, breaking which leads to calamity, in the given case – to the war.

Keywords: *ontology of spirituality, a human soul, good and evil, vice, clear soul, morality.*

Постановка проблеми. Актуальность избранной темы состоит в том, что в каждый выделенный представителями исторической науки, философского знания и других социальных видов знания, культурно-исторический период развития общества, любое социально-этническое образование в целом и микросоциумы, которые в нём находятся, стремились к достижению общественной гармонии – духовности. Кроме того, выработке законов, которые, имея своим основоположением мораль, складывающиеся социально-культурные условия способствуют осуществлению духовности. Особо подчеркнём, что названная проблема не была решена ни в один из культурно-исторических периодов жизни людей. Она не решена и сегодня.

Можно смело утверждать, что общество в целом духовно и каждый индивидуальный человек, его составляющий, духовен, если в обществе достигнута гармония. Поэтому не станем, уважаемый читатель, связывать духовность только лишь с религиозным началом общества, как это иногда принято. Рассмотрим её в более широком контексте.

Попробуем раскрыть многогранность категории духовность, в которую, как нам видится, следует включить ряд понятий. Выделим основополагающие, на наш взгляд, понятия. Во-первых, понятие познавательной активности, оно относится к сообществу исследователей, которые заняты поиском образца гармоничного, а, значит, духовного общества. Во-вторых, понятие методов – путей, оно относится к сообществу идеологов, которые ведут социально-этническое образование к гармонии – духовности. В-третьих, понятие приобщения к выработанному образцу духовности, которое относится к каждому индивидуальному человеку, а, значит, и обществу в целом.

Укажем читателю на то обстоятельство, что лишь в обществе, в котором существует и поддерживается духовность, возможно развитие духовного индивидуального человека. Духовность транслируется от целого к части, от

общества к каждому конкретному индивидууму.

Говоря об образце гармонии, особо подчеркнём, что у человечества ни в одну из культурно-исторических эпох его развития не было иного образца гармонии, кроме гармонически устроенного космоса.

Значит, вначале следует постичь основы космической гармонии, затем найти методы приобщения к ней. Особо выделим тот аспект, что одним разумом постичь гармонию космоса никогда не удастся. Космос, как утверждают исследователи, бесконечен. Человек не в состоянии постичь, что есть бесконечность – его жизнь конечна. Бесконечность – регулятивная форма нашего мышления. Гармонию космоса можно постичь лишь эмоционально, в последующем разум попытается выстроить доступную его пониманию схему космической гармонии и при помощи эмпирии раскрыть законы некоторых составляющих этой схемы.

Таким образом, онтология духовности в обществе – это триединство, которое состоит в постижении принципов – основоположений духовности, целей и методов её достижения. Во-первых, это достижение цели, состоящей в осознании принципов космического совершенства как образца основоположений гармонии в обществе. Во-вторых, поиск методов перенесения космической уравновешенности в сферу общественных отношений. В-третьих, установление цели постоянного стремления общества в целом и индивидуального человека к эмоциональному и рациональному постижению основ космической гармонии и приобщению к ней.

В нашем понимании, онтология духовности в обществе состоит в осмыслении возможности и приведении разнообразных эмоциональных состояний душ людей к состоянию космического совершенства.

Онтология духовности индивидуума – это постоянный кропотливый труд души, который даёт возможность приобщения к образцам гармонии, вырабатываемой в обществе. При этом индивидуум приучается сдерживать свои негативные – порочные – эмоциональные душевные проявления.

Изложение основного материала. Отметим, что зачастую в истории развития человечества представление каждого социально-этнического образования о духовности изменчиво и не всегда совпадает с образцом космической гармонии. Оно зависит от социально-политических, демографических, климатических, географических и ряда других условий, в которых находится общество в каждый конкретный период своего развития. Законы общества в каждый культурно-исторический период выводятся эмпирически, не всегда отражают образец космической гармонии. Представление общества архаического периода о гармонии отлично от того, что возникает в период появления семьи, частной собственности, государства.

Эпос Гомера, в частности «Илиада», при исследовании онтологии категории «духовность» интересен тем, что в нём отражено представление о духовности ряда микросоциумов в переходный период. А именно, в завершение архаического периода, разложения общинно-родовой формации и зарождения в ней частной собственности. При анализе «Илиады» можно смело утвер-

рждать и о том, что Гомером отражено представление о духовности древнегреческой и троянской родовой знати. Античным поэтом ярко описываются душевные состояния греческих и троянских правителей, возможность или невозможность их душ к кропотливому труду по преодолению негативных – порочных душевных состояний.

Особо подчеркнём, уважаемый читатель, то общеизвестное обстоятельство, что в общинно-родовой период нет разрыва сознания индивидуума и коллектива. В тот период существовало единое коллективно-родовое сознание. Среда, порождавшая гомеровские поэмы, в особенности «Илиаду» – общественная и военно-политическая жизнь греков при изменении их демографического состояния.

Можно считать вполне установленным представителями исторической науки фактом, что эолийцы, которые населяли Фессалию и Беотию, достигли значительной степени патриархального духовного развития. По утверждению исследователя А. И. Тюменева, при этом изменялось их демографическое состояние. Вследствие указанного обстоятельства, они в третьей четверти второго тысячелетия до нашей эры с колонизаторскими целями отправились на северо-запад Малой Азии [21, с.192–201].

Эолийцы-завоеватели несли с собой выработанное представление о духовности. Это касается, во-первых, бытовых традиций, во-вторых, мифов.

На наш взгляд, мифы следует рассматривать двояко. Как общественные объединительные идеи, появившиеся в результате эмоционального постижения космической гармонии. Как выработанные религиозные верования – разумные схемы осмысления и описания основоположений гармонии космоса. Отметим для читателя – соотношение веры и разума, остро поставленное мыслителями средневековья, присутствовало в каждом культурно-историческом периоде существования человечества.

Эолийцы покорили часть Малой Азии и вошли в духовное соприкосновение с тамошними народами, в общении с которыми они переработали собственные мифы и религиозные верования. Указанное переосмысление связано с двумя обстоятельствами, во-первых, с усвоением малоазиатских мифов, во-вторых, с характером своей колонизаторской деятельности. Победы эолийцев вызвали в дальнейшем переселение иных греческих племён – ионийцев, которые на родине выработали своё представление о духовности. Ионийское представление о духовности накладывается на то, что выработано, а затем переосмыслено эолийцами в результате духовного общения с народами Малой Азии.

Специально отметим для читателя – мы не ставим под сомнение ряд научно-исторических проблем. Во-первых, подлинности событий, которые отражены в «Илиаде» и «Одиссее». Во-вторых, духовных и бытовых особенностей культурно-исторического периода, отражённого в эпосе. Это дело представителей исторической науки, которые до сих пор не могут сказать со всей определенностью, на какую историческую реальность ориентировался Гомер, изображая троянскую войну и связанные с ней события, и что следует

понимать под «гомеровским периодом».

Особо подчеркнём, что указанные проблемы возникли в непосредственной связи с археологическими открытиями Г. Шлимана. По убеждению исследователя Ю. В. Андреева, «Шлиман сумел реабилитировать «Илиаду» и «Одиссею» в глазах европейской науки, показав, что наряду с элементами вымысла, мифа в них есть и элемент саги, т. е. подлинной исторической традиции. Раскопки Г. Шлимана продемонстрировали историческую подлинность важнейших политических центров, фигурирующих в эпосе: Трои, Микен, Тиринфа, Орхомена, после чего появилась возможность говорить и о реальности запечатленных в поэмах событий из истории «Героического века» и прежде всего о реальности самой Троянской войны. В ряде случаев обнаруживалось удивительное сходство между отдельными эпическими реалиями и предметами, найденными во время раскопок. В рост человека щит Аякса оказался изображенным на клинке бронзового кинжала из IV шахтовой могилы в Микенах, украшенном сценой охоты на львов. Остатки шлема из клыков вепря, обнаруженные в той же могиле, напомнили описание такого же шлема в X песни «Илиады», а найденный здесь же золотой кубок с двумя ручками, украшенными фигурками голубей, невольно ассоциировался с воспетым поэтом «двоедонным» кубком Нестора» [2, с. 68].

Нас интересует не столько подлинность исторических событий, отображённых в эпосе Гомера, автор ставит задачу – интерпретировать представление о духовности, которое выработано в раннем греческом обществе в период колонизаторских войн.

Разработанность проблемы. Обратим внимание читателя на огромное количество авторов, которые анализировали в различных аспектах эпос Гомера. Укажем, что А. Ф. Лосевым выделено их более тысячи. В предисловии к труду «Гомер» А. Ф. Лосев пишет: «По Гомеру существует огромная литература, насчитывающая сотни и тысячи разного рода книг, статей, заметок, словарей, популярных изложений и всякого рода исследований, начиная от анализа отдельных слов или грамматических элементов и кончая многотомными трудами. Изложить всю эту литературу не представляется никакой возможности. Кроме того, новейшая иностранная литература, неизменно растущая из года в год на разных языках, доходит до наших библиотек не вся. Мы решили, в основном, ограничиться литературой последней четверти текущего века. Этим объясняется то, что, к сожалению, не все разделы гомероведения представлены у нас равномерно в смысле изложения и использования новейшей литературы. Думается, впрочем, что для читателя это не будет особенно большой потерей, т. к. и без того литературы о Гомере имеется в наших библиотеках очень много, и иностранных работ о Гомере излагается у нас немало» [14, с. 9]. Уточним, что наше собственное исследование касается одного лишь аспекта гомеровского эпоса – онтологии духовности, которая выработана в раннем греческом обществе.

В нашем обзоре литературы представим некоторое небольшое количество наиболее поздних источников и тематику, которая в них отражена.

Стиль Гомера, построение мифологической традиции в античности, хронологию в творчестве Гомера детально рассматривали А. Ф. Лосев [14], П. Н. Барышников [5]. Авторы утверждают, что у Гомера, в частности в «Илиаде», способ изображения действительности линейный, геометрический. Этот внутренний и вполне органический художественный стиль Гомера, аналогичен тому геометрическому стилю в изобразительном искусстве, который существовал в Греции в период возникновения гомеровских поэм. Гомер отдавался восприятию действительности, которое было ему органически свойственно. Отметим, что геометрический стиль гомеровских поэм привлекал к себе многих исследователей.

Идеи, которые могли объединять архаичное общество, в частности, идею религиозности, кроме того, границы свободы и ответственности в архаичном обществе анализировали в рамках собственных исследований О. Д. Агапов [1], Л. Е. Бляхер [6], В. И. Волжский [8], В. А. Гура [12], А. Г. Заховаева [13], А. В. Лукьянов [15], В. Л. Махлин [16], Ф. Т. Михайлов [17], Д. В. Пивоваров [18], С. Л. Слободнюк [19], Г. Г. Соловьева [20]. Обобщая результаты исследований указанных авторов, можно с уверенностью утверждать, что, по их мнению, Гомер отражает не одни лишь условия жизни общинно-родовой формации, с присущей ей идеей, которая объединяет общество. Античный автор показывает, что началось разложение общинно-родовой формации и зарождение в ней частной собственности. Однако возникло главное – различные проявления деятельности отдельного индивидуума, который уже сознаёт себя как самостоятельного героя. Он не видит идеи, которая объединит общество, в том числе и религиозной, поэтому часто действует по своей инициативе и по своим личным побуждениям. Но индивидуум еще не до конца оторвался от родовой общины. Хотя в связи с растущим разложением родовой общины строгий и наивный эпический герой чувствует себя гораздо сложнее в контексте ответственности за свои деяния перед обществом. Он размышляет о рамках собственной свободы. Обеспеченная, часто роскошная жизнь ослабляет его суровую душу и приучает его к более тонким и уже не столь героическим переживаниям. Индивидуум приучается к эстетическому любованию своим прошлым и своим настоящим. Внутри общинно-родовой формации появляются сословия, среди них родовая знать, которая живет весьма обеспеченно и даже роскошно. Знать имеет много времени для удовлетворения своих эстетических потребностей.

Учение о бытии, как об устройстве мира в творчестве Гомера, анализировали В. Г. Арсланов [3], А. В. Ахутин [4], Ю. Б. Бореев [7], П. П. Гайденко [9], Гуго Фридрих [22]. Обобщая мысли указанных авторов, можно интерпретировать, что подлинное место эпоса – это восходящий патриархат, когда человек настолько овладевает силами природы, что может с ними героически бороться и героически их себе подчинять. В эту эпоху родовая община становилась оседлой, и здесь она, рационально используя природные богатства, начинает осознавать себя как нечто единое целое, начинает помнить свою историю и тех великих героев, которые её создавали и организовывали, кото-

рые её охраняли и двигали вперед.

Таким образом, проблема онтологии духовности в эпосе Гомера не затрагивалась не только указанными нами авторами, но и иными, чье наследие рассматривал А. Ф. Лосев. Значит, она по праву является предметом нашего исследования.

Целью статьи является интерпретация особенностей онтологии духовности, выработанной в раннем греческом обществе в период колонизаторских войн и отраженной в эпосе Гомера, в частности, в «Илиаде».

Объект исследования. Эпос Гомера, в частности, «Илиада», в котором отражено представление о духовности ряда микросоциумов в завершение архаического периода, разложения общинно-родовой формации и зарождения в ней частной собственности.

Предмет исследования. Представление о духовности, которое выработано в раннем греческом обществе в период колонизаторских войн и отражено в эпосе Гомера.

Методы исследования тесно связаны с предметом исследования. Это, в первую очередь, методы системного анализа и синтеза, которые автор применяет к текстам гомеровского эпоса, а также герменевтический метод, позволяющий в ряде фрагментов эпоса интерпретировать понятия, входящие, на наш взгляд, в категорию духовность.

Интерпретируя проблему онтологии духовности в эпосе Гомера, отметим, что античный автор ярко описывает особенности человеческой души. В ней присутствуют как негативная, так и позитивная эмоциональная составляющие. Человеческой душе внутренне присущи такие негативные порочные эмоциональные состояния: гнев, злость, зависть, жадность, похотливость, каприз, высокомерие. Кроме того, душе присуще состояние страдания, которое вызвано вышеуказанными негативными состояниями. Но в душе содержится и доброта. На наш взгляд, Гомер осуждает негативные эмоциональные составляющие человеческой души и призывает её к кропотливому труду, благодаря которому душа приходит к доброте и поэтому находится в гармонии.

Говоря языком сегодняшнего дня, Гомер в своих описаниях использует метафорический подход – перенос значений. Душевные состояния человека – это различные душевные состояния олимпийских богов-небожителей, которые руководят действиями людей. Человек не принимает самостоятельных решений, его ведут по жизни боги, они наказывают людей за преступления, останавливают порывы гнева, но иногда поступают и наоборот. Зачастую небожители совершают неблагоприятные поступки. Особо выделим, в гомеровском эпосе боги помогают как ахейцам, так и троянцам.

Анализируя «Илиаду», интерпретируем онтологию категории «духовность» и понятия, которые с ней связаны.

Ограниченность объёма статьи заставляет её автора выбрать наиболее значимые песни «Илиады». В них, на наш взгляд, отношение Гомера к духовности, которую станем рассматривать сквозь призму понятия о кропотливом труде души по преодолению своих пороков, отражено наиболее ярко. Поэто-

му проанализируем содержание следующих песен: первой – «Язва. Гнев», песни третьей – «Клятвы. Смотр со стены. Единоборство Александра и Мелелая», двадцатой песни – «Битва богов», двадцать четвертой песни – «Выкуп Гектора».

Содержание первой песни «Илиады», «Язва. Гнев» – завязка поэмы. Её предмет – гнев, как один из величайших душевных пороков, испытываемый греческим царем Ахиллесом на греческого царя Агамемнона из-за отобранной у Ахиллеса Агамемноном пленницы.

Агамемноном захвачена пленница – дочь троянского жреца бога Аполлона, Хриса. Несмотря на мольбы Хриса, похотливый и надменный (в нашей интерпретации. – В. К.) Агамемнон, отказался вернуть Хрису дочь. Вследствие обращения Хриса за помощью к Аполлону, бог наказывает всё греческое войско, насылая на него моровую язву. Для её прекращения Агамемнон умоливляет бога. Он возвращает Хрисеиду её отцу. Но при этом он отбирает пленницу у Ахиллеса.

Ахиллес не в состоянии к труду души – не в состоянии преодолеть гнев на Агамемнона. Он, в виду душевной неуравновешенности – каприза, совершает преступление, покидает поле сражения и тем самым наносит ущерб греческому войску. Более того, Ахиллес обращается к своей матери – богине Фетиде с просьбой умолить Зевса дать победу троянцам и тем самым наказать греков и Агамемнона за нанесенное ему оскорбление. Зевс обещает Фетиде наказать греков военным поражением. При этом изображается бурная сцена на Олимпе, где супруга Зевса Гера ревнует его к Фетиде, а Зевс угрозами заставляет её смириться. Гефест, бог огня и кузнечного дела, а также бог искусств, успокаивает всех, угощая богов их обычной пищей – амвросией и нектаром.

«Гнев, богиня, воспой Ахиллеса, Пелеева сына,
Грозный, который ахеянам тысячи бедствий соделал:
Многие души могучие славных героев низринул
В мрачный Аид и самих распростер их в корысть плотоядным
Птицам окрестным и псам (совершалася Зевсова воля),
С одного дня, как, воздвигшие спор, вспыхнули враждою
Пастырь народов Атрид и герой Ахиллес благородный.
Кто ж от богов бессмертных подвиг их к враждебному спору?
Сын громовержца и Леты – Феб, царем прогневленный,
Язву на воинство злую навел; погибали народы
В казнь, что Атрид обесчестил жреца непорочного Хриса.
Старец, он приходил к кораблям быстролетным ахейским
Пленную дочь искупить и, принеши бесчисленный выкуп
И держа в руках, на жезле золотом, Аполлонов
Красный венец, умолял убедительно всех он ахеян,
Паче ж Атридов могучих, строителей рати ахейской:
«Чада Атрея и пышнопоножные мужи ахейцы!
О! да помогут вам боги, имущие дома в Олимпе,

Град Приамов разрушит и счастливо в дом возвратится;
Вы ж свободите мне милую дочь и выкуп примите,
Чествуя Зевсова сына, далеко разящего Феба».
Все изъявили согласие криком всеобщим ахейцы
Честь жрецу оказать и принять блистательный выкуп;
Только царя Агамемнона было то не любо сердцу;
Гордо жреца отослал и прирек ему грозное слово:
«Старец, чтоб я никогда тебя не видал пред судами!
Здесь и тепер ты не медли и впредь не дерзай показаться!
Или тебя не избавит ни скиптр, ни венец Аполлона.
Деве свободы не дам я; она обветшает в неволе,
В Аргосе, в нашем дому, от тебя, от отчизны далече –
Ткальный стан обходя или ложе со мной разделяя.
Прочь удались и меня ты не гневай, да здрав возвратишься!»»
[11, с. 23–24].

«Грозно взглянув на него, отвечал Ахиллес быстроногий:
«Царь, облеченный бесстыдством, коварный душою мздолюбец!
Кто из ахейян захочет твои повеления слушать?
Кто иль поход совершит, иль с враждебными храбро сразится?
Я за себя ли пришел, чтоб троян, укротителей коней,
Здесь воевать? Предо мною ни в чем не виновны трояне:
Муж их ни коней моих, ни тельцов никогда не похитил;
В счастливой Фтии моей, многолюдной, плодами обильной,
Нив никогда не топтал; беспредельные нас разделяют
Горы, покрытые лесом, и шумные волны морские.
Нет, за тебя мы пришли, веселим мы тебя, на троянах
Чести ища Менелаю, тебе, человек псообразный!
Ты же, бесстыдный, считаешь ничем то и все презираешь,
Ты угрожаешь и мне, что мою ты награду похитишь,
Подвигов тягостных мзду, драгоценнейший дар мне ахейян?
Но с тобой никогда не имею награды я равной,
Если троянский цветущий ахейяне град разгромляют.
Нет, несмотря, что тягчайшее бремя томительной брани
Руки мои подымают, всегда, как раздел наступает,
Дар богатейший тебе, а я и с малым, приятным
В стан не ропща возвращаюсь, когда истомлен ратоборством.
Ныне во Фтию иду: для меня несравненно приятней
В дом возвратиться на быстрых судах; посрамленный тобою,
Я не намерен тебе умножать здесь добыч и сокровищ»
[11, с. 27].

Отказ Агамемнона Хрису, на наш взгляд, продиктован такими душевными пороками древнегреческого царя как похотливость, жадность, надменность. Скорбящая душа Хриса молит Аполлона о наказании греков. Аполлон насылает на них мор, который свирепствует в течение девяти дней. Вследст-

вие указанных событий Ахиллес созывает народное собрание, на котором выясняется причина мора. Происходит ссора древнегреческих царей.

Мы не ставим целью анализировать стиль Гомера, использованный в первой песни, благодаря которому ярко раскрываются душевные пороки древнегреческих царей, а также нежелание их преодолеть. Напомним читателю, что стиль Гомера превосходно анализировал А. Ф. Лосев. Однако, интерпретируя античного поэта, можно утверждать, что он демонстрирует те состояния души Агамемнона и Ахиллеса, которые считает недостойными для людей, тем более знатных, определяющих духовное состояние своего сообщества. Агамемнон похотлив, жаден, надменен. Ахиллес капризен. Именно так следует характеризовать состояния душ, к которому они приходят. Душа жреца Аполлона – Хриса – наполнена страданием вследствие воздействия на неё пороков души Агамемнона.

Гомером продемонстрировано противостояние добра и зла в душе человека, а также состояние страдания, которое вызвано злом. Не сопротивляясь негативным эмоциональным душевным состояниям, человек непременно подвергает наказанию и себя, и своих ближних. Но совладать с собой – это огромный духовный труд, совершить который, по Гомеру, боги не всегда помогают человеку. В первой песне духовность противопоставляется Гомером её отсутствию. Интерпретируя античного поэта, можно утверждать, что среди небожителей существуют и те, которые обладают духовным началом, и иные. Но, на наш взгляд, по Гомеру, зло непременно вызывает к жизни иное зло и, соответственно, как результат – страдание. Похотливость и жадность Агамемнона вызвали к жизни, во-первых, капризное состояние души Ахиллеса, во-вторых, страдание Хриса. Именно вследствие капризного состояния Ахиллес покидает поле сражения.

Особо отметим для читателя, что термины, характеризующие порочные душевные состояния, которые мы приписываем Агамемнону и Ахиллесу, отсутствуют в эпосе античного поэта. Это результат нашей интерпретации эпического текста. Эпос Гомера – это повествование о нескольких днях войны – события, которое во многом не приемлемо душе человека, о действиях в указанных условиях небожителей, героев и людей.

В песни третьей «Клятвы. Смотри со стены. Единоборство Александра и Менелая» Гомером раскрыта причина троянской войны. Троянский царевич Парис нанес обиду людям. Он преступил божественный закон – «Зевсовы клятвы», похитив Елену, супругу спартанского царя Менелая.

«Окрест, умолкнув; и Гектор великий вещал среди воинств:
«Сонмы троян и ахейн красивопоножных! внимайте,
Что предлагает Парис, от которого брань воспылала.
Он предлагает троянам и всем меднолатным ахейцам
Ратные сбруи свои положить на всеплодную землю;
Сам посреди ополчений с воинственным он Менелаем,
Битвой, один на один, за Елену желает сразиться.»

Кто из двоих победит и окажется явно сильнейшим,
В дом и Елену введет, и сокровища все он получит;
Мы ж на взаимную дружбу священные клятвы положим»
Рек он; ахейцы безмолвные все сохраняли молчанье;
И меж них проведал Менелай, знаменитый воитель:
«Ныне внимайте и мне; жесточайшая горесть пронзает
Сердце мое; помышляю давно я: пора примириться
Трои сынам и ахейцам; довольно вы бед претерпели
Ради вражды между мной и Парисом, виновником оной.
Кто между двумя судьбой обречен на погибель,
Тот да погибнет! а вы, о друзья, примиритесь немедля.
Пусть же представят и белого агнца, и черную овцу
Солнцу принести и земле; а Кронида пожрем мы другого.
Пусть призовут и Приама владыку, да клятву положит
Сам (а сыны у него напыщенны, всегда вероломны):
Да преступник какой-либо Зевсовых клятв не разрушит:
Сердце людей молодых легкомысленно, непостоянно»
[11, с. 63].

Отметим для читателя, что в приведенном отрывке «Илиады», песне третьей «Клятвы. Смотр со стены. Единоборство Александра и Менелая» описания Гомера наполнены духовностью – призывом душ ахейцев и троянцев к труду, к осуждению жестокости, ведущей к кровопролитию. Несмотря на то, что Парис своим поступком нарушил божественный закон – закон Зевса, античный поэт, на наш взгляд, осуждает жестокость как один из самых страшных пороков человеческой души. Он в одинаковой мере сострадает и ахейцам, и троянцам, призывает враждующие народы принести клятву о взаимной дружбе. Гомер осуждает беззаконие, которое творят люди. Укажем на призыв к прекращению кровопролития.

Выделим и то обстоятельство, что задолго до первой волны европейского рационализма в античной литературе речь идёт о законе. Он основан на морали, в данном случае – божественной, «Зевсовых клятвах». Но в последующих описаниях Гомер противоречив. Он раскрывает отсутствие духовности у Олимпийских богов, пишет о присущих им пороках, рассматривает нежелание их душ трудиться – преодолевать порочность. Однако мы не ставим целью анализ гомеровских противоречий. Указанное обстоятельство прекрасно представлено рядом исследователей творчества античного поэта.

По нашему убеждению, мировоззрение Гомера, отражённое в песне третьей – это призыв к просветлённости духа – к постоянному труду души, призыв к стремлению следовать морали – преодолевать пороки. Гомер впервые в античной литературе связывает самые главные понятия в жизни любого социума. Во-первых, вырабатываемую обществом мораль – идеи, объединяющие общество, а также поведенческие аспекты, выполнение которых ведёт общество к гармонии. Во-вторых, духовность – стремление души индивиду-

ума к постоянному труду по преодолению своих пороков. В-третьих, закон – выработанное в социуме правило, нарушение которого приводит к бедствиям, в данном случае к войне.

Особо подчеркнём, что именно герменевтический метод, по нашему убеждению, позволяет современному читателю осознать позднюю архаику – то время, к которому обращается Гомер. В поздней архаике, исходя из эпических описаний Гомера, человек начинает проявлять себя в обществе как индивидуум. У гомеровского индивидуума ярко проявляются разнообразные душевные состояния. В первой и третьей песнях сказанное относится как к греческой, так и троянской знати, греческим царям Ахиллесу и Агамемнону, троянскому жрецу бога Аполлона Хрису, троянскому царевичу Парису.

При интерпретации онтологии духовности в первой и третьей песнях «Илиады» можно утверждать, что она состоим в противопоставлении Гомером негативных и позитивных эмоциональных состояний души. На наш взгляд, Гомер осуждает негативные эмоциональные составляющие человеческой души и призывает её к кропотливому труду, благодаря которому душа приходит к гармонии, а соответственно и к доброте.

Напомним читателю, что познавательный процесс – первая стадия приобщения к духовности, которую мы выделили, определяя духовность как триединый процесс. Изначально это эмоциональное познание и рациональное объяснение гармонии космоса как образца духовности, затем – построение на основе познанного схемы общественных отношений и впоследствии – приобщение людей к выработанным образцам-схемам отношений.

В обозначенном контексте укажем, что взаимоотношения небожителей как для ахейцев, так и для троянцев, представляют собой образец космической гармонии, которую стремятся познать и объяснить люди. Однако небожители у Гомера несут в себе все черты обыкновенных людей. В этом, как мы утверждаем, метафоричность гомеровских эпических построений.

В нашей интерпретации гомеровского эпоса можно смело утверждать – именно боги являются духовным началом каждой из воюющих сторон. Небожители постоянно вмешиваются в мысли людей. Да и не только в мысли. Они вмешиваются в человеческую жизнь в целом.

Приведём лишь некоторые, наиболее значимые на наш взгляд эпизоды «Илиады», подтверждающие, что именно воля небожителей объясняет и определяет поступки людей и жизненные ситуации, в которых они оказываются. Читатель может наблюдать, как во время поединка Менелай схватил Париса за шлем и влечёт его в лагерь ахейцев. Однако богиня Афродита порвала ремень на шлеме Париса, тем самым освободив его. Именно вследствие решения богов и непосредственного воздействия Афины Паллады, сочувствующей ахейцам, троянец Пандар стреляет в греческий лагерь, нарушив перемирие, заключенное между ахейцами и троянцами. Приам волею небожителей является в палатку к Ахиллесу с просьбой вернуть тело Гектора. Ахиллес, также волею небожителей, укрощает свой гнев и возвращает тело Гектора Приаму. Указанные поступки Приама и Ахиллеса продиктованы им

волею небожителей.

Однако укажем и на то обстоятельство, что в нашей интерпретации гомеровского эпоса, в частности «Илиады», именно человек, согласно Гомеру, выстраивает схемы общественных отношений, следуя выявленным образцам отношений небожителей.

В контексте сказанного подчеркнём, что Гомер рассматривает также взаимоотношения небожителей и людей как образец общественных взаимоотношений. Античный поэт приводит различные схемы взаимоотношения людей с богами. Им описаны следующие схемы. Во-первых, полная подчиненность человека божественной воле, во-вторых, гармоническое объединение божественной и человеческой воли, в-третьих, нападение человека на того или иного небожителя.

В двадцатой песне «Битва богов», рассматривая схемы взаимоотношений людей, которые выделяет Гомер, укажем читателю, что боги, которые определяют поступки людей, являются духовным началом для людей, враждуют друг с другом так же, как и ахейцы с троянцами. Небожители разделились на два лагеря. Троянцам покровительствуют Аполлон, Арес, Афродита, а ахейцам – Афина Паллада, Гера и Фетида.

«Так при судах дуговерхих блестящие медью ахейцы
Строились окрест тебя, Пелейон, ненасытимый бранью.
Их ожидали трояне, заняв возвышение поля.
Зевс же отец повелел, да Фемида бессмертных к совету
Всех призывает с холмов олимпийских; она, обошед их,
Всем повелела в Кронионов дом собираться. Сошлись
Все, и Потоки, и Реки, кроме Океана седого;
Самые нимфы явились, живущие в рощах прекрасных,
И в источниках светлых, и в злачноцветущих долинах.
В дом олимпийский собравшись тучегонителя Зевса,
Сели они в переходах блестящих, которые Зевсу
Сам Гефест хромоногий по замыслам творческим создал.
Так собирались к Зевсу бессмертные; сам Посейдаон
Не был Фемиде преслушен: из моря предстал он с другими,
Сел посредине бессмертных и Зевса выспрашивал волю:
«Что, сребромолненный, паки богов на собор призываешь?
Хочешь ли что рассудить о троянах или аргивянах?
Брань между ними близка, и немедленно бой запыхает».
Слово к нему обращая, вещал громовержец Кронион:
«Так, Посейдаон! проник ты мою сокровенную волю,
Ради которой вас собрал: пекусь и о гибнущих смертных.
Но останусь я здесь и, воссев на вершине Олимпа,
Буду себя услаждать созерцанием. Вы же, о боги,
Ныне шествуйте все к ополченьям троян и ахеян;
Тем и другим поборайте, которым желаете каждый:

Если один Ахиллес на троян устремится, ни мига
В поле не выдержать им Эакидова бурного сына.
Трепет и прежде их всех обымал при одном его виде;
Ныне ж, когда он и гневом за друга пылает ужасным,
Сам я страшусь, да, судьбе вопреки, не разрушит он Трои».
Так он вещал – и возжег неизбежную брань меж богами.
К брани, душой несогласные, боги с небес понеслися.
Гера к ахейским судам, и за нею Паллада Афина,
Царь Посейдон многомогущий, объемлющий землю, и Гермес,
Щедрый податель полезного, мыслей исполненный светлых.
С ними к судам и Гефест, огромный и пышущий силой,
Шел хромая; с трудом волочил он увечные ноги.
К ратям троян устремился Арей, шеломом блестящий,
Феб, не стригуший власов, Артемида, гордая луком,
Лета, стремительный Ксанф и с улыбкой прелестной Киприда»
[11, с. 333–334].

«Так олимпийские боги, одних на других возбуждая,
Рати свели и ужасное в них распалили свирепство.
Страшно громами от неба отец и бессмертных и смертных
Грянул над ними; а долу под ними потряс Посейдаон
Вкруг беспредельную землю с вершинами гор высочайших.
Все затряслось, от кремнистых подошв до верхов многоводных
Иды: и град Илион, и суда меднобронных данаев.
В ужас пришел под землею Аид, преисподних владыка;
В ужасе с трона он прынул и громко вскричал, да над ним бы
Лона земли не разверз Посейдон, потрясающий землю,
И жилищ бы его не открыл и бессмертным и смертным,
Мрачных, ужасных, которых трепещут и самые боги.
Так взволновалось всё, как бессмертные к брани сошлись!
Против царя Посейдаона, мощного Энносигея,
Стал Аполлон длиннокудрый, носящий крылатые стрелы;
Против Арея – с очами лазурными дева Паллада;
Противу Геры пошла златолукая ловли богиня,
Гордая меткостью стрел Артемида, сестра Аполлона;
Против Леты стоял благодетельный Гермес крылатый;
Против Гефеста – поток быстроводный, глубокопучинный,
Ксанфом от вечных богов нареченный, от смертных –
Скамандром»
[11, с. 334–335].

Автор статьи утверждает, что в приведенных эпизодах, да и не только в них, а и в иных местах «Илиады» Гомер скептически относится к деяниям небожителей. Тем самым античный поэт, на наш взгляд, осуждает то, что не присуще человеческой душе – осуждает решение проблем военным путём.

Гомер описывает в песне двадцатой «Битва богов» отсутствие духовности у небожителей. Укажем не только на гомеровский скепсис в отношении небожителей, но и явно сатирическую направленность текста не только двадцатой песни «Илиады». Таким образом, мир небожителей, по Гомеру, не является миром духовным.

В нашей интерпретации «Илиады» можно утверждать, что античный поэт осуждает систему взаимоотношений, которая сложилась на Олимпе. В ней нет гармонии, описанная система отношений не может вести к гармонии. Сатира Гомера, как стиль в описании взаимоотношений богов, которые постоянно пируют и смеются на Олимпе, в первую очередь указывает на его негативное отношение к поступкам небожителей. В нашем понимании, Гомер осуждает подобные взаимоотношения, как не имеющие духовности, и призывает людей не следовать сложившейся на Олимпе системе в их общественных построениях, в выработке ими образцов общественных отношений.

Отметим, уважаемый читатель, что мы жители отличной от Гомера эпохи, продукт культуры XX–XXI столетий. Поэтому можем воспринимать эпические поэмы Гомера сквозь призму культурной традиции своего времени. Соответственно, мы подвергаем интерпретации эпос античного поэта, оценивая его сквозь призму культурной традиции – образцов, которыми мы воспитаны. Однако следует учесть, что, по мысли многочисленных исследователей творчества Гомера, античный поэт описывал события, которые произошли задолго до времени, в котором он жил.

На наш взгляд, историку философии постоянно следует держать в поле зрения, что интерпретация произведения всегда связана с культурными смыслами эпохи, в которой оно было создано. Культурные смыслы любой эпохи всегда включают, во-первых, выработанные антропологические установки, представления о человеке и его душе, о том, что ей присуще, во-вторых, этические идеи как образцы, которым необходимо следовать, в-третьих, гносеологические идеи – образцы познания и объяснения Мира, в котором он живёт.

Исследуя эпос Гомера, можно смело утверждать, что в его описаниях люди, рассматривая Мир, в котором они живут, говоря языком современности – картину мира, явления, которые в ней происходят, связывают Мир с антропологическими установками. Познавая самих себя, люди переносят познанное на структуру картины мира и на явления, которые они наблюдают. Явления в картине мира – это небожители, которые определяют всю жизнь людей, соответственно, их поступки и характеры, которыми продиктованы поступки. Небожители определяют и этические установки для людей. Интерпретируя в указанном контексте эпос Гомера, можно утверждать – человеческая душа ведома небожителями и, соответственно, не способна к самостоятельному кропотливому труду, к выработке этических образцов, которым необходимо следовать.

Г. В. Ф. Гегель, рассматривая творчество античных авторов, в том числе и Гомера, утверждал, что антропологические установки, которые отображены в их произведениях, указывают на то, что душевная жизнь людей раскры-

вається в деяннях богів. Боги – это души людей. «Подлинно поэтическое, идеальное отношение между богами и людьми состоит в их тождестве, которое должно проглядывать еще и в тех случаях, когда всеобщие силы действующих лиц и их страстей противопоставляются как самостоятельные и свободные от этих лиц. Все приписываемое богам должно именно скоро оказаться вместе с тем собственной внутренней сущностью индивидуумов, так что, следовательно, с одной стороны, господствующие силы представляются индивидуализированными, самостоятельными, но с другой – это внешнее человеку оказывается тем, что имманентно его духу и характеру. Поэтому остается делом художника примирить различие этих двух аспектов и соединить их тонкими звеньями. Он должен сделать заметным для нас, что поступки действующих лиц коренятся во внутренних человеческих переживаниях, но вместе с тем он в такой же мере должен выявить и сделать наглядным в виде индивидуализированных образов то всеобщее и существенное, сила которого обнаруживается в этих поступках. Душевая жизнь человека должна открываться в богах, представляющих собою самостоятельные всеобщие воплощения того, что действует и властвует в его внутренней жизни. Ибо только тогда боги представляют собою вместе с тем богов его собственного сердца и страсти последнего.

У Гомера поэтому деяния богів и человека всегда являются и внешними и внутренними; боги как будто совершают то, что чуждо человеку, и, однако, они, собственно говоря, делают лишь то, что составляет субстанцию его внутренних переживаний» [10, с. 231–232]. Но отметим у Гомера, в нашем разуме, негативное, осуждающее отношение к характерам и поступкам людей, их некоторым душевным склонностям. Его сатирическое отношение к небожителям, на наш взгляд, следует связать с осуждением человеческих пороков – отсутствием способности души к кропотливому труду над собой. В первую очередь это относится к жадности, жестокости, зависти. Ахилл жесток, Агамемнон жаден и завистлив.

Ахилл не в силах справиться со своими душевными состояниями – состояниями гнева и жестокости. Его душа не имеет сил к такому великому труду. Сказанное ярко продемонстрировано античным поэтом в двадцать четвертой песни «Илиады» «Выкуп Гектора». В течение девяти дней Ахилл волочил вокруг Трои труп Гектора, привязанный ногами к колеснице. Описываемое жестокое действие прекращается лишь после того, как старик Приам пробрался ночью в палатку Ахилла и молил его о прекращении жестокого глумления над сыном и, наконец, получил тело Гектора для торжественного погребения. Однако отметим и жадность Ахилла. В ночь на сороковой день описываемых Гомером в «Илиаде» событий Приам отправляется к Ахиллу и выкупает (особо отметим это обстоятельство, подчёркивающее жадность Ахилла) тело Гектора.

Рассматривая последнее – укрощение жестокости Ахилла Приамом, можно утверждать, что в видении Гомера лишь человек, а не явление природы – небожитель, может призвать душу иного человека к труду, к преодолению собственных слабостей, в нашей трактовке – к духовности. Сам человек не в

состоянии справиться со своими пороками, ему необходима помощь. Но, кроме того, человеку необходимы этические идеи в качестве образцов, которым он будет следовать. Ни перед Ахиллом, ни перед Агамемноном, ни перед Гектором таких образцов не существовало. Существовали лишь выработанные в архаическом обществе антропологические установки.

Вывод. Говоря об онтологии духовности в творчестве Гомера, отметим, что в нашей интерпретации античный поэт описывает необходимую тройственность в бытии духовности. Во-первых, гносеологические идеи – образцы познания и объяснения Мира, в котором, в видении античного человека, он живёт. Во-вторых, выработанные антропологические установки, представления о человеке и его душе, о том, что ей присуще. В-третьих, этические идеи как образцы, которым необходимо следовать и обществу, и каждому индивидууму в достижении духовности.

Гомером продемонстрировано противостояние добра и зла в душе человека, а также состояние страдания, которое вызвано злом. Не сопротивляясь порокам – негативным эмоциональным душевным состояниям, человек непременно подвергает наказанию и себя, и своих ближних. Но совладать с собой – это огромный душевный труд, ведущий к духовности. Сам человек не в состоянии справиться со своими пороками, ему необходима помощь. В видении Гомера лишь человек, а не явление природы – небожитель, может призвать душу иного человека к труду, к преодолению слабостей, в нашей трактовке – к духовности.

По нашему убеждению, мировоззрение Гомера – это призыв к просветлённости духа – к постоянному труду души, призыв к стремлению следовать морали – преодолевать пороки. Гомер впервые в античной литературе связывает самые главные понятия в жизни любого социума. Во-первых, вырабатываемую обществом мораль – идеи, объединяющие общество, а также поведенческие аспекты, выполнение которых ведёт общество к гармонии. Во-вторых, духовность – стремление души индивидуума к постоянному труду по преодолению своих пороков. В-третьих, закон – выработанное в социуме правило, нарушение которого приводит к бедствиям, в данном случае – к войне.

Библиографические ссылки

1. Агапов О. Д. Интерпретация как практика автопоэзиса человеческого бытия. / О. Д. Агапов. – Казань : Познание, 2009. – 247 с.
2. Андреев Ю. В. Раннегреческий полис (гомеровский период) / Ю. В. Андреев – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 141 с.
3. Арсланов В. Г. Классическое искусствознание (история и теория). Античность. Средние века. Возрождение / В. Г. Арсланов. – М. : Академический Проект, 2014. – 436 с.
4. Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 783 с.
5. Барышников П. Н. Миф и метафора. Лингвофилософский подход / П. Н. Барышников. – СПб. : Алетейя, 2010. – 230 с.
6. Бляхер Л. Е. Нестабильные социальные состояния / Л. Е. Бляхер. – М. : РОССПЭН, 2005. – 207 с.
7. Бореев Ю. Б. Эстетика: отношение к действительности. Творчество. Произведе-

ния. Природа. Природа и виды искусства. Художественный процесс. Обращение с искусством / Ю. Б. Бореев. – М. : Русь-Олимп, 2005. – 829 с.

8. Волжский В. И. Философия творчества в историческом и метафорическом изложении / В. И. Волжский. – СПб. : Ступени, 2005. – 159 с.

9. Гайденко П. П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX в. / П. П. Гайденко. – М. : Республика, 1997. – 494 с.

10. Гегель Г. В. Ф. Лекции по эстетике / Г. В. Ф. Гегель : в 15-ти т. – М. : Гос. социально-экономическое изд-во, Т.12. – 1938. – 472 с.

11. Гомер. Илиада. Одиссея / Гомер. – М. : Худож. лит., 1967. – 768 с.

12. Гура В. А. Сакральное и секулярное в судьбах европейской цивилизации / В. А. Гура. – СПб. : Изд-во Политехнического ун-та, 2005. – 179 с.

13. Заховаева А. Г. Искусство: социально-философский анализ / А. Г. Заховаева. – М. : URSS : КомКнига, 2005. – 206 с.

14. Лосев А. Ф. Гомер / А. Ф. Лосев. – М. : Молодая гвардия, 2006. – 400 с.

15. Лукьянов А. В. Идея метакритики «чистой» любви (Философское введение в проблему соотношения диалектики и метафизики) / А. В. Лукьянов. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 356 с.

16. Махлин В. Л. Второе сознание: подступы к гуманитарной эпистемологии / В. Л. Махлин. – М. : Знак, 2009. – 626 с.

17. Михайлов Ф. Т. Самоопределение культуры. Философский поиск / Ф. Т. Михайлов. – М. : Индрик, 2003. – 271 с.

18. Пивоваров Д. В. Культура и религия. Сакрализация базовых идеалов / Д. В. Пивоваров. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2013. – 244 с.

19. Слободнюк С. Л. Философия литературы: от утопии к Искаженному Миру / С. Л. Слободнюк. – СПб. : Наука, 2009. – 318 с.

20. Соловьева Г. Г. Современная западная философия: компаративистские исследования : в 2-х т. / Г. Г. Соловьева ; под общ. ред. З. К. Шаукеновой. – Алматы, 2012. – 315 с.

21. Тюменев А. И. К вопросу об этногенезе греческого народа / А. И. Тюменев. // Вестник древней истории. – М. : 1953. – № 4. – 246 с.

22. Фридрих Гуго. Структура современной лирики: от Бодлера до середины двадцатого столетия / Гуго Фридрих. – М. : Язык славянских культур, 2010. – 341 с.

Надійшла до редакції 13.09.2017

УДК 93 : 101

Марченко О.В.

доктор філософських наук

Шевчук Д.Б.

студент

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ: ГЕНЕЗИС СУСПІЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ

Досліджено генезис та обґрунтовано періодизацію суспільних уявлень про корупцію в історичній та соціально-філософській ретроспективі, доведено необхідність міждисциплінарного аналізу даного феномена з урахуванням досвіду протидії корупції, напрацьованого минулими поколіннями, та сучасних стратегій антикорупційної діяльності.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, генезис суспільних уявлень, періодизація, антикорупційні стратегії, міждисциплінарний аналіз.

Marchenko O.V., Shevchuk D.B. Combating corruption in historical-philosophical retrospective: genesis of social ideas. The genesis and periodization of public perceptions of corruption in the historical and socio-philosophical retrospective were investigated and justified in this article. The necessity of interdisciplinary analysis of this phenomenon has been proved, taking into account the experience of counteracting corruption, which was accumulated by past generations, and modern strategies of anti-corruption activity.

Keywords: corruption, counteraction to corruption, genesis of social representations, periodization, anti-corruption strategies, interdisciplinary analysis.

Постановка проблеми. Ретроспективний аналіз будь-якого суспільного явища або процесу дає підстави краще зрозуміти передумови його виникнення, об'єктивно охарактеризувати сучасний стан і точніше прогнозувати тенденції його розвитку у майбутньому. Такий підхід цілком прийнятний і для корупції, яка на сучасному розвитку української державності набула латентного, довготривалого і широкомасштабного характеру. Не можна не погодитися із думкою О.М. Бандурки, що «корупція є однією з основних перешкод для формування та розвитку України як правової, соціальної, демократичної держави. Гальмування у реалізації цієї стратегічної мети фактично означає призупинення країни на шляху просування до європейського та світового співтовариства, наближення до найкращих стандартів демократії» [1, с.14].

Дослідження генезису корупції в історико-філософській ретроспективі сприятиме глибшому розумінню цієї проблеми на сучасному етапі розвитку суспільства, дасть змогу зробити «роботу над помилками», які були допущені

ні попередніми поколіннями, а також застосувати у сучасній практиці напрацьований досвід протидії корупції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Власне саму проблему протидії корупції та окремі аспекти розвитку уявлень про цей суспільний феномен висвітлено у низці досліджень українських учених: Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Грудзур, В.М. Дрьомін, М.І. Камлик, О.М. Литвак, Є.В. Невмержицький, І.О. Ревак, О.В. Терещук та ін. Досліджувалися корупційні відносини та напрями боротьби із цим суспільно небезпечним явищем у працях зарубіжних науковців: І. Валлерстайна, Б. Волженкіна, Р. Клітгарда, В. Мілера, Е. де Сото, Й. Шумпетера та ін.

Однак, незважаючи на суттєві досягнення у напрямі вивчення передумов та чинників корупційних діянь на різних етапах історичного розвитку, проблема періодизації оформлених у суспільній думці уявлень щодо корупції ще недостатньо досліджена.

Мета: дослідити генезис та обґрунтувати періодизацію суспільних уявлень про корупцію в історичній та соціально-філософській ретроспективі, здійснити міждисциплінарний аналізу даного феномена з урахуванням досвіду протидії корупції, напрацьованого минулими поколіннями, та сучасних стратегій антикорупційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження витоків корупції та еволюції природи цього явища на основі історичних пам'яток, філософських трактатів, наукових праць дослідників із різних галузей гуманітарного знання дозволяє виділити декілька періодів у розвитку суспільних уявлень про корупційну діяльність.

Перший (з часів становлення давніх цивілізацій і до кінця ХІХ ст.) слід характеризувати як етап становлення та актуалізації проблеми корупції, а також її впливу на суспільний розвиток.

Так, перша згадка про корупцію у системі державної служби знайшла своє відображення у найдавнішій з відомих людству пам'ятці державності давнього Вавілону (XXIV ст. до н.е). У ній розповідається про реформування системи державного управління, здійснене царем Лагашем Урукагіною з метою запобігання зловживанню владою з боку чиновників і суддів. Згадки про корупційні дії мають місце і в інших текстах Давнього Сходу: трактат «Артхашастра» (Давня Індія, IV ст. до н.е), Едикт Нармаба (Єгипет, XIII ст. до н.е) [2, с. 52].

Осмислення негативних наслідків корупції у середовищі суддів знаходимо у Старому Завіті, зокрема у Второзаконні – п'ятій книзі, що містить останні настанови Мойсея, зроблені перед самою смертю. Мойсей закликав суддів: «Не викривиш закону, не візьмеш підкупу, бо підкуп осліплює очі мудрих і викривлює слова справедливих...» (Старий Завіт, 478 Второзаконня, 25: 1).

Аналіз давніх пам'яток дає підстави стверджувати: теоретично виникнення й існування корупції є можливим з моменту відчуження функцій управління у суспільній та господарчій діяльності. В подальшому разом із

ускладненням суспільних відносин відбувається еволюція форм прояву корупції та видів корупційних діянь.

В епоху Античності відбувся якісний «стрибок» у розумінні феномена корупції. Вперше було використано саме слово «*corruptere*», хоча тлумачення його на той час було подвійним і неоднозначним («ламати», «псувати», «приводити в занепад моральні устої», «розбещувати молодь»). Серед іншого, і далеко не в основному своєму значенні, цей термін означав «підкупати одну особу або народ (не обов'язково посадовців) грошима або щедрими дарунками».

У Давньому Римі «*corruptere*» використовувався вже у близькому до сучасного розуміння значенні – змінювати за винагороду свідчення у суді, підкупати суддю. Своє юридичне оформлення термін знаходить у пам'ятці римського цивільного права – Законах XII таблиць, де була встановлена смертна кара за отримання хабара суддею: «3. (Авл. Гелій. Аттичні ночі. XX, 17). Невже ти будеш вважати суворою постанову закону, що карає смертною карою того суддю або посередника, які були призначені для розгляду справи і були викриті в тому, що прийняли грошову винагороду у цій справі?». Тим самим було закладено основу для вивчення корупції в нормативно-правовому аспекті.

У книзі п'ятій «Сентенцій до сина» Юлій Павло, давньоримський правознавець першої половини III ст., корупційні діяння кваліфікує як злочин (*crimina*): «Той хто ... дасть гроші або доручить спокусити суддю (*corrupterit corrupturumque curauerit*), щоб він не виніс вирок, то, якщо він є простолюдином, буде скараний на смерть, якщо ж із благородних, то разом із самим суддею має бути засланий на острови з конфіскацією майна» [3, с. 48].

Пізніше заборону на підкуп у будь-якій формі було встановлено у низці законодавчих актів Римської імперії: Корнеліїв закон карав заборонаю займати будь-які посади в магістратурі протягом 10 років; закон Кальпурнія Ацилія 67 року – штрафом і повною заборонаю обиратися до магістратури; закон Туллія 63 року забороняв грошову винагороду, видовища і частування для народу за трибами і карав десятирічним вигнанням.

Низку важливих ідей, спрямованих на протидію корупції в її первісному вигляді, було висловлено Платоном та Аристотелем. У своєму проекті ідеальної держави Платон позбавляє права власності правителів і стражів – осіб, які мають владні повноваження. «Адже тільки у такій державі будуть правити ті, хто насправді багатий – не золотом, а тим, що робить людину щасливою: добродієм і мудрим життям. Якщо ж бідні прагнуть доступу до суспільних благ, розраховуючи захопити звідти кусень, тоді не буде добра» [4, с. 273–274]. Така відчуженість від власності значною мірою виключала саму можливість корупційних дій з боку можновладців. Незважаючи на утопічність самого проекту Платона, ця ідея мала важливе значення для подальшого оформлення, вже у сучасному законодавстві, заборони на суміщення підприємницької діяльності із державною службою для посадових осіб.

Аристотель вказував на схильність посадовців до підкупу і вважав розу-

мним, щоб громадяни – представники середнього класу – здійснювали над ними постійний контроль. «Найкраща взаємодія у державі досягається за допомогою середніх, і ті держави мають добрий устрій, в яких середні представлені у більшій кількості, де вони – в кращому випадку – сильніші обох крайнощів» [5, с. 432]. Як бачимо, Аристотель заклав у своїх працях основу для універсальної антикорупційної стратегії держави, у якій громадянське суспільство виступає в якості контролера за державною владою і зупиняє будь-які корупційні намагання чиновників.

У Середньовіччі поняття «корупція» отримало переважно релігійну трактовку і пов'язувалося із гріховною природою людини. Терміном «*corruptibilitas*» позначалася тлінність людського, підвладність людини руйнівним впливам, проте не її здатність брати або давати хабара.

Поняття корупції у своєму теологічному розумінні повністю вкладалося в концепцію гріха, що дозволяло зосередити відповідальність на самому грішнику. Звичайно, хабарництво в його тогочасних варіаціях знаходилося під заборонаю відповідних правових актів. Однак воно не сприймалося як ознака корупційності влади, як системне явище, властиве державі. Теологічне розуміння права представляло будь-якого злочинця як грішника, гріхи якого є його особистою справою, і тільки він несе за них покарання. Таким чином, відповідальність хабарника була персоніфікованою, у зв'язку з чим будь-яка апеляція до влади, яку можна було б у даному випадку звинуватити в корупції, виключалася.

Видатний мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі порівнював корупцію та подібні до неї явища із хворобою: «Лікарі кажуть, що спочатку (її) важко розпізнати, проте легко вилікувати; якщо ж вона занедбана, то її легко розпізнати, проте зцілення стає вкрай важкою справою. Так і у справах держави: якщо своєчасно виявити недолік, що дано лише мудрим правителям, то позбутися його не важко, якщо ж він настільки розповсюджується, що стає очевидним кожному, то ніякі ліки вже не допоможуть» [6, с. 14]. Макіавеллі у такій метафоричній формі піднімає питання про ступінь розповсюдження корупції та її вплив на соціальну систему.

Інший мислитель епохи Відродження, Ш.Л. Монтеск'є, у своїй праці «Про дух законів» акцентує увагу на необхідності обмеження владних повноважень чиновників: «Аби не було можливості зловживати владою, потрібен такий порядок речей, при якому різні гілки влади могли б взаємно стримувати одна одну». Основою ж обмеження свавілля влади має стати реалізація принципу поділу її на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

У Новий час в Європі відбувається формування централізованих держав із складним бюрократичним апаратом управління, а також становлення сучасних правових систем, які виступили у ролі основних регуляторів поведінки громадян. Саме у цей період формується найбільш близьке до сучасного розуміння поняття корупції – злочинного використання державним службовцем своїх повноважень заради особистого збагачення.

Томас Гоббс обґрунтував у своїх працях думку про те, що корупції підв-

ладні не лише державні службовці, але й представники економічної еліти: «Оскільки зазвичай люди, які хизуються своїм багатством, сміливо йдуть на злочин, сподіваючись, що їм вдасться за допомогою підкупу уникнути правосуддя або отримати прощення за гроші чи іншу винагороду» [7, с. 204]. Тим самим філософ вказує на важливий аспект корупційних відносин, який у сучасному соціальному контексті стосується проблеми встановлення злочинних зв'язків між представниками влади та капіталу.

Таким чином, на першому етапі розвитку уявлень про корупційну діяльність сформувався цілісне розуміння як самого феномена корупції, так і негативного впливу її на суспільство. Водночас це розуміння має переважно умоглядний характер і не розкриває сутнісних рис корупції.

З кінця ХІХ століття надзвичайно зростає роль держави у регуляції усіх суспільних процесів, відповідно, збільшується і влада чиновників. Одночасно зароджується великий капітал, представники якого у боротьбі за економічні зиски перейшли від практики епізодичних хабарів конкретним державним службовцям до схем прямого впливу на діяльність елітних політиків та вищих чиновників.

У цей час починається другий етап в історії дослідження феномена корупції. Для нього характерне зростання інтересу соціальних і гуманітарних наук до проблеми протидії корупції, а також диференціація знання про корупцію та негативні явища, пов'язані із нею. У Європі почав складатися політичний дискурс, який на тлі зниження ролі церкви у правовому житті європейських держав і утвердженні ліберальних принципів у праві став сприятливим ґрунтом для розвитку ідеї нетерпимості до корупції.

Усвідомлення корупції, її системного характеру і тієї негативної ролі, яку вона відіграє, дискредитуючи владу і підриваючи тим самим її авторитет в очах своїх громадян, призвело до формування в європейському правому просторі, зокрема у кримінальному законодавстві західноєвропейських країн, стійкої тенденції кваліфікувати корупцію як злочин.

Водночас в умовах тоталітарної держави Радянського Союзу домінуючою в суспільній свідомості стає насаджувана владою ідеологія тотального заперечення будь-якої ідеї громадянського суспільства, правової держави, заснованих на принципах законності, гуманізму. Відбувається одержавлення усіх форм соціального життя і будь-яка спроба проявити громадянський протест, вирватися з «міцних обіймів» державного нагляду, неодмінно карається.

Після приходу до влади пролетаріату корупція починає трактуватися як рудимент, що залишився у спадок від «загниваючого імперіалізму». Більш того, у сфері політики і права соціалістичного періоду на оперування даним поняттям щодо існуючої влади було накладено табу, оскільки корупція і радянська влада *a priori* поняття не сумісні. Якби влада, навпаки, визнала існування корупції, то тим самим поставила під сумнів саму ідею соціалізму і комунізму. Така неправова установка і знайшла своє відображення у визначеннях корупції у словниках, енциклопедіях радянського періоду, що вказують на характерність даного явища лише для капіталістичних країн.

Як справедливо зазначає В.А. Бачинін, така «надцентралізація» створює граничну ступінь поліцейсько-бюрократичної державності у формі тоталітарного суперетатизму. Подібний устрій суспільного життя передбачає домінуюче становище державних інтересів в ієрархії цінностей, тоді як інтереси особистості мають вторинний характер: держава > суспільство > особистість [8, с.17].

Переконатися в існуванні даної ієрархічної зв'язки ми можемо, звернувшись до кримінального законодавства радянського періоду, де головним об'єктом кримінально-правової охорони незмінно виступали інтереси держави. У такій політичній розстановці сил для корупції або немає місця, бо віра в ідеальне соціалістичне суспільство не дозволяє навіть припустити можливість її існування, або її загальносоціальний смисл як занепаду державної влади нівелюється до простого хабарництва. Якщо допустити зворотню ситуацію, коли корупція визнається владою, тоді можна говорити про заперечення державою самої себе. Природно, що таке формулювання проблеми буде суперечити логіці тоталітарного режиму.

У представленому протиріччі визнання явища корупції розглядається як неприпустиме, незважаючи на повсюдне свавілля влади в даному відношенні. У такій ситуації досліджуване нами явище набуває форми ненавмисного неправа, тобто розчиняється в ідеології, абсолютизує цінність існуючого політичного режиму і адаптується в атмосфері нерозуміння масами того, що в дійсності з ними відбувається. В даному випадку влада і сама впадає в оману щодо пріоритету цінностей, які вона покликана захищати. Форму обману корупція набуває у разі свідомої побудови владою уявної справедливості.

Існуючий в радянський період підхід до явища хабарництва дозволяє провести аналогію із ставленням до цієї проблеми в епоху Середньовіччя, однак вже під кутом раціоналізму, а не теології. Хабарник, по суті, залишився тим же грішником, однак тепер набув рис декласованого соціального елемента. Даний висновок можна зробити з аналізу кримінологічної літератури радянського періоду, яка перебувала під впливом ідеї «здорового соціалістичного ладу». Так, наприклад, Н.Ф. Кузнецова пише: «На відміну від експлуаторського суспільства, злочинність органічно не властива соціалістичному устрою; загальнокримінальна злочинність представлена декласованими, «босаяцькими» елементами, професійними злочинцями, а також всілякими елементами розкладання і анархії» [9, с. 46].

Відсутність юридичного терміна у Кримінальному кодексі Української РСР та у Кодексі про адміністративні правопорушення Української РСР доводить, що корупція, як злочин, не розглядалася на практиці.

Таким чином, впровадження у свідомість громадян конструкту «пережитку минулого» стало для державної влади свого роду технологічним рішенням, що дозволяє пояснити існування проблеми хабарництва. Зведення її причин до негативного впливу колишнього режиму дало можливість державі заперечувати корупцію як нехарактерне для соціалізму явище, пов'язуючи його із «загниваючим» капіталізмом.

Наприкінці ХХ ст. були створені передумови для початку нового, третього етапу в історії дослідження корупції, який триває й донині. В Україні, яка здобула незалежність, розгорнулася активна діяльність у напрямі розбудови європейської правової держави. Євроінтеграція була визнана головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Президент України у Посланні до Верховної Ради України у червні 2002 року визначив європейську інтеграцію стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя. Україна активно взаємодіє з ЄС у сфері боротьби з нелегальною міграцією, організованою злочинністю і тероризмом, здійснює активне реформування прикордонного менеджменту, міграційно-візової політики та відповідної правової бази.

Цей третій етап потребує окремої періодизації, яку у своєму дослідженні корупції як суспільного феномена надає І.О. Ревак [10, с. 30–34].

Перший період – ідеологічний (1991 р. – перша половина 1994 р.). На цьому етапі в Україні виникла та набула актуальності власне сама проблема боротьби з корупцією. Проте в умовах тотального руйнування старої системи політичних, економічних, правових відносин значна частина українських чиновників піддалася спокусі збагачення. У 1993 році відбувся відтік у тінь 25 млрд. грн. (за нинішніми розрахунками) державних коштів. В 1992 році в комерційних структурах виявлено 1182 злочини, з них половина – розкрадання фінансових ресурсів, 163 випадки хабарництва [11, с. 40].

Другий період – «лобова та фронтальна атаки» (друга половина 1994 р. – 1995 р.). Характерне застосування окремих адміністративно-командних методів безпосередньої боротьби з корупцією. Президент України підписав Укази «Питання боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки», «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби із злочинністю». Прийнято Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією». Кинуту рішучий виклик тіньовій владі з метою покласти край корупції.

Проте, як зазначає І.О. Ревак, лобова атака корупції закінчилася поразкою. За хабарі було затримано лише незначну частину дрібних чиновників. Визначалася тенденція екстенсивного шляху боротьби зі злочинністю: для збільшення її обсягів зростала чисельність правоохоронців [10, с. 32].

Третій період – координація зусиль проти корупції (1996–1997 рр.). У цей період було прийнято низку програмних державних нормативних актів: Закони України «Про концепцію національної безпеки України», «Про Національну програму боротьби з корупцією». Оновлено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України, підрозділи боротьби з організованою злочинністю у системі МВС, СБУ, Державну податкову адміністрацію, податкову міліцію, в її складі – Управління боротьби з корупцією. Але подолати корупцію так і не вдалося. Річ у тім, що всі ці заходи були спрямовані на усунення наслідків, а не причин виникнення корупції [10, с. 33].

Четвертий період – системний підхід у боротьбі з корупцією (1998 р. –

донині). У цей період відбулося утвердження принципів комплексності та застосування методології системного підходу в подоланні тіньового сектора економіки і корупції зокрема. Приймались плани невідкладних скоординованих дій державних та правоохоронних органів щодо зміцнення законності і правопорядку в державі. Створено Урядову робочу групу з відстеження процесів тінізації економіки та розробки пропозицій щодо її припинення.

У листопаді 1999 року Україна, разом з членами Ради Європи, підписала Цивільну Конвенцію проти корупції. У державі сформувалася міжгалузєва організаційно-правова ієрархічна детермінована система боротьби з тіньовим сектором економіки і корупцією [10, с. 34].

У цей період виникла об'єктивна потреба в побудові цілісного уявлення про феномен корупції в соціально-гуманітарному знанні. Визначальна риса третього етапу – становлення міждисциплінарного аналізу корупції з метою формування цілісного погляду на дане соціальне явище. В рамках зазначеного етапу розвиваються такі підходи, як соціально-економічний, політико-економічний та політико-правовий.

В рамках соціально-економічного підходу корупція розглядається як соціальне явище, тісно пов'язане з тіньовою економікою. В єдності вони являють собою своєрідний соціальний інститут, мережу неформальних відносин, що функціонують і співіснують паралельно з офіційними громадськими структурами. Наприклад, у дослідженні Л.М. Тимофєєвим специфіки соціально-економічної життєдіяльності в радянському суспільстві зроблено висновок, що корупція чиновників, влітаючи у тіньову економіку, являє собою «нову, тіньову систему прав і навіть ширше – новий, тіньовий порядок», що доповнює і частково заміняє офіційно встановлений [12, с. 54].

Для політико-економічного підходу характерний розгляд корупції як системи відносин, яка охоплює дві сфери: 1) відносини між окремими суб'єктами корупційних дій; 2) функціонування великих корупційних мереж на державному і міждержавному (глобальному) рівнях.

У політико-правовому підході представлено характеристику явища політичної корупції з юридичної точки зору. Так, П.А. Кабанов формулює поняття політичної корупції як соціально-правового або політико-кримінологічного явища, який проявляється в сукупності скоєних злочинів посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування або претендентами на ці посади, або за їх дорученням іншими особами з використанням свого службового, майнового або іншого становища всупереч інтересам інших осіб і суспільства. Існують й інші спроби міждисциплінарного аналізу корупції. Водночас всеосяжного, міждисциплінарного підходу, здатного найбільш повно розкрити природу цього явища, ще не розроблено.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави для певних узагальнень.

Висновки. Корупція не є новим феноменом. Як атрибутивне явище вона виникла одночасно з утворенням та розвитком владних і грошових взаємовідносин у суспільстві, коли відбулося відчуження функцій управління у су-

спільній та господарчій діяльності. Три періоди, які умовно можна виділити у розвитку уявлень про корупційну діяльність, відображають специфіку сприйняття корупції у суспільстві на різних історичних етапах, за різних моделей суспільного устрою. Напрацьовані у галузі філософського-правового, соціологічного, історико-культурного та юридичного знання методологічні підходи до розуміння сутності та еволюційних чинників корупції є основою й невичерпним джерелом досвіду для вироблення комплексних стратегій протидії корупції у сучасному суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка О.М. Протидія корупції в Україні: стан, тенденції та завдання на сучасному етапі модернізації держави / О.М. Бандурка // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (19 квітня 2013 року, м. Харків). – Х. : Золота миля, 2013. – 322 с.
2. Андрианов В.Д. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления / В.Д. Андрианов. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 218 с.
3. Юлий Павел. Пять книг сентенций к сыну. Фрагменты Домиция Ульпиана / пер. с лат. Е. М. Штаерман ; отв. ред. и сост. Л. Л. Кофанов. – М. : Зерцало, 1998. – 285 с.
4. Платон. Государство. Законы. Политик. – М. : Мысль, 1998. – 360 с.
5. Аристотель. Политика. Соч. в 4-х т. Т. 4. – М. : Мысль, 1994. – 510 с.
6. Макиавелли Н. Государь // Избранные сочинения / Н. Макиавелли ; пер. с итал. Г. Маравьевой и др. – Калининград : 2000. – 180 с.
7. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Т. Гоббс ; пер. з англ. Р. Димерець, В. Єрмоленко та ін. ; передмова та примітки: Т. Польска та В. Малахов. – К. : Дух і Літера, 2000. – 600 с.
8. Бачинин В.А. Неправо (негативное право) как категория и социальная реалья / В.Л. Бачинин // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 14–20.
9. Криминология : учеб. для вузов / Гуров, А.И. и др. ; науч. ред. Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 420 с.
10. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / кер. авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
11. Камлик М.І. Кримінологічний аналіз економічної злочинності в Україні і деякі прогностичні оцінки її розвитку / М.І. Камлик, Л.С. Сміян // Злочинність в Україні. – 1994. – № 2. – С. 38–51.
12. Тимофеев Л. Институциональная коррупция : очерки теории / Л. Тимофеев. – М. : РГГУ, 2000. – 365 с.

Надійшла до редакції 14.11.2017

УДК 340.1

Грицай І.О.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-43-51

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ВИБОРНИХ ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Здійснено теоретико-правову характеристику реалізації принципу гендерної рівності у виборних органах місцевого самоврядування. Проаналізовано склад представницьких органів місцевого самоврядування, починаючи з часів незалежності Української держави. Розкрито причини низького представництва жінок на вищих рівнях влади в системі органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: принцип гендерної рівності, виборні органи місцевого самоврядування, Центральна виборча комісія, місцеві вибори, вертикальна гендерна сегрегація.

Grytsai I.O. Realization of the gender equality principle in elective bodies of local self-government: theoretical and legal characteristics. The article deals with the theoretical and legal characteristics of the implementation of the principle of gender equality in elective bodies of local self-government. The composition of representative bodies of local self-government has been analysed since the independence of the Ukrainian state. It is determined that the general statistics of the Central Election Commission on the representation of women and men in elective bodies of local self-government only create the impression of their proportionality. It is important that the Central Election Commission would provide not generalized statistical information on the gender component of the election results, but separate blocks of information, taking into account the levels of power in the system of local self-government bodies.

It is stressed that the gender balance in the local self-government bodies of Ukraine is provided only at the grassroots level. This provision is proposed in the following formula: “the lower the level of the local council is, the greater the percentage of women is there”, or “the higher the level of the local council is, the less women are represented there”. The reasons of low representation of women at higher levels of power in the system of local self-government bodies and ways of their overcoming are revealed.

Keywords: the principle of gender equality, elective bodies of local self-government, the Central Election Commission, local elections, vertical gender segregation.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні та багатьох інших державах світу закладається фундамент створення нової, або ж удосконалення існуючої системи місцевого самоврядування. Новітні суспільні перетворення, пошук механізмів підвищення рівня функціонування всієї системи місцевого

самоврядування, забезпечення позитивної динаміки політичних, соціально-економічних, культурних трансформацій на місцевому рівні та в кінцевому результаті збереження цілісності і зміцнення держави, єдності українського суспільства, розвиток партнерських відносин громадськості з органами влади спрямовує до вирішення теоретико-правових питань гарантування та створення можливостей для рівної реалізації прав та свобод жінок і чоловіків на локальному рівні, зокрема, під час місцевих виборів.

Вирішення суспільно-важливого завдання значно ускладнюється, а подекуди неможливе без концептуального осмислення існуючих реалій у відповідній сфері з позицій різних наук: філософії, політології, соціології, психології, юриспруденції тощо. Розглядуване явище вимагає широкого комплексного підходу до його опрацювання у межах науки теорії держави і права з метою: всебічного та об'єктивного розкриття правової природи і змісту принципу гендерної рівності на місцевому рівні, зокрема, в умовах децентралізації влади, розвитку громадянського суспільства, поступальної інтеграції України до світової спільноти; здійснення юридичного прогнозування у цій сфері; формулювання конкретних пропозицій щодо ефективних заходів, спрямованих на дотримання принципу гендерної рівності на місцевому рівні.

Розгляд тематики забезпечення принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування має не менш важливе теоретико-прикладне значення, аніж в органах державної влади – парламенті, уряді, суді тощо, питанням чого науковцями на вітчизняних просторах приділяється значно більше уваги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Наукове осмислення тематики гендерного балансу у тих чи інших сферах місцевого самоврядування, у тому числі в представницьких органах влади, з позицій різних соціально-гуманітарних наук здійснили О. Айвазовська, Л. Амджадін, А. Бондар, С. Горочан, І. Дорожкіна, Т. Іваніна, Н. Карбовська, В. Ковальчук, О. Ключев, Т. Литвинова, Ю. Лісовський, Л. Магдюк, Т. Марценюк, Л. Наливайко, О. Неберікут, А. Некряч, С. Пономарьов, І. Федорович та ін. Однак, питання забезпечення принципу гендерної рівності у виборних органах місцевого самоврядування, незважаючи на свою важливість, є таким, що не отримало належного місця у наукових працях вітчизняних вчених. До того ж, більшість з існуючих робіт підготовлено або до прийняття Закону України «Про місцеві вибори», який заклав фундамент для визначення нового орієнтиру у досліджуваній сфері, або ж мають моніторингове, аналітичне, статистичне тощо значення.

Виклад основного матеріалу. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів місцевого самоврядування має свої аспекти і, перш за все, тому, що саме органи місцевого самоврядування – ефективна й максимально наближена до людей місцева влада, де право громадян на управління державою реалізується, насамперед, на місцевому рівні. Через місцеве самоврядування існує можливість розкрити ініціативу мільйонів громадян, залучити їх до активного громадського життя. Нині гендерний підхід все більше прони-

кає у сфері політичного врядування й управління, стає реальною політичною силою впливу на забезпечення розвитку, рівності й миру в суспільстві у багатьох країнах світу. Такий підхід до політики передбачає її гендерний вимір [1, с. 69-71; 2, с. 57]. Належне представництво жінок в органах місцевого самоврядування є своєрідним індикатором рівня демократичності суспільства.

Разом із тим, сьогодні до властивостей становлення місцевої демократії в Україні справедливо можна віднести гендерний дисбаланс, не дивлячись на те, що на початку XXI ст. серед переважної більшості держав світу наша країна долучилася до Декларації тисячоліття ООН й зобов'язалася до 2015 р. забезпечити у представницьких органах, зокрема, в органах місцевого самоврядування участь жінок та чоловіків в пропорції – 50/50%.

У науковій літературі та інших джерелах наголошується, що у виборних органах місцевого самоврядування відносно гендерного балансу ситуація складається значно оптимістичніше, ніж у парламенті України, де лише 12,3% жінок. Згідно статистичних даних Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) результати місцевих виборів демонструють послідовне зростання кількості депутаток у місцевих радах з часів незалежності України. Так, якщо на виборах у 1994 р. жінки отримали 30,2% мандатів у місцевих радах всіх рівнів, що стало досить високим результатом для того періоду, то вже у 2010 р. – 46,8%. Проте, оскільки статистика Центральної виборчої комісії щодо представленості жінок та чоловіків не розділена по радах різного рівня та головах сіл, селищ, міст, міст обласного значення, інформація щодо зазначеного вище має узагальнений характер й не відображає об'єктивного стану речей.

Підтвердженням необ'єктивності узагальнюючої статистики ЦВК є таке. За даними NDI (National Democratic Institute) станом на 1 січня 2013 р. у 27 регіонах жінки становили 12% в обласних радах, 23% в районних радах, 46% у селищних радах і 51% у сільських радах. Це підтверджує, що в Україні існує тенденція – чим вищий рівень представницького органу, тим менше жінки представлені серед депутатів [3]. Відзначимо, що ця тенденція продовжилася і на місцевих виборах 2015 р., за результатами яких частка жінок становила: у 22 обласних радах – 15%, міських радах – 29%, у районних радах – 24%, у селищних радах – 46%, у сільських радах – 56%. В жодній обласній раді України не подолано бар'єр у 30%, законодавчу гендерну квоту дотримано лише в одній міській раді.

Комплексний підхід до вивчення обраної проблематики зумовлює розглянути не лише представленість жінок на різних рівнях місцевої влади по всій території України, а й врахувати регіональний аспект цієї проблематики. У цьому контексті можна навести наступне: чим далі на схід країни, тим більше жінок представлено в місцевих радах різного рівня. За показником представництва жінок серед депутатів в лідерах виявились Донецька, Луганська, Миколаївська, Херсонська, Чернігівська, Сумська, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області. Найменше жінок представлено на рівні місцевих рад Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Рівненської та Львівської областей [4]. Таким чином, в Україні існує тенденція не лише

«чим вищий рівень місцевої влади, тим менше там жінок», а й диспропорція в регіональному розрізі щодо представленості жінок та чоловіків у виборних органах муніципальної влади.

Суттєвим для розвитку гендерного паритету на місцевому рівні стало те, що у 2015 р. в Україні проходили перші місцеві вибори за наявності 30% гендерної квоти відповідно до нового Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. У ч. 3 ст. 4 Закону зазначено, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку [5]. Закон був прийнятий у хиткій політичній ситуації, положення якого викликали чималу кількість зауважень та негативних коментарів з боку громадських активістів, політологів, експертів, представників владних структур, ЗМІ, однак все ж став підґрунтям для еволюції виборчого законодавства до органів місцевого самоврядування у цілому та свідченням позитивних зрушень у забезпеченні принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування зокрема.

Введення гендерних квот спрямовано на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній сфері. Законодавча новела щодо гендерної квоти відповідає, з одного боку, нормам чинного законодавства України, з іншого – міжнародним актам та угодам, які ратифікувала наша держава у той чи інший період свого історичного розвитку, норми та положення яких зобов'язалась дотримуватися та інтегрувати у вітчизняне законодавство і життя суспільства (Загальна декларація прав людини від 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1968 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., Хартія Європейської безпеки від 1999 р., Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 2014 р. тощо).

З метою послідовного впровадження цього положення у вітчизняне законодавство до Закону України «Про політичні партії в Україні» введено вимогу щодо статутів політичних партій у частині інформації про гендерні квоти. Відповідно до п. 10 ст. 8 Закону статут політичної партії повинен містити розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії в загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку [6]. Не зважаючи на вказане, на практиці склалася дещо інша ситуація.

Так, порівняно зі списками до міських рад м. Києва та міст-обласних центрів, партії рідше дотримувались квоти – вона дотримана в 61% (у 195 списках з 318) списків до обласних рад проти 72% (у 310 списках з 480) списків до міських рад; загальний рівень представництва жінок в списках до обласних рад також є нижчим – 29,6% та 32,1% відповідно [3; 7]. Таким чином,

хоча норми права повинні регламентувати важливі для суспільства і держави відносини з метою їх належного врегулювання, все ж сучасна юридична практика свідчить, що декларування окремої норми не є гарантією її дотримання суб'єктами правовідносин. Після проведення місцевих виборів у 2015 р. гендерні ініціативи спрацювали не повною мірою, адже як і в 2014 р., під час парламентських виборів, не були передбачені санкції за їх невиконання.

Громадська активність жінок, їх публічний статус та символічна влада сприяють встановленню більш егалітарної моделі взаємин у родині та перерозподілу обов'язків між членами подружжя, а навантаження жінок у публічній та приватній сферах виправдовується почуттям моральної задоволеності та реалізованості, основою яких є їх впливовість і авторитетність серед виборців [8, с. 15]. Ігнорування знань, практичних та творчих здібностей жінок свідчить про недостатній розвиток демократичних основ у державі та на місцях й вимагає якнайшвидшого викорінення цього явища й широкого використання можливостей жінок для благоустрою у всіх сферах суспільства.

Важливо також проаналізувати положення щодо сучасного становища жінок на посадах мерів різних міст країни. Серед 394 кандидатів на посаду міського голови в Києві та містах-обласних центрах на місцевих виборах 2015 р. було тільки 57 жінок (або 14,7%). На виборах мерів міст Тернопіль, Черкаси та Суми не було зареєстровано жодної жінки-кандидатки. Відсоток самовисуванок серед кандидаток був вищим, ніж серед кандидатів чоловіків – 52,6% проти 40%. Взагалі на рівні міст зі спеціальним статусом (Київ та Севастополь) та міст-обласних центрів в період з 1991 р. й дотепер жінок лише двічі обирали на посаду міського голови – Херсон (1994 р.), Житомир (1996 р.) [3]. Тобто, можна зробити висновок, що чим більший населений пункт, тим рідше жінок обирають на посаду міського голови. В результаті, після виборів 2015 р. серед декількох сотень міських голів України лише 27 – жінки. Як і раніше, жодна з жінок не займає посади мера міста обласного значення. Найбільшим за кількістю жителів містом, яке очолює жінка є м. Первомайськ (Миколаївська обл.) з населенням 62 672 особи.

Таким чином, узагальнена статистика ЦВК щодо представництва жінок та чоловіків у виборних органах місцевого самоврядування лише створює враження їх пропорційності. Жінки представлені мінімально на тому рівні, де приймаються найбільш важливі місцеві, регіональні та політичні рішення. Враховуючи високий політичний, економічний, культурний, освітній потенціал жінок, їх низька репрезентованість на вказаних рівнях влади спричиняє неефективне використання людських ресурсів суспільства у цілому.

Звертаючи увагу на причини більш високої представленості жінок у депутатському корпусі сіл та селищ, слід відзначити наступне. Так, на думку депутаток, їм найкраще вдається вирішувати питання, які не потребують бюджетних коштів, а тримаються на власній ініціативі чи колективних зусиллях громадськості. Вони стають посередницями, лобіюють та організують вирішення конкретних питань [8, с. 13]. Вважаємо, що саме це є однією із при-

чин низького представництва жінок на вищих рівнях влади як місцевого, так і загальнодержавного значення.

Проведене соціологічне дослідження свідчить, що до провідних мотивів участі жінок у політичній діяльності місцевого рівня належать: потреба розв'язати нагальну соціальну проблему, потреба у самореалізації та мотив творця (деміурга). Цікаво, що перший шлях – залучення до політичної діяльності через проблему – був часто неусвідомленим, і жінки при цьому не сприймали себе як суб'єктів власного життєвого та професійного вибору. Мотив самореалізації має доволі широкий спектр проявів – від спортивного інтересу, зацікавленості до відчуття самоздійснення, мотивів творення нового. Третій мотив – самореалізація – має виразну складову творення нового [9, с. 11-16]. Однак, вважаємо, що цей список причин не є повним, оскільки як для чоловіків, так і для жінок інколи характерним є те, що деякі з них намагаються прийти до влади – спочатку місцевої, згодом державної – першочергово з метою реалізації особистих амбіцій та розширення власних можливостей, приховуючи це за різними патріотичними та соціальними гаслами.

Повертаючись до питання важливості більш активного залучення жінок до депутатської діяльності відзначимо, що робота на місцях вимагає розуміння потреб людей, тому депутатки часто представляють округ впродовж декількох скликань: це забезпечує налагодження якісної комунікації та довіри, накопичення інформаційної бази та соціального капіталу, необхідного для оперативного вирішення поточних проблем [8, с. 13]. Позитивним у роботі жінок як депутаток місцевих рад є те, що вони вчаться дипломатичності у відносинах з людьми, й не лише під час виконання депутатських обов'язків, контролювати імпульсивність, стримувати емоції, й проявляти їх лише коли це необхідно.

У науці існує справедлива думка, що гендерні підходи в діяльності органів місцевого самоврядування, на відміну від органів державної влади, мають свої аспекти, зокрема: органи місцевого самоврядування як складова публічної влади формуються лише шляхом виборів, і тому лише виборець може вирішити, кому надати перевагу: чоловікові чи жінці під час виборчих перегонів [10, с. 23]. Але, такий підхід, як правило, властивий для самовисуванців.

Проте, як свідчить практика, за партійними списками легше потрапити до органів влади [11]. Так, необхідно відзначити, що підтримка партій впливає й на представленість жінок на посадах міських голів, адже з 27 обраних жінок-міських голів на місцевих виборах 2015 р.: 17 жінок висунуті партіями, 10 – самовисуванки.

Політичні партії відіграють головну роль у просуванні жінок до міських та обласних рад, оскільки чинне законодавство не передбачає можливості самовисування. Відповідно до ч. 2 ст. 35 Закону України «Про місцеві вибори» право висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради реалізується виборцями у відповідних багатомандатних виборчих округах через місцеві організації партій [5]. Тож,

саме партії та їх осередки визначають кандидатів та лідерів у списках, розпоряджаються виборчими фондами тощо.

Перед місцевими виборами 2015 р. неурядовими організаціями проведено опитування серед партій. Його результати засвідчили, що українські політичні партії оцінюють прийняту гендерну квоту досить позитивно, демонструючи увагу до проєвропейської політики, виражаючи повагу до цінності рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків; представники усіх опитаних партій зазначили про інтеграцію жінок до їх структур [12, с. 8; 13, с. 4-5]. Тобто, партіями засвідчено бажання підтримувати жінок у їх прагненні реалізувати себе як політиків.

Не менш важливим є питання щодо жіночого лідерства. З цього приводу потрібно навести наступні дані: з 318 списків кандидатів до обласних рад, тільки 28 списків очолювали жінки, що складає 8,8%. З 480 списків кандидатів до міських рад м. Києва та міст-обласних центрів, тільки 58 списків очолювали жінки, що складає 12,1%. Загалом жінки очолили 86 (11,5%) списків. З 132 партій, що взяли участь у виборах, тільки 34 висували жінок як лідерів списків до обласних рад чи рад м. Києва та міст обласних центрів, що отримували гарантований мандат за умови подолання партією виборчого бар'єру. 18 партій висунули 3 і більше жінок-лідерів списків [14]. Такі результати свідчать про високу гендерну диспропорцію у списках й неготовність всебічно сприяти жінкам-лідерам. Тож, декларування підтримки партіями розширеної участі жінок у їх структурах та керівництві не сприяли зменшенню вертикальної гендерної сегрегації. Реальне представництво жінок у виборних органах місцевого самоврядування позначає тип партійної системи у державі загалом та ставлення партій до гендерного балансу зокрема.

Отже, сьогодні вся система місцевого самоврядування вимагає якісних перетворень, у тому числі процес формування виборних органів місцевої влади на основі принципу гендерної рівності. Проблема розвитку місцевої демократії з урахуванням гендерного збалансування не втрачає своєї високої актуальності. Необхідним є використання наукових розробок вітчизняних та зарубіжних вчених у цій сфері з метою здійснення ефективних трансформаційних заходів системи місцевого самоврядування. Існує потреба у пошукові належних засобів для комунікації між науковцями, громадськістю, чиновниками та політиками. Важливим є залучення зарубіжних експертів.

Висновки. Підсовуючи, важливо зазначити таке.

1. Рівність чоловіків та жінок передбачає не тільки декларування, а й забезпечення її практичної реалізації. Аксиоматичним є той факт, що проблеми рівного представництва жінок в органах місцевої влади – проблема всього суспільства. Гендерні перетворення у системі місцевого самоврядування – довготривалий і складний процес. Проаналізований склад представницьких органів місцевого самоврядування свідчить про наявність вертикальної гендерної сегрегації. Гендерний баланс в органах місцевого самоврядування України забезпечений лише на низовому рівні. Жінки представлені мінімально на тому рівні, де приймаються найбільш важливі місцеві, регіональні та

політичні рішення. Таке положення можна викласти у наступній формулі: «чим нижчий рівень місцевої ради, тим більший там відсоток жінок», або «чим вищий рівень місцевої ради, тим менше там представлені жінки». Ця негативна тенденція пояснюється значно меншими за обсягом матеріально-фінансовими ресурсами та вузькими повноваженнями й важелями впливу на відносини у суспільстві та державі. Враховуючи високий політичний, економічний, культурний, освітній потенціал жінок, їх низька репрезентованість на вказаних рівнях влади спричиняє неефективне використання людських ресурсів суспільства у цілому.

2. Причинами низького представництва жінок на вищих рівнях влади в системі органів місцевого самоврядування є: обмеженість фінансово-матеріальних ресурсів, зокрема під час проведення виборів до місцевих рад та на пост сільського, селищного, міського голови; подвійне (інколи потрійне) навантаження, оскільки, як правило, жінки виконують у значно більшій мірі домашні обов'язки, а подекуди й працюють офіційно на оплачуваній роботі, що поєднують із політичною діяльністю; неналежна підтримка від місцевих організацій партій; брак необхідних знань та навичок у політичній роботі; низька ефективність взаємодії жінок між собою, відсутність так званої жіночої солідарності; відсутність достатньої підтримки з боку територіальної громади; існування стереотипів та скептичного ставлення до гендерного збалансування; недостовірні інформація про стан жінки у суспільстві тощо. Важливою умовою ствердження гендерної культури в Україні є необхідність зміни ментальності чоловіків і жінок. Неодмінним є створення відповідних умов для формування лідерських якостей та навичок у жінок, системне підвищення їх компетенції в окремих сферах.

3. Чинні нормативно-правові акти – Закони України «Про політичні партії в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про місцеві вибори» – не гарантують належного забезпечення принципу гендерної рівності під час місцевих виборів, відсутні ефективні механізми застосування гендерних квот на місцевих виборах. Після проведення місцевих виборів у 2015 р. гендерні ініціативи спрацювали не повною мірою, адже як і в 2014 р., під час парламентських виборів, не були передбачені санкції за їх невиконання.

4. Дотримання гендерних квот під час реєстрації списків кандидатів є важливою умовою, однак не єдиною для повноцінного забезпечення рівних можливостей для участі жінок в політичній сфері. Номінальне дотримання квот під час реєстрації списків кандидатів не забезпечить рівні можливості жінкам і чоловікам бути обраними. Необхідним є розробка перспективних та реальних для виконання заходів для гарантування збалансованого представництва жінок та чоловіків в управлінській та політичній сферах. Узагальнена статистика Центральної виборчої комісії щодо представництва жінок та чоловіків у виборних органах місцевого самоврядування лише створює враження їх пропорційності. Важливо, щоб органи публічної влади, зокрема Центральна виборча комісія, надавала не узагальнену статистичну інформа-

цію з приводу гендерної складової результатів виборів, а окремими частинами з урахуванням рівнів влади в системі органів місцевого самоврядування.

Бібліографічні посилання

1. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.
2. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади [Електронний ресурс]: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. Режим доступу: <http://catalog.uccu.org.ua/opacunicode/>
3. Фінальний звіт за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gendernogo-monitoringu-2015>
4. Аналіз демографічної структури місцевих рад-2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ratingpro.org/research/analiz_demografichnoi_struktury_miscevyh_rad-2015.html
5. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 р. (зі змін. і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2015. № 37-38. Ст. 366.
6. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. (зі змін. і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст. 118.
7. Відбулася міжнародна конференція «Партійна реформа як запорука стабілізації політичної ситуації в Україні» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/search/q:гендер>
8. Троян І. Жінки в органах місцевого самоврядування. Я. 2014. № 2 (36). С. 12-15.
9. Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь. Аналітичний звіт за результатами роботи шести фокус-груп за участю жінок – депутаток та кандидаток в депутати обласних, міських та районних рад. М.М. Скорик. К.: ІТЕМ ЛТД, 2014. 64 с.
10. Основи теорії гендеру: навч. посібник. За ред. М. М. Скорик. К.: К.І.С., 2004. 536 с.
11. Єрмак Г. На виборах за крісла мерів боролись лише 15% жінок [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://firstsocial.info/news/na-viborah-za-krisla-meriv-borolis-lishe-15-zhinok>
12. Марценюк Т. Чи спрацює гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? [Електронний ресурс]. К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. 16 с. Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6460>,
13. Марценюк Т. Чи спрацювала гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? Огляд дискусій і моніторингових ситуацій щодо залучення жінок до політики. К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. 14 с.
14. Гендерні квоти. Участь жінок у виборах [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=genderni-kvoty-uchast-zhinok-u-vyborah>

Надійшла до редакції 16.11.2017

УДК 177:340

Несправа М.В.кандидат філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-52-61

МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВА У ФІЛОСОФІЇ ФОМИ АКВІНСЬКОГО

Проаналізовано погляди Фоми Аквінського на проблему моральної основи права. Показано, що стрижневою чеснотою, котра визначає відносини між людьми, виступає справедливість. Через категорію справедливості охарактеризовано поняття природного і позитивного права. Право визначено як справедливість, якій надано форму закону. Доведено, що закон – це спрямоване на загальне благо і оприлюднене встановлення розуму того, хто покликаний піклуватися про все суспільство. Розкрито походження закону від божественного до природного і далі до людського. Обґрунтовано, що суд є законним в тій мірі, в якій він є актом справедливості.

Ключові слова: справедливість, суспільне благо, право, закон, суд.

Nesprava M.V. Moral basis of law in the philosophy of Thomas Aquinas. Addressing to the Thomas Aquinas's concept of meta-ethics has considerable scientific and practical interest in search the answers to the question of the value dimension of the law in the current Ukrainian state. The purpose of the paper is to show the role of morality as a source of law, the criterion of legality and the basis of order in the state on the basis of the analysis of Aquinas's philosophical heritage. Thomas Aquinas presented the framework of the human soul moral construction, which consists of cardinal virtues. Such cardinal virtue as justice is the carcass design in this framework. The justice directs relations between people exactly, therefore, this virtue acts as a source of law. Summing up Aquinas's thoughts, author defines the law as justice, which is given the form of legality as a general integrity, which concerns not individual preferences, but the welfare of the community as a whole. This conclusion is a cornerstone for defining the principles of law-making in Ukraine. Aquinas first of all pointed out that the law is a rule and a measure of action according to which a person must act or abstain from action. The purpose of the law is public happiness. The general good of the state can't flourish, if its citizens are not virtuous, at least those who are called to manage. Ultimately, Aquinas determined that the law is nothing but a common good and published establishment of the mind of one who is called to take care of the whole society. It is important for the Ukrainian society to establish that the moral virtues of universal justice are the actual criteria for assessing executive agencies, as law application bodies. And any normative act loses the power of the law if it does not serve the interests of the public good. The law makes people good in so far as human actions promote justice. Aquinas was convinced that if one accustoms people to avoid evil and do some good in fear of punishment, then eventually he can come to the point that he will act in such a way with pleasure

and his own decision. Therefore, it is very important for Ukrainian law-enforcement officers to realize that the law intended to make people good, even by a punishment. The court is legal in so far as it is an act of justice. Aquinas' advices on the personal qualities of judges are also valuable for the implementation of judicial reform in Ukraine. The moral virtues of love, justice and prudence should be placed on the first place when judges evaluated. Thus, having analyzed the philosophical heritage of Thomas Aquinas, author argues that the cardinal moral virtue of justice should be the basis of the activities of the legislative, executive and judicial authorities, and become the basic criterion for assessing the activities of law enforcement bodies for the successful reformation of the legal system of Ukraine.

Key words: justice, public good, law, legality, court.

Постановка проблеми. Українське суспільство переживає складні часи всебічних реформ. У тому числі суттєвій перебудові піддається правова система держави. І, як завжди буває у часи карколомних змін, виникає питання: а які цінності мають бути закладені в основу суспільних, зокрема правових, відносин? Адже громадяни України на власному досвіді переконалися, що без наявності морального стрижня у процесі прийняття і застосування закони можуть бути поставлені не на службу суспільному благу, а на службу корумпованій кліці. Питання моральності права не нове і не є унікальною українською проблемою. Як зазначає С. І. Максимов, осмислення права в його взаємозв'язку з мораллю – одна з найдавніших традицій історії суспільної думки [1, с. 179]. Але на кожному новому витку історії ми по-іншому сприймаємо спадщину мислителів минулого, сприймаючи їхні ідеї крізь призму актуальних завдань сьогодення. Ось чому звернення до концепції метаетики одного з найвидатніших філософів – Фоми Аквінського – у пошуку відповідей на питання про ціннісний вимір права сучасної Української держави представляє значний науковий і практичний інтерес.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Творчий спадок Фоми Аквінського є предметом досліджень багатьох науковців, в першу чергу тих, хто займається історією філософії. Етику Аквіната досліджують, зокрема, такі західні вчені як Р. Ашмор, А. Кенні, С. МакДональд, А. МакІнтайр, Р. МакІнтерні, Дж. Портер, Е. Стамп, Т. Уіл'ямс. Аналіз проблеми людської дії у концепції св. Фоми представлено у працях С. Брока, Т. Гібса, Н. Крецмана, Р. Паснау, С. Свежавські, Д. Уестберга. Найбільший інтерес з точки зору нашого дослідження викликають роботи науковців, які вивчають викладені Аквінським погляди щодо природного і позитивного закону, серед них В. Боурке, М. Мерфі, Дж. Фініс, Ш. Флойд. Глибокий аналіз філософського здобутку Аквінського міститься у працях К. В. Бандуровського. Окремі питання вчення Фоми Аквінського є предметом досліджень інших російських вчених. Питання про вічність світу інтерпретує Т. Ю. Бородай. Філософсько-естетичні погляди висвітлює Є. А. Дзінкевіч. І тільки В. Гертих певною мірою торкається близької нам проблематики, розглядаючи свободу і моральний закон у Фоми Аквінського (але треба оговоритися, що поняття «моральний закон» у Аквінського немає). Українські вчені також не обходять увагою філософське вчення св. Фоми, хоча більшість з них лише згадують окремі положення його теорії у викладенні курсів історії філософії та історії

держави і права, в енциклопедіях, словниках та ін. Окремі праці, присвячені Аквінському, належать А. Баумейстеру і П. Содоморі. Але вказані академічні розвідки не роблять акценту на тих аспектах, які мають науковий і особливо прикладний інтерес для вирішення правових проблем. Отже, не вирішеною залишається проблема систематизації поглядів Фоми Аквінського на місце і значення моральних принципів у процесі правотворення і правозастосування у контексті завдань українського правознавства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу філософського спадку Фоми Аквінського показати роль моралі як джерела права, критерію законності та основи правопорядку в державі.

Виклад основного матеріалу. Співвідношення моралі і права є центральним питанням філософії права. Найглибше цю багатогранну проблему розкрив Фома Аквінський (1225–1274). Для початку філософ показав каркас моральної побудови людської душі, додавши до основних християнських чеснот – віри, надії та любові – ще чотири. Цими чеснотами є розсудливість, справедливість, помірність і мужність [2]. Аквінський ставиться до цих достоїнств як до «кардинальних» чеснот. «Вони є основними звичками, стрижнями, на яких кріпляться інші достоїнства, – вказує Шон Флойд. – При цьому кожна кардинальна чеснота належить до загального типу правоти, який має різні специфікації» [3]. Але несучою конструкцією, стовбуром усієї побудови є справедливість. «У справедливості є свій особливий властивий їй об'єкт, якого немає в інших чеснот, і цей об'єкт називається правом, що означає те саме, що і «правота» [2].

Філософія Аквінського дозволяє представити систему права як єдність і взаємозв'язок таких елементів як розум, воля, мораль і правда. На його думку, все, що може бути зроблено правильним за допомогою розуму, є предметом моральної чесноти. Справедливість – це навичка, завдяки якій людина віддає кожному належне, являючи в цьому постійну і нескінченну волю. При цьому під волею мається на увазі не здатність, а акт. Справедливість є те саме, що і правота, але не за своєю суттю, а каузально, оскільки вона є навичкою, який робить правим вчинок і волю. Оскільки воля є розумним бажанням, то коли правота розуму, яку називають правдою, відбивається у волі з причини її близькості розуму, цей відбиток зберігає ім'я правди, і тому справедливість іноді називають правдою. Для Аквінського справедливість переважно належить до наших відносин з іншими, і тому він вважає, що «всі чесноти, спрямовані на іншу людину, можуть бути пов'язані з цим загальним аспектом і приєднані до справедливості» [2].

Розкриваючи зміст оцінки соціальних відносин, виходячи з критерію справедливості, він вказує, що «правильним», або «правим», є такий вчинок, який узгоджений з іншою людиною за допомогою деякої рівності. Таке уявлення про справедливість може здаватися передвісником більш сучасних дефініцій справедливості, особливо тих, які зображують справедливість з точки зору соціальної рівності і економічної солідарності. Але св. Фома дає більш глибоку характеристику і розкриває багатопланову структуру цієї моральної

категорії. Пояснюючи різницю між природним і позитивним правом, він вказує, що справедливість вчинку може бути погоджена з людиною двояко. За допомогою природного права – це коли людина дає стільки, скільки вона може отримати взамін. І за допомогою позитивного права – це коли щось може бути погоджено або порівняно з іншою людиною відповідно до умов деякої спільної згоди, або угоди, за якою сторони, отримуючи стільки-то, вважають себе задоволеними. У свою чергу, позитивне право Аквінський розділяє на два рівні – приватне і суспільне. Перше, котре визначається як особлива справедливість, основане на приватній згоді, яка має бути підтверджене угодою між індивідами. Друге, котре визначається як загальна, або правова справедливість, може бути впроваджене шляхом волі громади або владного встановлення. За першого способу такого впровадження все суспільство погоджується з тим, що щось повинно вважатися узгодженим або порівняним з певним суб'єктом. У разі впровадження у другий спосіб цей порядок встановлюється за розпорядженням правителя [4].

І далі, продовжуючи описувати справедливий характер стосунків між людьми, Аквінат спирається на Аристотеля і виділяє два види особливої справедливості – комутативну і дистрибутивну. Обидва її види прагнуть зберегти рівність між людьми, надаючи кожній людині те, що належне. Проте, Аквінський зазначає, що існують «різні види належного», і цей факт вимагає диференціації справедливості. Комутативна справедливість стосується взаємних відносин між окремими суб'єктами. Зокрема, вона прагне забезпечити, щоб ті, хто купує і продає, чесно вели свій бізнес. У цьому контексті «те, що має бути належним», є свого роду рівністю, за допомогою якої «одна людина повинна повертати іншій тільки стільки, наскільки вона стала багатшою з того, що належало іншому». Іншими словами, значення продукту має дорівнювати тому, що людина платить за цей продукт. Так само людині повинна бути виплачена сума, яка дорівнює вартості того, що вона продає [4]. Тобто цей вид справедливості, пов'язаний з рівністю, потребує збереження того, що є питанням кількості.

Дистрибутивна справедливість стосується того, як колективні товари і обов'язки «розподіляються між людьми, які є членами суспільства» [4]. Однак, цей вид справедливості спрямований не на те, щоб люди отримували блага у рівній кількості, але у «належній пропорції». Зрештою, було б несправедливо, якщо «працівникам виплачується рівна заробітна плата за однаковий обсяг роботи, або виплачується нерівна заробітна плата за рівний обсяг роботи». Аквінський також вважає, що людині більш високого соціального ступеня потрібна належати більша частка благ. Отже, у питаннях дистрибутивної справедливості «те, що має належати» суб'єкту повинно співвідноситись із тим, що суб'єкт заслуговує залежно від його зусиль або життєвої сили (або потребує, оскільки Аквінський також вважає, що існує моральне зобов'язання забезпечувати бідних) [4].

Очевидно, що зміст аквінатівських дефініцій комутативної та дистрибутивної справедливості виходить далеко за межі теоретичних міркувань і зна-

ходить своє відображення не тільки у приватних стосунках, але й у цивільному праві держав, які прагнуть розвивати суспільні відносини, зокрема економіку, на ринкових принципах, зберігаючи при цьому принципи соціальної справедливості.

Але досить детально роз'яснюючи зміст особливої справедливості як прикладної, св. Фома розкриває її діалектичний зв'язок із загальною справедливістю. Він показує як принципи загальної справедливості, спрямовані на благо усієї спільноти, обумовлюють вимоги особливої справедливості, яка направляє нас на благо окремих сусідів, колег та інших людей, з якими ми постійно спілкуємося. Аквінський погоджується, що загальна справедливість може направити нас на благо інших, але тільки побічно [2]. Вона робить це, надаючи нам дуже загальні заповіді (не кради, не вбивай і т. д.), суть яких полягає в тому, щоб допомогти нам своїми діями зберегти загальне благо. І хоча, на думку філософа, ситуації, що вимагають визначення справедливості людських вчинків, принципово не відрізняються, і тому наші міркування про те, що повинно бути правильним, не повинні виходити за рамки того, що диктують ці загальні приписи, проте ми повинні пам'ятати про індивідуальні потреби і діяти розумно при застосуванні цих приписів. Аквінський наполягає на тому, що найбільша турбота про особливу справедливість не може бути загальним благом, але вона служить благу конкретних людей [2]. Таким чином, виконуючи свою мету, особлива справедливість є засобом збереження суспільного добробуту.

В той же час Аквінський наголошує, що саме загальна правова справедливість повинна регулювати всі акти чесноти, щоб гарантувати, що вони досягають своєї мети таким чином, який можна співвіднести з благами інших, бо мета справедливості полягає в тому, щоб керувати нашими діями відповідно до загального блага [4]. Згідно із Аквінським, кожен, хто є членом спільноти, виступає до цього співтовариства як частина цілого. Все, що впливає на частину, також впливає на ціле. Таким чином, все, що добре (або шкідливо) для індивіда, також буде хорошим (або шкідливим) для спільноти, частиною якої він є. З цієї причини ми повинні очікувати, що хороше суспільство прийме закони, які регулюватимуть дії його членів у такий спосіб, який буде корисним для усіх. Отже, констатує філософ, цей феномен – добробут громади – є тим, що випливає з правової справедливості. Якщо мета інших чеснот полягає у тому, щоб зробити нас добрими людьми, то мета справедливості – зробити нас добрими громадянами [4].

Узагальнюючи думки Аквінського, ми можемо дати таке визначення: право – це справедливість, котрій надано форму закону, це загальна доброчесність, яка стосується не індивідуальних переваг, а добробуту спільноти у цілому.

Розмірковуючи над тим, чим є у цьому контексті закон, філософ перш за все вказує, що закон є правилом і мірою дій, відповідно до яких людина повинна діяти або утримуватися від дії [5]. Таке визначення у цілому відповідає і сучасній юридичній теорії та практиці. Але цікаво поглянути на точку зору філософа щодо співвідношення інтелектуальної та речової складових закону.

«Оскільки закон є свого роду правило і міра, він може перебувати в чому-небудь двояко, – пише Аквінат. – По-перше, як в тому, що вимірює і управляє, і якщо бути таким притаманне розуму, то з цього випливає, що саме так закон і знаходиться у розумі. По-друге, як у тому, що вимірюється і управляється. Таким ось чином закон знаходиться в усіх тих речах, які схильються до чого-небудь за допомогою будь-якого закону, внаслідок чого будь-яка схильність, котра є наслідком закону, може бути названа, якщо так можна висловитися, законом по причетності» [5].

За цією самою логікою св. Фома вказує, що закон має бути опублікованим, бо ті, ким він управляє, повинні знати про керівні настанови. Крім того, письмова фіксація закону надає йому довготривалості та спрямовує у майбутнє. Той, хто не був присутній при оприлюдненні закону, зобов'язаний дотримуватися закону остільки, оскільки він повідомлений або може бути повідомлений про закон іншими після того, як він був оприлюднений [5]. Тобто, хоча закон й міститься у розумі, втім, незнання закону не звільняє від відповідальності.

З позицій реалій сьогодення, задаючись питанням: у чому полягає мета закону?, вельми корисно прослідувати у пошуку відповіді за логікою Фоми Аквінського. Закон, будучи правилом і мірою людських дій, належить тому, що є їх початком. Оскільки кінцевою метою дій людини є щастя, а закон спрямовує дій усього суспільства, то він необхідно повинен мати безпосереднє відношення до загального щастя. Отже, правом є тільки те, «що для взаємин у державі створює і зберігає щастя і все, що його складає» [5]. Крім того, якщо закон в першу чергу призначено до загального блага, то всякий інший припис, котрий стосується якої-небудь індивідуальної дії, з необхідністю буде позбавлений природи закону в усьому, що не стосується загального блага [5]. Актуальним звучить і зауваження середньовічного філософа про те, що якщо намір законодавця спрямований не до загального блага, а до того, що доставляє користь або задоволення йому самому чи огидно божественному правосуддю, то в такому випадку закон робить людей добрими не у цілому, а щодо цього конкретного правителя. Крізь призму сучасних подій особливо злободенним здається філософське судження Аквінського про те, що оскільки кожна людина є частиною держави, то неможливо, щоб людина була доброю, якщо її благо не є співрозмірним із загальним благом, і точно так само ціле не може бути гармонійним, якщо з ним не співрозмірні його частини [5]. Можна цілковито погодитися із тим, що загальне благо держави не може процвітати, якщо його громадяни не є добродіями, принаймні, ті з них, хто покликаний керувати. Але твердження про те, що для загального блага буде досить і того ступеня добродієвості простих громадян, в силу якого вони коряться розпорядженням своїх правителів, не може бути прийнятним. І це наочно підтвердили події у нашій державі.

У кінцевому рахунку Аквінський визначає, що закон – це спрямоване на загальне благо і оприлюднене встановлення розуму того, хто покликаний піклуватися про все суспільство. І це ми оцінюємо як стовідсоткове попадання у

те правознавче трактування закону, якого вимагає сучасне суспільство [5].

А зараз ми за допомогою Аквіната розглянемо проблему походження закону. Як видатний теолог, він впевнений, що кожен закон у кінцевому рахунку випливає з того, що він називає вічним законом [6]. «Вічний закон» належить до пророчого упорядкування Богом усіх створених речей до їх належного кінця. Ми беремо участь у цьому божественному порядку в силу того, що Бог створює в нас як бажання, так і здатність розрізняти що є добре і що зле (філософ називає цю здатність «світлом природного розуму»). З цієї точки зору природний закон є лише продовженням вічного закону, бо Бог дає нам настанову на остаточне щастя, впроваджуючи в нас як загальне знання, так і схильність до добра. Оприлюднення самого природного закону відбувається за допомогою того, що Бог всіває його в людський розум так, що він стає відомим людині природним чином. Як розуміє Аквінський, природний закон є фундаментальним принципом, який вплетений у тканину нашої природи. Таким чином, він висвітлює і дає нам бажання тих благ, які сприяють процвітанню людини [6]. Відтак, точка зору Аквіната полягає в тому, що ми вчиняємо свої дії заради того, у що ми віримо (правильно чи неправильно) як у добре. Ясно, що багато речей, які ми робимо у житті, не є добрими. Аквінський це не заперечує і погоджується, що пізнавальні помилки та надмірна пристрась можуть спотворити надані у природному законі моральні настанови і, у свою чергу, схилити нас до вибору неправильних речей. Незважаючи на це, Аквінський не вважає, що наш характер повністю визначає наш вибір, про що свідчить той факт, що ми іноді приймаємо рішення, що суперечать нашим сформованим моральним звичкам як справедливості. Але насправді це є вікном можливостей для нас, оскільки це говорить про те, що навіть люди, схильні до зла, можуть зробити правильний вибір і, можливо, почати виправляти свої більш жорсткі і надмірні схильності. Отже, природний закон не є зовнішнім імперативом. Водночас, це всезагальна деонтична заповідь, з якої виводяться більш конкретні норми позитивного права [6]. Як вказує Аквінат, з приписів природного закону, як із загальних і до того ж неоднозначно трактованих джерел, людський розум повинен приходити до конкретних питань, які належать більш особливим принципам. Ці виведені людським розумом особливі встановлення називаються людськими законами, або позитивним правом [6].

Аквінський наочно демонструє ієрархічний зв'язок природного права з позитивним. «Людська воля за спільною згодою може встановлювати в якості законного те, що раніше не розглядалося як таке, але це може мати місце тільки там, де діє не природне, а позитивне право, – пише він. – Однак, якщо щось є противним природному праву, то людська воля не може встановлювати це як законне, наприклад, узаконити крадіжку або перелюб» [4].

Для Аквіната очевидно, що належним наслідком закону є приведення суб'єктів до належної їм чесноти. А якщо призначенням закону є спрямування людських дій до загального щастя, то закон робить людей добрими в тій мірі, в якій людські дії сприяють справедливості. При цьому він виділяє три

види людських дій. Так, одні дії, а саме добродійні, є по виду благими, і в їх відношенні актом закону є припис, або розпорядження, оскільки «закон наказує всі справи справедливості». Інші дії, а саме порочні, є по виду злими, і в їх відношенні актом закону є заборона. Деякі дії, які не є ні очевидно благими, ні очевидно дурними, байдужі за своїм виглядом, і в їх відношенні актом закону є дозвіл [7].

На окрему увагу заслуговує думка Аквінського щодо каральної функції закону. Богослов не закликає тільки до порад і заохочення. Радити властиво не стільки закону, скільки приватній особі, яка не може встановлювати закон. Винагороджувати має право кожен, а карати – ніхто, крім представника закону, який наділений повноваженням завдавати страждань. Страх перед покаранням закон використовує з тим, щоб забезпечити покору закону, яке у сенсі покарання також є наслідком закону. Аквінський – реаліст і вбачає, що покора закону не завжди обумовлюється досконалістю чесноти, часом вона пов'язана зі страхом перед покаранням або просто приписом розуму, але це, як було показано вище, вже є зародком чесноти. Аквінський впевнений, що якщо привчити людину уникати зла і робити добро через страх перед покаранням, то з часом вона може прийти до того, що стане діяти таким чином із задоволенням і за власним рішенням [7]. Отже, для правоохоронців дуже важливо усвідомлювати, що закон навіть за посередництвом покарання здатен робити людей добрими.

Але навіть за наявності закону справедливість не може бути встановлена без суду. Сучасна правозастосовна практика впевнено підтверджує важливість судової гілки влади у впровадженні цієї моральної чесноти у суспільстві. Реформування судової системи неможливе без розуміння того, що «суд є актом справедливості в тій мірі, в якій справедливість схиляє судити до винесення правого судження». І це моральне судження до нас доходить зі спадщини Аквінського. За цим логічно слідують і практичні висновки вченого. Суд є законним в тій мірі, в якій він є актом справедливості. Для того, щоб акт був справедливим, необхідно дотримання трьох умов: по-перше, щоб він відбувався з прихильності до справедливості; по-друге, щоб він виходив від того, хто наділений відповідними повноваженнями; по-третє, щоб його оголошення було правильно спрямовано розважливостю. Якщо ж що-небудь з цього відсутнє, то суд є неякісним і незаконним, а саме: по-перше, коли він огидний правоті справедливості, і тоді його називають «збоченим» або «неправедним»; по-друге, коли людина судить про те, про що судити не має права, і такий суд називають «неправомочним»; по-третє, коли розуму бракує впевненості, як коли хто-небудь судить про щось неочевидно, недостовірно і без серйозних на те підстав, і такий суд називають судом «сумнівним» або «поспішним» [8].

Неабияку цінність мають і поради Аквінського щодо персональних якостей суддів. На перше місце він ставить моральні чесноти любові, справедливості та розсудливості. Духовна людина, володіючи навичкою до любові, схильна правильно судити про все відповідно до божественного права, що узгоджу-

ється з винесенням судження за посередництвом дару мудрості. Це подібно до того, як справедлива людина виносить судження за посередництвом чесноти розсудливості, яка узгоджена з постановою закону [8].

Висновки. Фома Аквінський представив каркас моральної побудови людської душі, який складається з кардинальних чеснот. Несучою конструкцією у цьому каркасі виступає така кардинальна чеснота як справедливість. Саме справедливість спрямовує відносини між людьми. Відтак, ця чеснота виступає як джерело права. Даючи глибоку характеристику і розкриваючи багатозарову структуру цієї моральної категорії, Аквінський показує різницю між природним і позитивним правом, а також визначає такі види справедливості як комутативна і дистрибутивна. Диференціюючи справедливість на особливу і загальну, він аргументує діалектику їхнього взаємозв'язку та доводить пріоритетність загальної справедливості у суспільному житті. Загальна справедливість виступає як правова. Добробут громади є тим, що впливає саме з правової справедливості. Узагальнюючи думки Аквінського, ми визначаємо право як справедливість, котрій надано форму закону, як загальну доброчесність, котра стосується не індивідуальних переваг, а добробуту спільноти у цілому. Цей висновок є наріжним каменем для визначення принципів правотворення в Україні.

Щодо застосування норм закону у суспільному житті, то треба звернути увагу на таке. Аквінський перш за усе вказує, що закон є правилом і мірою дій, відповідно до яких людина повинна діяти або утримуватися від дії. Метою закону є суспільне щастя. Тому всякий інший припис, котрий стосується якої-небудь індивідуальної дії, з необхідністю буде позбавлений природи закону в усьому, що не стосується загального блага. Загальне благо держави не може процвітати, якщо його громадяни є недоброчесними, принаймні, ті з них, хто покликаний керувати. У кінцевому рахунку Аквінський визначає, що закон – це спрямоване на загальне благо і оприлюднене встановлення розуму того, хто покликаний піклуватися про все суспільство. Для українського суспільства важливо встановити, що актуальним критерієм оцінки установ виконавчої влади, як органів правозастосування, є моральні чесноти загальної справедливості. А будь-який нормативний акт втрачає силу правочину, якщо він не служить інтересам суспільного блага.

Для Аквіната очевидно, що належним наслідком закону є приведення суб'єктів до належної їм чесноти. А якщо призначенням закону є спрямування людських дій до загального щастя, то закон робить людей добрими в тій мірі, в якій людські дії сприяють справедливості. Аквінський впевнений, що якщо привчити людину уникати зла і робити добро через страх перед покаранням, то з часом вона може прийти до того, що стане діяти таким чином із задоволенням і за власним рішенням. Відтак, для українських правоохоронців дуже важливо усвідомлювати, що закон навіть за посередництвом покарання покликаний робити людей добрими.

Але навіть за наявності закону справедливість не може бути встановлена без суду. Суд є законним в тій мірі, в якій він є актом справедливості. Для то-

го, щоб судовий акт був справедливим, необхідно дотримання трьох умов: по-перше, щоб він відбувався з прихильності до справедливості; по-друге, щоб він виходив від того, хто наділений відповідними повноваженнями; по-третє, щоб його оголошення було правильно спрямовано розважливістю. Неабияку цінність для реалізації судової реформи в Україні мають і поради Аквіната щодо персональних якостей суддів. При їх оцінці на перше місце мають бути поставлені моральні чесноти любові, справедливості та розсудливості.

Таким чином, проаналізувавши філософську спадщину Фоми Аквінського, ми можемо констатувати, що для успішного реформування правової системи України кардинальна моральна чеснота справедливості має бути покладена в основу діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також стати базовим критерієм для оцінки діяльності правоохоронних органів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у напрацюванні більш конкретних пропозицій щодо імплементації філософських сентенцій у правову систему України.

Бібліографічні посилання

1. Максимов С. І. Універсальне і культурно-особливе у ціннісному вимірі права / С. І. Максимов // Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильнян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильняна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.

2. Аквинский Ф. О справедливости, вопрос 58 / Фома Аквинский / Сумма теологии. Том VIII. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – К. : Ника-Центр, 2010. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-8/12>.

3. Floyd S. Thomas Aquinas: Moral Philosophy / Shawn Floyd // The Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP) [Online]. – Access: <http://www.iep.utm.edu/aq-moral/> (Date of access 03.11.2017).

4. Аквинский Ф. О праве, вопрос 57 / Фома Аквинский / Сумма теологии. Том VIII. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – К. : Ника-Центр, 2010. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-8/11>.

5. Аквинский Ф. О сущности закона, вопрос 90 / Фома Аквинский / Сумма теологии. Том VI. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – К. : Ника-Центр, 2010. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-6/1_1.

6. Аквинский Ф. О различных видах закона, вопрос 91 / Фома Аквинский / Сумма теологии. Том VI. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – К. : Ника-Центр, 2010. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-6/2>.

7. Аквинский Ф. О следствиях закона, вопрос 92 / Фома Аквинский / Сумма теологии. Том VI. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – К. : Ника-Центр, 2010. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-6/3>.

8. Аквинский Ф. О суде, вопрос 60 / Фома Аквинский / Сумма теологии. Том VIII. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – К. : Ника-Центр, 2010. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-8/14_1.

Надійшла до редакції 17.11.2017

УДК 341.645

Орлова О.О.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-62-68

КАТУВАННЯ, НЕЛЮДСЬКЕ ТА ТАКЕ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ: РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

Розглянуто види поведження чи покарання, заборонені ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме: таке поведження чи покарання, що принижує гідність, нелюдське поведження чи покарання та катування. Досліджуючи рішення Європейського суду з прав людини, здійснено спробу розмежування цих понять.

Ключові слова: абсолютне право, «мінімальний рівень жорстокості», катування, нелюдське поведження чи покарання, таке, що принижує гідність поведження чи покарання, Європейський суд з прав людини.

Orlova O.O. Treatment or punishment of degrading treatment, inhuman treatment or punishment and torture: distinguishing of concepts. The author has considered types of behavior or punishment, prohibited art. 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, namely: the treatment or punishment of degrading treatment, inhuman treatment or punishment and torture. Investigating the judgment of the European Court of Human Rights, an attempt was made to delimit those concepts.

Particular attention is paid to national standards in the field of freedom from torture. Based on the judgment of the European Court of Human Rights, the doctrine of the "minimum level of cruelty" has been analyzed.

It has been shown that torture and other cruel forms of abuse and punishment, which respect the dignity of a person, are considered by the international community as a gross violation of human rights and are an imperative norm that does not provide for exceptions.

Keywords: absolute right, "minimum level of cruelty", torture, non-human treatment or punishment, degrading treatment or punishment, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Українське законодавство категорично забороняє катування. Стаття 28 Конституції України зазначає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню [1].

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка

набрала чинності 11 вересня 1997 року [2]. Саме з цієї дати для України розпочався новий етап правового розвитку й реформування.

Відповідно до ст. 9 Конституції України [1], ратифікація Європейської конвенції має юридичними наслідками обов'язок держави забезпечити реалізацію зазначених в ній прав і свобод, визнання за особою права на звернення до Європейського суду по правовий захист; прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Отже, Європейська конвенція є частиною національного законодавства України. Розглядаючи скаргу щодо держави, яка ратифікувала Європейську конвенцію, ЄСПЛ спирається на існуючі прецеденти. Таким чином, рішення ЄСПЛ мають слугувати для національних органів публічної влади та їхніх посадовців орієнтирами у сфері забезпечення прав людини; в цьому – запорука дотримання положень Європейської конвенції (А.О. Червяцова) [3].

Стаття 3 Конвенції у дуже стислому викладі передає надзвичайно широкий зміст одного з основоположних прав людини, забезпечуючи право фізичної недоторканності особи, і встановлює абсолютну заборону катування. Неодноразово і теоретики, і практики задаються питанням: чому ця стаття не передбачає вичерпного переліку випадків, які б підпадали під кваліфікацію катування чи інших видів жорстокого поводження, що становили б порушення ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод? Натомість маємо коротке, оціночне й одночасно широке за змістом положення, що визначає заборону катування.

Отже, **метою** цієї статті є дослідження видів поводження чи покарання, заборонених ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розмежування їх між собою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ґрунтовною є праця Т.І. Фулей [4], де розглянуто застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя, та П.В. Пушкар [5] в аспекті дослідження застосування практики Європейського суду з прав людини видів поводження чи покарання, заборонених ст. 3 Європейської конвенції. А.О. Червяцова досліджує право на життя та заборону катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини [3].

Виклад основного матеріалу. Практика ЄСПЛ виокремила три види поводження чи покарання, заборонені ст. 3 Конвенції:

- а) таке поводження чи покарання, що принижує гідність;
- б) нелюдське поводження чи покарання;
- в) катування.

Розглядаючи питання щодо порушення статті 3 Конвенції, ЄСПЛ спирається на доктрину “мінімального рівня жорстокості”.

Доктрина “мінімального рівня жорстокості” застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Практично неможливо дати чітку класифікацію обставин, які ЄСПЛ бере до уваги при вирішенні питання, чи сягають страждання, спричинені по-

терпілому, мінімального рівня, котрий дає можливість визнати погане поведження катуванням. Справа в тому, що поняття “страждання” включає в себе не стільки об’єктивні, скільки суб’єктивні моменти, внаслідок чого це поняття дуже складно визначити.

Встановлюючи рівень жорстокості, силу спричинених страждань, ЄСПЛ виходить із обставин конкретної справи, при цьому він враховує: «інтенсивність та жорстокість поганого поведження, тривалість цих дій, їх фізичний чи психологічний ефект, характер поведження, за яких обставин, яким чином, якими методами та способами вони здійснюються» («Ірландія проти Сполученого королівства» (Ireland v. UK) заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року) [6], а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я жертви та інші обставини «Селмуні проти Франції» (*Selmouni v. France*) заява № 25803/94, рішення від 28 липня 1999 року) [7].

Зважаючи на те, що стаття 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не дає визначення терміна «катування», і ЄСПЛ у своїй практиці часто звертається до формулювання, яке дано у статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання закріплює: «...термін “катування” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої іншої причини, яка ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» [8].

Проте Конвенція не дає визначень для понять, використаних у статті 3 Конвенції. Її зміст охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити елемент «поганого поведження». На відміну від Конвенції ООН проти катувань, яка встановлює такі ознаки «катування»: 1) специфічна мета – «одержати... відомості чи визнання, покарати... за дії..., залякати чи примусити...»; 2) «причина, заснована на дискримінації будь-якого характеру», ст. 3 Європейської конвенції таких обмежень не містить. Це дало можливість Європейському суду поширити дію ст. 3 Європейської конвенції на ситуації, де такі ознаки відсутні.

У рішенні у справі «Аксой проти Турції» (*Aksoy v. Turkey*) ЄСПЛ зазначає, що стаття 3 Конвенції сформульована таким чином, що дає можливість «поставити тавро “катування” лише на навмисному нелюдському поведженні, яке викликає особливо сильні й жорстокі страждання» (заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року) [9]. При цьому ЄСПЛ у рішенні у справі «Ейдін проти Турції» (*Aydin v. Turkey*) визнає катуванням настільки брута-

льні факти порушення статті 3, щодо яких не залишається сумніву (заява № 23178/94, рішення від 25 вересня 1997 року) [10].

Як *нелюдське поводження чи покарання ЄСПЛ* може розцінити навмисні дії, “рівень жорстокості” яких не сягає мінімуму, необхідного для визнання таких дій катуванням. Отже, розмежування навмисних видів поганого поводження перш за все залежить від рівня жорстокості.

П.В. Пушкар зазначає, посилаючись на Грецькі справи, Європейська комісія з прав людини, доповідь від 5 листопада 1969 року «жорстоке поводження включає в себе щонайменше такого роду поводження, яким свідомо завдаються жорстокі страждання, психологічні або фізичні, які у даній ситуації вважаються невинуватими» [5].

На відміну від катування, нелюдське поводження охоплює більш широкий спектр варіантів “поганого” поводження: якщо катування – це навмисне спричинення болю чи страждання, то нелюдське поводження – це не лише навмисні дії; крім того, катування має певну мету (отримання зізнання або іншої інформації, примушення до дій, покарання тощо), нелюдським може бути поводження, що не має будь-яких цілей.

Відповідно до ст. 3 Конвенції, поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості. У рішенні у справі «Валашінас проти Литви» (Case of Valasias v. Lithuania) оцінка цього мінімального рівня є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичні та психічні наслідки, а також у деяких випадках стать, вік та стан здоров’я потерпілої особи (заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року) [11]. Європейський суд з прав людини вважає поводження за «нелюдське», оскільки, *inter alia*, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань. Поводження, на думку ЄСПЛ, було «таким, що принижує гідність», якщо воно мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, муки і меншовартості, а відтак принизити та зневажити («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) [12].

Не існує нелюдського поводження, яке б не принижувало гідність, оскільки, як зазначалося, нелюдське поводження може одночасно бути й таким, що принижує, і навпаки. Однак у практиці Суду існують рішення, в яких Суд визнавав поводження лише таким, що принижує гідність, одночасно вказуючи, що за ступенем жорстокості таке поводження не є нелюдським.

Вперше поняття «*поводження, що принижує гідність*» було визначено ЄСПЛ у рішенні по справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the UK). Суд дійшов висновку, що п’ять методів допиту, на які посилаються заявники, «...були такими, що принижують гідність, оскільки вони викликали у їхніх жертв почуття страху та неповноцінності, а також страждання, здатні принизити та образити їхню гідність, і, ймовірно, зруйнувати їхню психіку та моральну стійкість» (заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року) [6].

Так, за М. Хавронюком, гідність – це сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, для усвідомлення своєї суспільної цінності [13, с. 129]. А. Олійник розуміє поняття гідності як таке, що характеризується визнанням суспільством соціальної цінності і значущості кожної людини, її унікальності [14, с. 69].

У справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrer v. UK) ЄСПЛ знов намагається відокремити поняття поведження чи покарання, що принижує гідність. «Суд дійшов висновку, що з огляду на факти справи, рівень страждань не був досягнутий, і, таким чином, ...покарання, покладене на пана Тайрера, не було «нелюдським» у значенні статті 3. Відповідно, залишається одне питання для вирішення – чи був він підданий «покаранню, що принижує гідність», котре є порушенням статті 3?» [15] (заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року).

У цій справі ЄСПЛ вирішив, що в покаранні, якому було піддано заявника, елемент приниження досяг рівня, який дає підставу для визнання його таким, що принижує гідність, отже порушує статтю 3 Конвенції.

Кваліфікуючи поведження як таке, що принижує гідність, ЄСПЛ виходить із того, що може бути відсутня ознака публічності. Інакше кажучи, поведження чи покарання є такими, що принижує, навіть якщо жертву було принижено в її власних очах.

Поведження чи покарання, що принижує гідність, може бути ненавмисним.

Поведження чи покарання, що принижують людську гідність, є, умовно кажучи, «найменш жорстоким» видом поведження, забороненого ст. 3 Конвенції. Згідно з позицією ЄСПЛ, яка була висловлена у 1978 р., поведження чи покарання, що принижують людську гідність, «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір» («Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року) [6]. Це було підтверджено й у 2000 р. у рішенні («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) [12] таким, що принижує гідність, ЄСПЛ назвав поведження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждань і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх» («Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy) заява № 26772/95 рішення від 06 квітня 2000 року [16]; «Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine) заява № 34056/02 рішення від 08 квітня 2005 року [17]).

Нелюдське поведження чи покарання може виявлятися як у свідомому застосуванні фізичного чи психічного насильства до особи, так і в результаті невжиття певних заходів. На відміну від катування, кваліфікація дій чи бездіяльності державних органів як нелюдського поведження не вимагає наявності мети. У вже згаданій справі «Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) ЄСПЛ провів розмежування «нелюдського» і такого, «що принижує гідність», поведження, вказавши, що нелюдське поведження має місце, «якщо, крім іншого, воно було умисним, за-

стосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань» [12].

Слід зазначити, що, вирішуючи питання про правомірність покарання в контексті статті 3 Конвенції, ЄСПЛ використовує, як це неодноразово зазначалося в судовій практиці, “індивідуальний підхід”:

ЄСПЛ наголошує на тому, що заборона покарання, яке є нелюдським поведінням або принижує гідність, є абсолютною; ефективність покарання не може виправдати його застосування, якщо сутність покарання суперечить статті 3 Конвенції: «...що стосується переконання деякої частини громадян, що судове тілесне покарання стримує злочинців, слід зазначити, що покарання не втрачає свого принизливого характеру через переконання, що воно має бути, чи, власне, є ефективною пересторогою або допомагає контролю над злочинністю. На думку ЄСПЛ, недозволеним є застосування покарань, які суперечать статті 3, який би застережливий ефект вони б не мали» («Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrer v. UK) заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року) [15].

Висновки. Отже, катування та інші жорстокі види поведіння і покарання, що принижують гідність особи, розглядаються міжнародним товариством як грубі порушення прав людини і є імперативною нормою, що не передбачає винятків. Як постійно підкреслює у своїх рішеннях ЄСПЛ, вона відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства.

Таким чином, кожен громадянин, працівник органів влади і просто будь-яка особа має мати внутрішнє переконання у неможливості застосовувати катування до інших осіб та неприпустимості подібних дій, а вони припиняться тільки тоді, коли будуть втілені у свідомість людей, а не тільки будуть задекларовані.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : навч. посібник / А.О. Червяцова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с.
4. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-метод. посібник для суддів. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2008.
5. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поведіння чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини / П.В. Пушкар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.
6. Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
7. Case of Selmouni v. France, 25803/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 July 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.
8. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що

принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. – 1987. – № 13. – Ст. 108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

9. Case of Aksoy v. Turkey, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>.

10. Case of Aydin v. Turkey, 23178/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September, 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>.

11. Case of Valasinas v. Lithuania, 44558/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 July 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>.

12. Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.

13. Конституція України: офіційний текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-упоряд. М. І. Хавронюк. – К. : Парлам. вид-во, 1999.

14. Олійник А. Ю. Захист конституційного права на повагу до гідності / А. Ю. Олійник // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 4. – 1996.

15. Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.

16. Case of Labita v. Italy, 26772/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>.

17. Case of Gongadze v. Ukraine, 34056/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 November 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70853>.

Надійшла до редакції 14.06.2017

УДК 340.1

Пайда Ю.Ю.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Куруц Н.В.

курсант
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА: ПРОБЛЕМА СУМІЖНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКТІВ

Розглянуто проблему міжрелігійного діалогу через одну із детермінант – термінологічну невизначеність і неузгодженість між різними концептуальними традиціями у розумінні основних положень. Зокрема, відтворено принципові розбіжності, а також продемонстровано ідентичності у тлумаченні суміжних термінологічних конструктів, що входять у науко-

вий обіг при аналізі поняття «релігійна свобода». Так, у поле аналізу ввійшли концепти «воля», «свобода» та «вибір». Ввівши їх у контекст додержання принципу релігійної свободи в сучасному світі, автор резюмує, що здатність людини керуватися волею в межах чуттєвих бажань і чистого розуму дозволяє їй цілеспрямовано формувати наміри й узгоджувати своє життя з життям інших (у тому числі координувати свої вірування з іншими релігійними поглядами). Усвідомлюючи можливість власного вільного вибору в системі релігій світу, людина здатна, керуючись практичним досвідом і критичним розумом, поважати такий самий вільний вибір тих, хто сповідує інші канони, та демонструвати раціональну спроможність досягнення загального блага. Але для того щоб узгодити свої дії, соціальні суб'єкти мають узгодити концептуальні підходи до пояснення буття й усіх його складових, починаючи з узгодження та уніфікації розуміння основних положень і концептів.

Ключові слова: релігійна свобода, воля, свобода, вибір, бажання, розум.

Payda Yu.Yu., Kuruts N.V. Religious freedom: the problem of contiguous terminological constructs. The author of the article considers the problem of interreligious dialogue through one of the determinants – terminological uncertainty and inconsistency between different conceptual traditions within the understanding of the basic provisions. In particular, the author has reproduced fundamental differences, as well as has demonstrated identities in the interpretation of related terminological constructs that are part of the scientific circulation within the analysis of the concept of “religious freedom”. Thus, the concepts of “will”, “freedom” and “choice” were within the field of the analysis. Having introduced them into the context of observance of the principle of religious freedom in the modern world, the author concludes that the ability of a man to be guided by the will within the limits of sensual desires and pure reason, allows him to form purposefully intentions and coordinate his life with the life of others (in particular to coordinate own beliefs with other religious views). Realizing the possibility of own free choice in the system of world religions, a person is able, on the basis of practical experience and critical reason, to respect the same free choice of those, who profess other canons and demonstrate the rational ability to achieve the common good. But in order to coordinate own actions, social actors must agree on conceptual approaches in explaining being and all its components, starting with the harmonization and unification of understanding of the basic provisions and concepts.

Keywords: religious freedom, will, freedom, choice, desire, mind.

Постановка проблеми. Необхідність визнання і доцільність сприйняття релігійної свободи є ознакою розвиненого громадянського суспільства. Але, як не дивно, це стає водночас і проблемою саме у сучасних цивілізаціях, коли людина, попри інформаційну перенасиченість її життя, намагається подолати відчуття вселенської самотності й упорядкувати співіснування з іншими на засадах різноаспектної (у тому числі релігійної, правової, культурної) солідарності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми міжрелігійного діалогу мають чимало детермінант і далеко не останню роль серед них відіграє термінологічна невизначеність, чи радше неузгодженість, між різними концептуальними традиціями у розумінні основних положень. Тому метою цієї статті є відтворення принципів розбіжностей, а також пошук ідентичності у тлумаченні суміжних термінологічних конструктів, що входять у науковий обіг при аналізі поняття «релігійна свобода».

Найбільш уживаним конструктом у цьому контексті є поняття «**ВОЛЯ**»

(від лат. *appetitus, voluntas*; франц. *volonté*). Визначень цього поняття є безліч, свого часу Ф. Ніцше навіть іронізував, що філософи взяли собі за звичку казати про волю як про найвідомішу у світі річ, хоча людям для її усвідомлення знадобилося декілька століть роздумів і апробацій. Лексичне і філософське формулювання поняття «воля» активно розпочалося у середні віки; узагальнюючи їх, Й. Дамаскін вивів таке визначення: «Телема (воля) – це і розумове, і життєве прагнення лише того, що належить до природи» [цит. за: 1, с. 273], і саме це визначення мало вирішальний вплив на всю середньовічну наукову думку щодо розуміння волі, а далі остаточно усталилося у схоластиці. У сприйнятті волі як істотно раціонального прагнення, що природно тяжіє до блага, поняття «воля» відрізняється від понять «бажання» і «розум», але водночас саме це відчуття можна вважати третьою здатністю людини, що перебуває між двома названими іншими. Звідси український відповідник «воліти», що означає бути готовим до чогось, схильним до чогось, мати на думці щось найбільш бажане тощо. До цих слів можна додати ще й поняття «*намір*». Ще Аристотель послуговувався цим поняттям на позначення стану душі, що передує дії, хоча загалом у давньогрецьких мислителів не було еквівалента поняття волі. Акт рішення в Аристотеля вказує не на вольову здатність до самовизначення, а на практичне судження інтелекту, який з огляду на бажання та прагнення його задоволення вичерпує процес визначення (йдеться про раціональний розрахунок засобів і способів досягнення визначеної мети, тому рішення є актом розуму, розумовим міркуванням, що формує практичний силогізм). Є проблеми стосовно розуміння ще одного із центральних понять стоїків, такого як «згода», що також є актом розуму і демонструє докорінну відмінність між твариною (у якої від враження виникає прагнення) і людиною (яка здатна опосередкувати цей процес розумом). Свобода людини якраз полягає в цій згоді як особливій функції розуму, що проявляється у міркуваннях і судженнях щодо вражень і прагнень. Так, Цицерон, аналізуючи одну з праць Зенона, казав: «Але до того, що побачене і ніби отримане почуттями, він додав ще й згоду душі, яку він вважав закладеною в нас та довільною» [цит. за: 1, с. 274]. Тож у вивченні конструкту волі доцільно зважати на наявність окремої здатності душі, відмінної від мислення, інтелекту та розуму, незалежної здатності людини, яка допомагала би їй протистояти інстинктам і спонтанним поривам. Згодом цю ідею подільності душі заперечили прихильники психологічного монізму (цілісності душі як єдиного *логосу*), але стоїки розрізняли раціональне (виважене) й ірраціональне (поривання).

Попри все це, першим філософом волі, на думку Х. Арндт [див. 2], був Святий Августин, для якого волею пронизана уся людська діяльність, включно зі сприйняттям світу і пізнавальною активністю загалом (для того щоби бачити, чути чи розуміти, треба воліти бачити, чути чи розуміти, тобто треба захотіти зосередити увагу відповідного органу на певному об'єкті). Волю Августин асоціює з любов'ю, любов вважає інтенсивною волею, яка веде до насолоди (єднання з об'єктом любові): «де твій скарб, там і твоє серце» (цитата з Євангелія від Матвія, 6:21). Тож воля спрямовується на одержання блага (в

ідеалі для Святого Августина – найвищим і нествореним благом є Бог), що вважається однією з найглибших людських здатностей, яка забезпечує дієвість пам'яті та інтелекту, поєднує їх через мислення, а отже, наділена силою єднання, формування цілісності людини. Крім цього, Августин відомий як автор ідеї «вільного розсуду» (ніщо не є наявним у нашій спроможності настільки, як сама воля; ми відчуваємо, що дещо в наших силах, саме тому, що можемо зробити це, коли справді волимо [цит. за: 1, с. 275]). Воля дає людині здатність уніфікувати свої бажання, прагнення і цілі в єдиний прояв у діяльності та поведінці загалом.

Класичне для нас розуміння волі як автономної здатності, незалежної від бажання та інтелекту, проявленої як інструмент свободи, пройшло становлення у схоластичних дебатах щодо проблеми вільного розсуду (Августин), було розвинене Р. Декартом і Г.В. Лейбніцем, та остаточно сформувалося у контексті полеміки монофелітства. Монофеліти – прихильники християнського релігійно-філософського вчення, що склалося у VII ст. у Візантії як компромісна та об'єднувальна доктрина між халкідонськими та нехалкідонськими церквами. Вони вважали, що Христос мав дві природи: людську та божественну, але одну волю і одну «енергію»; відносили волю до іпостасі, а не до природи, як це робили діофеліти. Суб'єктом воління був сам Христос, а не Його дві природи, тому і була у Христі єдина Боголюдська воля. Їх опонент Максим Сповідник (Богослов) розрізняв природну волю (праведну) та гномічну (грішну). Вибір між добром і злом, властивий останній, є не інтелектуальним актом, а актом волі або, згідно з твердженням Максима Сповідника, актом вільного розсуду [цит. за: 1, с. 276]. Тож власне на цьому фоні можна говорити про модерне поняття волі як особливої раціональної здатності, відмінної від бажання і спрямованої на досягнення блага. Інший бік цього поняття можна вважати «технічним» (або широко філософським, навіть світським) розумінням волі як необмеженої здатності людини, що може бути спрямована на будь-який об'єкт (виникає, так би мовити, абстрактна характеристика волі). Цей підхід відомий науці радше як сприйняття людини «вольовим господарем на землі», що згодом вплинуло на формування політичних понять суверенітету та загальної волі народу.

У сучасній теорії права (як і науці взагалі) залишається відкритим питання про єдине вольове походження дій і поведінки людини. Герменевтичний підхід розглядає дію як безпосередній прояв волі суб'єкта, здатного до практичного мислення, а каузальний підхід визначає дію як причино-наслідковий зв'язок між переконаннями й бажаннями та поведінкою. Тож поняття волі досі залишається «пограничним»: між розумінням її як продукту судження, з одного боку, та як автономного джерела здатності формулювати, формувати і здійснювати наміри – з іншого. Ми схильні сприймати волю як управління поведінкою та раціональний контроль кожної дії (чи бездіяльності).

Окремої уваги заслуговує поняття «свобода» (лат. *libertas, liberum arbitrium*, англ. *liberty, freedom*, нім. *freiheit, willkür*, франц. *liberté, libre arbitré*). Лексичне розуміння свободи також має подвійну етимологію: дехто

розуміє її як ідею зростання, що досягає повного розквіту, інші визначають її на основі доступу до певного кола (осіб, послуг тощо), що пов'язано з попередньо згадуваними поняттями вільного розсуду та волінням. У грецькій лексиці виявлено цілу низку понять на означення поняття «свобода», що передбачали, наприклад, добровільність дій чи згоду на їх виконання, вільне (самостійне) прийняття рішення, спроможність вибору, самовільність і самоправність (як здатність володіння собою), а також усе, що супроводжує намір, бажання та прагнення. Х. Арендт підсумувала тлумачення свободи у Стародавній Греції так: «В усій історії великої філософії, від сократиків до Плотина, останнього античного філософа, немає інтересу до свободи у значенні, відмінному від політичного» [2, с. 153]. Сучасне розуміння свободи передбачає ідею відсутності примусу чи будь-яких обмежень, ідею спонтанності, а також ідею дій, не зумовлених потребою вибору між двома протилежностями. Так, «вільними називають тих дієвців, які, маючи усі необхідні умови, щоб діяти, можуть діяти чи не діяти, або ж діяти так і по-іншому» [цит. за: 1, с. 283]. Тож доцільно розуміти свободу як відсутність перешкод, спонтанність, нейтральність і можливість самовизначення.

Хоча треба зауважити, що в деяких мовах свобода і досі має декілька відповідників, а отже, і визначень. Зокрема, в англійській мові є два слова на позначення свободи – *liberty* та *freedom*. Перше з цих слів має конкретне юридичне та політичне семантичне забарвлення, адже позначає відсутність обмежень, крім тих, що легітимно встановлені; тобто це поняття має загалом позитивну конотацію, що передбачає вільне життя відповідно до законів. Друге слово має узагальнений характер і передбачає можливість діяти з власної волі, без обмежень; саме це поняття використовують у теоретичних і наукових дискурсах, скажімо, коли йдеться про свободу волі чи вільне суспільство. Водночас етимологи вбачають у цій дуальності (*liberty* – *freedom*) ще й інший підтекст, пов'язаний безпосередньо з індивідом. Так, англійське *free* (як і німецьке *frei*) походить від індоєвропейського прикметника *priyos*, що має значення особистої належності, відносин зі «своїми» (певною замкненою, обмеженою групою; друзями – звідси англ. *Friend*, нім. *Freud*); у цьому контексті свобода зумовлюється взаємністю в межах спільноти (хтось може бути «собою», тобто почувати себе вільно тільки в оточенні собі подібних).

Ще один нюанс розуміння свободи пов'язаний із самовладанням (володінням собою), що означає автономію людини щодо обмежень з боку її власних пристрастей; саме у безпристрасності полягає повна свобода дій, бо дає можливість зробити вибір між двома протилежностями. Тож якщо спроможність обирати потребує самовладання, то сам вибір є проявом свободи, оскільки поєднує волю з інтелектом. Тут проблема свободи стає проблемою взаємозв'язку між волею та розумінням.

Тому логічно буде розглянути ще один вербальний концепт – «**вибір**» (лат. *liberum arbitrium*, франц. *libre arbitré*). Проблема вибору (свободи вибору, суб'єкта вибору та інших супутніх понять) тісно пов'язана з проблемою співвідношення, чи радше розмежування, самоуправства, свавілля та волі,

свободи. Теоретичною (або філософською) основою розуміння, а отже, і шляхів вирішення цього протистояння можна вважати вчення І. Канта про «автономію волі». Свобода, як вважав Кант, – це прояв незалежності від чинників чуттєво сприйманого світу. Якщо у природному світі будь-яке явище зумовлене певною причиною, то у світі свободи розумна істота може діяти, керуючись продуктами розуму, які можуть бути зовсім не детермінованими природною необхідністю. Людську волю Кант називає автономною (самозаконною). Його розуміння автономії волі полягає в тому, що вибір людини визначається не зовнішніми причинами (природною необхідністю чи божественною волею), а тим законом, який вона сама ставить над собою, визнаючи його вищим, тобто виключно внутрішнім законом розуму [див. 3]. Слово «вибір» Кант застосовував тільки з означенням «вільний вибір» (або «власний вибір»), але це ставить його інтенції та оригінальність у своєрідну залежність від доктринальних дебатів щодо тлумачення поняття вибору загалом, точніше у знову ж таки дуальне «протистояння» між сталими словосполученнями *libre arbitré* та *arbitré libre*, переклад яких означає, відповідно, самоуправство та добровільність. А це вже формує контекст «протистояння» філософії та теології в межах раціоналізму: як розуміти свободу в умовах «вільного вибору», що власне розуміти під «вільним вибором», як ці категорії пов'язані з розумінням, мисленням, судженнями та подальшими діями, поведінкою людини?

Лінгвісти також вбачають певний дуалізм у тлумаченні слова «вибір». Одне значення, яке сформувалося у XVII столітті і яке вважають класичним, вказує на особу (хто вирішує конфлікт, навіть якщо цей конфлікт внутрішній) і на силу, яка змушує приймати рішення. Друге значення, яке збереглося ще з XIII століття і вважається суто філософським чи, якщо точніше, метафізичним, демонструє силу обирати незалежно від зовнішніх мотивів (таку силу має воля), тобто здатність визначати себе, керувати своїми діями через волю без обмежень [цит. за: 1, с. 312]. Хоча можна сперечатися з обома цими трактуваннями. Так, перше може дати підстави теоретикам-політологам «виправдати» будь-який вибір абсолютного володаря його доброю волею, що пов'язано з ірраціональністю, примхами та пріоритетом почуттів володаря щодо інших, а отже, ймовірним деспотизмом. Друге (філософське) розуміння вибору демонструє силу волі, а дії окреслюються, відповідно, силою вибору, незалежною від усього зовнішнього та й зрештою від будь-якого детермінізму. У цьому контексті сформулювалося кульмінаційне питання, чи воля людини є справді вільною або ж чи вільний і добровільний вибір означають те саме.

Ще одним аспектом характеристики концепту вибору є його сприйняття у межах співвідношення «спроможності – вимушеності» суб'єкта. Йдеться про вибір, що супроводжується відбором і порівнянням певних об'єктів (як речей, так і типів поведінки), відповідно до наявного досвіду, попереднього апробування цих або аналогічних об'єктів (відповідно, отриманого колись задоволення чи відчуття огиди від сприйняття аналогічних об'єктів чи за

аналогічних ситуацій), що в сукупності викликає в суб'єкта бажання відтворити це (або уникнути – в разі попереднього негативного досвіду). Кант також демонстрував суб'єкта вибору як здатність вибирати (діяти) в межах бажань відповідно до уявлень про задоволення та передбачення очікуваного задоволення (чи відрази, небажання, бажання уникнути чогось), відповідно до досвіду та реальності, відповідно до того, що суб'єкт може або що мусить зробити (в усій різноманітності семантичних відтінків цих понять «могти» і «мусити»).

Доречно вказати також на ймовірність аналізу вибору за часовим критерієм. Філософи ставлять питання: чи суб'єкт вибору залишається вільним, коли він обирає під впливом часу, що спливає (в один окремий момент цей суб'єкт має одні міркування, а вже в інший – може мислити зовсім по-іншому)? Якщо бути вільним означає бути господарем самому собі, то якою була би влада суб'єкта вибору над самим собою, якщо у часі, що спливає, немає іншого теперішнього, а лише теперішнє, що походить від минулого, нав'язуючи йому форму разом з певним змістом, адже те, що належить часу, який спливає, не перебуває у владі суб'єкта вибору [цит. за: 1, с. 314]. Тож у розумінні свободи вибору варто наголошувати власне на складовій «свобода», що є набутою незалежністю співвідносно до досвіду та визначається ним.

Стосовно свободи суб'єкта вибору треба зауважити, що, якщо він звільнений від будь-якого впливу реальності (його вибір нічим не детермінований), то можна вважати, що він існує абстрактно, без зв'язку з феноменальним світом, об'єктивною дійсністю, і тоді його вибір – це також абстракція або й навіть абсурд, бо за відсутності альтернатив немає підстав вибирати щось. Але в такому випадку залишається осторонь практичний досвід суб'єкта, який «диктує» вимоги до вибору. Кант описує цей досвід як досвід «дії розуму», а дії суб'єкта – як «підставу пізнання» свободи, що, своєю чергою, знаходить у цій свободі «підставу буття». Тож щоразу, коли моральний закон проявляється в категоричному імперативі, саме перехід свободи в необхідність і навпаки, до того моменту, як вони стають одним цілим, вбирає в себе таке поняття як «закон свободи» [див. 3]. Цей перехід є здатністю суб'єкта бажати і водночас розуміти. Тож людський вибір є проявом здатності людини до самовизначення; ця здатність звільняє людину від впливу чуттєвості і дає їй змогу керувати своєю поведінкою чистим розумом як властивістю волі раціональної істоти. Воля формує закони суспільства й водночас воля постає наслідком пізнаних законів природи.

Висновки. Якщо ввести аналізовані концепти «воля», «свобода», «вибір» у контекст додержання принципу релігійної свободи в сучасному світі, то слід резюмувати, що здатність людини керуватися волею в межах чуттєвих бажань і чистого розуму дозволяє їй цілеспрямовано формувати наміри й узгоджувати своє життя з життям інших (у тому числі координувати свої вірування з іншими релігійними поглядами). Усвідомлюючи можливість власного вільного вибору в системі релігій світу, людина здатна, керуючись практичним досвідом і критичним розумом, поважати такий самий вільний

вибір тих, хто сповідує інші канони, та демонструвати раціональну спроможність досягнення загального блага. Але для того щоб узгодити свої дії, соціальні суб'єкти мають узгодити концептуальні підходи до пояснення буття й усіх його складових, починаючи з узгодження та уніфікації розуміння основних положень і концептів. Терміни мають бути зрозумілими для усіх, але при цьому постійно набувати новаторського змісту з огляду на розвиток світу загалом.

Бібліографічні посилання

1. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / пер. з фр.; під кер. Б. Кассен та К. Сігова. – Т. 4. – К. : Дух і літера, 2016. – 440 с.
2. Арендт Х. Люди за темних часів / Х. Арендт ; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2008. – 318 с.
3. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.

Надійшла до редакції 16.10.2017

УДК 340.1

Сердюк І.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВЖИВАННЯ ТЕРМІНІВ «ПРАВОТВОРЧІСТЬ» І «НОРМОТВОРЧІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ПРАВНИЧІЙ НАУЦІ

На основі проведених етимологічного та семантичного аналізу слів «правотворчість» і «нормотворчість» здійснено спробу подолати термінологічну невизначеність загальнотеоретичної категорії, що відображає діяльність уповноважених суб'єктів права зі створення, зміни чи скасування правових норм. Наведено аргументи на користь уживання в правовій доктрині юридичних термінів «правотворчість» і «нормотворчість» як таких, що несуть у собі неоднакове смислове навантаження.

Ключові слова: право, творчість, норма, правотворчість, нормотворчість.

Serdyuk I.A. The use of terms “law-making” and “rule-making” in modern legal science. The author, on the basis of conducted etymological and semantic analysis of the words "lawmaking" and "rulemaking", tried to overcome the terminological uncertainty of the general theoretical category, which reflects the activity of authorized subjects of the right to create, change

or abolish legal norms. The arguments in favor of the use in the legal doctrine of the legal terms "lawmaking" and "rule-making" as those that bear the unequal semantic load are given.

It is noted that the terms "lawmaking" and "rule-making" are close in their meaning, which is confirmed by their functional aspect, expressed by the word "creativity". At the same time, the teleological (or effective) aspect of such creativity is the reason for their delineation. The purpose of law-making is the creation of legal norms, and for the purpose of rule-making - the creation of both legal and other varieties of social norms.

In view of this fact, we consider methodologically correct use in educational and scientific literature: a) the term "rule-making" for the verbal designation of a category that reflects such a phenomenon of social reality as the activity of a society or its separate segments (for example, corporations) for the creation, modification or cancellation social norms; b) the term "lawmaking" for the verbal designation of the concept that it reflects such a phenomenon of legal validity as the activity of authorized subjects of law to create, change or abolish legal norms.

Keywords: "law", "creativity", "norm", "lawmaking", "rule-making".

Постановка проблеми. Важливою та необхідною передумовою розвитку загальнотеоретичної юридичної науки є визначеність її термінологічного ряду, що складається зі словесних символів понятійно-категоріального апарату науки. Огляд навчальної та наукової юридичної літератури з відповідної тематики засвідчує той факт, що одним із елементів цього ряду, який до того ж характеризується певною невизначеністю, є спеціальний юридичний термін як словесне позначення категорії, що нею відображається діяльність уповноважених суб'єктів права зі створення, зміни чи скасування правових норм.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правотворчість є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права.

Вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики правотворчості: розкриття змісту однойменного поняття, з'ясування його суттєвих ознак і співвідношення із суміжними категоріями, диференціація, принципи, функції та ін.

Водночас на особливу увагу в контексті теми цієї праці заслуговує дисертаційне дослідження О. Ющика «Теоретичні проблеми законодавчого процесу» [9], в якому автор, з-поміж інших питань, торкається і спеціальної юридичної термінології в аспекті предмета свого наукового дослідження. Теоретичні положення, викладені в цій праці, мають методологічне значення і стануть предметом подальшого наукового аналізу.

Метою цієї статті є спроба подолати термінологічну невизначеність категорії, що нею відображається діяльність уповноважених суб'єктів права зі створення, зміни чи скасування правових норм, а також навести аргументи на користь вживання в сучасній правовій доктрині юридичних термінів «правотворчість» і «нормотворчість» як таких, що несуть у собі неоднакове смислове навантаження.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури з проблем правотворчості свідчить як про відмінність у поглядах

учених щодо розуміння однойменного поняття, так і про вживання ними різних термінів для словесного позначення цієї загальнотеоретичної категорії.

Зауважимо, що у науковій і навчальній юридичній літературі вживаються такі терміни, як словесний символ поняття, що відображає інтелектуальну діяльність, спрямовану на виявлення закономірностей суспільного розвитку та їх переведення на мову юридичних принципів і норм: 1) правотворчість і 2) нормотворчість.

Принагідно зазначити і той факт, що окремі правники методологічно некоректно використовують ці терміни як синоніми.

Так, зокрема, розділ 11 підручника «Загальна теорія права» за загальною редакцією М. Козюбри має назву «Правоутворення і правотворчість (нормотворчість)» [1, с. 189].

Характеризуючи терміно-поняття «нормотворчість», Н. Гранат і В. Лазарев зауважують: «нормативні правові акти є продуктом особливого роду діяльності – нормотворчості (правотворчості)» [4, с. 181].

Юридична енциклопедія не містить інтерпретації слова «нормотворчість», відсилаючи користувачів до терміна «правотворчість» [8, с. 193].

Уважаємо, що фактично визнана правниками синонімічність цих слів не має належного обґрунтування, не враховує результатів їх етимологічного та семантичного аналізу. Спробуємо аргументувати цю тезу.

Слова «правотворчість» і «нормотворчість» є складними, адже утворилися в результаті об'єднання двох коренів: «право» та «творчість» і «нормо» та «творчість» відповідно. Принагідно зазначити, що ці терміни на сучасному етапі розвитку правничої науки, як правило, розглядаються вченими як такі, що несуть у собі однакове смислове навантаження (тобто є синонімами), з чим, на нашу думку, повною мірою погодитися не можна. Аргументуємо цю тезу.

Спільним для обох вищезгаданих слів є корінь «творчість», а однойменний термін у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела трактується як:

1) діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. Образно. // Діяльність, пройнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку;

2) те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось;

3) здатність творити (у першому значенні), бути творцем [2, с. 1234].

Термін «право» в сучасній юридичній науці вживається в таких значеннях:

а) як соціально-правові домагання людей, наприклад, право людини на життя, право народів на самовизначення тощо. Для позначення права в цьому значенні використовується спеціальний термін «природне право»;

б) як система юридичних норм, які створені або санкціоновані державою з метою регулювання найважливіших суспільних відносин. Для позначення права в цьому значенні використовуються спеціальні терміни «позитивне

право», «об'єктивне право» та «право держави»;

в) як певні можливості суб'єкта, що є засобом задоволення його інтересів. Для позначення права в цьому значенні використовуються спеціальні терміни «суб'єктивне право» та «суб'єктивне юридичне право», причому останній є більш вдалим, адже суб'єктивне право не обов'язково може бути юридичним [5, с. 65–66].

У контексті питання, що розглядається нами, з-поміж трьох вищенаведених значень слова «право» допустимим у плані подальшого аналізу є лише друге. Недопустимість інших обґрунтовується тезою про неприпустимість визнання органу публічної влади чи іншого суб'єкта права творцем прав людини та її основоположних свобод.

Під терміном «норма» (лат. *norma* – правило, зразок) у суспільствознавстві розуміють припис, зразок поведінки або дію ... Норма виражає те, що існує або повинно існувати в усіх без винятку випадках, на протигагу закону, який говорить лише про існуюче та те, що відбувається, і правилу, що може бути виконано, а може бути й не виконано [7, с. 306].

Зважаючи на полісемічність терміна «право» й однозначність у підході до розуміння слова «норма», вважаємо більш вдалим і доцільним вживання терміна «правотворчість» для словесного позначення однойменної загально-теоретичної категорії, що складає предмет нашого дослідження.

Прибічником такого підходу є вітчизняний правник О. Ющик. Учений, зокрема, зауважує, що термін «нормотворчість» уживають у літературі як синонімом терміна «правотворчість», без переконливих пояснень необхідності використання двох термінів однакового значення.

На думку правника, правотворчість і нормотворчість – це сфери, які певною мірою збігаються, однак не є тотожними. Якщо правотворчість буквально означає «творення права», то нормотворчість буквально слід розуміти як «творення норм». Враховуючи, що в суспільстві діють різні норми (технічні, санітарно-гігієнічні, граматичні, етичні тощо), з яких лише незначну частину становлять соціальні норми (до них належать також юридичні норми), – нормотворчість як така є поняттям більш загальним щодо правотворчості (у значенні творення норм права, юридичних норм), виступає як родове поняття щодо творення соціальних норм, тільки одним із різновидів якого є правова нормотворчість, поряд з нормотворчістю релігійною, мовною тощо [9, с. 17–18].

В юридичній літературі зустрічається й інше, відмінне від вищенаведеного, трактування терміна нормотворчості, що більшою мірою пов'язане не з нормами права, а із зовнішньою формою їх виразу та закріплення – нормативно-правовим актом. Свідченням цього є, по-перше, розгляд однойменної загально-теоретичної категорії О. Дашковською у розділі «Нормативно-правові акти»; і, по-друге, розуміння цього поняття як врегульованої законодавством діяльності уповноважених державних органів щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, які містять загальні правила поведінки [3, с. 273].

Схожу думку з цього приводу має й І. Биля-Сабадаш, вважаючи результатом нормотворчої діяльності нормативно-правові акти, за допомогою яких

формально закріплюють норми права. Загальним результатом нормотворчості, як стверджує правник, є законодавство як джерело права [6, с. 210–211].

Обидва вищенаведені судження вченого про результат нормотворчості перебувають лише в частковій відповідності. Про це свідчить положення ч. 1 ст. 9 Конституції, що збагачує обсяг категорії «національне законодавство» міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такий підхід до розуміння поняття «законодавство» дозволяє зробити обґрунтоване припущення про фактичне визнання результатом нормотворчості не лише нормативно-правового акта, але й міжнародного договору.

Висновки. Терміни «правотворчість» і «нормотворчість» є близькими за своїм значенням, що підтверджується їх функціональним аспектом, вираженим словом «творчість». Водночас телеологічний (або результативний) аспект такої творчості є підставою їх розмежування. Як зазначалося вище, метою правотворчості є створення юридичних норм, а метою нормотворчості – створення як правових, так і інших різновидів соціальних норм.

Зважаючи на цей факт, вважаємо методологічно коректним вживання в навчальній і науковій літературі: а) терміна «нормотворчість» для словесного позначення категорії, що відбиває таке явище соціальної дійсності як діяльність суспільства чи окремих його сегментів (наприклад, корпорацій) зі створення, зміни чи скасування соціальних норм; б) терміна «правотворчість» для словесного позначення поняття, що ним відображається таке явище правової дійсності як діяльність уповноважених суб'єктів права зі створення, зміни чи скасування правових норм.

Бібліографічні посилання

1. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2016. – 392 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спец. вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
4. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 320 с.
5. Теорія держави і права : навч. посібник. для підгот. до держ. іспиту / кер. авт. кол. І.А. Сердюк. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 203 с.
6. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – 368 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.
8. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., Т. 4: Н – П. – 2002. – 720 с.
9. Ющик О.І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу : автореф. дис... д-ра юрид. наук / О. І. Ющик. – К., 2005. – 44 с.

Надійшла до редакції 18.09.2017

УДК 343(09)

Голоборотько Д. Є.
аспірант
(Класичний приватний університет)

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ТЮРЕМНИХ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІВ (КАПЕЛАНІВ)

Проаналізовано історико-правову традицію, передумови становлення, розвитку та функціонування інституту тюремних священнослужителів (капеланів) в Україні. У хронологічній послідовності окреслено найбільш значущі події, що вплинули на формування цього інституту.

Ключові слова: тюремні священнослужителі, кримінально-виконавча система України, засуджені.

Holoborot'ko D. Ye. Stages of formation and development of the institution of prison clergymen (chaplains). The historical and legal tradition of the conditions for the formation, development and functioning of the institution of prison clergymen (chaplains) in Ukraine is analyzed. In the chronological order, the most significant events that influenced to the appearance of this institute are indicated. It was revealed that the first mention of the visit by the clergymen refers to the period of Kievan Rus. For the first time such activity at the level of the law was fixed in the codified collection "The Rights Judged by the Little Russian People". The institute of prison clergymen acquired considerable experience and final legal design in the Russian Empire. During the XIX century, the role of clergymen in the organization of prison life and the religious and moral correction of convicts is growing. The desire of the state to unite the efforts of prison clergymen and the administration to the process of educating convicts is clearly traced, while "educational work" primarily meant religious education, which was in keeping with the role of the church in shaping the morality of society. The Soviet correctional system focused on the education of convicts through labor and collective. An analysis of the church-religious situation in the Soviet period of history testifies to the fallaciousness of the state course on the destruction of religion, in particular to such an institution as the prison chapelance.

It is concluded that the accumulated historical experience of participation of clergymen in the spiritual guardianship over convicts and employees of the penal system is in demand today, but it should be used very carefully.

Keywords: prison clergymen, the criminal-executive system of Ukraine, convicts.

Постановка проблеми. Реформування кримінально-виконавчої системи України рухається у напрямку стандартів, що встановлені міжнародними нормативно-правовими актами і передбачають, у тому числі, збереження й роз-

виток особистості засуджених та повернення їх у суспільство правослужняними громадянами. У зв'язку цим особливого інтересу набуває відродження інституту тюремних священнослужителів, функція яких полягає у виконанні вищезазначених завдань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тема участі релігії та церкви у діяльності кримінально-виконавчої системи України не є новою. Особливо активно вона сьогодні обговорюється в церковних колах представниками тюремного душпастирства П. Основенко, К. Пантелеєм, В. Дудкою, К. Ждановим, А. Бегасом. Відповідно в їх роботах переважає релігійний підхід. Проте, роль релігійних організацій у процесах ресоціалізації та виховання засуджених, організаційно-правові форми діяльності в установах по виконанню покарань у виді позбавлення волі на науковому рівні не є дослідженими, навіть в аспекті історичного досвіду. Першими спробами у цьому напрямку стали невеликі наукові розвідки С. А. Васільєвої, О. В. Сокальської.

Метою статті є аналіз історико-правової традиції та передумов виникнення, функціонування, розвитку інституту тюремних священнослужителів (капеланів) в Україні.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд діяльність релігійних організацій в місцях позбавлення волі є новою серед форм взаємодії кримінально-виконавчої системи й інститутів громадянського суспільства, проте даний інститут має глибоке історичне коріння та значний досвід як у світі, так і в Україні. Еволюція церковної місії серед засуджених до позбавлення волі бере свій початок з перших днів існування церкви та в'язниці.

Рання історія тюрем є сумною для християнської релігії у зв'язку з тим, що перші святі були мучениками, які закінчили своє життя в тюрмах, де утримувалися протягом певного часу, наприклад до страти (Римська імперія). Проте, атрибути, що притаманні позбавленню волі, відіграли важливу роль у становленні християнської духовності. Адже позбавлення волі з точки зору християнської догматики – це передусім аскетизм, втрата будь-яких благ, матеріальна бідність, тобто все те, чого повинен зазнати істинний християнин у служінні богу. Один з батьків християнської церкви Тертуліан у III ст. н. е. заявляє: «Тюрма для християнина, як пустеля для пророка ... навіть якщо тіло замкнене, навіть якщо плоть в полоні, то душа вільна» [1, с. 104].

З II ст. н. е. в період переслідування християн за віру серед них стало прийнято відвідувати ув'язнених. Поштовх у цьому напрямку дав Ісус у своєму пророцтві про те, що на останньому суді, тих хто відвідував в'язниці, буде зараховано до праведників. На Страшному Суді Господь Ісус Христос запитає кожного з віруючих: У в'язниці Я був і прийшли ви до Мене? (Мф. 25, 36). І від того, якою мірою ми виконаємо цю заповідь Спасителя, залежить наша вічна доля. У в'язниці Я був і прийшли ви до Мене, – скаже Бог одним, вказуючи їм вступити у спадщину уготованого їм Царства небесного. У в'язниці Я був і не прийшли до Мене (Мф. 25, 43), скаже іншим, відсилаючи їх у вогонь вічний, уготований дияволу і ангелам його. Тому серед основних

правил християнської віри, зокрема семи правил для тіла – одним з них є – ув'язненого відвідувати [2, с. 14]. а будь-яке полегшення нужденного стану засуджених, добра справа на їх користь заохочуються. Основна мета відвідування засуджених полягала не лише в полегшенні їх соціально-побутових умов життя за ґратами, а в першу чергу у сповідуванні християнських цінностей, зокрема того, що душа людини вище за тіло, відповідно, духовна місія є більш важливою, ніж матеріальна.

У перші роки вільного сповідування християнства церква збільшила своє місіонерське служіння у в'язницях. Вперше форми тюремного служіння були визначені Першим Вселенським (м. Нікея, поблизу Константинополя, сучасна територія Туреччини) собором 325 р., що заснував інститут *Procuratores Pauperum* (піклування про бідних, знедолених). Собором було визначено обов'язки священників, одним з яких був відвідувати тюрми, подавати клопотання про звільнення невинних, а у деяких особливих випадках навіть винних, забезпечувати засуджених продуктами харчування, одягом, також надавати допомогу у судовому захисті [3, с. 260].

Якщо в законах Гонорія і Феодосія (416 р.) відвідування тюрем розглядається лише як моральний обов'язок, то Юстиніан (529 р.) зводить це в обов'язок. Згідно із законодавством Юстиніана, обов'язком єпископа стає відвідування тюрми кожного тижня по середах та п'ятницях. Під час відвідування тюрми єпископом він повинен був довідуватися про причини ув'язнення, розглядати скарги засуджених. Крім того, при відвідуванні тюрем необхідно було здійснювати нагляд, щоб справи засуджених вирішувалися цивільною владою у визначені терміни [4, с. 276].

Ранньофеодальна держава Київська Русь у IX–X ст. та її закони, як відомо, зазнали значного впливу з боку візантійського кримінального права. Проте, безумовно, найбільш значущим для усього суспільно-правового життя ранньофеодальної держави стало прийняття християнства, православної віри, що прийшла на зміну колишній язичницькій системі світосприйняття. Прийняття Київською Руссю у 988 р. християнства з його світлими, прогресивними і людинолюбними ідеями, «з його гуманною теорією милосердя» [5, с. 133] мало неоціненний вплив на духовність і правову культуру. Більшість науковців вважають, що позбавлення волі саме як вид покарання, з'являється в пам'ятках права Київської Русі, в першу чергу під впливом церковних візантійських джерел. Цю нову форму приносить із собою християнська церква як один із видів церковного покарання, що пізніше почала використовувати і світська влада [6, с. 260].

Однак якщо в Київській Русі й існувало ув'язнення, то призначалося воно здебільшого по волі князя, тобто князь міг помістити злочинця до в'язниці і звільнити на свій розсуд. О. М. Богдановський, посилаючись на життя преподобного Феодосія, ігумена Києво-Печерського (30-ті рр. XI ст. – 1074 р.), говорить про те, що ув'язнень засуджених у поруби, «погребя» (як наслідок «поток») по волі князя було багато, Феодосій щонеділі роздавав їм хліб [7, с. 62]. Цей факт відноситься до середини XI ст. і є одним з перших проявів

милосердя до позбавлених волі з боку християнської церкви в Україні.

На думку І. Я. Фойницького, саме в XII ст. у Київській Русі у середовищі православного духовенства виникає практика здійснення моральної настанови та турботи про тих осіб, що «впали у злочин», яка поступово перетворилася на їх обов'язок [3, с. 260].

Увійшовши до складу Великого князівства Литовського, українські землі зберегли свою культуру, зокрема право, завдяки високому рівню його розвитку та консервативній політиці новоутвореної держави. Тому на початку цього періоду українське право майже не змінилося. Воно спиралося на здобутки періоду Київської Русі. Але поступово, зі зміною політичних, життєвих, господарських і соціальних умов, змінюється і право, зокрема, вбираючи в себе західноєвропейські впливи, що мали заступити колишні потужні впливи візантійського права. Посилення цих впливів ішло разом із зміцненням державних зв'язків Великого князівства Литовського з Польщею, що завершилося у 1569 р. Люблінською унією й утворенням нової держави – Речі Посполитої.

Починаючи з XV ст. головним суб'єктом і об'єктом української історії стає православна церква України, бо за оборону її цілості й чистоти православної віри точиться історична боротьба [8, с. 7–8]. На осередки такої боротьби перетворюються українські братства. Серед сфер діяльності українських братств, які вони взяли на себе із середньовічної європейської культури, з'явилися такі види, що ми сьогодні називаємо загальнолюдськими цінностями. Братства надавали кошти для викупу з в'язниці або полону своїх співгромадян, а тим, хто вийшов з них, давали значну суму грошей на перше обзаведення [9, с. 28–29]. Іноді братчики намагалися звільнити від страти засудженого на смерть. У 1637 р. вони викупили селянина Павла, засудженого до страти за крадіжку коня, у 90-х рр. XVII ст. надали допомогу якомусь греку з Яс, який був «тут у неволі», «волошинові невільниківі», двом полоненим – «москалеві та козакові» [10, с. 67].

У першій половині XVIII ст. у Гетьманщині було здійснено кодифікацію українського права. Як результат 15-річної кодифікаційної роботи, 8 липня 1743 р. у Глухові було підписано проект Кодексу під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – «Права»), який науковці називають найвидатнішою пам'яткою українського права [11, с. 5]. Стосовно нашого предмета дослідження слушно навести точку зору Я. Падоха, який у роботі з історії українського кримінального права цього періоду звернув увагу на те, що поняття «злочину і кари загалом не зазнали ґрунтовних змін». Проте, існував міцний зв'язок держави і церкви, що позначилося на розумінні злочину не лише як непослуху проти державного правопорядку, але і «злодіяння», що порушує закони Божі [12, с. 61].

«Права» є першим нормативним актом, в якому йде мова про участь осіб духовного стану у діяльності пенітенціарної системи. Частина 2 артикулу 11 «О приготвленні осужденного на смерть» зобов'язувала «перед екзекуцією к осужденному приятелів его и духовних лиц допущать розкривати божест-

венні таємниці». Осіб допускати таких, що у писанні Божому розуміються, які б могли втішати, наставляти на шлях істинний, відмовляти від відчаю. Супроводжувати до місця езекуції. Визначити йому священика, який би сповідував його та вислухав [13]. Ця норма в часі збігається з настановою, що містилася в Наказі урядовому Сенату російської цариці Анни Іоанівни від 18 березня 1741 р., мати при Губернських канцеляріях священика з метою здійснення духовних обрядів для «колодників» [14]. У той час існувала практика, коли перед відправленням засудженого етапом священик виголошував напутнє слово й окроплював його святою водою.

Цікавою є також 3 частина артикулу 11 «Прав», в якій духовну особу застерігають від того, щоб «на исповеди осужденного к отговору праведно оговоренных наговаривать не должен». За нетривалий час, коли відбулася ліквідація Козацько-Гетьманської держави і вона повністю була інкорпорована до складу Російської імперії, після поширення на її території у 1783 р. загальноросійської системи адміністративного-територіального управління, змінився кардинально й підхід до участі священика в діяльності пенітенціарної системи. В роки правління Катерини II священики вже повинні були на сповіді вмовляти злочинця визнати свою провину, а щире зізнання у скоєному злочині «позбавляло від катувань та тортур» [15]. Метою сповіді визнавалося каяття та очищення совісті злочинця. Причому відмовитися від сповіді засуджених не міг. Призначені для цього священики зобов'язувалися вести спеціальні книги, в яких реєстрували, хто, коли, де був на сповіді, її зміст і повинні були надсилати відомості про покаєння вищому керівництву [16].

Законодавче забезпечення та організованість ідея морального виправлення засуджених на основі християнської заповіді відвідування в'язнів та піклування про їх душі отримала в Російській імперії, до складу якої з кінця XVIII – до початку XX ст. входила більшість українських земель.

19 липня 1819 р. відбулося відкриття громадської організації – Товариства піклувального про тюрми. В Правилах цієї організації містилися мета, завдання та функції, серед яких особливе місце відводилося релігійному впливу на засуджених. Пропонувалося вводити у тюрмах церковні служби, проводити святкові та недільні дні у «благочестивих читаннях, бесідах і молитві» [17].

У 26 травня 1831 р. зусиллями МВС і Санкт-Петербурзького комітету Товариства піклувального про тюрми було складено й розповсюджено загальноімперську Інструкцію наглядачеві тюремного замку [18]. Інструкція містила окрему 10 главу «Про церкву», яка детально регламентувала правове становище тюремних церков та порядок піклування про них (ст. 150–152), порядок відвідування арештантами церковних служб (ст. 94–108), відправлення релігійних обрядів (ст. 73–92) та правовий статус посади священика (ст. 153–160). Аналізуючи Інструкцію, можемо говорити про те, що формально священики, диякони та псаломщики увійшли до складу тюремної адміністрації, що юридично закріплено було дещо пізніше. Слід також звернути увагу на те, що Інструкція залишалася чинною до 1917 р. й входила до Зводу

законів Російської імперії у редакціях 1857 та 1890 рр., вміщувалася як додаток відповідно до ст. 96 (1857 р.) та її норми стосовно церкви та правового статусу тюремного священика були покладені в основу відповідних статей Статуту про тих, які тримаються під вартою (1890 р.).

У другій половині XIX ст. діяльність церкви помітно активізується, а статус тюремного священика отримує остаточне юридичне оформлення. Відповідно до положень закону Російської імперії від 15 червня 1887 р., священики, диякони, псаломщики, що перебували при місцях позбавлення волі, були визнані на законодавчому рівні офіційними посадовими особами й стали належати до апарату управління тюремних установ. А за посадовим окладом священики дорівнювалися до керівника установи [19]. З цього часу можна говорити про остаточне законодавче оформлення в Російській імперії самостійного інституту тюремного духовенства.

Ніби підсумок тюремної нормотворчості взагалі і стосовно інституту тюремних священиків у Російській імперії взагалі підбила Загальна тюремна інструкція Міністерства юстиції від 28 грудня 1915 р. [19]. Саме в Інструкції права і обов'язки чинів тюремної адміністрації одержали найбільш чітке закріплення. Інструкція 1915 р. на законодавчому рівні підрозділила службовців тюрми на адміністрацію (начальник і помічники) і на осіб, які перебувають при місцях ув'язнення. Такими були визнані вчителі, бібліотекарі, лікарі, фельдшери, акушерки та священики.

Інститут тюремних священиків існував в Україні до 1917 р. Події жовтня 1917 р. стали відправною точкою епохи тотального атеїзму. В ході активного законотворчого процесу перших років після революції духовна, благодійна та піклувальна діяльність церкви в пенітенціарних установах була призупинена. Радянський період воєнничого атеїзму не давав тих величезних можливостей співробітництва, що існували в дореволюційний період. У циркулярі Головного тюремного управління від 25 травня 1917 р. було закріплено, що метою ізоляції засудженого від суспільства є його соціальне перевиховання, однак релігійний елемент із системи заходів виховного впливу на засуджених до позбавлення волі був радянським керівництвом повністю виключений. Класовий підхід багато в чому будувався на негативних оцінках самої церкви, яка розглядалася як оплот пануючих, якщо не ворожих, то чужих, непридатних для радянського суспільства, політичних сил. Церква в СРСР знов, як і на початку першого тисячоліття у Римській імперії, переходить в опозицію до державної влади й стає об'єктом переслідувань та репресій, а значить її основна проповідь відбувається за ґратами пенітенціарних установ.

Відродження душпастирства у пенітенціарних установах вже незалежної України розпочалося з 1991 р., у часі легалізації релігії після років підпілля. Відповідно до Законів України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про попереднє ув'язнення», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби

України», Кримінально-виконавчого кодексу України, а також до норм міжнародного права, в Україні протягом 1991–2017 рр. відбувається активізація співробітництва між кримінально-виконавчою службою та церквою (релігійними організаціями), яке спрямоване на забезпечення душпастирською опікою осіб, які перебувають в установах виконання покарань та місцях попереднього ув'язнення.

Висновки. Необхідно зробити, на нашу думку, важливий висновок, що з перших років існування християнства, відвідуючи засуджених апостолів та простих в'язнів язичників, християни в першу чергу проповідували вчення про Бога, обґрунтовуючи переваги християнської релігії тим, що вона надає віру, втіху та надію на вихід ув'язненим. Згідно з православним релігійним вченням, відвідування в'язниці допомагає не лише засудженим «нести свій хрест», а й тим, хто їх відвідує, боротися з власними спокусами.

Перші відомості про відвідування засуджених священнослужителями маємо з часів Київської Русі, а перше законодавче закріплення така діяльність на українських землях знайшла у «Правах, за якими судиться малоросійський народ». Значний досвід й остаточне юридичне оформлення інститут тюремних священників набув у Російській імперії. Він активно впроваджувався у практику й на українських землях. В цілому співпрацю тюремної системи і представників офіційно визнаної державної релігії (православ'я) в першій половині ХІХ ст. можна визнати такою, що склалася й юридично оформилася. Протягом ХІХ ст. зростає роль священнослужителів в організації тюремного побуту і релігійно-морального виховання ув'язнених. Чітко простежується прагнення держави об'єднати зусилля тюремної адміністрації і священників у виховному впливі на засуджених. Причому «виховна робота» того часу мала яскраво виражений релігійний характер, що в цілому відповідало загальній ролі церкви у формуванні моральності тогочасного суспільства. Навіть з часом священнослужителі перетворилися на частину бюрократичного апарату цієї системи, однак їх робота від цього не стала більш ефективною. Радянський період воєнничого атеїзму не давав тих величезних можливостей співпраці, які існували в дореволюційний період. Класовий підхід багато в чому будувався на негативних оцінках самої церкви, яка розглядалася як оплот пануючих, а то й ворожих, та далеких від суспільства, політичних сил. Радянська виправна система головну увагу приділяла вихованню засудженого через працю і колектив. Аналіз церковно-релігійної ситуації впродовж радянського періоду історії української державності свідчить про хибність державного курсу на знищення релігії, зокрема такого її інституту як тюремне капеланство.

Накопичений досвід участі духовенства в духовній опіці над засудженими та чинів тюремних установ виявляється затребуваним у наші дні. Але використовуватися він повинен дуже виважено.

Бібліографічні посилання

1. Нарышкина Н.И. Функционирование тюрем в России и Европе в X–XV вв. : сравнительно-правовое исследование : монография / Нарышкина Н.И., Головкин Р.Б. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 184 с.
2. Короткий православно-християнський катехізис (для школи і сім'ї). – Штудгард-Цуффенгаузен : Видавництво синоду української автокефальної православної церкви на еміграції, 1947. – 47 с.
3. Фойницкий И.Я. Учение о наказании : лекции / И.Я. Фойницкий. – СПб., 1884. – 450 с.
4. Заозерский Н. О церковной власти / Н. Заозерский. – Сергиев Посад : 2 тип. А.И. Снегиревой, 1894. – 478 с.
5. Ядринцев Н.М. Условия прогресса в сфере наказания / Н.М. Ядринцев. – СПб. : Дело, 1874. – 133 с.
6. Сидоркин А.И. Лишение и ограничение свободы как наказания в византийском праве / А.И. Сидоркин // IVS ANTIQVVM. Древнее право. – 2004. – № 13. – С. 102–116.
7. Богдановский А.М. Развитие понятий о преступлении и наказании в Русском праве до Петра Великого / А.М. Богдановский. – М. : Типография Каткова и К, 1857. – 145 с.
8. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська церква за часи Руїни (1657–1687) / І. Огієнко. – Вінніпег : Українське православне богословське товариство, 1956. – 563 с.
9. Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство : опыт церковно-исторического исследования. – К., 1904. Приложения, Тип. Императ. Ун-та Св. Владимира, 1904. – [2], XXII, [4] 314, 230 с.
10. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Ісаєвич. – К. : Наукова думка, 1966. – 251 с.
11. Яковлів А. Український кодекс 1743 р. «Права, по которым судится Малороссийский народ» : його історія, джерела та систематичний виклад змісту / А. Яковлів. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 214 с.
12. Падох Я. Нарис історії українського карного права / Я. Падох. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 134 с.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ. – К. : Глобус, 1997. – 547 с.
14. Об определении священников к содержащимся при Юстиц-коллегии и Губернской канцелярии колодников, для исправления духовных треб // ПСЗ. Собрание первое. – Т. XI (1740–1743). – № 8351.
15. Об исповедании колодников во время постов и об увещании их к чистосердечному признанию в преступлении // ПСЗ. Собрание первое. – Т. XX (1775–1780). – № 14579.
16. Об увещании и исповедовании колодников и об означении в присылаемых ведомостях, сколько в который пост исповедано // ПСЗ. Собрание первое. – Т. XVII (1765–1766). – № 12312.
17. Правила для попечительного общества о тюрьмах // ПСЗ. Собрание первое. – Т. XXXVI (1819). – № 27895.
18. Инструкция смотрителя губернского тюремного замка // Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України (911–1917) / упоряд. Г.О. Радов, І.І. Резник. – К. : РВВ КІВС, 1998. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 282–305.
19. Об устройстве управлений отдельными местами заключения гражданского ведомства и тюремной стражи // ПСЗ. Собрание третье. – Т. VII (1887). – № 4593.
20. Общая тюремная инструкция 1915 г. – Петроград : Типография Петроградской тюрьмы, 1916.

УДК 35.072.6 : 342.56

Олійник В.М.

аспірант

(Класичний приватний університет)

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено проблему громадського контролю за діяльністю органів судової влади з позицій науки теорії держави і права. Наголошено, що у демократичному суспільстві підвищення рівня довіри до влади, в тому числі судової з боку громадськості можливе завдяки реалізації громадського контролю. Здійснено теоретико-правовий аналіз вітчизняного законодавства та виокремлено групи нормативно-правових актів в сфері регулювання громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Розкрито роль ЗМІ у процесі контролю за діяльністю суду.

***Ключові слова:** взаємодія, органи судової влади, громадянське суспільство, громадський контроль, громадський контроль за діяльністю органів судової влади.*

Oliyuk V.M. Public control over the activity of the judicial authority: theoretical and legal aspects. The article investigates the problem of public control over the activity of the judiciary from the standpoint of the science of state and law theory. It is emphasized that in a democratic society raising level of public trust in the government, including the judiciary, is possible through the implementation of public control. The theoretical and legal analysis of the domestic legislation ensuring the implementation of public control over the activity of the judicial authorities is carried out with the aim of its generalization, systematization and further improvement and bringing it to European standards. The following groups of normative legal acts are singled out in the field of regulating public control over the activity of the judiciary, namely the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, subordinate legal acts and international legal acts. It is proposed to pass the Law of Ukraine "On Public Control" and define its structure. It is determined that the activity of mass media is, firstly, one of the forms of indirect control, on which its effectiveness depends to a large extent, and secondly, an important means of communication between the judiciary and the public. The development of the information society has been put by the state authorities, in particular the judiciary, in order to increase the role and importance of the media in shaping the outlook of citizens. By informing the public, the media form the ability of people to analyze the activities of the authorities and increase the responsibility of the latter.

***Keywords:** interaction, judicial authorities, civil society, public control, public control over the activity of the judicial authorities.*

Постановка проблеми. Однією із ознак правової держави традиційно визнається незалежність суду і здійснюваного ним правосуддя. Для досягнення цієї мети необхідна модернізація всієї національної системи судової влади, програма кардинальних та результативних змін у судовій гілці влади. Особлива увага при цьому приділяється питанню взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства.

В ефективній комунікації зацікавлені як органи судової влади, так й інститути громадянського суспільства. В Україні існують усі передумови для створення нової моделі взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства, серед яких слід виділити наявність суспільного запиту на реформи державного апарату та підвищення рівня правової свідомості українських громадян. У контексті цього, з метою подальшого розвитку процесу комунікації суду та громадськості, необхідним є забезпечення здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади.

Нині актуальність проблеми громадського контролю за діяльністю органів судової влади обумовлена як теоретичним, так і практичним характером.

Аналіз публікацій, в яких започатковано роз'яснення даної проблеми. На сучасному етапі значний вклад у питання функціонування органів державної влади, зокрема судової, та інститутів громадянського суспільства зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як В. Авер'янов, Р. Алексі, С. Алексєєв, Е. Аннерс, Ю. Барабаш, Д. Баронін, Ж.-Л. Бержель, У. Блекстон, С. Бобровник, М. Вільгушинський, Л. Вінокурова, Ю. Грошевий, К. Девіс, П. Каблак, С. Ківалов, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, Л. Москвич, Л. Наливайко, О. Петришин, В. Погорілко, С. Прилуцький, А. Селіванов, Т. Струс-Духнич, В. Тацій, В. Тихий, Ю. Тодика, П. Уокер, В. Федоренко, Л. Фрідмен, Ю. Шемшученко та ін. Справедливо відзначити, що роботи вказаних авторів також заклали фундамент у дослідження обраної проблематики. Разом із цим, аналіз науково-дослідних робіт з питання громадського контролю за діяльністю органів судової влади надав можливість констатувати, що комплексні опрацювання цієї проблематики з позицій науки теорії держави і права майже не здійснювалися, лише переважно в поодиноких наукових публікаціях.

Метою статті є проведення комплексного аналізу проблеми громадського контролю за діяльністю органів судової влади з позицій науки теорії держави і права.

Виклад основного матеріалу. Підконтрольність органів державної влади громадянському суспільству характерна ознака як демократії, так і демократичної держави. З цього приводу В. Ткаченко відзначає, що соціальне призначення демократії знаходить прояв і в такій її функції як функція контролю, котра спрямована на забезпечення діяльності органів держави у межах їх компетенції [1, с. 33-34], його думку підтримує О. Скакун [2, с. 164] та ін. Слушною є думка А. Ялбулганова, який відзначає, що як держава, так і громадянське суспільство повинні мати однакові повноваження, в результаті чого громадянське суспільство зможе ефективно боротися зі зловживаннями

в сфері державного управління, оскільки контролює діяльність чиновницького апарату, допомагає виявити правопорушення, які здійснюються в процесі функціонування державної влади [3, с. 16].

Х. Ортега-і-Гассет вважав, що міцною буде лише та влада, котра спирається на підтримку громадської думки [4]. Як слушно вказує Л. Москвич, довіра громадян – це особливе джерело сили судової влади й одночасно показник її ефективності. Влада, що не має підтримки населення, є не життєздатною. Збереження такого стану справ може призвести до підвищення соціальної напруги в суспільстві. Зміцнення ж авторитету суду сприятиме досягненню суспільного визначення цього інституту, що виявлятиметься в довірі до нього [5, с. 25]. Так, одним з показників ефективності заходів реформування судової системи, що провадяться в Україні має стати підвищення рівня довіри до суду, адже сьогодні відбувається поступова трансформація характеру правосуддя – від репресивного до відновлювального. В демократичному суспільстві підвищення рівня довіри до влади, в тому числі судової з боку громадськості можливе завдяки реалізації громадського контролю, що може стати одним із першочергових заходів реформування судової системи в Україні й дати поштовх до створення ефективної судової системи.

В сучасних умовах державотворення та реформування правових інститутів, необхідним є теоретико-правовий аналіз вітчизняного законодавства, що забезпечує здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади, з метою його узагальнення, систематизації і подальшого удосконалення та приведення до європейських стандартів.

Враховуючи те, що правове регулювання у сфері сутності і значення громадського контролю за діяльністю органів судової влади не охоплює всі напрями його функціонування є необхідним комплексне вивчення його правових засад. Аналіз законодавства, в залежності від юридичної чинності дозволяє виокремити наступні групи нормативно-правових актів в сфері громадського контролю за діяльністю органів судової влади, а саме: Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні нормативно-правові акти.

Основним нормативним базисом здійснення громадського контролю в Україні є Конституція України, зокрема ч. 1 ст. 5 передбачає, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Згідно ч. 1 ст. 38, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами.

За період незалежності України з метою вирішення проблеми комплексного законодавчого врегулювання функціонування громадського контролю були здійсненні спроби розробити проект Закону України про громадський контроль, серед них щонайменше п'ять відповідних законопроектів зареєстрованих у Верховній Раді України різних скликань. Незважаючи на те, що у вітчизняній законотворчій діяльності відсутня однозначна концепція та спі-

льне бачення громадського контролю за діяльністю органів судової влади зазначені проекти законів показують прагнення утвердити демократичні інститути в Україні. Розробка подібного суспільно важливого закону є нагальною потребою в умовах сьогодення, адже наявність практичних проблем пов'язаних зі становленням громадського контролю унеможлиблює поспішне створення такого закону.

Після проведення аналізу поданих законопроектів Закон України «Про громадський контроль» може бути структурований таким чином: Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Правовий статус суб'єктів громадського контролю; Розділ III. Форми та порядок реалізації громадського контролю; Розділ IV. Рішення за результатами реалізації громадського контролю; Розділ V. Фінансування витрат з реалізації громадського контролю; Розділ VI. Відповідальність за порушення законодавства у сфері громадського контролю; Розділ VII. Міжнародна діяльність; Розділ VIII. Прикінцеві положення.

Правові засади громадського контролю розвивають, конкретизують і деталізують норми законів з метою їх всебічного розуміння та повноцінної реалізації підзаконні нормативно-правові акти. Підзаконні правові акти, як і закони, не діють системно, проте з метою виявлення перспектив удосконалення правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів судової влади, необхідним є дослідження положень підзаконних правових актів.

До підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію громадського контролю відносяться: Укази Президента України від 01 серпня 2002 р. «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади»; від 07 лютого 2008 р. «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування»; Постанови Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади»; «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства» від 03 лютого 2011 р.; Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 р. та ін.

Говорячи про нормативно-правову базу інституту громадського контролю, яка повинна спиратись на ґрунтовні комплексні теоретичні та практичні дослідження, необхідно зазначити, що сьогодні Україна має міжнародні (європейські) зобов'язання, які вона взяла на себе під час набуття членства та в рамках співробітництва у таких інституціях, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, НАТО, ЄС тощо. Названими організаціями розроблено правила, рекомендації та стандарти, які стосуються організації та здійснення громадського контролю в окремих сферах суспільного життя та мають бути імplementованими у національне законодавство.

Серед основоположних документів не можна залишити поза увагою міжнародні нормативно-правові акти, серед яких: Загальна декларація прав

людини; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Європейська хартія місцевого самоврядування та Додатковий протокол; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції тощо. Проаналізувавши зазначені міжнародні документи, слід зазначити, що у них не містяться положення, які передбачали б безпосереднє право здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади, проте вони містять положення в яких передбачається можливість, а подекуди й необхідність здійснення громадського контролю.

Не можна не згадати про євроінтеграційні плани, які знайшли своє закріплення, наприклад, у Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». На практиці дієвість їх виконання та застосування є низькою. Ігнорування законодавцями значення інституту громадського контролю призвело до фактичного накопичення нормативно-правових актів, що не діють системно і узгоджено. У таких умовах нагальною потребою є прийняття єдиного закону, яким необхідно регламентувати інститут громадського контролю.

С. Прилуцький зауважив, що в умовах сьогодення громадський контроль за судовою владою може мати дві форми: пряму – забезпечується через безпосередню участь представників громадянського суспільства у здійсненні правосуддя (народних засідателів, присяжних) та опосередковану – забезпечується через відкритість та гласність судочинства, можливість доступу громадян і ЗМІ до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [6, с. 348-349]. Враховуючи специфіку організації та функціонування судової системи, діяльність ЗМІ, є: по-перше, однією з форм опосередкованого контролю, від якої значною мірою залежить її ефективність; по-друге, важливим засобом комунікації між судовою владою і громадськістю. Так, розвиток інформаційного суспільства поставив органи державної влади, зокрема судової перед необхідністю підвищити роль та значення ЗМІ у формуванні світогляду громадян. Інформуючи населення, ЗМІ формують у людей здатність аналізувати діяльність влади та підвищують відповідальність останньої.

Враховуючи те, що обмежень допуску журналістів на судові засідання існувати не повинно, крім тих, що встановлені законом, саме створення ефективною системи взаємодії судів та ЗМІ є актуальним завданням сьогодення. Обставини, за наявності яких публіка і преса можуть бути не допущені судом, є однаковими як у національних нормативно-правових актах, так і у міжнародних нормативно-правових актах. Цінностями, загроза яким зумовлює необхідність обмеження доступу представників ЗМІ на весь судовий розгляд або його частину є: інтереси моралі, громадський порядок чи національна безпека в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

ЗМІ є тим медіумом-посередником, який саме і забезпечує зв'язок між державою та суспільством. Незалежні медіа втілюють і репрезентують громадську думку як соціальний інститут та як «четверта влада» здійснюють функції спостерігача та контролера за діяльністю законодавчої, виконавчої та судової влади. Важливість ЗМІ для громадянського суспільства полягає також у створенні символічної публічної сфери – уявної загальногромадської трибуни, яка може бути використана для висловлення та лобіювання суспільних і місцевих інтересів [7, с. 169-183]. Однак, слід зауважити, що взаємодія судів із ЗМІ – проблема складна, оскільки українські ЗМІ ще не пройшли етап засвоєння загально визнаних правил доброчесності та поваги до представників судової гілки влади, що на практиці утворило інформаційний вакуум, який проявляється у відсутності ефективного налагодженого механізму взаємодії ЗМІ і судів, чітких принципів висвітлення їх роботи.

Слід зазначити, що стандарти взаємодії судів та ЗМІ зафіксовано в міжнародних актах. Відповідно до Резолюції № 1296 Економічної та соціальної ради ООН від 11 листопада 1994 р. поширено Мадридські принципи взаємодії ЗМІ та суддівської незалежності. Головним положенням документа є твердження про те, що функцією та правом ЗМІ є збір та поширення серед громадськості інформації, висловлювань та критичних тверджень про судочинство, а також висвітлення судових справ до, після та під час судового розгляду без порушення при цьому презумпції невинуватості [8].

У відносинах судової влади зі ЗМІ головною метою має бути захищеність суддів від тиску громадської думки, нав'язаної висновками ЗМІ у справі, що розглядається чи буде розглядатися. Водночас, суспільство повинно мати вільний доступ до зали судового засідання через ЗМІ. І як справедливо зазначив, М. Саф'ян, суди не повинні боятися громадської думки і не повинні бути звільнені від критики ЗМІ. Юридична сила та остаточність вироків не виключають можливості такої критики, оскільки правосуддя є одним із найважливіших учасників суспільної гри в демократичній правовій державі. Також не можна будувати авторитету судів на заборонах і відсутності доступу до інформації. Як правило, це має зворотний ефект [9, с. 119].

Однак, на практиці можуть бути випадки, коли публікації в ЗМІ не тільки не підвищують авторитет органів судової влади, а й зменшують рівень довіри до них у суспільства. Критика дій судді у публікації в ЗМІ є неоднозначним питанням. Для налагодження взаємодії між ЗМІ та суддями необхідним є впровадження практики європейських країн.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в Україні європейська інтеграція набуває якісно нового змісту – з декларативного зовнішньополітичного курсу вона поступово перетворюється на комплексну внутрішню політику реформ. На цьому етапі актуальності набуває контроль як необхідна складова державного та суспільного життя, чинник розвитку громадянського суспільства. Аналіз законодавства, в залежності від юридичної чинності дозволив виокремити наступні групи нормативно-

правових актів в сфері регулювання громадського контролю за діяльністю органів судової влади, а саме: Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні нормативно-правові акти. Ігнорування законодавцями значення інституту громадського контролю призвело до фактичного накопичення нормативно-правових актів. Так, на сьогодні, в Україні у зв'язку з відсутністю послідовності, взаємозв'язку й взаємодії нормативно-правових актів, неузгодженості між законами різних галузей законодавства, нормативно-процесуальними та міжнародними актами досі не прийнято спеціального закону, який би передбачав правове підґрунтя для названого інституту. З огляду на це, увага вітчизняних авторів має бути зосереджена, навколо дослідження правового регулювання громадського контролю, зокрема у спеціальному законі – Законі України «Про громадський контроль», що зумовлено необхідністю уніфікації правового матеріалу з метою ефективного регулювання громадського контролю.

Бібліографічні посилання

1. Основы государства и права / под ред. В.В. Комарова. Харьков: Одиссей, 1994. 200 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2005. 656 с.
3. Ялбулганов А.А. О правовом регулировании государственного финансового контроля. *Юрист*. 1999. № 2. С. 16-18.
4. Ортега-і-Гасет. Вибрані твори / пер. з ісп. В. Бурхарда, В. Сахна, О. Товстенко. Київ: Основи, 1994. 420 с.
5. Москвич Л. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади. *Вісник Верховного суду України*. 2011. № 2 (126). С. 25-30.
6. Прилуцький С.В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 342-351.
7. Смородинський В. Проблема систематизації функцій судової влади. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 34-42.
8. Романюк О. Відкритість судових процесів: українська практика і міжнародні стандарти. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/world_journalists/vidkritist_sudovikh_protseviv_ukrainska_praktika_i_mizhнародni_standarti/.
9. Саф'ян М. Роль суддів при побудові громадянського суспільства. *Судоустрій і судочинство в Україні*. 2007. № 7. С. 114-121.

Надійшла до редакції 14.11.2017

УДК 342.376

Єрмоленко Я.В.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Розглянуто існуючі в сучасній правовій доктрині та конституційному законодавстві України підходи до розуміння поняття «конституційна скарга». На основі їх аналізу уточнено зміст досліджуваної категорії.

Обґрунтовано таку її дефініцію: «Конституційна скарга – це письмове звернення фізичної особи від власного імені або від імені юридичної особи приватного права до Конституційного Суду України з обґрунтованою вимогою перевірки на відповідність Конституції (конституційність) нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України (окремих їх положень), норми яких застосовані в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу та порушують гарантовані Основним Законом держави його конституційні права і свободи».

Ключові слова: Конституція України, конституційне законодавство, конституційне звернення, конституційна скарга, Конституційний Суд України.

Yermolenko Ya. V. Content of the concept of constitutional complaint in the modern legal doctrine and constitutional legislation of Ukraine. The author has considered approaches to understanding the concept of "constitutional complaint" existing in modern legal science and constitutional legislation of Ukraine.

On the basis of their analysis the author has specified the content of the researched concept. He has grounded the following definition: "A constitutional complaint is a written request of an individual on his/her own behalf or on behalf of a legal entity of private law to the Constitutional Court of Ukraine with a reasoned requirement to verify the constitutionality of the normative legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine (their separate provisions), whose norms are applied in the final court decision in the case of the subject of the right to constitutional complaint and violate his/her constitutional rights and freedoms guaranteed by the Fundamental law of the state".

Keywords: Constitution of Ukraine, constitutional legislation, constitutional appeal, constitutional complaint, Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із завдань сучасної правової доктрини є розкриття змісту понять, що складають її понятійно-категоріальний апарат. Важливе місце серед них належить категорії «конституційна скарга», з'ясування змістовного наповнення якої забезпечить найбільш повне уявлення про досліджуване явище правової дійсності.

А. Селіванов наголошує, що право на конституційне оскарження законів, які порушують права людини, є особливим і вкрай важливим інститутом демократії, що пов'язаний із функціонуванням у суспільстві Конституційного

Суду, який судить за правом, а не за фактами, і доступ до нього має бути надійною гарантією дотримання державою конституційних прав громадян [11, с. 202].

Без конституційної скарги, зауважує правник, доступ громадянина до конституційного правосуддя видається малоефективним, а конкурентний характер досягнення правової справедливості з іншими суб'єктами права практично відсутній [11, с. 208]. Вищенаведені судження вченого, без перебільшення, актуалізують досліджувану проблематику.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняття конституційної скаргий однойменного правового інституту, історія їх становлення, питання законодавчого закріплення, а також особливості реалізації права на конституційну скаргу в різних державах світу є традиційними для сучасної правової науки. Вагомий внесок у їх розробку здійснили такі вчені: Ю. Баулін, М. Гультай, М. Гецько, А. Головін, П. Євграфов, В. Кампо, О. Петришин, А. Портнов, М. Савчин, А. Стрижак, П. Ткачук, В. Тихий, С. Шевчук та ін.

На особливу увагу в контексті теми цього дослідження заслуговують здобутки тих учених, предметом наукового пошуку яких стало поняття конституційної скарги, а саме: К. Айріян [1], А. Селіванова [11], М. Тесленко [12], В. Шаповала [14]. Сформульовані ними теоретичні положення стануть предметом наукового аналізу, що буде проведений нами в межах цієї статті.

Об'єктом нашого дослідження є конституційне звернення, а його предметом – конституційна скарга, як одна з форм звернення до Конституційного Суду України.

Метою цієї статті є уточнення змісту поняття «конституційна скарга».

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання герменевтичного та формально-логічних (зокрема, аналізу і синтезу) методів пізнання.

Виклад основного матеріалу. Огляд доктринальних джерел за темою дослідження вказує на відсутність єдності вчених у підході до розуміння досліджуваного поняття, свідченням чого є окремі їх судження, що розкривають зміст категорії «конституційна скарга».

В юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка міститься така інтерпретація досліджуваного поняття: «Конституційна скарга – засіб ініціювання фізичною особою в органі конституційної юрисдикції спеціальної процедури щодо захисту її прав, порушених актом державного органу». Автор вищенаведеної дефініції В. Шаповал стверджує, що конституційною скаргою ініціюється визнання неконституційності акта державного органу, а предметом відповідного розгляду, зазвичай, є певні індивідуальні акти органів виконавчої влади або адміністративні акти. В окремих країнах з конституційною скаргою звертаються у зв'язку з порушенням конституційних прав і свобод шляхом застосування нормативно-правового акта чи навіть закону. Поширеною є вимога, що передувати зверненню особисто до конституційного суду зі скаргою має використання нею усіх інших національних засобів правового

захисту [14, с. 274].

Аналіз вищенаведених суджень ученого про досліджуване явище правової дійсності свідчить про те, що: 1) конституційна скарга подається до конституційного суду лише фізичною особою; 2) вона є засобом ініціювання спеціальної процедури захисту прав цієї особи, порушених актом державного органу (по суті, нею ініціюється визнання неконституційності такого акта); 3) юридичним наслідком подання такої скарги є відповідне провадження в конституційному суді, в якому предметом розгляду є певні індивідуальні акти органів виконавчої влади як результат застосування нормативно-правового акта чи навіть закону; 4) умовою такого звернення є використання усіх інших засобів правового захисту.

М. Тесленко у своїй науковій статті «Конституційна скарга як один із засобів правозахисту людини і громадянина» розглядає однойменний правовий феномен як специфічну форму звернення, характерну лише для однієї з усіх процедур у конституційному судочинстві, оскільки вона подається особою в інтересах захисту її прав, які порушуються законом у результаті конкретного правозастосування. Як стверджує вчений, така скарга являє собою клопотання особи до Конституційного Суду про необхідність визнання закону чи іншого правового акта неконституційним у зв'язку з порушенням ним відповідних прав і свобод [12, с. 8].

Дослідник акцентує увагу на таких важливих рисах цього явища правової дійсності: 1) конституційна скарга обґрунтовано визнається формою звернення (клопотанням) особи, однак, специфіка такого звернення автором не з'ясована; 2) змістом такого клопотання є необхідність визнання закону чи іншого правового акта неконституційним; 3) скарга подається до Конституційного Суду в інтересах захисту прав особи, що порушені законом у результаті конкретного правозастосування.

Конституційну скаргу, як форму звернення до органу конституційної юрисдикції, розглядала у своєму дисертаційному дослідженні К. Айріян. Правник пропонує таке визначення досліджуваного поняття: «Конституційна скарга – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) неконституційними» [1, с. 16].

Вчений відмежовує категорію «конституційне звернення» від поняття «конституційна скарга», виокремлює такі суттєві ознаки останнього: а) вона є прямим засобом судового захисту порушених конституційних прав і свобод людини шляхом визнання закону та іншого, визначеного в законодавстві, нормативно-правового акта неконституційним; б) може бути подана безпосередньо фізичною або юридичною особою, чії права були порушені оскаржуваним актом у конкретній справі; в) за порядком розгляду передбачає процесуальні дії, що стосуються лише конституційності закону чи іншого нормативно-правового акта, який оскаржують; г) суд, що вирішує справу за

конституційною скаргою, має силу поновити фізичну або юридичну особу в її правах, які було порушено неконституційним законом чи іншим нормативно-правовим актом [1, с. 13].

Аналіз вищенаведених суджень вченого дає підстави для висновку про деяке протиріччя між пропонованим змістом поняття конституційної скарги і виокремленою її кваліфікаційною ознакою в частині визнання неконституційності джерел права. Так, за задумом правника, конституційна скарга розглядається як письмове клопотання до Конституційного Суду, що вноситься з метою визнання неконституційними як міжнародних договорів, так і окремих нормативно-правових актів (законів, постанов Верховної Ради, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим). Водночас, як кваліфікаційну ознаку, з погляду юридичних наслідків, автор виокремлює таку: за порядком розгляду конституційна скарга передбачає процесуальні дії, що стосуються лише конституційності закону чи іншого нормативно-правового акта, що оскаржується. Проте, як відомо, обсяг поняття «інший нормативно-правовий акт» охоплює собою не лише вищезгадані, але й ті нормативно-правові акти, що мають меншу, у порівнянні з ними, юридичну силу.

А. Головін не надає власної інтерпретації досліджуваного поняття, проте поділяє позицію тих учених, які вважають, що чинний в Україні інститут конституційного звернення громадянина де-факто є однією з форм конституційної скарги, оскільки, по суті, виконує функцію нормативної конституційної скарги [3, с. 13].

Такий погляд на досліджуване поняття, що складає предмет дослідження, поділяє і В. Шаповал. Він наголошує, що Конституцією України 1996 року не було передбачено інституту конституційної скарги, проте, Законом України «Про Конституційний Суд України» (1996 р.) було запроваджено своєрідний його замінник [8]. Якщо при тлумаченні якогось закону буде встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо його неконституційності (ст. 95), тобто було створено можливість захисту прав і свобод особи через визнання неконституційності застосованого закону шляхом ініціювання нею в органі конституційної юрисдикції процедури з його офіційного тлумачення [14, с. 274].

Л. Наливайко та М. Беляєва досліджуване поняття визначають як одну з форм звернення до конституційного суду, з якою звертаються громадянин або об'єднання громадян, які вважають, що в конкретній ситуації виявилися порушеними їхні конституційні права внаслідок невідповідності закону конституції [13, с. 164]. Аналіз цієї дефініції дає підстави для таких умовиводів: 1) конституційна скарга обґрунтовано розглядається як форма звернення до конституційного суду, однак при цьому правники не уникли очевидної тавтології (форма звернення..., з якою звертаються...); 2) до суб'єктів такого звернення віднесено громадянина або об'єднання громадян. Таке положення про визнання за вказаними суб'єктами права на конституційну скаргу не узго-

джується з нормативно-правовими приписами чинного конституційного законодавства, про що йтиметься нижче; 3) автори обмежують предмет конституційного контролю вирішенням питання про відповідність конституції лише закону, як різновиду нормативно-правового акта.

Аналіз доктринальних підходів до розуміння досліджуваного поняття дає підстави для таких висновків, що мають методологічне значення для інтерпретації категорії «конституційна скарга» та відображають спільні і відмінні риси у підходах до її розуміння:

1. Відносною єдністю характеризується інтерпретація поняття конституційної скарги як однієї з форм звернення, що узгоджується з положеннями Законів України «Про звернення громадян» та «Про Конституційний Суд України», що містять законодавчі дефініції понять «звернення» та «форми звернення до Суду» відповідно. Згідно з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян», під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [7]. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», формами звернення до Суду є конституційне подання, конституційне звернення та конституційна скарга [8]. Щоправда, конкретизації потребує форма звернення, яка, на нашу думку, є юридичною та відображає назву цього правового акта.

2. Відмінністю характеризуються погляди учених на коло суб'єктів, наділених конституційним правом на подання такої скарги. До них відносять фізичних осіб або окрему їх категорію – громадян держави; громадян або об'єднання громадян; фізичних і юридичних осіб.

3. При визначенні предмета судового розгляду за конституційною скаргою вчені, як правило, вказують на конституційність закону. Проте ним, як стверджують правники, можуть бути й інші правові акти (нормативно-правові та індивідуально-правові), а також міжнародні договори.

Наступним кроком в обраному нами алгоритмі цього дослідження є аналіз законодавчої дефініції поняття конституційної скарги. У національному законодавстві України інститут конституційної скарги вперше був закріплений у ст. 151¹ Основного Закону. Цей конституційно-правовий припис передбачає, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [5].

Легальну дефініцію поняття «конституційна скарга» закріплено в ч. 1 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р.: конституційна скарга – це є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу [8].

У межах теорії законодавчої техніки вченими обґрунтовано низку вимог до законодавчих дефініцій. З цього приводу Т. Подорожна зауважує, що законодавчі дефініції повинні не просто визначати поняття в тексті закону, але й відображати його суттєві ознаки, давати вичерпне тлумачення. У тлумаченні пояснюється принциповий зміст правових нормативних приписів, які заклав законодавець. Таке тлумачення називається офіційним і автентичним, а його наслідком є особлива форма приписів – пояснення, що виступають як дефінітивні положення. Тому, як стверджує вчений, законодавчі дефініції є способом тлумачення, яке здійснює законодавець [6, с. 151-152].

Спробуємо оцінити вищенаведену легальну дефініцію «конституційна скарга» на предмет її термінологічної та методологічної коректності, а також повноти вміщених у ній суттєвих ознак досліджуваного поняття.

Всупереч усталеному в сучасній правовій доктрині погляду на конституційну скаргу як звернення або форму звернення, законодавцем при розкритті змісту однойменного поняття як ключовий вжито термін «клопотання».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови міститься таке трактування слова «клопотання»: «1. Дія за значенням клопотати й клопотатися. За клопотанням кого, чого – завдяки чийсь проханням, старанням. 2. Писана заява, прохання про що-небудь, яке подають до офіційної установи [2].

Таке тлумачення словосполучення «конституційна скарга» в контексті законодавчої дефініції однойменного поняття свідчить про те, що конституційна скарга являє собою письмове *прохання* особи, адресоване Конституційному Суду України. У зв'язку з цим виникають такі питання: 1) якою мірою припис ч.1 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» узгоджується з положеннями, закріпленими у ст. 3 Основного Закону Української держави, а також тими ідеями теорії правовідносин, які, зокрема, визначають характер взаємовідносин між взаємодіючими одне одному правами і обов'язками їх суб'єктів?; 2) у якій ролі виступає фізична особа, котра звертається до Конституційного Суду України (у ролі прохача чи рівноправного суб'єкта права)?

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, «... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Якщо зобов'язаною стороною конституційно-правових відносин, у межах яких утверджуються та забезпечуються права і свободи людини, є держава в особі Конституційного Суду України, який ухвалює свої рішення від її імені, то уповноваженою стороною (тобто контрагентом) виступає людина, чії права порушуються тією самою державою в особі Парламенту, котрий приймає неконституційні (тобто такі, що не відповідають Конституції України) закони.

Урахування положень, закріплених учч. 1–2 вищезгаданої статті Основного Закону Української держави, за якими «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність», свідчить про те, що фізична особа, чії права порушені за-

коном, не повинна виступати у ролі прохача, оскільки однією з правомочностей суб'єктивного конституційного права на звернення є можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної сторони в особі держави, яку представляє Конституційний Суд України. Тому більш коректним вважаємо судження про конституційну скаргу як *звернення з вимогою* (за аналогією з легальною дефініцією поняття скарги, закріпленої в ч. 4 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян»), а не з проханням. Скарга, відповідно до вищезгаданої норми Закону, являє собою звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [7].

Предметом конституційного контролю за конституційною скаргою фізичної особи, згідно з нормами чинного законодавства, є відповідність Конституції України (конституційність) закону України чи його окремих положень. Такий підхід повністю узгоджується з п. 1 ч. 1 ст. 92 Основного Закону, за яким виключно Законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, їх гарантії та основні обов'язки громадянина.

Як свідчить правотворча практика, норми права, що визначають права і свободи людини і громадянина, а також гарантії цих прав і свобод знаходять своє закріплення не лише в законах, але й у інших нормативно-правових актах, що ухвалюються органами публічної влади на підставі закону. Підтвердженням цього умовиводу є нормативні приписи, закріплені в чч. 2–3 ст. 57 Конституції України, за якими: закони *та інші нормативно-правові акти*, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом; закони *та інші нормативно-правові акти*, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Прикладом підзаконного нормативно-правового акта, що є своєрідною гарантією закріпленого у ч. 1 ст. 57 Основного Закону України конституційного права кожного знати свої права і обов'язки, є Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [9].

На нашу думку, обґрунтованим є розширення предмета конституційного контролю за конституційною скаргою в частині джерел права, а саме, вважаємо, що Конституційним Судом України на предмет відповідності Основному Закону держави мають перевірятися не лише закони, але й ті підзаконні нормативно-правові акти, що охоплюються обсягом поняття «законодавство». Відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі щодо тлумачення однойменного терміна, до таких джерел права, крім законів, віднесено і постанови Верховної Ради України, і укази Президента України, і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень і відповідно до Конституції України та законів України [10].

Як нами зазначалося вище, необхідною умовою подання конституційної скарги до Конституційного Суду України є вичерпання усіх інших націона-

льних засобів юридичного захисту (ст. 151¹ Основного Закону). Ця юридично значуща обставина знайшла своє відображення в аналізованій нами законодавчій дефініції у таких словах: «...закону України (його окремих положень), що застосований в *остаточному судовому рішенні* у справі суб'єкта права на конституційну скаргу». У такий спосіб законодавець фактично визнав, що національні засоби юридичного захисту вичерпуються судовим рішенням апеляційної (або касаційної) інстанції, що обумовлено особливостями національного процесуального законодавства. Вказаний умовивід узгоджується з положеннями теорії прав людини в частині механізму їх охорони та визнання найбільш дієвим і ефективним засобом захисту прав і свобод людини саме судового захисту.

Водночасу легальній дефініції «конституційна скарга» не вказано, у зв'язку з чим виникла потреба перевірки закону чи іншого нормативно-правового акта, що застосований в *остаточному судовому рішенні*, на предмет відповідності Основному Закону держави.

Як зазначено в науковій літературі, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів з погляду як матеріальної, тобто змістовної їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті (ч. 1 ст. 152 Конституції України) [4].

Зважаючи на нормативні приписи ч.ч. 2–3 ст. 22 Основного Закону, за якими конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів чи внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, найбільш ймовірною підставою для визнання правового акта неконституційним може бути порушення ним, як однією зі складових предмета конституційного контролю, прав і свобод людини. Тому вважаємо, що законодавча дефініція поняття «конституційна скарга» має містити у собі посилання на цей факт.

Аналізована нами легальна дефініція, закріплена в ч. 1 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», не містить вказівки і на коло суб'єктів, уповноважених звертатися до цього органу державної влади з конституційною скаргою. Ця прогалина усунута суб'єктом законотворчості у ст. 56 вищезгаданого Закону. Аналіз змісту вищевказаних статей свідчить про те, що суб'єктами права на конституційну скаргу є фізичні особи (громадяни держави, іноземці та особи без громадянства), а також юридичні особи приватного права, щоправда, конституційну скаргу від такої організації підписує уповноважена на це фізична особа, повноваження якої має бути підтверджено установчими документами цієї юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи.

Висновок. Зважаючи на аналіз вищенаведених доктринальних підходів до розуміння досліджуваного нами поняття, а також враховуючи положення ч. 1 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», що містить

законодавчу дефініцію досліджуваної категорії, пропонуємо таку інтерпретацію поняття «конституційна скарга»: це письмове звернення фізичної особи від власного імені або від імені юридичної особи приватного права до Конституційного Суду України з обґрунтованою вимогою перевірки на відповідність Конституції (конституційність) нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України (окремих їх положень), норми яких застосовані в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу та порушують гарантовані Основним Законом держави його конституційні права і свободи.

Бібліографічні посилання

1. Айріян К. Б. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / К. Б. Айріян; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2015. – 20 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А. С. Головін; Нац. акад. внутр. справ. – К. , 2013.– 20 с.
4. Конституція України : Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; ред. кол. : В. Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой ін. – Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
5. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 30 верес. 2016 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: Паливода А.В., 2016. – 76 с.
6. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монограф. / Т. С. Подорожна. – Львів : ПАІС, 2009. – 196 с.
7. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 35.– Ст. 376.
9. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97 (Редакція станом на 23.11.2007 р.)[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну "законодавство") [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/v012p710-98>.
11. Селіванов А.О. Чи існує право громадянина на оскарження законів до конституційного правосуддя? / А. О. Селіванов// Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. – К.: УАІД «Рада», 2009. – 560 с.
12. Тесленко М. Конституційна скарга як один із засобів правозахисту людини і громадянина / М. Тесленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – №9. – С. 5–13.
13. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / уклад. : Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. – К. : Хай-Тек Пресс, 2013. – 408 с.
14. Шаповал В.М. Конституційна скарга / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : в 6-и т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3 : К – М. – С. 274.

Надійшла до редакції 26.10.2017

ЦИВІЛІСТИКА ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 342.5 : 351.75

Комісаров О.Г.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

Хитра О.Л.

кандидат юридичних наук
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-104-111

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ КАТЕГОРІЇ «КРИЗОВІ СИТУАЦІЇ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ»

Розглянуто проблеми і перспективи використання у сучасній правовій науці та практиці функціонування сектора безпеки і оборони категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці». Встановлено коло суб'єктів вирішення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці. Визначено умови розгляду ситуації як такої, що загрожує національній безпеці.

Ключові слова: національна безпека, криза, кризова ситуація, що загрожує національній безпеці, воєнна організація держави, цивільно-військові відносини.

Komissarov O. G. Khytra O.L. Conceptual approaches to the use of category "crisis situations, threatening the national security of Ukraine. The problems and perspectives of using in the modern legal science and practice of the security and defense sector "crisis situations threatening national security" are considered.

Crisis phenomena and crisis situations are considered as an object of scientific research, the directions of scientific researches of the category "crisis" in modern science are highlighted. The conditions for considering the situation as threatening national security are determined.

The connection between the "crisis", "crisis state" of a citizen - the recipient of social services with the absence of control of such a person by the state, as well as the negative consequences of an emergency or a dangerous event is established. The conditions for assigning a crisis situation to the category of "emergency" and its solution by means of the Unified State Civil Protection System are determined.

The subjects of civil-military relations were considered as participants in the resolution of crisis situations threatening national security. Based on the analysis of strategic decisions on the development of military-civil relations, the correlation between the content of the concepts "crisis situation" and "crisis situation threatening national security" has been made.

The perspective model of the functioning of the country's security and defense sector, its filling in the conditions of the crisis situation, which threatens national security, and the legal regimes of its functioning, are considered.

The processes of regulation of civil-military relations with participation of separate components of the Military Organization of the state in modern conditions and further research are proposed to define as the sphere of use of the concept of "crisis situations that threaten national security".

Keywords: national security, crisis, crisis situation, threatening national security, military organization of the state, civil-military relations.

Постановка проблеми. Події останнього десятиліття наводять яскравий приклад виникнення численних кризових явищ у різних країнах світу. Світова фінансова криза, її економічні та соціально-політичні наслідки негативним чином вплинули на безпекову складову суспільного життя та призвели до необхідності розгляду у науці і запровадження у практику управління державою поняття «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці». Україна не є винятком у спробах вирішення зазначеного питання, зокрема здійсненні реформування сектора безпеки і оборони України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам забезпечення національної безпеки, її різним аспектам вітчизняними й міжнародними вченими та фахівцями приділяється достатньо уваги. Разом з тим у відповідних наукових працях вітчизняних авторів основна увага приділялася питанням реагування на надзвичайні ситуації соціального характеру та взаємодії сил охорони правопорядку за цих обставин.

Мета статті – на основі аналізу положень чинного законодавства, що регулює питання реформування сектора безпеки і оборони країни, та військової організації держави розробити теоретико-правову модель використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України».

Виклад основного матеріалу. Одним із постулатів теорії систем є розуміння того, що будь-яка система прагне до стабільного стану і хоче уникнути хаосу. Разом з цим у працях більшості як сучасних авторів, так і авторів минулого така «стабільність» пов'язана із процесами подолання криз, які, разом із хаосом, вважаються перешкодою розвитку самої системи. Відповідно, при найзагальнішому тлумаченні проблеми утворюється уявлення, що процес подолання кризи має надати імпульс розвитку системи, передбачає набуття нових якостей її складовими тощо.

Серед розмаїття суджень щодо категорії «криза», за зауваженням І.К. Бредкіної та Ю.А. Сімеха, можна виділити три основні напрямки –

об'єкти наукових досліджень: 1) криза виконує руйнівну функцію, загрожує життєздатності системи; 2) криза руйнує, але призводить до подальшого розвитку та переходу на інший якісно новий стан існування системи; 3) криза є лише порушенням рівноваги у системі [1]. Також слід звернути увагу й на запропоновані вказаними авторами характеристики «кризи»: «це явище, ситуація або подія ... кризовий стан системи – це процес виникнення цієї події; ця зміна процесу є позитивною чи негативною, але призводить до виникнення потенційно негативних результатів. При цьому потенційними вони є тому, що зазначені негативні результати можна попередити за умови вчасного реагування на початковому етапі виникнення кризи ... результати у будь-якому випадку не можуть бути позитивними.» [1].

Кризові явища та ситуації, як матеріальне відображення «кризи» у режимі реального часу, надають можливість розглядати подібні факти як достатньо самостійний предмет дослідження, вивчення яких з 70-х років ХХ століття дозволило сформувати певний категоріальний апарат та визначити основні об'єкти дослідження феномена кризи представниками різних галузей знань: 1) визначення понять «криза», «кризове явище», «кризовий стан», «кризова ситуація»; 2) класифікація криз, у т.ч. із виділенням тих, що загрожують національній безпеці; 3) моделювання розвитку криз у різних сферах суспільного життя чи галузях господарства; 4) налагодження кризових комунікацій та прийняття рішень у кризових умовах; 5) вироблення державної політики та стратегії кризового реагування; 6) напрацювання способів попередження криз у різних сферах та суспільстві в цілому.

Разом з цим у межах юридичної науки поняття «криза» хоча й використовується, але не віднайшло свого широкого застосування насамперед у нормотворчості. Так, у сучасній правничій термінології можна зазначити лише поняття «кризові ситуації», «кризове втручання», «кризове консультування» та «кризове реагування на воєнні загрози», використання яких має місце під час врегулювання відносин цивільного захисту, авіаційної безпеки, безпеки ядерних матеріалів, де Україна є учасником міжнародних угод або міжнародних програм, відносин особливого партнерства між Україною та НАТО, а також відносин впровадження державних стандартів соціальних послуг кризового та екстреного втручання.

Кризова ситуація у цивільній авіації – це ситуація, що склалася внаслідок вчинення протиправних і навмисних дій, пов'язаних з посяганням на нормальну, регулярну і безпечну діяльність цивільної авіації, що спричинили нещасні випадки з людьми, майнові збитки, акти незаконного втручання або створили реальну загрозу таких наслідків [2].

Кризова ситуація на ядерних установках та в системах фізичного захисту ядерних матеріалів – це ситуація, що склалася або може скластися внаслідок вчинення або загрози вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого незаконного вилучення ядерних матеріалів [3].

Кризова ситуація з огляду екстреного (кризового) втручання – це ситуація, в якій з'являється набір травматичних подій, обставин, з яких людина не

може вийти, не змінивши їх. Кількість можливих варіантів змінювати ці обставини незначна, будь-яка спроба змін обставин традиційними чи звичайними способами може призвести до погіршення ситуації, до зменшення можливостей та ще більшого обмеження дій [4]. При цьому кризове та екстрене втручання – це термінове втручання у кризову ситуацію з метою негайного усунення або мінімізації наслідків такої ситуації, надання допомоги та підтримки, спрямованої на її подолання [4].

Кризове консультування – це консультування, що застосовується у разі необхідності надання отримувачам соціальної послуги, які перебувають у стані кризи, термінової допомоги, спрямованої на емоційну підтримку й увагу до їхніх переживань, усвідомлення впливу кризової ситуації, розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності, зміну ставлення до проблеми (від „глухого кута” до „вибору рішення”), підвищення стресової та кризової толерантності, відповідальності отримувача, засвоєння нових моделей поведінки [5].

Щодо останнього слід зазначити ймовірний зв'язок кризи або кризового стану отримувача соціальної послуги з певними обставинами, які, з одного боку, можуть бути наслідком відсутності контролю поведінки цієї особи з боку держави, а з іншого – наслідком надзвичайної ситуації чи небезпечної події, та, відповідно, бути «прив'язаними» до форм та методів здійснення цивільного захисту такої особи, захисту території її життєдіяльності, її майна тощо. Як вказано у ст. 4 Кодексу цивільного захисту України, він (цивільний захист) є функцією держави, спрямованою на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [6]. Таким чином, будь-яка «криза», яка, за сукупністю кваліфікованих за фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом) небезпечних чинників, є перевищенням нормативних показників таких чинників та створює загрозу життю та/або здоров'ю людини, насамперед, має позначатися як надзвичайна ситуація, а її «вирішення» – покладатися на Єдину державну систему цивільного захисту.

У свою чергу, із появою у 2015 році поняття «кризова ситуація рівня надзвичайної ситуації» [7] до вказаного твердження слід додавати зв'язок відповідної «обстановки» із класифікацією кризових ситуацій за рівнями (1 рівень – кризова ситуація рівня раннього попередження; 2 рівень – кризова ситуація рівня попередження; 3 рівень – кризова ситуація рівня надзвичайної ситуації) та, відповідно, визначати «кризу першого рівня» як наявність прогнозу небезпечної події – події, у тому числі катастрофи, аварії, пожежі, стихійного лиха, епідемії, епізоотії, епіфітотії, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків [6], «кризу другого рівня» – небезпечну подію яка вже відбулася, але загроза життю або здоров'ю населення чи завдання матеріальних збитків все ще потенційні або незначні, «кризу третього рівня» – обстановку на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному

об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності (надзвичайну ситуацію) [6].

Розглядаючи співвідношення понять кризова та надзвичайна ситуації слід врахувати вимоги ст. 6 Кодексу цивільного захисту України, згідно з якими цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України», суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами цього Кодексу – у мирний час, а також в особливий період – у межах реалізації заходів держави щодо оборони України [6]. Таким чином із викладеного випливає, що визначення ситуації як кризової перебуває у залежності від тлумачення уповноваженим суб'єктом співвідношення впливу «небезпечних чинників» та «національних інтересів» на умови його діяльності із захисту населення, території, навколишнього природного середовища і майна у відповідній ситуації як такого, в якому «небезпечні чинники» на етапі реагування вбачаються більш вагомими.

Категорія «національні інтереси» має достатньо широке застосування у суспільній практиці, у т.ч. у сферах державного управління, міжнародних відносин, забезпечення національної безпеки. Щодо останньої сфери з метою реалізації державної політики національної безпеки, захисту національних інтересів в усіх сферах суспільного і державного життя у кожній країні світу утворено та постійно удосконалюються системи забезпечення національної безпеки. Щодо проблем, які потребують спільного вирішення або наслідки чи причини яких виходять за межі однієї країни, на договірній основі утворюються системи колективної безпеки.

Реалізація сучасної концепції національної безпеки України [8; 9] значною мірою залежить від комплексного використання багатьох чинників, зокрема економічних, політичних, науково-технічних, соціальних, духовних, військових та правових. Відповідно, система забезпечення національної безпеки України повинна мати вигляд організованої державою сукупності суб'єктів забезпечення національної безпеки, об'єднаних єдиними та/або спільними цілями й завданнями щодо захисту національних інтересів, а також їх узгодженої та/або спільної діяльності у межах законодавства України. Відповідно до Воєнної доктрини України в умовах воєнного, надзвичайного стану і при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, забезпечення координації і контролю діяльності органів виконавчої влади, правоохоронних органів та військових формувань має здійснювати Головний ситуаційний центр України [10]. Разом з цим подібні міркування не підтверджуються нормами Закону України «Про основи національної без-

пеки України», в якому визначено лише перелік таких суб'єктів, а єдиними способом їх об'єднання, у т.ч. на рівні виконання окремих завдань, визначено Воєнну організацію держави – сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз [11]. За позицією законодавця відносини за участі таких суб'єктів отримують характеристику цивільно-військових відносин та охоплюють політичні, фінансово-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони [12].

Наявність сукупності органів державної влади та військових формувань, які відповідно до вимог закону є учасниками військово-цивільних відносин у визначених сферах, дозволяє позначати таке коло суб'єктів як учасників вирішення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці.

У свою чергу, розробка рішень з визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах віднесено до компетенції Ради національної безпеки та оборони України, яка, зокрема, координує та контролює діяльність органів виконавчої влади при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [13]. При цьому слід мати на увазі, що незважаючи на те, що вказана функція віднесена до однієї з трьох основних функцій РНБО, у 2014 році поряд із поняттям «кризова ситуація, що загрожує національній безпеці» до змісту відповідного закону внесено узагальнююче поняття «кризова ситуація» із визначенням останньої як крайнього загострення протиріч, гострої дестабілізації становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні [14].

У зазначених вище стратегічних рішеннях щодо розвитку військово-цивільних відносин обидва поняття використовуються з різною метою. Так, «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці» використовується з метою окреслення структури (напрямів) державної політики національної безпеки України, зокрема, підвищення обороноздатності країни та/або залучення підрозділів Національної гвардії України до підтримки операцій Збройних сил України, а також щодо питань поглиблення співробітництва з НАТО, поняття «кризові ситуації» – як відповідник поняття «конфлікт», із підкресленням можливості нарощування необхідних для його вирішення сил, завчасного планування необхідних витрат, формування єдиного механізму реагування. Також слід звернути увагу, що Концепцією розвитку сектора безпеки і оборони України передбачено утворення національної системи реагування на кризові ситуації, яка діятиме окремо від аналогічної системи реагування на надзвичайні ситуації та охоплюватиме своєчасне і адекватне реагування на кризові ситуації, які загрожують національній безпеці. При цьому за перспективною моделлю сектора безпеки і оборони країни, який за своїм наповненням є подібним до Воєнної організації держави, останній має діяти

у трьох правових режимах: 1) мирного часу, 2) кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, 3) особливого періоду.

Висновки. Сферою використання поняття «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці» в сучасних умовах та у подальших наукових дослідженнях є процеси врегулювання цивільно-військових відносин за участю окремих складових Воєнної організації держави. Умовами розгляду ситуації як такої, що загрожує національній безпеці, є наявність кваліфікованих за фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом) небезпечних чинників, негативних наслідків та/або прийняття рішення уповноваженою на те посадовою особою чи колективним органом.

Бібліографічні посилання

1. Бредкіна І.К. Сучасні підходи до визначення поняття «криза» / Бредкіна І.К., Сімех Ю.А. // Матеріали II Междунар. научно-практ. интернет-конф. "Проблеми формування нової економіки ХХІ века" (25–26 декабря 2009 года) НПК "CONSTANTA" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2009new/3-brenkina.php>.
2. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017 № 1965-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1965-19/ed20170321/paran109#n109>.
3. Про затвердження Загальних вимог до систем фізичного захисту ядерних установок та ядерних матеріалів і Загальних вимог до систем фізичного захисту ядерних матеріалів при їх перевезенні : наказ Держатомрегулювання України від 28.08.2008 № 156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0999-08/ed20081101/find?text=%CA%F0%E8%E7%EE%E2%E0+%F1%E8%F2%F3%E0%F6%B3%FF>.
4. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання : наказ Мінсоцполітики України від 01.07.2016 № 716 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16/ed20160701/paran24#n24>.
5. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування : наказ Мінсоцполітики України від 02.07.2015 № 678 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15/ed20150702/paran32#n32>.
6. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
7. Про затвердження Національного плану дій : наказ Міненерговугілля України від 02.11.2015 № 687 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1458-15/ed20151102/paran48#n48>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran2#n2>.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року "Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України" : Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/paran12#n12>.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України" : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8?nreg=555%2F2015&find=1&text=%EA>

%F0%E8%E7&x=6&y=6#n8.

11. Про основи національної безпеки : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

12. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.

13. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.

14. Про внесення змін до Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони : Закон України від 25.12.2014 № 43-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-19/>.

Надійшла до редакції 18.10.2017

УДК 349.2

Собакарь А.О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ТРУДО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Визначено структуру трудо-правового інституту охорони праці. В останній запропоновано виділяти: загальні положення охорони праці; норми та правила техніки безпеки та виробничої санітарії; норми, що регулюють організаційні відносини у сфері охорони праці; норми, що забезпечують диференційоване правове регулювання охорони праці окремих категорій працівників.

Ключові слова: *трудо-правовий інститут охорони праці, спеціальні правила охорони праці окремих категорій працівників, нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону праці.*

Sobakar' A.O. Essence, content and structural elements of labor-legal institute of labor safety. The paper is devoted to determination of labour-law institute of labour protection structure. The last it is suggested to contain: generals of labour protection; norms and rules of safety measures and occupational sanitation; legal rules which regulating the organizational relationships in the field of labour protection; legal rules providing the differentiated legal regulation of labour protection of certain categories of employees.

Keywords: *labour-law institute of labour protection, special rules of labour protection for*

certain categories of employees, oversight and control of the labour protection legislation observance, legal responsibility for violation of labour protection legislation.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем теорії охорони праці є проблема розуміння структури трудо-правового інституту охорони праці. Разом із питанням широкого і вузького розуміння охорони праці, ця проблема має визначальне світоглядно-методологічне значення для трудо-правового дослідження охорони праці. Висловлювані в літературі наукові погляди на структуру трудо-правового інституту охорони праці є різноманітними, неоднозначними, і не всі з них можуть бути сприйняті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Трудо-правові дослідження інституту охорони праці та його структури було здійснено у працях, зокрема, таких науковців: М. Г. Александров, Н. Д. Гетьманцева, С. А. Голощапов, Ю. Ю. Івчук П. О. Ізуїта, А. С. Кашлакова, Я. Л. Кисельов, О. М. Обушенко, А. М. Сокольский, І. І. Шамшина та ін.

Мета цієї статті – визначити несуперечливу структуру трудо-правового інституту охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися із узагальненням Н. Д. Гетьманцевої, яка зазначає, що до інституту охорони праці «всі, без винятку, автори відносять: загальні норми з охорони праці, правила і норми з техніки безпеки та виробничої санітарії (єдині, галузеві та міжгалузеві); норми, що встановлюють забезпечення працівників засобами індивідуального захисту і нейтралізацію шкідливого впливу на працівників виробничих факторів (норми, що передбачають організацію лікувально-профілактичного харчування, видачу молока, мила, спецодягу і т.д.); спеціальні норми про працю жінок, неповнолітніх і осіб з пониженою працездатністю» [2, с. 74]. Так, З. Я. Козак до цього інституту відносить норми, що встановлюють загальні вимоги охорони праці; профілактичні норми, спрямовані на попередження виникнення виробничого травматизму і професійних захворювань; норми, що встановлюють обов'язки роботодавців та працівників з питань охорони праці; норми, що містять додаткові заходи охорони праці окремих категорій працівників [19, с. 393]. На думку П. О. Ізуїти, «охорона праці, як інститут трудового права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють відносини по забезпеченню безпечних та здорових умов праці, а також спеціальних умов праці жінок, неповнолітніх, інвалідів та осіб, які працюють на роботах зі шкідливими, важкими і небезпечними умовами праці» [7, с. 37, 159]. О. М. Обушенко узагальнено зазначає, що у науці трудового права до інституту охорони праці належать норми: 1) про правила та інструкції з охорони праці; 2) з організації охорони праці; 3) про компенсацію для осіб, працюючих на роботах зі шкідливими та небезпечними умовами праці; 4) що встановлюють порядок розслідування й обліку нещасних випадків та професійних захворювань; 5) про особливі умови захисту окремих категорій працівників (жінок, неповнолітніх, інвалідів) [14, с. 57].

Щодо норм, які стосуються спеціальних правил охорони праці окремих

категорій працівників (жінок, неповнолітніх, інвалідів), слід зробити таке застереження. Подекуди автори занадто широко розуміють цю групу норм інституту охорони праці, включаючи до нього ті норми, які хоча і встановлюють диференційоване регулювання трудових відносин цих категорій осіб, однак не пов'язані безпосередньо із охороною праці. Наприклад, Ю. Ю. Івчук вказує, що «у законодавстві України правовідносини у сфері охорони праці неповнолітніх регулюються главою XIII Кодексу законів про працю України» [5, с. 277]. Але ж ціла низка норм глави XIII КЗпП України [10] не стосуються охорони праці; це, зокрема, норми про працевлаштування (ст.ст. 196, 197), припинення трудового договору (ст.ст. 198, 199). Спеціальні норми про робочий час та час відпочинку неповнолітніх спрямовані не лише на збереження їх життя, здоров'я і працездатності, але і на доцільне суміщення трудової діяльності та навчання, самоосвіти, розвитку неповнолітнього. Те саме стосується норм про вік прийняття на роботу, які Ю. Ю. Івчук також відносить до охорони праці неповнолітніх [5, с. 277]. Обмеження віку прийняття на роботу пов'язані, крім того, на нашу думку, із загальною неповнотою дієздатності неповнолітніх. Правильно зазначає О. В. Михайлов, що відносити до інституту охорону праці «усі норми, пов'язані з підвищеними гарантіями для працюючих матерів (наприклад, норми, що встановлює підвищені гарантії при прийомі на роботу і звільненні, а також додаткові пільги у зв'язку з материнством: додаткові відпустки жінкам, що усиновили дитину і так далі), не зовсім коректно. До охорони праці слід відносити лише ті норми, які безпосередньо спрямовані на забезпечення безпечних і здорових умов праці у процесі виконання працівником трудової функції чи в тісному зв'язку з цим» [12, с. 17–18].

Тому слід окремо наголосити, що до інституту охорони праці належать саме норми, які встановлюють спеціальні правила охорони праці окремих категорій працівників, а не «правила про жіночу і дитячу працю» [17, с. 7], «спеціальні норми про працю жінок, неповнолітніх і осіб з пониженою працездатністю» [2, с. 74] чи «норм, що регулюють відносини ... по забезпеченню спеціальних умов праці жінок, неповнолітніх, інвалідів» [7, с. 37, 159].

Однак значна частина вчених не обмежується наведеною вище «мінімальною» структурою інституту охорони праці. З тими чи іншими формулюваннями до нього відносять норми про робочий час і час відпочинку, норми про нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці (а подекуди – і взагалі нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства), норми, що встановлюють відповідальність за порушення законодавства про охорону праці.

Так, А. М. Сокольський розглядав охорону праці як сукупність правових умов праці, що регулюють питання техніки безпеки, промислової санітарії, питання, пов'язані з оздоровленням обстановки праці на підприємствах, *тривалістю нормального і скороченого робочого дня, чергової і додаткової відпустки*, правила про жіночу і дитячу працю, про спеціальний захисний одяг, спеціальне харчування та ін. [17, с. 7]. М. Г. Александров визначав охорону

праці як сукупність правил, що забезпечують виконання робітниками і службовцями своїх трудових обов'язків в умовах, безпечних для життя і здоров'я, а також *організацію нагляду за дотриманням цих правил* [1, с. 220–221]. Я. Л. Кисельов у структурі інституту охорони праці виділяв норми і правила з техніки безпеки і виробничої санітарії; норми, що регулюють планування та організацію охорони праці; норми і правила із спеціальної охорони праці жінок і підлітків; *норми, які регулюють діяльність органів державного нагляду і громадського контролю в галузі охорони праці* [9, с. 26]. О. І. Процевський до інституту охорони праці свого часу зараховував, крім правил і норм з охорони праці, також *норми, що визначають нагляд та контроль за дотриманням законодавства про працю й правил по охороні праці та відповідальність посадових осіб за їх порушення»* [16, с. 110]. С. А. Голощапов до інституту охорони праці включав, серед іншого, норми, які регулюють відносини з контролем, що здійснюється адміністрацією підприємства, установ та організацій, за дотриманням інструкцій з охорони праці працівниками цих підприємств, а також з контролю і нагляду, який здійснюється профспілковими та спеціальними органами, за дотриманням правил з охорони праці адміністрацією підприємства; та норми, які передбачають скорочення робочого часу, надання додаткових відпусток для відпочинку та встановлення підвищених ставок і окладів за роботу з важкими та шкідливими умовами праці або в особливих кліматичних умовах [3, с. 51]. Г. С. Гончарова до інституту охорони праці відносить норми, що регулюють: 1) організацію охорони праці на виробництві; 2) здійснення заходів з індивідуального захисту від виробничих ушкоджень та професійних захворювань; 3) охорону праці жінок, неповнолітніх та інвалідів; 4) *нагляд та контроль за дотриманням норм з охорони праці*; 5) *відповідальність працівників за порушення норм з охорони праці* [4, с. 6]. На думку С. П. Мавріна, охорона праці включає: правила й інструкції по охороні праці; спеціальні правила охорони праці працівників, зайнятих на важких роботах і роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці; спеціальні норми про охорону праці жінок, неповнолітніх (підлітків) і осіб зі зниженою працездатністю; норми про організацію системи управління охороною праці, про планування і фінансування заходів по охороні праці; *норми, що регулюють діяльність федеральних органів виконавчої влади, уповноважених на проведення державного контролю і нагляду за дотриманням трудового законодавства та інших нормативних правових актів, що містять норми трудового права, а також відповідальність роботодавців і посадових осіб за порушення законодавства про охорону праці* [11, с. 303]. Л. В. Могілевський до змісту інституту охорони праці відносить: 1) правила з охорони праці та виробничої санітарії; 2) норми, що встановлюють права та обов'язки роботодавця і працівника з питань безпеки праці; 3) норми, що регулюють планування і організацію роботи з охорони праці; 4) спеціальні норми з охорони праці осіб, які працюють у важких, шкідливих та небезпечних виробничих умовах; 5) спеціальні норми з охорони праці жінок, неповнолітніх і осіб із зниженою працездатністю; 6) *норми, що регулюють діяльність*

органів державного нагляду та громадського контролю, а також встановлюють відповідальність за порушення законодавства про охорону праці [18, с. 333]. Ю.Ю. Івчук вважає, що охорона праці, як самостійний інститут права, невід'ємний елемент галузі трудового права, містить такі норми права: норми, що гарантують право працівника на працю в умовах, які відповідають вимогам безпеки та гігієни, захист працівника в разі отримання травми чи захворювання у період роботи, а також травм та захворювань, які пов'язані з виконанням його трудових обов'язків; норми, що містять вимоги щодо забезпечення здорових і безпечних умов роботи, запобігають виробничому травматизму, загальним та професійним захворюванням; норми, що забезпечують участь працівників та професійних спілок у встановленні умов праці; норми, що забезпечують здійснення нагляду та контролю за реалізацією зазначених вимог у сфері охорони праці; норми, що визначають відповідальність за порушення у сфері охорони праці [6, с. 53].

Включення таких «додаткових» елементів до інституту охорони праці знаходить і критичні відгуки. І. І. Шамшина зазначає, що інститут охорони праці повинен включати в себе лише ті норми, які безпосередньо встановлюють, регулюють, забезпечують здійснення діяльності, спрямованої на захист здоров'я працівників від шкідливих виробничих факторів [20, с.10]. М. В. Молодцов щодо включення норм про робочий час і час відпочинку до інституту охорони праці зазначав, що у цьому випадку без достатніх підстав до змісту інституту охорони праці відносять норми, що мають інший предмет регулювання. Це пояснюється низкою методологічних прорахунків при дослідженні даної проблеми: недостатньо чітко визначено предмет інституту, допускається суміщення різних аспектів охорони праці, не зазначено різницю між системою трудового права і системою законодавства про працю. Норми про скорочений робочий час, додаткові відпустки за роботу із шкідливими умовами праці мають дещо інший предмет регулювання і належать до відповідних інститутів трудового права [13, с. 100]. Як вірно зазначає А. С. Кашлакова, при дослідженні інституту охорони праці у вузькому розумінні визначальним аспектом є не загальна спрямованість норм трудового права, а характеристика умов праці як безпечних [8, с. 145]. Правильно зазначає О. В. Михайлов, що норми, які встановлюють скорочений робочий час, додаткові відпустки і підвищену зарплату, слід віднести до відповідних інститутів, оскільки вони виражають в першу чергу міру праці, міру винагороди за працю, і через ці категорії в диференційованому вигляді виражають заходи охорони праці [12, с. 18].

Погоджуючись із вказаними міркуваннями, вважаємо за доцільне зазначити додаткові застереження щодо включення розглянутих груп правових норм до інституту охорони праці.

1. Загальні зауваження. Робочий час та час відпочинку, нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства, трудо-правова відповідальність у цілому визнають самостійними інститутами трудового права, мають відносно відокремлені предмети правового регулювання та своєрідні особли-

вості методу правового регулювання, які не мають достатньої дотичності та подібності до таких характеристик охорони праці.

2. Щодо робочого часу та часу відпочинку. Цей інститут трудового права спрямований не тільки і не стільки на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі праці, скільки на визначення міри праці (а через неї – і міри оплати праці), забезпечення захисту людини праці від надмірної експлуатації, забезпечення повноцінного особистого та суспільного життя працівника, його можливості розвиватися і повноцінно виконувати інші соціальні ролі, аніж роль найманого працівника. Безумовно, для збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності має значення і нормування робочого часу та часу відпочинку; однак тут, на нашу думку, слід вести мову про взаємодію інститутів охорони праці та робочого часу і часу відпочинку, а не про поглинання одним інститутом іншого.

3. Щодо нагляду і контролю за дотриманням законодавства про охорону праці, то тут слід окремо підкреслити, що нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства та нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці співвідносяться як родове та видове явища; в обох випадках сутність нагляду та контролю єдина, і різняться лише безпосередній предмет контрольно-наглядової діяльності. Тому не вбачається підстав для штучного виокремлення і включення норм про контроль і нагляд за дотриманням законодавства про охорону праці до інституту охорони праці. З огляду ж на деякі відмінності у безпосередньому предметі контрольно-наглядової діяльності, суб'єктах контрольно-наглядових відносин, порядку проведення перевірок тощо видається за доцільне в межах єдиного інституту нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства виділяти субінститут нагляду і контролю за дотриманням законодавства про охорону праці.

4. Щодо відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. Спершу слід зазначити, що позиція щодо включення норм про юридичну відповідальність до інституту охорони праці чомусь не супроводжується логічною в такому випадку пропозицією включати до цього інституту також і норми стосовно застосування інших заходів трудо-правового примусу за порушення норм про охорону праці. Крім того, з незрозумілих причин частина авторів у цьому контексті пише лише про відповідальність роботодавця, а частина – лише про відповідальність працівника.

Відповідно до ст. 44 Закону України «Про охорону праці» [15], за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні особи притягуються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом. Отже, належна реалізація норм інституту охорони праці забезпечена охоронними нормами найрізноманітнішої галузевої належності. Видається неможливим та таким, що суперечить вченню про систему права, включення до галузевого трудо-правового інституту норм кримінального чи адміністративно-деліктного пра-

ва. Інакше доведеться визнати, що норми загальноохоронних галузей права належать практично до кожної галузі і кожного інституту національної системи права. Це, у свою чергу, знецінює саму ідею виокремлення галузей та інститутів права як відносно самостійних, відокремлених та стійких елементів системи права. Те саме значною мірою стосується і галузевої трудової відповідальності. Заходами дисциплінарної та матеріальної відповідальності забезпечується належна реалізація достатньо великої частини норм трудового права, які належать практично до всіх інститутів трудового права. При цьому слід окремо акцентувати увагу на тому, що заходи трудо-правової відповідальності (як, власне, і заходи кримінальної чи адміністративної відповідальності) є узагальненими, типовими, і не знаходяться у цілковитій залежності від характеру порушуваних норм. І, знову ж таки, якщо включати норми про дисциплінарну та матеріальну відповідальність до інституту охорони праці, доведеться визнати, що вони в той же час присутні і в інших інститутах трудового права.

Безперечно, все вказане не означає ізольованого характеру інституту охорони праці. Як елемент системи трудового права, останній перебуває в різноманітних, багаторівневих, складних зв'язках і взаємодії чи не з усіма трудо-правовими інститутами, в тому числі і з інститутами трудового договору, робочого часу та часу відпочинку, контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства, дисциплінарної та матеріальної відповідальності.

Як впливає із аналізу наукової літератури, визначення структури трудо-правового інституту охорони праці передусім послуговується, так би мовити, предметним критерієм: в якості окремих його елементів виділяють групи норми, які регулюють ту чи іншу відносно відокремлену групу суспільних відносин, які складають предмет цього інституту. Водночас слабо представлено ієрархічний підхід до структури інституту охорони праці. Лише подекуди зустрічається вказівка на щось подібне до «загальної частини» цього інституту [2, с. 74; 19, с. 393]. У той же час, на нашу думку, є всі підстави для виокремлення в межах інституту охорони праці такої частини, як «загальні положення охорони праці», до якої варто включати норми, які визначають загальні засади правового регулювання охорони праці, найбільш загальні (статусні) права та обов'язки працівника та роботодавця.

Висновок. До структурних елементів трудо-правового інституту охорони праці слід включати лише групи таких норм, які безпосередньо спрямовані на виконання завдання охорони праці – збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Зокрема, до елементів структури трудо-правового інституту охорони праці слід відносити: 1) загальні положення охорони праці (загальні засади правового регулювання охорони праці, найбільш загальні (статусні) права та обов'язки працівника та роботодавця); 2) технічні в своїй основі норми та правила техніки безпеки та виробничої санітарії; 3) норми, що регулюють організаційні відносини у сфері охорони праці (зокрема, щодо локального управління охороною праці); 4) спеціальні правові норми, що забезпечують диференційоване правове ре-

гулювання охорони праці окремих категорій працівників.

Бібліографічні посилання

1. Александров Н. Г. Советское трудовое право / Н. Г. Александров, Г. К. Москаленко. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. – 368 с.
2. Гетьманцева Н. Д. Правове поняття охорони праці в сучасних умовах / Н. Д. Гетьманцева // Науковий вісник Чернівецького університету. – 1999. – Вип. 62. Правознавство. – С.74–77.
3. Голощанов С. А. Правовые вопросы охраны труда в СССР / С. А. Голощанов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 200 с.
4. Гончарова Г. С. Охрана праці : Текст лекції / Г. С. Гончарова. – Харків : ХГІ «НУА», 1995 – 28 с.
5. Івчук Ю. Ю. До питання охорони праці неповнолітніх / Ю. Ю. Івчук // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 276–279.
6. Івчук Ю. Ю. Правове визначення поняття «охорона праці» / Ю. Ю. Івчук // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2012. – Випуск 18. – С. 51–57.
7. Ізуйта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / П. О. Ізуйта. – Х., 2008. – 177 с.
8. Кашлакова А. С. Понятие охраны труда по российскому трудовому праву : монография / А. С. Кашлакова. – Барнаул : Азбука, 2012. – 154 с.
9. Киселев Я. Л. Охрана труда по советскому трудовому праву / Я. Л. Киселев. – М. : Госюриздат, 1962. – 224 с.
10. Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – додаток до № 50. – ст. 375.
11. Маврин С. П. Трудовое право России : Учебник / С. П. Маврин, М. В. Филиппова, Е. Б. Хохлов. – СПб.: СПбГУ, 2005. – 448 с.
12. Михайлов А. В. Правовое регулирование охраны труда в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / А. В. Михайлов. – М., 2013. – 25 с.
13. Молодцов М. В. Система советского трудового права и система законодательства о труде / М. В. Молодцов – М., 1985. – 237 с.
14. Обушенко О. М. Правове регулювання охорони праці в Україні: проблеми теорії та практики : Монографія / О. М. Обушенко. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 372 с.
15. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – ст. 668.
16. Процевский А. И. Предмет советского трудового права / А. И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1979. – 244 с.
17. Сокольский А. М. Охрана труда в условиях развития промышленности / А. М. Сокольский. – Х., 1926. – 86 с.
18. Трудове право : підручник / М. І. Іншин, В. І. Щербина, Д. І. Сіроха та ін. ; за ред. проф. М. І. Іншина та доц. В. І. Щербини. – Х. : НікаНова, 2012. – 560 с.
19. Трудове право України: Академічний курс : Підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; За ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 544 с.
20. Шамшина І. І. Правові проблеми регулювання відносин у сфері охорони праці в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / І. І. Шамшина. – Х., 2002. – 18 с.

Надійшла до редакції 10.10.2017

УДК 347.6

Юнін О.С.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-119-124

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

Досліджено основні поняття, значення та правове регулювання сурогатного материнства в сучасних умовах. Проаналізовано особливості договірних відносин у цій сфері, визначено зміст та умови договору сурогатного материнства.

Ключові слова: сурогатне материнство, сурогатна матір, репродуктивні технології, договір.

Yunin O.S., Civil-legal aspects of surrogate maternity. The scientific article is devoted to research of basic concepts, value and legal adjusting of surrogate maternity in modern terms. The features of contractual relations in this sphere are analysed, maintenance and conditions of the agreement of surrogate maternity are certain.

The author marks that the active law does not contain « surrogate maternity» to legal definition of notion, in scientific literature the given question remains debatable.

The basic forms of surrogate maternity are certain; three modes of the legal adjusting of surrogate maternity in foreign countries are analysed.

The conclusion is done that for today surrogate maternity in Ukraine takes proper seat among reproductive technologies in medical treatment of sterile, but generates the far of legal and moral problems, which in future can become no help to sterile family, and vice versa to prang the domestic blessing acquired during the all married life. While the legislation expressly does not regulate all positions of the given question, surrogate maternity in many cases will be the mean of manipulation. For this reason the important value has the effective control from the side of the state after application of substitute maternity, the purpose of which defence of interests of both child and substitute mother, and married couples is.

Keywords: surrogate maternity, surrogate mother, reproductive technologies, contract.

Постановка проблеми. За даними статистики, в Україні від безпліддя страждають близько одного мільйона подружніх пар. Однією із сучасних репродуктивних технологій, спрямованих на подолання проблеми безпліддя, є сурогатне материнство. Україна – одна з небагатьох країн світу, де сурогатне материнство повністю законне, одним із аргументів на підтримку цього є демографічна криза. Втім, регулювання сурогатного материнства пов'язано з низкою проблем етичного, морального та правового характеру. Розглянемо деякі проблемні аспекти правового регулювання сурогатного материнства.

Метою даної статті є теоретико-правовий аналіз окремих аспектів цивільно-правового регулювання сурогатного материнства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що проблематика правового регулювання сурогатного материнства була предметом дослідження у працях Айвар Л.К., Басай Н.М., Булеци С.Б., Верес І.Я., Головащук А.П., Дякович М., Керецман К.В., Коломієць А.С., Лещенко М.В., Онищенко О.Є., Слишинського І.В., Сопель М.В., Челобітченка М.В., Явор О.А. та інших. Однак, на жаль, чимало проблемних аспектів сурогатного материнства не визначено в законодавстві та залишаються недостатньо дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Сурогатне материнство – це запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя, метою якого є виношування і народження дитини, яка буде визнана такою, що походить від подружжя, на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю.

Чинне законодавство не містить легальної дефініції поняття «сурогатне материнство», в науковій літературі дане питання залишається дискусійним. Так, Ю. Таланов визначає сурогатне материнство як запліднення генетично сторонньої жінки (без використання її біологічного матеріалу) шляхом імплантації або трансплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу чоловіка та жінки, які перебувають у шлюбі з метою виношування і народження дитини, яка надалі буде визнана такою, що походить від подружжя, на підставі відповідного договору між подружжям і сурогатною матір'ю [11, с. 361]. Ю. Коренга розглядає сурогатне материнство як договір між особами, що бажають стати батьками, та жінкою (сурогатною матір'ю), що згідна на перенесення в її організм ембріона людини в умовах акредитованого закладу охорони здоров'я, виносити, народити дитину з подальшою її передачею іншій стороні, за винагороду або без неї [4, с. 136].

Сурогатне материнство може набувати двох форм:

– гестаційне сурогатне материнство (коли сурогатна матір народжує дитину, але при цьому не є її генетичною матір'ю). Гестаційне сурогатне материнство реалізується за допомогою штучного запліднення яйцеклітини майбутньої матері або донора;

– традиційне сурогатне материнство (коли сурогатна матір є біологічною та генетичною матір'ю дитини). Традиційне сурогатне материнство може реалізовуватися за допомогою штучного запліднення або шляхом інсемінації: сурогатна матір надає яйцеклітину, а сперма надається або батьком, або донором [5, с. 10].

Ставлення суспільства до сурогатного материнства є неоднозначним. З одного боку, заслуговує на увагу аргумент про те, що сурогатне материнство перетворює дітей на товар, створюючи ситуацію, коли багаті люди можуть найняти жінок для виношування своїх нащадків; материнство стає при цьому договірною роботою. Також не є рідкісною думка про те, що необхідність

віддати дитину може психологічно травмувати жінку.

Прихильники сурогатного материнства мають дещо іншу думку. Вони вважають, що іноді для бездітної сім'ї це єдиний спосіб отримати дитину і розглядають сурогатне материнство як гуманний акт любові та співпраці. На відміну від противників, вони не вважають його формою експлуатації жінок та стверджують, що жінка, яка добровільно вирішила стати сурогатною матір'ю, отримує за виконання цієї ролі достатню матеріальну компенсацію, а також моральне задоволення від користі, що вона приносить суспільству.

Важко сказати, яке цих тверджень більш правильне, однак сурогатне материнство існує і треба прийняти цей факт. Держава повинна регламентувати відносини, що виникають у таких випадках, за допомогою правових норм.

Щодо сурогатних матерів, то досить часто ними стають жінки з найближчого оточення подружньої пари, але існують також «професійні» сурогатні матері, які з тих чи інших причин, переважно заради матеріального збагачення, погоджуються на цей відповідальний крок. Сурогатна матір – це повнолітня дієздатна жінка, яка має власну здорову дитину, за наявності добровільної письмово оформленої згоди, а також за відсутності медичних протипоказань.

Вивчаючи досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання сурогатного материнства, зазначимо, що існують три основні режими його здійснення:

– альтруїстичний режим (Австралія, Канада, Великобританія, Нідерланди, Бельгія), за яким сурогатне материнство дозволяється державою, але сурогатна матір отримує компенсацію витрат лише на медичне обслуговування та інші витрати, пов'язані з вагітністю. Майбутні батьки, що укладають договір із сурогатною матір'ю, не мають права сплачувати за послугу щодо виношування та народження дитини. Подібна практика покликана запобігати перетворенню на товар як сурогатної матері, так і дитини;

– дозвільний режим (Грузія, Індія, Російська Федерація, Україна), за яким країни дозволяють сурогатне материнство на законодавчому рівні, з певним регулюванням деяких аспектів та окремими варіаціями правового режиму. Наприклад, в Ізраїлі сурогатне материнство контролюється державою, тобто на кожен крок потрібно отримати дозвіл. У Південній Африці контракт із сурогатною матір'ю повинен бути підтверджений судом;

– заборонний режим (Франція, Швеція, Угорщина, Німеччина, Ісландія, Італія, Японія, Швейцарія, Пакистан, Саудівська Аравія, Сербія), за яким укладання договорів про сурогатне материнство не дозволяється. Країни, які вирішили прийняти такий режим, керувалися морально-етичними принципами, зокрема, мова йде про уникнення перетворення дітей на товар та експлуатації сурогатних матерів [5, с. 10–11].

На відміну від російського законодавства, в українському законодавстві не закріплено право одинокої жінки на реалізацію права на материнство.

Законодавство України передбачає як суб'єктів договору про сурогатне материнство подружжя, сурогатну матір та медичний заклад. Таким чином, генетичними батьками дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства, можуть бути лише особи, що перебувають в зареєстрованому шлюбі [12, с. 545]. В цей же час українське законодавство акцентує увагу на обов'язковій наявності медичних показань до проведення штучного запліднення та імплантації ембріона.

Законодавство деяких країн (наприклад, Російська Федерація) передбачає обов'язкове дотримання принципу медичної таємниці при застосуванні технологій сурогатного материнства. На жаль, подібна норма відсутня в українському законодавстві.

З метою уникнення численних позовів з оспорювання батьківства та материнства існують чіткі обмеження щодо цього в законодавстві, зокрема, стаття 139 Сімейного кодексу України передбачає заборону оспорювання материнства жінкою, яка народила дитину. З цієї точки зору, Україна є однією із небагатьох країн світу (нарівні з ПАР), в яких сурогатна матір фактично позбавлена права залишити дитину собі. Вона лише виношує чужу дитину, генетичними батьками якої є подружжя.

Частина 2 ст. 123 СК України передбачає, що у разі імплантації в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини є подружжя. Якщо зародок, зачатий чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, імплантовано в організм його дружини, дитина вважається такою, що походить від подружжя [9, с. 98].

Одним із юридичних засобів захисту інтересів обох сторін – як подружжя, так у сурогатної матері, є цивільно-правовий договір між ними, який має бути укладений до зачаття дитини, і яким мають бути врегульовані усі права та обов'язки сторін, а серед інших і умови проживання сурогатної матері до народження дитини, розмір її матеріальної винагороди, а також можливість відшкодування моральної шкоди у випадку відмови з її боку передати дитину [8, с. 300]. Адже відносини між подружжям та сурогатною матір'ю не регулюються вітчизняним законодавством, стаття 123 Сімейного кодексу лише зазначає, що батьками такої дитини є подружжя. Відтоді найменше упущення в договірному регулюванні таких відносин може спричинити виникнення проблем в обох сторін. Слід зазначити, що договір про надання послуг сурогатного материнства може бути як комерційним, так і некомерційним, тобто альтруїстичним. При комерційному сурогатному материнстві сурогатна мати отримує певну матеріальну винагороду. Некомерційне сурогатне материнство не передбачає оплати або матеріальної вигоди, окрім оплати витрат, пов'язаних із вагітністю, зокрема з медичним наглядом.

І. Діба, М. Сопель слушно зауважують, що предметом договору не може бути передача дитини від сурогатної матері її біологічним батькам, оскільки торгівля дітьми заборонена. Тому договір повинен передбачати тільки виплату певної компенсації з метою створення найбільш сприятливих умов для виношування дитини і подальшої реабілітації. Він обов'язково повинен містити

положення про те, що в разі рішення сурогатної матері залишити дитину собі, вона не тільки втрачає право на виплату вищезгаданої компенсації, але і зобов'язується компенсувати біологічним батькам усі їх витрати за даним договором [3, с. 8; 10, с. 316].

На нашу думку, договір повинен передбачати такі моменти:

- компенсація витрат на медичні послуги;
- компенсація втраченої заробітної платні у зв'язку з пологами;
- адреса проживання сурогатної матері під час вагітності;
- медична установа, де буде проведено запліднення;
- подальша доля народженої неповноцінної дитини;
- зобов'язання сурогатної матері дотримуватися порад лікаря задля народження здорової дитини;
- зобов'язання сурогатної матері передати дитину після народження батькам-замовникам;
- зобов'язання батьків-замовників прийняти дитину;
- санкції за невиконання чи недотримання договору.

С.Б. Булеца зазначає, що сурогатна мати може залишитися анонімною, тоді доцільне укладення декількох договорів:

- 1) між сурогатною матір'ю і медичним закладом, де буде проведено штучне запліднення і подальше спостереження за ходом вагітності;
- 2) між цим медичним закладом і подружжям-замовником [2, с.131].

Також до юридичних засобів захисту прав сторін договору традиційно відносять письмову згоду генетичних батьків, сурогатної матері та її чоловіка на виношування ембріона та заяву сурогатної матері про відсутність в неї претензій до біологічних батьків після закінчення програми [7, с. 358]. Усі вищезазначені вимоги встановлено з метою недопущення будь-яких претензій з боку як сурогатної матері, так і з боку генетичних батьків. Адже нерідко трапляються випадки, коли сурогатна матір внаслідок післяпологових змін психічного стану відмовляється передати дитину генетичним батькам, а з іншого – непоодинокими є випадки відмови генетичних батьків забрати дитину з певних причин (народження кількох дітей, народження дитини з вадами, зміна матеріального становища тощо).

Висновки. На сьогодні сурогатне материнство в Україні займає належне місце серед репродуктивних технологій у лікуванні безплідності, але породжує значну кількість юридичних та морально-етичних проблем, які в подальшому можуть стати не допомогою безплідній родині, а, навпаки, зруйнувати сімейні блага, набуті впродовж усього подружнього життя. Доки законодавство чітко не регламентує усі положення даного питання, сурогатне материнство в багатьох випадках буде засобом маніпуляції. Саме тому важливе значення має ефективний контроль з боку держави за застосуванням сурогатного материнства, метою якого є захист інтересів як дитини, так і сурогатної матері та подружжя.

Бібліографічні посилання

1. Басай Н.М. Поняття сурогатного материнства / Н.М. Басай // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – Вип. 3. – С. 58–64.
2. Булеца С.Б. Істотні та випадкові умови договору сурогатного материнства / С.Б. Булеца // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2014. – Серія Право. – Вип. 27, т. 1. – С. 129–134.
3. Диба І. Дитина «на замовлення» / І. Диба // Юридичний вісник України. – 2006. – № 50.
4. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Бюл. Мін. юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 133–137.
5. Міжнародний досвід законодавчого регулювання питання використання репродуктивних технологій (включаючи сурогатне материнство) / уклад. : А. Брашовяну. – К., 2013. – 60 с.
6. Нечаева А.М. Семейное право : курс лекций / А.М. Нечаева. – М. : Юристь, 1998. – 336 с.
7. Онищенко О.Є. Сурогатне материнство в Україні: проблеми регламентації / О.Є. Онищенко // Сучасна цивілістика : тези наукових робіт учасників V Міжн. цивіл. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 року) : у 2-х кн. – Одеса, 2010. – Кн.1. – С. 357–359.
8. Ромовська З.В. Українське сімейне право : підручник для студ. вищ. навч. закл. / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III // ВВР України. – 2002.
10. Сопель М.В. Правові аспекти сурогатного материнства: Україна та США / М.В. Сопель // Медичне право України: правовий статус пацієнтів України та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матер. II Все-укр. наук.-практ. конф. (17–18.04.2008, м. Львів). – Львів, 2008. – С. 315–318.
11. Таланов Ю.Ю. Актуальні проблеми сурогатного материнства в законодавстві України / Ю.Ю. Таланов // Вісник ХНУВС. – 2012. – Вип. № 1 (56). – С. 360–368.
12. Челобітченко М.В. Проблеми регулювання сурогатного материнства в Україні / М.В. Челобітченко // Сучасна цивілістика : тези наукових робіт учасників V Міжн. цивіл. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 року) : у 2-х кн. – Одеса, 2010. – Кн.1. – С. 544–546.

Надійшла до редакції 01.10.2017

УДК 338.24

Грибан В.Г.

доктор біологічних наук, професор

Клименко О.Б.

студентка

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

АНАЛІЗ ТРАВМАТИЗМУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовано стан травматизму на Дніпропетровщині в сучасних умовах виробництва, чинники, які впливають на цей показник, та запропоновано заходи для гуманізації умов праці.

Ключові слова: травматизм, умови праці, професійні захворювання, профілактичні заходи.

Hryban V.G., Klymenko O.B. Analysis of traumatism at enterprises of Dnipropetrovs'k region. The condition of traumatism in the Dnipropetrovsk region in the modern conditions of fishing, the factors influencing this indicator and the proposed measures for humanization of working conditions are analyzed.

Keywords: traumatism, working conditions, occupational diseases, preventive measures.

Постановка проблеми. Травматизм та професійні захворювання негативно відбиваються на добробуті та соціальному стані України. Їх рівні є основними показниками стану охорони праці в тій чи іншій сфері економічної діяльності, регіоні і в цілому в державі. Нинішній їх стан у державі профспілки оцінюють як критичний. Незважаючи на щорічну оптимістичну динаміку зниження кількості нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом, за даними Держкомстату, рівень травматизму на виробництві в Україні залишається високим.

Прийнято поділяти причини виробничого травматизму і професійної захворюваності на такі основні групи: організаційні, технічні, санітарно-гігієнічні, економічні, психофізіологічні.

Виклад основного матеріалу. Виробничий травматизм, професійні та професійно зумовлені захворювання завдають не лише соціальних, але й значних економічних збитків, тому комплекс організаційно-профілактичних заходів знаходиться у складному взаємозв'язку різних чинників виробничого середовища і умов праці. Розроблення комплексу профілактичних заходів можливе лише на основі обґрунтованого аналізу і прогнозу виробничого травматизму, що дозволяє виконати певні методики [1].

Серед багатьох факторів, які зумовлюють такий стан, можна виділити основні:

1. Незадовільні умови праці, що не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам та технічній безпеці;
2. Відносно низький рівень кваліфікації працівників;
3. Низька виробнича дисципліна;
4. Надзвичайно великі обсяги тіньової зайнятості;
5. Недбале ставлення деяких керівників підприємств до проблем охорони праці;
6. Застарілі малобезпечні технології та брак коштів на реконструкцію виробництва, переозброєння його сучасною технікою;
7. Наявність значних недоліків у виконанні державної політики (законодавства) з охорони праці; формуванні державної системи управління охороною праці як в окремих галузях економіки, так і в адміністративно-територіальних одиницях України та ін.

Небезпечні чинники часто призводять до травм, а шкідливі чинники – до захворювання. Тільки з організаційних причин відбувається близько 80 % усіх нещасних випадків у побуті та на виробництві. Але оздоровити умови діяльності, підвищити безпеку не можна за допомогою одних лише організаційних заходів.

У системі заходів з профілактики травматизму, вироблених усіма країнами світу, істотна роль приділяється розробці і впровадженню комплексних програм безпеки праці.

За даними Міжнародної організації праці, в усьому світі щодня реєструється понад 500 смертельних випадків у сільському господарстві, промисловості та сфері послуг. Щорічно більше 300 тисяч працівників отримують виробничі травми і професійні захворювання. Кожні три хвилини гине один робітник у результаті нещасного випадку, а щосекунди четверо робітників одержують виробничу травму [2].

У I кварталі 2017 року робочими органами виконавчої дирекції Фонду зареєстровано 1 359 (з них 103 – зі смертельним наслідком) потерпілих від нещасних випадків на виробництві, на яких складено акти за формою Н-1. У тому числі складено 976 (в т.ч. зі смертельним наслідком – 37) актів за формою Н-1 на випадки, що сталися і розслідування яких закінчилося у звітному періоді, та 383 (в т.ч. зі смертельним наслідком – 66) актів на випадки, що сталися у минулих роках, а акти на них складені у звітному періоді.

Найбільшу кількість страхових нещасних випадків зареєстровано у Дніпропетровській області (14 %), Донецькій області (13,8 %) та м. Києві (10,7 %). Кількість травмованих осіб у цих областях складає 38,5 % від загальної кількості травмованих по Україні.

На підприємствах України травмовано 70,9% (963) чоловіків та 29,1% (396) жінок від загальної кількості травмованих по Україні.

Отримали травми на виробництві у стані алкогольного сп'яніння 27 осіб (2 % від загальної кількості травмованих по Україні), що на 1 особу більше у

порівнянні з I кварталом 2016 року. При цьому 14 осіб отримали травми із смертельним наслідком.

Найбільше за I квартал 2017 року травмувалися робітники таких професій: гірник очисного забою (71 особа), водій автотранспортних засобів (52 особи), прохідник (41 особа).

Найвищий рівень виробничого травматизму спостерігався серед працівників віком від 50 до 59 років (349 осіб, що складає 25,7 % від загальної кількості травмованих по Україні за I квартал 2017 року).

Серед причин нещасних випадків переважають організаційні – 58,7 % (798 нещасних випадків). На психофізіологічні причини приходить 29,1 % (396 нещасних випадків), а на причини, пов'язані з технічними чинниками, – 12,2 % (165 нещасних випадків) [3].

Сучасний етап ринкових відносин в Україні вимагає усвідомлення державою та усім суспільством цінності здоров'я населення, економічної результативності інвестицій в галузь охорони здоров'я і праці. Стан здоров'я працюючих, забезпечення гідних умов праці є важливим наочним відображенням рівня економічного розвитку країни, спрямованості її соціальної політики. Виступаючи якісною характеристикою трудових ресурсів потенціалу України, стан здоров'я громадян безпосередньо зумовлює рівень продуктивності праці та значною мірою впливає на перспективи її соціально-економічного розвитку [4; 5].

Звернувшись більш детально до показників травматизму на Дніпропетровщині, можна зазначити таке: впродовж останніх 17 років спостерігається суттєве зниження загального рівня виробничого травматизму – майже в 14 разів. Проте, навіть проти жахливої цифри 1996 року, яка становила 4841 травмованих осіб, кількість нещасних випадків і сьогодні ще залишається доволі високою. Зокрема, протягом минулого року травми отримали 365 працівників, в тому числі 33 загинули. Цього року станом на 01.04.2017 р. вже сталося 66 нещасних випадків, з них 6 зі смертельним наслідком. Разом з тим вдалося уникнути групових нещасних випадків.

Безумовно, дієвий контроль, ефективна наглядова діяльність у сучасних умовах були б не можливі без удосконалення управління охороною праці на обласному рівні, без впровадження системної роботи серед роботодавців щодо популяризації нових методів і форм управління охороною праці на підприємствах. Вагомий внесок у вирішенні цього питання внесла, насамперед, підписана перша в Україні Угода про співпрацю між Дніпропетровською ОДА і Держгірпромнаглядом України, яка окреслила чіткі орієнтири шляху втілення у регіоні програми поліпшення стану безпеки і умов праці на 2012–2017 рр.

Протягом 2013 року на підприємствах Дніпропетровщини сталося 66 нещасних випадків (проти 97 за відповідний період минулого року), з них 6 зі смертельним наслідком (у 2012-му – 8). Разом з тим вдалося уникнути групових нещасних випадків, у той час як у минулому було зафіксовано 7, в результаті яких 17 працівників було травмовано, з них 5 смертельно.

«Лідером» по загальному виробничому травматизму, незважаючи на

суттєве зниження, залишаються металургійна галузь (18 проти 24) та соціально-культурна сфера (16 проти 23), що складає понад 50 % від загальної кількості потерпілих. Жодного травмованого у таких галузях, як хімічна, нафтохімічна, газова, целюлозно-паперова, легка та текстильна промисловість.

З метою попередження виробничого травматизму інспекторським складом теруправління Держгірпромнагляду у Дніпропетровській області впродовж першого кварталу поточного року було проведено 1768 перевірок виробничих об'єктів (обстежень) суб'єктів господарювання. За результатами перевірок виявлено 13380 порушень законодавчих та нормативно-правових актів з питань охорони праці, призупинено 2303 одиниці машин, механізмів та устаткування підвищеної небезпеки, видано 552 розпорядження про заборону виконання робіт. За порушення нормативно-правових актів з питань охорони праці до адміністративної відповідальності притягнуто 1305 працівників. На 21 посадову особу матеріали про порушення законодавства про охорону праці направлено органам прокуратури [6].

Для успішного вирішення питань зниження травматизму на підприємстві велике значення має ґрунтовне вивчення причин їх виникнення, що дозволяє розробляти дієві плани щодо їх запобігання. Дослідження показують, що сприятливі умови праці є важливим чинником як самої мети виробництва – одержання прибутку, так і засобів її досягнення: підвищення працездатності, продуктивності і якості праці, ефективності мотивації трудової й соціальної активності працівників через задоволення їх потреб, цінностей, інтересів. Виникає необхідність дослідження та аналізу процесу формування потенційної небезпеки, окреслення обставин, за яких вона може проявитися і призвести до небажаних наслідків. Регулюючий вплив за таких умов має бути спрямований на доведення ризику до допустимого рівня, тобто мова йде про запобіжно-попереджувальний вплив протікання трудового процесу. Для забезпечення гуманізації умов праці рекомендовано поетапно впровадити комплекс певних заходів:

- оцінити стан умов праці за результатами соціологічних досліджень;
- провести атестацію робочих місць за умовами праці;
- розробити і впровадити програми поліпшення стану умов і безпеки праці;
- впровадити систему пільг і компенсацій за роботу у несприятливих умовах;
- оцінити ефективність соціально-економічних заходів щодо гуманізації умов праці на виробництві.

Висновки. Впровадження вищенаведеного комплексу заходів у практичну діяльність дозволить зменшити соціально-психологічні негаразди в колективі. Одночасне підвищення заробітної плати і рівня соціального захисту сприятиме формуванню такого соціально-економічного та психологічного клімату, в якому і працівники, і роботодавці будуть зацікавлені в поліпшенні умов праці, дотримуватимуться трудової та виробничої дисципліни, що є важливими чинниками мотивації високопродуктивної праці. Забезпечення певних мотиваційних аспектів щодо поліпшення умов праці на підприємстві, ви-

явлення специфіки самоуправління умовами праці на робочих місцях та їх самовдосконалення, залучення працівників до прийняття ефективних рішень щодо напрямків вдосконалення трудового процесу створює передумови економічного, освітнього і культурного прогресу персоналу, що є основою гуманізації умов праці на виробництві.

Бібліографічні посилання

1. Пахомов Р.І. Аналіз, прогнозування та профілактика травматизму з важкими наслідками / Пахомов Р.І., Гасій Г.М., Білоус І.О., Лаврут Т.В. // Зб. наук. праць Харківського ун-ту Повітряних Сил. – 2015. – Вип. 2(43).
2. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навч. посіб. / Мягченко О.П. – К. : Центр учбової літ., 2010. – 384 с.
3. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social.org.ua/activity/profilactika>.
4. Решміділова С.Л. Хмельницький національний університет Оцінка рівня травматизму в регіонах України.
5. Грибан В.Г. Валеологія : підручник / В.Г. Грибан. – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літ., 2012. – 342 с.
6. Головне управління Держпраці у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dp.dsp.gov.ua/reports.html>.

Надійшла до редакції 09.10.2017

УДК 342.95 + 35.073.5

Глуховеря В.А.
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України
(ГУНП у Дніпропетровській області)

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

Розкрито зміст проблем матеріально-технічного забезпечення діяльності МВС України. Акцентовано увагу на тому, що покращення стану матеріально-технічного забезпечення діяльності МВС України слід забезпечити дієве планування та відомчий контроль МВС України у сфері фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання і витрат.

Ключові слова: МВС України, матеріально-технічне забезпечення, бюджетні кошти, фінансування.

Hlukhoverya V.A. Directions of improvement of logistic support of activities of the MIA of Ukraine. The article reveals the content of the logistical problems of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The author emphasizes that the improvement of the logistics of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should ensure effective planning and departmental control of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of financial security and logistics and costs.

Keywords: *Ministry of Internal Affairs of Ukraine, material and technical support, budget funds, financing.*

Постановка проблеми. Міністерство внутрішніх справ України відіграє важливу роль у захисті прав, свобод та законних інтересів громадян, боротьбі зі злочинністю, адміністративними правопорушеннями, забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки нашої країни. Реформування МВС України проходить під лозунгом служити та захищати.

Однією зі складових успішного виконання покладених на цей державний орган функцій є належне матеріально-технічне забезпечення його діяльності. Без цього повною мірою не будуть виконуватись правові приписи та принципи на яких будується діяльність МВС України. Неналежне фінансування МВС України може призвести до зниження ефективності діяльності його структурних підрозділів, а наслідки від цього для держави можуть бути просто жахливими. І для їх подолання потрібно буде набагато більше коштів.

Тому дане питання є важливим та потребує комплексного дослідження.

Публікації, в яких започатковане розв'язання даної проблематики. Питанням матеріально-технічного забезпечення діяльності МВС України приділено увагу у працях таких вчених О. Андрійко, О. Байбакової, О. Бандурки, І. Бачило, В. Білоуса, Л. Борець, А. Васильєва, Р. Калюжного, В. Негодченка, О. Кузьменко, М. Кучерявенко, Ф. Колонтаєвського, Л. Коренєва, М. Лошицького, І. Мар'янова, Р. Мельника, Т. Мінки, Ю. Поповича, І. Руколайніна, В. Плішкіна, Л. Савченко, О. Синявської, В. Сущенко, В. Тесленка та ін.

Але, враховуючи процес реформування МВС України та системи його органів, це питання потребує додаткового вивчення.

Тому **мета** даної наукової статті – визначити стан та актуальні проблеми, які ускладнюють матеріально-технічне забезпечення діяльності МВС України, а також запропонувати шляхи їх вирішення. Оскільки важливим є не тільки належне матеріально-технічне забезпечення діяльності МВС України, тобто виділення необхідного бюджету на Міністерство, але й ефективне адміністрування наявними коштами, виникає необхідність у дослідженні й організаційно-правового регулювання цього питання.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати діяльність Міністерства за роки незалежності нашої країни можна стверджувати, що відбувало постійне недофінансування цього державного органу.

Ця проблема обговорювалася, зокрема, на Парламентських слуханнях 2011 р. У доповіді тодішнього Міністра внутрішніх справ А.Могильова йшлося про те, що рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності МВС останніми роками істотно знизився; переважна частина автопарку скла-

дається із застарілих моделей, кожен третій автомобіль підлягає списанню (до того ж, за мінімальної потреби 10 л палива на автомобіль на добу реально виділяється менше 3 л).

На забезпечення озброєнням, боєприпасами, засобами індивідуального захисту та активної оборони у 2008-2010 рр. виділялися кошти обсягом не більш ніж 5 % потреби (відповідно, засобами захисту було забезпечено ледь понад половини – 53 % особового складу). Лише 22 % працівників ОВС мали повний комплект обмундирування. Близько 80 % будівель спецустанов міліції потребували планового, поточного чи капітального ремонту, реконструкції. Лише 28 % кімнат для затриманих у міських і районних ОВС відповідали встановленим вимогам [1, с. 13].

Причиною такого стану справ в Міністерстві внутрішніх справ є не тільки недостатність фінансування, а й неефективне використання виділених коштів. Про це вказано Рахунковою палатою за результатами проведених аудитів. Причиною неефективності використання виділених коштів названо надмірну централізацію та не раціональний менеджмент. Це призводить до порушень принципів ефективності, раціональності та оптимальності при закупівлі форменого одягу та інших товарів, ремонту та експлуатації транспортних засобів тощо.

Складовою матеріально-технічного забезпечення МВС України є матеріально-технічне постачання, яке В.М. Тесленко визначив як «організований державою та її органами процес обігу матеріальних благ» (засіб виробництва та предметів споживання) та найбільш раціональне їх доставляння від виробників до споживачів МВС» [2]. На думку О. Бандурки під матеріальним, технічним та фінансовим забезпеченням органів внутрішніх справ слід розуміти систему товарно-грошових і господарських відносин, які виникають між службами Міністерства внутрішніх справ, органами влади, підприємствами, організаціями, фізичними особами з одного боку, та органами внутрішніх справ та їх підрозділами, з іншого, в процесі централізованого постачання матеріальних, технічних і військових ресурсів (сировина, паливо, обладнання, речове майно, зброя, боєприпаси і матеріали); виконання догорів купівлі-продажу (оптова торгівля), реалізації фондів, комісійного й роздрібного продажу продуктів і засобів виробництва; надання матеріально-технічної допомоги та фінансування їх діяльності [3, с. 17,4].

Централізована система забезпечення закупівель товарів та послуг для потреб підрозділів МВС як правило має низьку результативність, безсистемний та хаотичний характер.

Результати соціологічного опитування працівників Національної районних, міських відділів поліції свідчать, що на сьогодні існує певна недостатність у забезпеченні транспортними засобами (потребує оновлення автомобільного парку), паливно-мастильними матеріалами, технічними засобами, комп'ютерною технікою, меблями, канцелярськими товарами, папером.

Низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення МВС призводить до того, що навіть на рівні загальних потреб, таких як канц-

товари, паливо тощо, співробітники МВС у більшості випадків мають забезпечуватися самостійно, умови праці персоналу МВС залишаються вкрай незадовільними: відсутня необхідна кількість приміщень, оргтехніки, навіть меблів [5].

Одним із засобів забезпечення дотримання законності в діяльності працівників підрозділів МВС України є встановлення в приміщеннях засобів відео спостереження. Але такими технічними засобами підрозділи МВС України не забезпечені навіть на половину.

Це стосується і інших підрозділів МВС України, зокрема Державної прикордонної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій, національної гвардії України, Державної міграційної служби України.

Виправлення такого становища вимагає обґрунтованих управлінських рішень щодо придбання необхідних товарів та послуг за результатами проведення прозорих тендерів. При цьому потрібно враховувати реальну потребу підрозділів МВС України, фінансові можливості та кон'юнктуру ринку, а також діюче законодавство в цій сфері. Практика показує, що ефективне адміністрування такої сфери можливе за переходу до децентралізованої системи, при якій здійснюється аналіз потреб підрозділів МВС України, перевірка якості необхідних товарів та послуг, цінова політика, раціонального використання логістики.

Реформи йдуть повним ходом і в інших підрозділах МВС. В тому числі це стосується матеріального забезпечення та заробітної плати його працівників, адже бюджет системи МВС на 2017 рік за словами очільника МВС – це бюджет розвитку та прогресу. Державній службі України з надзвичайних ситуацій Законом України "Про Державний бюджет України на 2017 рік" на грошове забезпечення передбачено видатки у сумі 3878,8 млн. грн., що на 1431,5 млн.грн. більше ніж у 2016 році. Зазначені кошти дадуть можливість у 2017 році підвищити мінімальний рівень грошового забезпечення для 48000 осіб складу служби цивільного захисту з 3100 грн. до 5000 гривень [6].

Своєю чергою, Державна міграційна служба, Національна гвардія та Держприкордонна служба отримали бюджет для розвитку та росту.

Міграційна служба буде виконувати ключове завдання наступного року – це забезпечення видачі індивідуальних ID-карток, які прийдуть на заміну старих паспортів. За цими картками, про це ми скажемо трохи пізніше, буде безвізовий в'їзд до деяких країн.

Щодо Державної прикордонної служби, то на думку міністра внутрішніх справ, рівень фінансування на 2017 рік дозволить підвищити мотивацію працівників і покращити професійний розвиток.

Пункти пропуску оснастили сучасними системами, які інтегровані з системами Інтерполу, Європолу та нашими базами. Наш кордон не повинен бути прохідним двором та має відсікати злочинців.

За словами міністра, аби забезпечити динаміку заробітної платні, яку будуть отримувати перепідготовлені офіцери поліції, додаткового фінансування у розмірі 3 млрд. гривень потребуватиме Національна поліція України.

Арсен Аваков зазначив, що бюджет також дозволить до липня 2017 року завершити по всій країні заміну старих МРЕВ на нові сервісні центри [7].

Для боротьби зі злочинністю, профілактики вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень на сучасному етапі правоохоронна система потребує впровадження нових технологій з урахуванням міжнародного досвіду. Це в свою чергу потребує відповідного фінансування.

З цього приводу, як приклад можна зазначити відкриття сучасної системи відео контролю за ситуацією в м. Маріуполь Донецької області. Таку систему мають тільки 3 міста в світі. Це Сінгапур, Лондон та Дубаї.

Зазначену систему відкрили на кошти державного та місцевого бюджету за сприяння та фінансової участі Державної воєнно-цивільної адміністрації області та місцевих рад. Але досить багато прикладів фінансової допомоги, направленої на реформування МВС надійшло від представництв інших держав.

Так, 13 березня, за дорученням Уряду Міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков підписав угоду з Послом Сполучених Штатів Америки Джеффри Пайеттом про допомогу у галузі правоохоронної діяльності та кримінальної юстиції. Понад 26 млн доларів фінансової допомоги Уряд Сполучених штатів Америки виділив Україні на реформування МВС та на потреби прикордонної служби.

МВС України як центральний орган виконавчої влади у відносинах з приводу його фінансового забезпечення виступає суб'єктом бюджетних правовідносин. При цьому МВС України може здійснювати свою діяльність за рахунок грошових надходжень з Державного бюджету України та коштів, отриманих від спонсорської допомоги.

В цьому аспекті слід виділити спеціальну правоздатність, якою наділено МВС України у фінансовій сфері діяльності. Вона полягає у тому, що МВС України має право займатись фінансово-господарською діяльністю, але тільки в суворо окреслених межах Закону. Така діяльність може бути пов'язана з наданням платних послуг, отриманням фінансування з джерел не заборонених законом тощо.

Таким чином, завдання матеріально-технічного забезпечення реформування системи МВС є одним із визначальних чинників успішності проведення всіх складових реформи, їх розв'язання дозволить досягти:

- поліпшення якісного складу органів та підрозділів внутрішніх справ, забезпечення матеріальної привабливості служби в ОВС, запобігання корупції в середовищі працівників поліції та державних службовців МВС України і підпорядкованих йому органів державної виконавчої влади;

- забезпечення особистої безпеки працівників системи МВС;

- належного забезпечення оперативно-службової та управлінської діяльності в системі МВС України приміщеннями, різноманітними полігонами, спортивними залами, тирами тощо, транспортом, найновішими зразками озброєння та спеціальних засобів, криміналістичної та спеціальної техніки, засобами зв'язку, накопичення, обробки, аналізу та використання інформації;

- реалізації соціальних програм у системі МВС, забезпечення працівників житлом, зручним і якісним форменим одягом, харчуванням тощо.

МВС України повинно виконувати функцію накопичення коштів, отриманих з державного бюджету, бюджету органів місцевого самоврядування, а також залучення коштів від надання послуг відповідно до чинного законодавства та ефективного їх використання, яке залежить від правильного планування і розподілу між структурними підрозділами МВС .

Висновки. Для реформування діяльності МВС щодо матеріально-технічного забезпечення його підрозділів необхідно:

- провести аудит фінансової сфери Міністерства з метою виявлення системних проблем для вдосконалення формування бюджету МВС та захисту прав персоналу;

- оптимізувати видатки МВС за рахунок скорочення апарату управління та бюрократичних процедур. Досягнути цього можна шляхом запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних систем адміністрування;

- забезпечити дієве планування та відомчий контроль МВС України у сфері фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання, що полягає в обґрунтованих заходах щодо визначення матеріально-технічних потреб підрозділів МВС України та реалізації їх відповідно до чинного законодавства, а також перевірки уповноваженими на те органів законності фінансової діяльності МВС України;

- внести зміни до законодавства, з метою нормативного закріплення можливих джерел фінансування МВС України – тільки з державного бюджету та місцевих бюджетів.

Бібліографічні посилання

1. Журнал “Національна безпека і оборона” № 2-3 (151-152) 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/zhml_Melnyk_militsiya_2015_A4.compressed.pdf.
2. Тесленко В.М. Правовое регулирование материально-технического и военного снабжения в системе МВД Российской Федерации: автореф. Дисс. ... канд. юрид. наук. / В.М. Тесленко. – М. 1992.
3. Бандурка О.М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України / О.М. Бандурка. – Харків, 2004.
4. Ільницький М.С. Адміністративно-правове регулювання фінансового забезпечення : дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право; інформаційне право» / М.С. Ільницький. — Київ, 2009.
5. Реформа системи органів внутрішніх справ: аналіз державних рішень. Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/17_11_reforma_mvs_s.pdf.
6. Реформа ГСЧС – зарплата 48 000 спасателів віростаєт в полтора раза! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1?fref=ts>.
7. Арсен аваков: «бюджет системи МВС на 2017 рік – це бюджет розвитку та прогресу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/ua/news/4804_Arsen_Avakov_Byudzheth_sistemi_MVS_na_2017_rik___ce_b_yudzheth_rozvitku_ta_progresu_FOTO_VIDEO.htm.

Надійшла до редакції 08.11.2017

УДК 349 :323 : 355/359

Єрменчук О.П.кандидат юридичних наук
(Служба безпеки України)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ПРАКТИКИ США

Розглянуто особливості законодавчого регулювання діяльності у сфері захисту критичної інфраструктури США. Здійснено аналіз „Патріотичного акта США” від 2001 року та Закону США „Про захист критичної інфраструктури” від 2001 року. Запропоновано принципи побудови та підходи до вдосконалення законодавства України з питань захисту критичної інфраструктури.

***Ключові слова:** національна безпека і оборона, інфраструктура, національна критична інфраструктура, захист критичної інфраструктури, законодавство, закон.*

Yermenchuk O.P. Normative legal regulation of activity in the protection of national critical infrastructure: analysis and coordination of US normative practice. The article considers the peculiarities of legislative activities regulation in the sphere of critical infrastructure protection in the USA. An analysis of the „US Patriot Act of 2001” and the „US Critical Protection Infrastructure Act of 2001” has been conducted. The principles of construction and approach to improving the legislation of Ukraine on critical infrastructure protection are proposed.

***Keywords:** national security and defense, infrastructure, national critical infrastructure, protection of critical infrastructure, legislation, law.*

Постановка проблеми. Наукова проблема забезпечення захисту національної критичної інфраструктури (далі – КІ) України набуває все більшої актуальності, особливо в умовах посилення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці, неухильного зростання загроз від кібератак на різні об’єкти інфраструктури держави [1–3]. Якщо у країнах НАТО та ЄС вже створено та функціонує правову базу та систему нормативних документів і розроблено понятійно-категоріальний апарат, що дозволяє запровадити системне регулювання діяльності у сфері захисту КІ, то в Україні практично відсутня відповідна нормативно-правова база з регулювання діяльності у цій сфері [4; 5].

Саме тому рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року „Про удосконалення заходів забезпечення захисту об’єктів критичної інфраструктури”, уведеним в дію Указом Президента України від 16 січня 2017 року № 8/2017, визначено завдання щодо комплексного вдосконалення правової основи захисту КІ та системи державного управління її безпекою.

Важливим для вирішення такої науково-практичної проблеми може бути аналіз та узагальнення практичного досвіду нормативно-правового регулювання діяльності у сфері захисту КІ провідних країн світу, особливо досвіду США, встановлення та обґрунтування принципів такого регулювання, суб'єктів та об'єктів діяльності у цій сфері, їх повноважень та відповідальності. Такий аналіз може бути корисним для формування підходів та першочергових заходів з формування вітчизняного законодавства у цій сфері.

Деякі окремі питання державного регулювання діяльності у сфері захисту КІ вже розглядалися у роботах вітчизняних фахівців [6; 7]. В даній роботі пропонуємо більш детально зупинитися на аналізі особливостей апробованих на практиці механізмів законодавчого регулювання діяльності у сфері захисту КІ США на прикладі основних законів США.

Виклад основного матеріалу. Регулювання діяльності у сфері захисту КІ США на законодавчому рівні було викладено у так званому «Патріотичному акті» США у 2001 році (далі – Акт), який має назву «Про об'єднання і зміцнення Америки шляхом надання відповідних інструментів, потрібних для виявлення та попередження терористичної діяльності» [8]. Саме в цьому Акті вперше з'явилося поняття «критична інфраструктура» та юридичні норми з її захисту (Sec. 1016. Critical infrastructures protection).

Структуру „Патріотичного акта” схематично наведено на рис. 1.

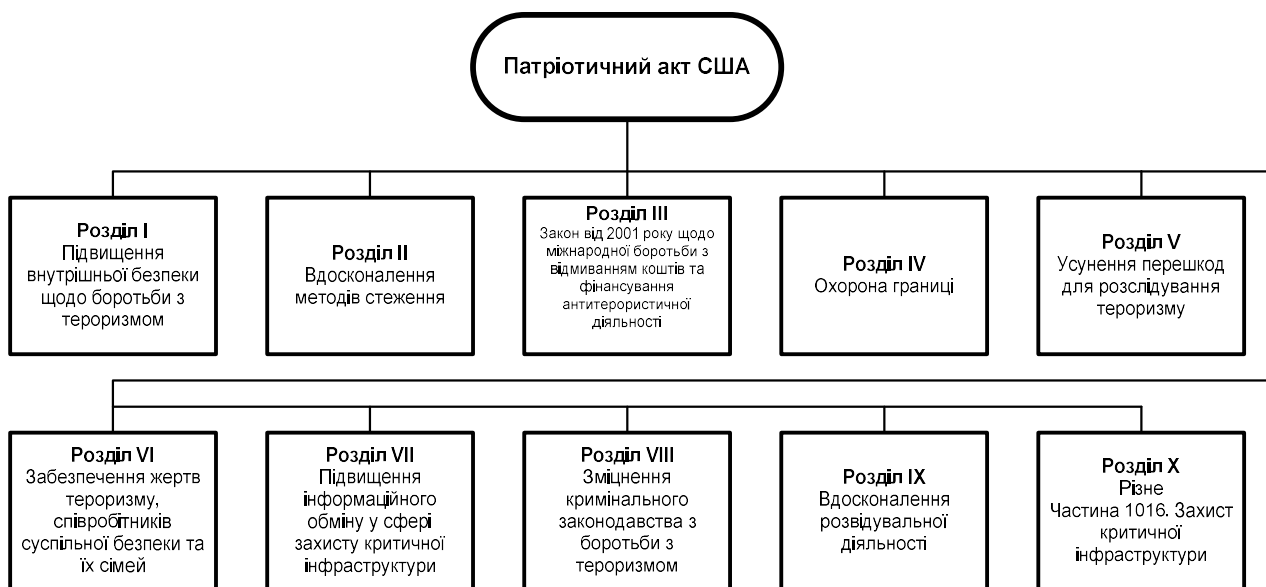

Рис. 1. Структура «Патріотичного акта», США

Першою особливістю цього Акта є те, що ним вносяться усі необхідні зміни та доповнення до інших законів США, що дозволяє побудувати цілісну систему законодавчого регулювання у цій сфері.

Далі слід звернути увагу на те, що в Акті на перші місця по необхідності виносяться заходи з підвищення внутрішньої безпекової ситуації, заходи з

удосконалення наявних форм і методів роботи відповідних органів. Також знайшли відображення такі аспекти діяльності, як посилення фільтраційних заходів на кордоні, розвідувальна діяльність, інформаційний обмін з питань захисту КІ та методи стеження, які мають важливе значення для забезпечення захисту КІ. Частиною 105 Акта («Ініціатива з розширення національних сил з попередження електронних злочинів») визначено «електронні злочини», якими можуть бути потенційні терористичні атаки на КІ.

Питання захисту КІ розглянуто у частині 1016 Акта, яка виділена в окремий закон – Закон «Про захист критичної інфраструктури» («Critical Infrastructures Protection Act of 2001» (далі – Закон).

У преамбулі до Закону визначено, що існують інфраструктури, які пов'язані із забезпеченням оборони та національної безпеки США. Серед них виділяються взаємозалежні *мережі критичних фізичної й інформаційної (або кібер-) інфраструктур*, включаючи сектори (галузі) телекомунікації, енергетики, фінансових послуг, водопостачання і транспорту, від яких все більше залежить діяльність приватного бізнесу, держави і національна безпека. Законом також дано визначення поняття КІ, а саме:

«Критична інфраструктура – це системи і активи, будь то фізичні або віртуальні, настільки життєво важливі для Сполучених Штатів, що недієздатність або руйнування таких систем і активів матиме катастрофічні наслідки для безпеки, захисту національної економіки, національного суспільного здоров'я або охорони здоров'я або для будь-якої комбінації з них».

З цього випливає, що критична інфраструктура формується на базі *існуючих інфраструктур держави шляхом виділення в них життєво важливих для держави систем і активів*. Поняття «життєва важливість» за своїми ознаками, по суті, еквівалентна поняттю «життєво важливі цінності» або «національні інтереси», які, наприклад, визначено у статті 1 Закону України «Про основи національної безпеки України». Цим самим можна стверджувати, що при формуванні національного законодавства у сфері захисту КІ його положення слід віднести до питань національної безпеки, а враховуючи сучасний внутрішньополітичний стан в Україні – й до питань її оборони.

В Законі також передбачено, що в США запроваджуються на постійній основі заходи із забезпечення функціонування КІ для підтримки національної оборони, функціонування влади, розвитку економіки та якості життя у США. Реалізація таких заходів повинна здійснюватися шляхом широкого запровадження методів моделювання та аналізу можливостей для оцінки механізмів забезпечення стійкості таких складних і взаємопов'язаних систем, а також розробки стратегічних рекомендацій для досягнення постійної стійкості та надійного захисту КІ.

Законом встановлено, що основна мета Стратегії США у сфері захисту КІ є досягнення того, щоб будь-які фізичні або віртуальні руйнування або порушення функціонування КІ траплялися рідше, були короткочасними, з обмеженими географічними ефектами, керованими, з мінімальним збитком для економіки, соціальних і державних послуг та національної безпеки, тобто

усі заходи спрямовані на підвищення "стійкості критичної інфраструктури". Така мета повинна бути досягнута шляхом встановлення державно-приватного партнерства із залученням корпоративних та недержавних організацій та постійної реалізації комплексної і ефективної програми діяльності уряду у цій сфері.

Важливе місце у Законі відведено розподілу юридичних повноважень у сфері захисту КІ. Так, Законом передбачено заснування Центру моделювання та аналізу національної інфраструктури (National Infrastructure Simulation and Analysis Center – NISAC), який має повноваження здійснювати діяльність у сфері захисту та забезпечення цілісності КІ для підтримки контртерористичної діяльності, оцінки загроз КІ та зниження ризиків. До повноважень Центру належать такі:

а) моделювання, імітація і аналіз систем, що входять до складу критичних інфраструктур, включаючи кібер-інфраструктуру, телекомунікаційну і фізичну інфраструктури, з метою підвищення розуміння масштабної складності таких систем і полегшення видозміни таких систем для нівелювання загроз для таких систем і критичних інфраструктур у цілому;

б) отримання від органів влади штатів, місцевих органів влади і приватного сектора даних, необхідних для створення і підтримки моделей таких систем і критичних інфраструктур у цілому;

в) використання моделювання, імітації і аналізу відповідно до пункту а) для забезпечення тренувань і підготовку вищих посадових осіб з питань, що стосуються:

- питань моделювання, імітації і аналізу відповідно до пункту а);
- наслідків випадкових або неумисних пошкоджень КІ;
- реагування на інциденти або кризи, що зачіпають КІ, включаючи функціонування органів влади і приватного сектора, в ході і після таких інцидентів і криз;

г) використання моделювання, імітації і аналізу відповідно до підпункту а) для підготовки рекомендацій для вищих посадових осіб і персоналу, а також підприємств міністерств і відомств федерального уряду і приватного сектора за їх проханням щодо заходів з підвищення стійкості і обертання критичних інфраструктур.

Фінансування Центру моделювання та аналізу національної інфраструктури здійснюється з державного бюджету США.

Моделювання, імітація і аналіз систем, що входять до складу критичних інфраструктур, повинно здійснюватися відповідними органами влади штатів та місцевими органами влади, які відповідають за реалізацію стратегії у сфері захисту КІ.

Окрім того, згаданою вище частиною 105 Акта встановлено обов'язки директора Секретної служби США з розширення національної мережі оперативних груп боротьби з електронними злочинами з метою виявлення та розслідування різних форм електронних злочинів, у тому числі потенційних терористичних атак на КІ.

З огляду на викладене вище, вважається за доцільне виділити такі принципи побудови структури проекту Закону України щодо захисту КІ:

1. Системність. Такий принцип дозволяє одночасно внести зміни та доповнення до чинного законодавства, зокрема до усіх необхідних розділів законодавства, що стосуються регулювання діяльності у сфері захисту КІ.

2. Повнота понятійно-категорійного апарату. Такий принцип дає можливість однозначного тлумачення основних термінів у сфері захисту КІ та забезпечити їх ув'язку з термінами та визначеннями, які наявні у чинному законодавстві.

3. Розподіл повноважень та взаємодія суб'єктів діяльності.

4. Визначення системи державного управління.

5. Визначення відповідальності.

6. Програмно-цільове планування захисту КІ.

З урахуванням відпрацьованого досвіду нормотворчої діяльності США у цій сфері вбачається, що проект закону України повинен бути, так би мовити, «вбудованим» у чинне законодавство з максимальною адаптацією до нього. Таким проектом може бути, наприклад, проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до законів України щодо захисту критичної інфраструктури України».

Основні розділи законодавства України, в які повинно бути внесено відповідні зміни:

- законодавство у сфері забезпечення національної безпеки і оборони;
- законодавство щодо внутрішньої та зовнішньої політики;
- законодавство про надзвичайний стан;
- законодавство про контррозвідувальну діяльність та розвідувальні органи, оперативно-розшукову діяльність;
- законодавство про боротьбу з тероризмом та кіберзлочинністю;
- законодавство про державно-приватне партнерство;
- законодавство у сфері планування, зокрема, оборонного планування;
- кримінальне законодавство.

Висновки. З викладеного вище слід акцентувати увагу, що національна безпека, як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, повинна включати й надійне функціонування національної КІ. Критична інфраструктура держави може бути визначена як сукупність особливо важливих (стратегічних) матеріальних та нематеріальних об'єктів національної інфраструктури, які забезпечують її стале функціонування, руйнація або пошкодження яких може призвести до людських жертв і значних матеріальних збитків з найсерйознішими негативними наслідками для життєдіяльності суспільства, соціально-економічного розвитку країни, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави.

Бібліографічні посилання

1. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури України : зб. матер. між нар. експерт. нарад. – Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2213/>

2. Бірюков Д. С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д. С. Бірюков, С.І. Кондратов. – К. : НІСД, 2012. – 96 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
3. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні : зб. матер. міжнарод. експерт. нарад / упоряд. Д. С. Бірюков, С.І. Кондратов ; за заг. ред. О. М. Суходолі. – К. : НІСД, 2015. – 176 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Suxodolya_ost.pdf](http://www.niss.gov.ua)
4. Work Programme 2011, Cooperation, Theme 10, Security (European Commission C(2010)4900 of 19 July 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/fp7/89287/k-wp-201101_en.pdf
5. Study: Stock-taking of existing critical infrastructure protection activities. – Final report JLS/2007/D1/037 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/docs/pdf/2009_cip_stock_taking_en.pdf
6. Скурський П.П. Організація захисту критичної інфраструктури вітчизняного оборонно-промислового комплексу з використанням досвіду США / П. П. Скурський, О. П. Єрменчук // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – № 3(7). – 2011. – С. 54–63.
7. Суходоля О. М. Захист енергетичної інфраструктури: аналіз зарубіжного законодавства. Аналітична записка / О.М. Суходоля // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1600/>.
8. PUBLIC LAW 107–56—ОСТ. 26, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [PLAW-107publ56.pdf](http://www.gpo.gov/plaw-107publ56.pdf).

Надійшла до редакції 30.10.2017

УДК 347.994.1

Нестерцова-Собакарь О.В.

кандидат юридичних наук, доцент

Свистак Ю.В.

студентка

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-140-148

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ОСОБЛИВОСТІ

Проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання спрощених процедур судочинства. З'ясовано позитивну практику регулювання наказного провадження як невід'ємної складової цивільного процесу. Окреслено перспективи запозичення позитивних надбань зарубіжної практики для подальшого використання її в українських реаліях сьогодення.

Ключові слова: зарубіжний досвід, правове регулювання, наказне провадження, цивільне судочинство, цивільний процес, позов, Європейський Союз, електронне провадження.

Nestertsova-Sobakar' O.V., Svystak Yu.V. Legal regulation of institute of order proceedings: foreign experience and national peculiarities. The article analyzes the foreign experience of legal regulation of simplified procedures of legal proceedings. The introduction of simplified proceedings is proposed, on the one hand, as a way of ensuring access to justice at the expense of reduced court costs and a more flexible procedure with a lower degree of formalization, on the other hand, as a way of minimizing public expenditure on the judicial system and improving the efficiency of the judicial administration.

The history of the procuracy's appearance as a form of dispute settlement, the prototype of which (simplification of the trial) took place during the Roman law, was considered.

The positive practice of regulation of order execution as an integral part of the civil process is revealed. At the same time, today the procedural legislation of other countries is quite progressive, orderly and automated, and therefore, it has grounds for the introduction of positive practice in the legislation of Ukraine. The main prospect of updating the domestic civil procedural legislation remains the introduction of automated ordering, which would greatly facilitate the work of court officials and judges, as well as improved communication between the parties and the court.

Taking into account the positive foreign experience, it is proposed to make a number of changes to the existing civil procedural legislation, including: to expand the list of requirements, to provide an opportunity to collect in the order of order real estate realization; to settle the issue if the place of the debtor is not known or if he is abroad, in the long run, to provide a refusal to open the proceedings; to extend the term during which the debtor can be filed an application for the cancellation of a court order; to provide for the possibility of cancellation of a court order by other interested persons.

The prospects of borrowing positive achievements of foreign practice for further use in the Ukrainian realities of the present are outlined.

Keywords: *foreign experience, legal regulation, order proceedings, civil proceedings, civil procedure, lawsuit, European Union, electronic proceedings.*

Постановка проблеми. Поява спрощеного виду провадження на арені цивільного судочинства пов'язана з використанням надто складної та довгоплинної форми позовного провадження у вирішенні безспірних вимог, що значно впливає на оперативність та ефективність виконання суддею обов'язків щодо захисту прав та інтересів громадян.

Впровадження таких спрощених процедур судочинства, які виключають необхідність проведення судових засідань, а також розроблення заходів щодо розгляду безспірних позовних вимог, щоб остаточні рішення виносилися швидко, без зайвих формальностей, є однією із загальносвітових тенденцій у сфері відправлення правосуддя та відповідає Рекомендації комітету Міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 р. № R(81)7 щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя. Більше того, доцільність застосування інституту наказного провадження, його позитивний вплив на своєчасний, справедливий, неупереджений розгляд цивільних справ, прискорення цивільного судочинства, підвищення його ефективності, спрощення судової процедури підтверджує і судова практика.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Чимало вчених розглядали питання оптимізації судових процедур наказного провадження, в тому числі Є.В. Васьковський, О.М. Велигорода, Є.В. Петров, О.О. Колосова, Ю.В. Навроцька, С.Я. Фурса, В.В. Комаров,

Г.В. Фазикош, П.І. Шевчук, Г.М. Ахмач та інші. Проте закордонна практика в них розглядається однобічно, переважно в межах констатації позитивних досягнень та без обґрунтування можливостей подальшого використання її надбань в Україні. Водночас саме зарубіжний досвід має достатньо позитивних прикладів, вміле використання яких може оптимізувати інститут наказного провадження, усунути наявні розбіжності та колізії, окреслити перспективи його подальшого розвитку.

Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та її **мета**, що полягає у необхідності вивчення зарубіжної практики правового регулювання наказного провадження для подальшого використання її позитивних надбань в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Введення спрощених проваджень слід розглядати, з одного боку, як спосіб забезпечення доступу до правосуддя за рахунок скорочення судових витрат та більш гнучкої процедури з меншим ступенем формалізації, а з іншого – як спосіб мінімізації державних витрат на судову систему та підвищення ефективності судового управління.

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) не містить визначення «наказне провадження», однак надає визначення «судового наказу». Останній, як форма вирішення спору, є спеціальним інститутом цивільного-процесуального права. Він був введений у ЦПК України у 2004 році та був зумовлений потребами судової практики у зв'язку з недоцільністю використання складної цивільної процесуальної норми позовного провадження для вирішення ряду спорів. Доцільність введення в Україні наказного провадження пов'язана із наявністю справ, що містять підтвержені документально безспірні вимоги.

Разом з тим деякі вчені вказують на непотрібність наказного провадження, адже воно впливає на ефективність судочинства та перевантажує суддів. Інші вважають наказне провадження самостійним видом цивільного судочинства. Зокрема, М. Треушніков, поділяючи всі види цивільного судочинства на позовні та непозовні, вважає наказне провадження непозовним [1, с. 63]. С. Щербак розглядає наказне провадження як правову процедуру з видачі судового наказу, що має спрощений характер, зазначаючи, що з цілої низки матеріально-правових вимог є очевидною їх формальна безспірність, тобто вимоги позивача (заявника) надійно обґрунтовані, на що відповідач не може заперечити по суті [2, с. 44].

Загалом наказне провадження, як форма вирішення спору, має давню історію, прообраз якого (спрощення судового процесу) мав місце ще за часів римського права. Так, одним із засобів надзвичайного процесуального захисту в римському праві разом з реституцією (*restitutio in integrum*) були преторські інтердикти. У Стародавньому Римі судовий наказ виражався у формі преторського захисту. Претор видавав інтердикти, які були безумовними та категоричними за суттю наказами. Існувала також можливість оспорювання інтердиктів. Середньовічне європейське право також зазнало необхідності у створенні спрощеного провадження. Форми скороченого провадження існу-

вали в Італії у справах про торговельні стягнення.

У законодавство Російської імперії наказне провадження було введено з 1891 р., яке розглядало справи про вимогу платежу певної суми та справи про стягнення квартирної чи орендної плати. Постановою РНК СРСР було скасовано видачу судових наказів, які були введені у 1924 р.

В Європі уведенню нового виду провадження посприяла Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(81)7, ухвалена 14 травня 1981 р., в якій зазначено, що в контексті доступу до правосуддя необхідно запровадити процедури спрощення та прискорення судочинства [3, с. 152].

Крім того, на базі рекомендації № R(84)5 від 28 лютого 1984, передбачено спеціальні правила з метою прискорення розгляду справ, пов'язаних із безспірним правом. Зокрема, звернуто увагу на впровадження таких спрощених процедур судочинства, які виключають необхідність проведення судових засідань (п. 15), а також розроблення заходів щодо розгляду безспірних позовних вимог, щоб остаточні рішення виносилися швидко, без зайвих формальностей (п. 9) [3, с. 152].

В ЄС вперше на законодавчому рівні єдине для всіх країн-учасниць європейське наказне провадження було закріплено Регламентом № 1896/2006 «Про введення європейського наказного провадження», який був прийнятий 12 грудня 2006 р. Європейським парламентом і Радою ЄС. Основне значення Регламенту полягає у тому, що він дозволяє кредиторам стягувати за безспірними вимогами в цивільних і комерційних справах у судах країн-учасниць ЄС на основі єдиної процедури видачі європейського наказу про сплату [4, с. 39]. Даний регламент застосовується лише до міждержавного судочинства.

Загальноєвропейський судовий наказ передбачає абсолютно нову, уніфіковану і пристосовану для всіх держав – членів ЄС процедуру стягнення по безспірних справах. Передбачено, що за можливості всі операції з судовими наказами (видача, пересилання) будуть здійснюватися переважно в електронному вигляді.

У законодавстві Європейського Союзу сформувалися дві моделі спрощеного наказного провадження. Перша модель – документарна, вона набула свого поширення у Греції, Франції, Італії, та передбачає обов'язок заявника представити суду письмові докази, які обґрунтовують його вимоги, на основі них суд може видати наказ. Друга модель – бездокументарна, притаманна Німеччині, Швеції Австрії, обґрунтованість вимоги доказами не потрібна, судовий наказ видається на основі заяви, яка повинна задовольняти формальні вимоги.

Важливою особливістю європейського наказного провадження є полегшені засоби комунікації між сторонами в суді. Із цього приводу Європейська комісія у своїй доповіді наголошувала, що в силу схематичності та письмового його характеру в рамках як європейського, так і національного наказного провадження існують широкі можливості здійснення і раціоналізації за допомогою електронних засобів та інформаційних технологій. Саме тому в абз. Преамбули Регламенту ЄС №1896/2006 зазначено, що письмовий характер

провадження й обміну інформацією із судом і сторонами має бути по можливості полегшений як за допомогою стандартних бланків, так і за допомогою впровадження автоматизованого наказного провадження. Цей Регламент передбачає можливість електронної автоматизованої обробки даних у порядку європейського наказного провадження, зокрема в абз. 5, 6 ст. 7 (щодо подання заяви про видачу європейського наказу про сплату), ст. 8 (щодо перевірки судом умов видачі наказу і вимог до форми і змісту заяви), ст. 16 (щодо заяви про оспорювання) [5, с. 45].

Кожна держава-учасник ЄС самостійно вирішує доцільність запровадження новітньої електронної системи документообігу. Слід зауважити, що не всі країни запровадили інститут наказного провадження у свою систему процесуального права. До таких країн можна віднести Вірменію, Узбекистан тощо. В Грузії існує спрощений порядок розгляду справ про стягнення заборгованості, який все ж має певні відмінності від традиційного наказного провадження.

Загалом виділяють декілька моделей наказного провадження. Грузинська модель, якій притаманні певні ознаки: по-перше, не має встановленого переліку тих вимог, за якими виноситься судовий наказ; по-друге, у спрощеному порядку розглядаються лише справи про стягнення грошових сум; по-третє, у разі відмови у прийнятті заяви від заявника, він повинен бути заслуханий; по-четверте, заперечення боржника призводить до розгляду справи у порядку позовного провадження.

В Російській моделі вже стягуються не лише грошові кошти, але й рухоме майно, підстави відмови у прийнятті заяви значно розширені. Судовий наказ виноситься без судового розгляду та виклику сторін для заслуховування їх пояснень.

Українська модель характеризується своїми особливостями, такими як: законодавчо визначений перелік вимог щодо видачі судового наказу, стягуються тільки грошові кошти, порядок скасування судового наказу має ускладнений характер (передбачено виклик учасників), апеляційне оскарження судового наказу.

Порівнюючи всі три моделі наказного провадження, можна дійти висновку, що певні елементи цього інституту в інших країнах врегульовані краще, ніж у національному законодавстві.

Позитивним кроком на шляху вдосконалення наказного провадження є розширення кола вимог, за якими передбачається видача судового наказу. Враховуючи це, на нашу думку, доцільно внести зміни до ЦПК України, а саме: розширити можливість стягнення не тільки грошових коштів, але й рухомого чи нерухомого майна, спростити процедуру скасування судового наказу без виклику учасників.

Країни СНД вирізняються своїми особливостями врегулювання наказного провадження. Наприклад, ЦПК Молдови, передбачає, що судовий наказ може бути виданий з вимог, які виникають із купівлі товару в кредит; внаслідок неповернення книг, узятих із бібліотеки; про позбавлення володіння та

примусового продажу предмета застави. Судовий наказ у Казахстані може бути виданий, якщо заявлено вимогу про безспірне витребування предмета лізингу; коли заявлено вимогу ломбарду до боржника-заставадвця про звернення стягнення на предмет застави [6, с. 326].

На відміну від законодавства України, у ЦПК Білорусі передбачено розширене коло вимог, за якими може бути виданий судовий наказ: тільки за вимогою, що ґрунтується на нотаріально посвідченому правочині, а не на будь-якому правочині, вчиненому в письмовій формі; вимогою про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей; вимогою про стягнення нарахованої, але не виплаченої зарплати; вимогою страхової організації про стягнення заборгованості за договором страхування; вимогою, заявленою органом внутрішніх справ, про стягнення витрат на розшук відповідача, боржника або дитини; вимогою про стягнення з громадян недоїмок за податками, зборами та іншими обов'язковими платежами (ст. 394 ЦПК) [7, с. 122].

Доцільно звернути увагу на те, що ЦПК Білорусі передбачає видачу судового наказу стягнення недоїмки з податків, інших обов'язкових платежів, серед них і з обов'язкового соціального і медичного страхування. Така характеристика не властива наказному провадженню лише в Україні.

Чинне цивільне процесуальне законодавство має тенденцію частих змін, у тому числі змін зазнають і положення про наказне провадження.

У порівнянні з редакцією даної статті, яка існувала до 07.07.2010 року, слід зазначити, що підстави для видачі судового наказу суттєво змінилися: додалися нові підстави для видачі судового наказу п.п. 3, 4, 5 ст. 96 ЦПК і в той же час судовий наказ більше не може бути виданий, якщо заявлено вимогу, яка ґрунтується на правочині, вчиненому у письмовій формі [8, с. 77].

Втім, на нашу думку, ці справи мають безспірний характер, їх виключення є недоцільним, адже це певною мірою навантажує суди та може затягувати процес. Дана підстава видачі судового наказу діє у багатьох цивільно-процесуальних кодексах зарубіжних країн. Загальновідоме правило наказного провадження – відсутність спору про право. Однак частина справ, у яких спір явно відсутній, розглядається у порядку позовного провадження. Прикладом цього можуть слугувати справи про відшкодування шкоди, де за висновками експертів, спеціалістів, а також за рішенням суду визначаються розміри збитків.

У науковій літературі висловлюється думка, що до наказного провадження можна було б віднести будь-які обґрунтовані вимоги, грошовий вираз яких не перевищує певного розміру, наприклад 100 мінімальних розмірів оплати праці, а також нескладні в плані правової оцінки вимоги, але такі, що потребують негайного вирішення, наприклад виселення із самовільно зайнятого жилого приміщення [8, с. 79].

У практиці часто зустрічаються справи, коли заявник вимагає стягнути нараховані, але не виплачені інші грошові суми (вихідна допомога, підйомна допомога тощо). На жаль, наразі дана категорія справ розглядається в порядку позовного провадження. Проте, за своєю юридичною суттю такі справи не

мають відмінностей від вимог про стягнення нарахованої, але не виплаченої зарплатні. Тому пропонуємо законодавцю доповнити положення п.1 ч.1 ст. 96 ЦПК України термінами «інші платежі» або «інші виплати».

Потребує удосконалення також норма 105-1 ЦПК України, згідно з якою перегляд судового наказу здійснюється у відкритому засіданні в присутності сторін. Це виграшний момент для боржника, адже він усілякими способами може затягувати процес, просити час для отримання доказів, або клопотати про витребування таких судом. За статтею 105 ЦПК України, саме боржник може звертатися до суду про скасування судового наказу. Нерідко у справах вирішуються питання щодо прав та обов'язків третіх осіб. Тому доречно доповнити положення даної статті та виключити можливість звернення з апеляційною скаргою зацікавлених осіб.

Чинне процесуальне законодавство передбачає можливість оскарження судового наказу протягом трьох днів з моменту його отримання. На думку деяких дослідників, цей строк занадто малий для винесення справедливого, законного рішення. Так, Д. Луспеник вважає його «занадто скороченим» і, на його думку, «найбільш правильно було б установити як мінімум п'ятиденний строк про видачу судового наказу». Натомість К. Кучерук, хоча і підтримує думку про необхідність збільшення строку розгляду справи в порядку наказного провадження, але вважає, що «доцільно продовжити його як мінімум до 15 днів» [3, с. 154]. Цей строк залишається надто малим у порівнянні із законодавством зарубіжних країн, для винесення обдуманого справедливого рішення. Сучасні правові доктрини при винесенні постанов на підставі безспірних вимог переважно надають боржнику можливість заперечувати проти пред'явлених до нього вимог у встановлений строк. Так, німецький цивільний процес містить норму, згідно з якою відповідачу надається можливість протягом двох тижнів з моменту отримання наказу заявити свої заперечення. Цивільне судочинство Франції встановлює для аналогічної мети строк в один місяць (ст. 1422 ЦПК), в Італії – 40 днів, Іспанії – 20 [9, с. 222].

Ще однією проблемою, яка потребує врегулювання, є способи та форми повідомлень учасників процесів. Чинна система повідомлення учасників процесу повинна бути реформована. Складність пов'язана з діяльністю поштових установ та технічними засобами повідомлення. ЦПК України містить положення, які передбачають випадки, коли місце проживання або перебування відповідача невідоме, а також заходи, до яких можна вдаватися для вирішення спору у такому випадку (розшук відповідача, виклик його до суду через оголошення у пресі). Однак виданий, але не виконаний і не скасований судовий наказ є підставою для відмови у відкритті позовного провадження між тими самими сторонами з того самого предмета (п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України). Отже, це позбавило б кредитора (стягувача) можливості звернутися до суду з позовом для захисту своїх порушених прав. Судова практика щодо вирішення цієї проблеми є різною.

На практиці трапляються випадки, як зазначає Н. Грабар, коли копії судового наказу надсилаються боржникові звичайним листом, що взагалі поз-

бавляє суд можливості встановити дату отримання їх боржником, а це, в свою чергу, робить неможливим визначення моменту набрання судовим наказом законної сили. Адже свідченням того, що судовий наказ набув законної сили, є наявність у матеріалах справи квитанції про направлення копії наказу рекомендованим листом із повідомленням, та повідомлення про вручення цього поштового відправлення боржникові [3, с. 156].

19 травня 2016 року парламент відхилив проект Закону № 3769 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження електронного наказного провадження у цивільному та господарському судочинстві». Варто зазначити, що подібна система уже діє в Польщі, де більше мільйона справ розглядається у системі електронного провадження. Введення електронного наказного провадження повинно ґрунтуватися на досвіді зарубіжних країн, які вже давно вкорінили такі новації в національне судочинство. Так, Німеччина дану новацію запровадила для спрощення дій заявників (кредиторів) через значну кількість боржників, та для підвищення роботи даного виду судочинства в цілому. Сьогодні у Німеччині наявні 4 різновиди автоматизованого наказного провадження. Система електронного судочинства наразі діє також у Республіці Узбекистан.

Висновки. Отже, на сьогоднішній день процесуальне законодавство інших країн є досить прогресивним, упорядкованим та автоматизованим, а відтак, має підстави для впровадження позитивної практики у законодавство України. Головною перспективою оновлення вітчизняного цивільного процесуального законодавства залишається впровадження автоматизованого наказного провадження, що значно полегшило б роботу працівників суду та суддів, а також покращило комунікацію між сторонами та судом.

Враховуючи позитивний зарубіжний досвід, доцільно внести ряд змін до чинного цивільного процесуального законодавства, в тому числі:

а) розширити перелік вимог, надати можливість стягувати в порядку наказного провадження нерухоме майно;

б) врегулювати питання, коли місце боржника невідоме або якщо він перебуває за кордоном, у перспективі передбачити відмову у відкритті провадження;

в) подовжити строк, протягом якого боржником може бути подана заява про скасування судового наказу;

г) передбачити можливість скасування судового наказу іншими зацікавленими особами.

Бібліографічні посилання

1. Чернооченко С.І. Цивільний процес : навч. посібник. – 2-ге вид, перероб. та доп. – К. : Центр навч. літ., 2005. – С. 155.

2. Поух О.А. Особливості наказного та окремого провадження / О.А. Поух // Проблеми законотворчого процесу в Україні: шляхи вирішення та перспективи розвитку : Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та юристів : зб. праць, 25 квітня 2014 р., м. Дніпропетровськ. – С. 43–47.

3. Колосова О.О. Наказне провадження як спрощений вид цивільного судочинства /

О.О. Колосова // Право і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 151–158.

4. Самілик Л.О. Порівняльно-правова характеристика наказного провадження за законодавством України та ЄС / Самілик Л.О., Кочура І.Ю. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – № 2. – С. 38–40.

5. Бобрик В.І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивільного судочинства в Україні / В.І. Бобрик // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 42–48.

6. Ахмач Г.М. Деякі аспекти новелізації наказного провадження / Г.М. Ахмач // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 323–328.

7. Дяченко С.В. Порівняльно-правовий аналіз інституту наказного провадження в Україні та в Республіці Білорусь / С.В. Дяченко, М.П. Воронов, Ю.Ю. Нерода // Сучасні питання економіки і права. – 2014. – Вип. 1. – С. 121–124.

8. Великорода О.М. Правове регулювання наказного провадження в Україні / О.М. Великорода // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – № 1(4). – С. 76–83.

9. Васильєв С.В. Цивільний процес України : навч. посібник для підготовки до заліків та іспитів / С.В. Васильєв. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Х. : Еспада, 2010. – 455 с.

Надійшла до редакції 16.10.2017

УДК 342.95

Щокін Р.Г.

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Київ)

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

З державно-управлінських позицій розглянуто теоретико-правові питання змісту поняття «державна політика в галузі освіти». Обґрунтовано, що комплексне розуміння політики у галузі освіти передбачає власне бачення такої політики не тільки як програмного документа, але й як діяльності органів управління у галузі освіти по її впровадженню, яка має ґрунтуватися на комплексі різних заходів, що спрямовані на підтримання та виконання запланованого.

Ключові слова: *освіта, політика, державна політика, галузь освіти.*

Shchokin R.G. Concept of state policy in the field of education. The article on state-management positions deals with theoretical and legal questions concerning the content of the concept "state policy in the field of education". It is argued that a comprehensive understanding of education policy implies the perception of such a policy not only as a program document, but also as the activities of the education authorities in its implementation, which should be based on a set of different measures aimed at maintaining and implementing the planned one.

Government policy in the field of education is an organized and purposeful activity of the education management bodies, which is based on a set of political, economic, legal, organizational measures and provides for the development, legislative consolidation and implementation of the provisions of the state target long-term program in the field of education.

The existence of any state in the modern world is impossible without the development of such a system of management of society, which allows each person to realize the acquired rights and freedoms. The problem of a real mechanism for the implementation of state policy decisions is a complex problem that needs urgent resolution. The main mechanism of implementation of

public policy decisions is the availability of state policy in a certain area of life, because without knowing what we are building, without defining the principles and directions of construction, it is impossible to achieve the goals set.

Keywords: *education, politics, state policy, branch of education.*

Постановка проблеми. Існування будь-якої держави в сучасному світі неможливо без розбудови такої системи управління суспільством, яка дозволяє кожній особі реалізовувати набуті права та свободи. Складною проблемою, що потребує нагального розв'язання, є і питання реального механізму провадження державно-політичних рішень. Основним механізмом впровадження у життя державно-політичних рішень є наявність державної політики у певній сфері життя, адже без знання того, що ми будемо, без визначення принципів і напрямків будівництва не можна досягти й поставлених цілей.

Загалом державна політика в будь-якій сфері є відповіддю на практичні проблеми осмислення та контролювання комплексного характеру суспільства. Навколо визначення самого поняття «державна політика» виникає багато суперечок. Це пов'язано з багатоаспектністю та багатогранністю явища [1].

У сучасних умовах важливим пріоритетним фактором функціонування нашої держави є розвиток системи освіти як визначального чинника формування конкурентоспроможності держави на міжнародному рівні. Тому проблема формування сучасної, такої, що відповідає потребам суспільства та держави, адекватної державної політики в освітній сфері набуває все більшого значення в контексті того, що освіта – це один з основних важелів цивілізаційного поступу й економічного розвитку України. Тому вироблення сучасної державної політики у галузі освіти є однією з ключових проблем українського державотворення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми механізму правового регулювання галузі освіти вивчалися багатьма науковцями різних галузей права В. Андрущенко, Б. Андрусишин, В. Астахов, Н. Губерська, Л. Васечко, В. Кремінь, М. Курко, О. Кархут, Є. Красняков, С. Ніколаєнко, С. Стеценко, В. Сащенко, Є. Хриков, Н. Шульга, Л. Яременко та ін.

Разом з тим системний аналіз наукової літератури з проблем формування та реалізації державної політики в галузі освіти свідчить, що, незважаючи на численні дослідження, з наукового погляду проблема сучасного розуміння, що таке державна політики в галузі освіти, відсутня.

Мета статті полягає у здійсненні поліаспектного аналізу поняття «державна політика в галузі освіти» в контексті подальшої модернізації адміністративно-правового забезпечення реалізації її заходів та визначення подальшого розвитку її напрямків.

Виклад основного матеріалу. В українській науковій термінології слово "політика" відповідає двом різним поняттям, для яких в інших мовах, зокрема англійській, використовуються різні поняття (policy та politics). Типовими прикладами визначень цих двох понять можна вважати такі: 1) політика

(politics) – це "сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб". Політику в цьому розумінні вивчають і аналізують переважно політологи; 2) політика (policy) взагалі – це план, курс дій або "напрямок дій, прийнятний і дотримуваний владою, керівником, політичною партією тощо". Саме в такому розумінні вживається слово "політика", коли йдеться про державну політику та про її напрями (зовнішня, внутрішня, економічна, соціальна), саме політика як курс дій є предметом аналізу політики [2, с. 7].

Серед наявних у вітчизняній науковій літературі визначень державної політики можна виокремити такі:

– напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем [3, с. 22];

– особливий вид людської діяльності, що покликаний здійснювати довготривалі або поточні інтереси різних соціальних груп за допомогою планування, втілення в життя, контролю за процесом і результатом відповідної практичної діяльності [15, с. 14];

– дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства [4, с. 21];

– відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспільства;

– є засобом, що дозволяє державі досягти певної мети в конкретній галузі, використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу, спираючись на ресурси, які є в її розпорядженні [5, с. 63];

– свідомо діяльність владних структур та органів державного управління різних рівнів, спрямована на регулювання суспільних відносин, забезпечення стабільності й розвитку відповідно до визначених цілей;

– це запропонований курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їх впливу на наявний стан справ і конкретне розв'язання проблем [6];

– діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства [1].

Отже, з аналізу вищенаведених визначень поняття «державна політика» можна зазначити, що більшість науковців пов'язують це поняття із сукупністю певних дій, напрямків або заходів в тій чи іншій сфері. Тобто науковці визначають досліджуваний нами термін не як безсистемну діяльність, а як діяльність цілеспрямовану, як модель подальших дій. Також слід зазначити, що запропоновані нами визначення об'єднує також те, що науковці державну політику визначають як певну діяльність у конкретних сферах (галузях) сус-

пільного життя і визначають її мету – упорядкування (покращення) суспільних відносин у визначених сферах.

Узагальнюючи підходи до визначення державної політики західними вченими, варто розглянути трактування цього поняття, наведені Е. Янг і Л. Куїнн:

- державна політика – це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити;

- державна політика – це реакція держави на реальні життєві потреби чи проблеми, тобто така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади;

- державна політика зорієнтована на досягнення мети, тобто намагається досягти кількох визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві;

- державна політика – це курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія;

- державна політика – це рішення щось робити або рішення нічого не робити, що означає: визначена політика може призвести до дій у спробі розв'язати проблему або базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не привести до жодних дій;

- державна політика здійснюється одним або групою акторів, тобто політику може реалізовувати один представник влади чи владний орган або багато гравців;

- державна політика передбачає обґрунтування дій, тобто, як правило, містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується;

- державна політика – це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка [1; 7, с. 5–6].

І ми погоджуємося з І. Петренко, що, власне, наведені положення не є дефініціями поняття «державна політика», адже не дають цілісного уявлення про сам процес. Вони, радше, є її характеристиками, основними моментами, які допомагають зрозуміти суть державної політики, виокремивши її складники. Склавши їх, ми зможемо отримати цілісну картину цього багатоаспектного явища.

Отже, державна політика – це не тільки курс дій чи сукупність дій, але й такі дії (напрямки, заходи тощо) повинні складати цілісну систему, бути взаємопов'язаними та взаємопослідовними, тобто мати певний зміст, під яким ми розуміємо цілі та завдання, які визначають державну політику у певній галузі і, відповідно, засоби, завдяки яким цілі та завдання досягаються.

Державна політика у галузі освіти є складовою соціально-культурної сфери суспільства. У сучасній науці адміністративного права існує дуже багато підходів до її визначення та розуміння змісту. Зустрічаються різні поняття, що її визначають, наприклад: «державна освітня політика», «національна освітня політика», «державна політика в галузі освіти». На нашу думку, незважаючи на різну назву досліджуваного нами виду державної політики,

мова йде про одні й ті самі правові явища, що становлять її зміст. Тобто дані терміни слід розуміти як синоніми.

Незважаючи на численні наукові надбання, які стосуються розуміння поняття «державна політика у галузі освіти», єдиного розуміння змісту цього терміна не склалося.

Так, С. Ф. Клепко визначає освітню політику, як єдину систему економічних, організаційних, соціальних та інших заходів, сукупність теоретичних ідей, цілей та завдань, практичних заходів розвитку освіти [8]. Аналогічні погляди на розуміння освітньої політики держави надають В.Ж. Куклін та С.О. Беляков [9].

Як сукупність пріоритетів та цілей, що формуються органами державної влади для здійснення заходів з удосконалення і розвитку системи освіти або її елементів, визначає державну освітню політику К. Корсак [10].

На нашу думку, таке розуміння державної політики у галузі освіти, як сукупності цілей та завдань, не є правильним. Обмеження уявлення про це явище призводить до того, що у випадку формулювання відповідних заходів державної політики у галузі освіти, таке розуміння її як сукупності цілей та завдань призводить до того, що саме цілі і завдання зазначаються, без вказівки на суб'єктів, які мають її реалізовувати, без розуміння питання у комплексі.

Окремі науковці досліджуваний нами вид державної політики позначають як «освітня політика».

Наприклад, як вважає А.І. Адамський, освітня політика – це сфера діяльності, пов'язана відносинами між соціальними групами щодо передачі новим поколінням накопиченого соціального досвіду, і трансляція культури. Предметом освітньої політики є відносини або система відносин, що виникають у процесі діяльності [11, с. 6].

І.В. Налъотов зазначає, що освітня політика – це діяльність держави стосовно функціонування та розвитку системи освіти. Розробка освітньої політики ґрунтується на всебічному аналізі, метою якого є виявлення та порівняння можливих варіантів політики. Прийнята освітня політика встановлює пріоритетні напрями для фінансування, управління, планування системи освіти та контролю за нею [12, с. 3].

Науковці дають і інші визначення «державної політики у галузі освіти» Так, В. Журавський розглядає державну політику у галузі освіти як систему дій, спрямованих на реалізацію мети освітньої сфери, що затверджена органами державної влади і схвалена громадською думкою та конкретизується у сукупності спеціальних освітніх державних і недержавних програм [13].

С.В. Красняков державну політику в галузі освіти визначає як складову частину (підсистему) загальнодержавної політики, що включає сукупність певної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного та впроваджувального супроводу стратегій розвитку системи освіти [14, с. 7].

Не заперечуючи наукової цінності проведених досліджень поняття «державна політика у галузі освіти», варто зазначити такий їх концептуальний недолік, як ігнорування комплексного підходу до розуміння змісту поняття «державна політика в галузі освіти». Як наслідок, більша частина науковців визначає її як виключно документ, що містить цілі та завдання в освітній сфері, не враховуючи дуже багато фактів та чинників, що входять до змісту досліджуваного нами поняття. Такий підхід, на нашу думку, є занадто вузьким.

Державна політика покликана регулювати суспільні відносини у різних сферах, розв'язувати нагальні потреби суспільства. Саме державна політика визначає напрямки і засади суспільного розвитку, формує відповідну політико-правову базу, мобілізує ресурси. В умовах демократії державна політика спрямована на реалізацію та узгодження інтересів різних впливових політичних сил, досягнення компромісу між ними, тобто на задоволення вимог різних соціальних груп та забезпечення стабільності усього суспільства [15, с. 44].

Характеризуючи державну політику, слід мати на увазі, що саме держава залишається найбільш універсальною формою політичної організації суспільства, що й обумовлює її вирішальну роль у забезпеченні його поступового розвитку. У цьому і полягає значення державної політики як рушійної сили. Водночас не менш важливим є те, що державна політика повинна забезпечувати стабільність, усталеність суспільних відносин, без чого неможливо досягти впорядкованості суспільного життя і постійно підтримувати його в такому стані. Можна сказати, що державна політика виступає як засіб гармонізації процесу суспільного розвитку, у чому й полягає її головний зміст [15, с. 44].

Державна політика – це діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства [1].

Висновки. Отже, аналіз наукових підходів до тлумачення поняття «державна політика в галузі освіти» дозволив сформулювати власне визначення цієї політики. Таким чином, державна політика в галузі освіти – це організована і цілеспрямована діяльність органів управління освітою, що ґрунтується на комплексі політичних, економічних, правових, організаційних заходів і передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження у життя положень державної цільової довготривалої програми у сфері освіти.

Таке комплексне розуміння політики у галузі освіти передбачає власне бачення такої політики не тільки як програмного документа, але й як діяльності органів управління у галузі освіти по її впровадженню, яка має ґрунтуватися на комплексі різних заходів, що спрямовані на підтримання та виконання запланованого.

Бібліографічні посилання

1. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм / І. Петренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2566/>
2. Державна політика : підручник / ред. кол. Ю.В. Ковбасюк (голова), К.О. Ващенко (заст. голови), Ю.П. Сурмін (заст. голови) та ін. – К. : НАДУ, 2014. – 448 с.
3. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Л. А. Пал ; пер. з англ. І. Дзюби. – К. : Основи, 1999. – 422 с.
4. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія / О. Л. Валевський. – К. : НІСД, 2001. – 242 с.
5. Державне управління : словн.-довід. / уклад. В. Д. Бакуменко ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
6. Рябічко О. В. Державна політика регулювання підприємницької діяльності: механізми формування / О. В. Рябічко // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1 (39). – С. 72–76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua>
7. Янг Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики : практ. посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Е. Янг, Л. Куїнн ; пер. з англ. С. Соколик ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К. : К.І.С., 2003. – 120 с.
8. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С.Ф. Клепко. – Полтава : ПОШПО, 2006. – 328 с.
9. Куклин В.Ж. Системные аспекты образовательной политики и управления образованием / В.Ж. Куклин, С.А. Беляков // Унив. упр. – 2007. – № 326. – С. 14.
10. Корсак К. Освіта, суспільство, людина у ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз : монографія / К. Корсак. – К. : Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 224 с.
11. Адамский А.И. Становление образовательной деятельности / А.И. Адамский // Доклад на VIII Всеукраинской конференции «Педагогика развития» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.school.edu.ru>; <http://www.cjc.ru>
12. Налетова И.В. Образовательная политика в области образования / И.В. Налетова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tsu.tmb.ru>
13. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В.С. Журавський. – К. : Ін Юре, 2003. – 416 с.
14. Красняков Є.В. Державна політика в галузі освіти в Україні: теоретико-історичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.01 – теорія та історія державного управління / Є.В. Красняков. – К., 2012. – 22 с.
15. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Приймаченко Дмитро Володимирович. – Ірпінь, 2007. – 468 с.

Надійшла до редакції 04.10.2017

УДК 352.74

Агапова М.О.

ад'юнкт

(Національна академія внутрішніх справ)

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ

На основі чинного законодавства держави автором розкрито проблему адміністративно-правового забезпечення публічного порядку Національною поліцією України. Крім того, визначено основні аспекти, що характеризують головні цілі та завдання, що мають бути поставлені та виконані даним органом.

Ключові слова: публічний порядок, держава, суб'єкт адміністративно-правового забезпечення, Національна поліція, громадське суспільство.

Agapova M.O. National police as subject of administrative-legal support of public order. Based on the current law of the author solved the problem of administrative and legal support public policy of the National Police of Ukraine. In addition, the basic aspects that characterize the main goals and objectives should be set and implemented this authority.

Keywords: public order, the state, an administrative and legal support, National Police, civil society.

Постановка проблеми. Окреме місце в реформуванні українського публічного права відводиться формуванню помітно нових органів, спрямованих на забезпечення публічного порядку та публічної безпеки. Дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного порядку набуває особливої актуальності в умовах Євроінтеграції та відповідного реформування вітчизняних правоохоронних органів, що, в свою чергу, спонукає законодавця до приведення нормативної бази у відповідність до існуючих міжнародних стандартів. У зв'язку з чим було створено підрозділ Національної поліції України як суб'єкт забезпечення публічного порядку та публічної безпеки.

Прагнення України стати повноправним учасником світової правової спільноти роблять наукові дослідження з проблем охорони публічного порядку та публічної безпеки органами Національної поліції України надзвичайно актуальними і суспільно значущими.

Метою досліджуваного питання є чіткий аналіз системи охорони публічного порядку, що забезпечується її суб'єктами. Реалізація подібного завдання можлива лише завдяки виробленню чіткого систематизованого знання, що впливає через аналіз Закону України № 580-VIII від 02.07.2015 «Про Національну поліцію».

Виклад основного матеріалу. Потрібно зазначити, що правова література ці питання в їх взаємозв'язку не розглядала, що призвело до неврегульованості законодавства з питань адміністративно-правового забезпечення суб'єктів публічного порядку, а також до відсутності рекомендацій з удосконалення діяльності Національної поліції щодо підвищення ефективності роботи в цій галузі, в тому числі й забезпечення конституційних прав і свобод громадян у цій сфері.

Визначаючи той факт, що питання дефініції «публічний порядок» не є достатньо врегульованим на законодавчому рівні, незважаючи на кількість наукових досліджень у цій сфері, постає і питання належного нормативного визначення поняття «суб'єкт адміністративно-правового забезпечення публічного порядку», адже характеризуючи це поняття слід зазначити, що в теорії адміністративного права немає єдиної точки зору щодо визначення класифікації суб'єктів забезпечення публічного порядку.

Ми вважаємо, що суб'єктів адміністративно-правового забезпечення публічного порядку доцільно поділити на загальних, основних та додаткових, згідно з функціональною спрямованістю.

До всієї системи суб'єктів охорони публічного порядку можна віднести державні органи законодавчої, виконавчої та судової влади відповідно до їх компетенції в аналізованій сфері, об'єднання громадян, окремих громадян, якщо вони здійснюють заходи з охорони публічного порядку, тобто ці суб'єкти, як правило, або спеціально наділені необхідними правами та обов'язками у зазначеній сфері, або ці права та обов'язки є супутнім наслідком їх державної діяльності.

Але основним органом адміністративно-правового забезпечення публічного порядку, згідно із законодавчою базою, є Національна поліція України. Адже до її основних завдань можна віднести забезпечення публічного порядку й безпеки; забезпечення безпеки осіб, захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів; створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ, організацій; запобігання, виявлення й припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, випадків насильства в сім'ї, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню; забезпечення безпеки дорожнього руху; організація контролю за додержанням законів, інших нормативно-правових актів з питань безпеки дорожнього руху і т.п. [3].

Найважливішою функцією української держави, її правоохоронних органів, і в першу чергу поліції, є і буде охорона публічного порядку та публічної безпеки як його складової. При цьому є безперечним, що її ефективність, яка у цілому залежить від суми різноманітних соціальних факторів, насамперед буде визначатися чітким розумінням змісту предмета цієї діяльності – публічного порядку.

Метою встановлення та додержання публічного порядку є забезпечення особистої безпеки громадян та публічної безпеки, створення сприятливих

умов для нормального функціонування підприємств, установ, організацій та об'єднань для праці і відпочинку громадян, поваги їх честі та людської гідності.

Аналізуючи сутність та зміст діяльності Національної поліції України з охорони публічного порядку, можна дійти висновку, що охороняти публічний порядок – значить безпосередньо оберігати і захищати відносини, що складають зміст публічного порядку. Отже, під охороною публічного порядку повинна розумітися діяльність з безпосереднього захисту життя, здоров'я, власності, прав і свобод, честі й гідності людей від протиправних посягань, здійснювана в публічних місцях, а при наявності загрози – і в інших місцях. Таким чином, можна з повною впевненістю стверджувати, що охорона публічного порядку – це вид діяльності спеціально уповноважених органів, зокрема Національної поліції.

Адже поліція є провідним суб'єктом охорони публічного порядку. За сучасних умов розбудови української держави (конституційна й адміністративна реформи, стратегічна політика України щодо інтеграції до Європейського Союзу) потребують активізації зусиль правоохоронних органів, у тому числі і Національної поліції, яка повинна якісно новими способами здійснювати охорону прав і свобод людини на рівні світових стандартів.

Україна стоїть на шляху побудови правової держави та створення якісно нового суспільства, в якому забезпечуються пріоритети загальнолюдських цінностей. Тобто вона претендує на визнання її іншими державами світу цивілізованою країною, яка іде у своєму розвитку шляхами пріоритетності прав людини і верховенства закону.

Здійснені в Україні масштабні перетворення, пов'язані зі змінами в економічній, соціальній та політичній сферах, формуванням у громадян держави принципово нових ціннісних орієнтацій та установок, призвели до перебудови державних інституцій та вимагають від юридичної науки якісно нових досліджень державотворчих процесів [4].

В зазначених умовах докорінних соціально-економічних перетворень у державі зростає необхідність забезпечення належного публічного порядку, особистої безпеки громадян та публічної безпеки. Громадянам необхідна впевненість у безпеці і власній, і своєї сім'ї, і свого майна. Поліція створювалася суспільством як структура, яка виступає гарантом такої безпеки, і тому виконує якісно нову роль у розв'язанні однієї з найголовніших проблем сучасності – охорони публічного порядку.

Закономірні процеси демократизації суспільства та держави, утвердження в громадській свідомості нових поглядів на права і свободи особистості отримали своє закріплення в Конституції України, прийнятій на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [4].

В цих умовах охорона публічного порядку, забезпечення реальної безпеки громадян, боротьба з різними видами злочинності – першочергове завдання сьогодення. Ігнорування проблем, пов'язаних з охороною публічного порядку, як основного показника цивілізованості, може призвести лише до

одного – руйнування самої держави як суспільного утворення. Проблема ускладнюється й тим, що Україна пережила зміну соціальних формацій, що внесло деякий хаос і у суспільне життя і у свідомість громадян. Міцний та стабільний публічний порядок обов'язково стане передумовою економічного та соціального розвитку, а також політичної стабільності.

Враховуючи вищевикладене, потрібно визначити таке коло першочергових завдань, які потребують законодавчого врегулювання, для нормального функціонування підрозділу Національної поліції як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення публічного порядку та безпеки:

- визначення кола прав і свобод громадян, реалізація яких стосується сфери публічного порядку;
- визначення обсягу засобів захисту прав громадян у сфері публічного порядку;
- аналіз міжнародних правил і стандартів, які визначають повноваження поліції по забезпеченню прав і свобод громадян у сфері публічного порядку;
- розкриття значення адміністративно-правових засобів захисту прав громадян у сфері публічного порядку;
- визначення ефективності адміністративної відповідальності в системі засобів охорони прав громадян;
- розгляд ефективності діяльності поліції в охороні прав громадян у сфері публічного порядку;
- визначення шляхів підвищення оптимізації діяльності поліції по охороні публічного порядку і забезпеченню прав і свобод громадян у цій сфері.

На нашу думку, вагомим критерієм розвитку Національної поліції та становлення її як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення є прагнення до ефективності її діяльності та якості послуг, що надаються населенню. Зазначимо, що важливою передумовою суспільної довіри та підтримки поліції постає широке ознайомлення населення з проблемами правоохоронних органів та причинами їх виникнення. У роботі наголошується, що усвідомлення правоохоронними органами України (Національної поліції) своєї відповідальності перед громадянами щодо забезпечення належного рівня публічного порядку сприятиме активізації їх зусиль стосовно можливого використання відповідного досвіду правоохоронних органів зарубіжних країн. Водночас вельми важливо ініціювати конструктивні організаційно-правові заходи з посилення міри відповідальності усіх структур громадянського суспільства в Україні. Лише спільна відповідальність органів державної влади України та громадянського суспільства дозволить Україні здійснити процес Євроінтеграції.

Саме відновлення довіри громадян до органів виконавчої влади (Національної поліції) забезпечення взаємної відповідальності держави й суспільства, гарантування застосування принципу верховенства права зумовлює проведення подальших адміністративно-правових досліджень з удосконалення охорони публічного порядку у сучасних умовах розбудови української дер-

жавності є пріоритетним завданням сучасності.

Адже складність та багатоаспектність проблеми забезпечення публічного порядку органами Національної поліції та забезпечення безпеки громадян вказує на необхідність належним чином організувати роботу відповідного суб'єкта, що дозволить максимально використати його можливості та досягти найкращих результатів у найкоротші строки з найменшими витратами сил та засобів.

Виходячи із необхідності посилення соціальної ролі поліції, потрібно досліджувати ефективні шляхи її взаємодії з населенням у сфері забезпечення публічного порядку у громадських місцях та забезпечення безпеки громадян. Зазначена проблема потребує подальшої ґрунтовної розробки, оскільки потрібні дієві пропозиції стосовно такого напрямку діяльності.

Потрібно зазначити, що вивчення зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів інших країн зможе провести адаптацію із врахуванням історичних тенденцій формування вітчизняної системи правоохоронних органів та сучасних особливостей її діяльності за умови розбудови в Україні демократичного суспільства за умов Євроінтеграції та реформування правоохоронної системи України.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 (із змінами та доп.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
2. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 02.07.2015.
3. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : наказ МВС України від 02 липня 2015 р. № 796 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>.
4. Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mego.info>.

Надійшла до редакції 13.10.2017

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕКТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.34 : 343.985.5

Кириченко О.В.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-160-168

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено стан наукової розробки проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки та визначено основні теоретичні прогалини, які зумовлюють доцільність поглибленого вивчення цієї проблематики.

Ключові слова: оперативно-розшукова протидія, злочини проти громадської безпеки, стан, наукова розробка.

Kyrychenko O.V. State of scientific development of problems of operational-search counteraction to crimes against public safety. The article analyzes the state of the scientific development of the problems of operational-search counteraction to crimes against public safety and identifies the main theoretical gaps that determine the expediency of in-depth study of this problem, in particular: the absence of a modern (interdisciplinary) integrated approach in the investigation of operational-search counteraction to crimes against public safety; the lack of modern views and consistent interpretations of the essence of operational and investigative counteraction to crimes against public safety, the methods and criteria for their admissibility during such a clash; lack of unity of views among domestic scientists regarding the problems of operative-search counteraction to crimes against public safety; the lack of development and introduction of new, more advanced methods and means of counteracting these crimes in operative-search practice.

The solution of these problems is one of the most important directions in increasing the effectiveness of the operative and investigative counteraction to crimes against public safety by the criminal police. At the same time, it should be emphasized that a comprehensive conceptual analysis of the problems of countering crimes against public safety is an actual task of science of criminal law, criminalistics, criminology and operative and investigative activities, as well as present-day requirements for ensuring the national security of Ukraine and combating crime in the state.

Keywords: operational-search counteraction, crimes against public safety, state, scientific development.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні спостерігається зростання негативних тенденцій щодо динаміки та структури злочинності, отримує розповсюдження організована та групова злочинність, набули поширення злочини проти громадської безпеки, які є підґрунтям або безпосередньо пов'язані з організованою злочинністю. Протидіяти цим злочинам тільки шляхом проведення слідчих або гласних оперативно-розшукових заходів практично неможливо. Саме практичні потреби протидії злочинності диктують застосування спеціалізованої системи розвідувально-пошукових заходів, засобів і методів, які за своєю природою відрізняються від засобів і методів інших видів діяльності правоохоронних органів.

Процес оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки є одним із найбільш складних видів правоохоронної діяльності. Специфіка цієї діяльності визначається тим, що працівник оперативного підрозділу здійснює значну кількість пізнавальних дій і операцій, спрямованих на встановлення злочинів проти громадської безпеки та осіб, які їх вчинили, що в кінцевому результаті призводить до викриття цих злочинів.

Разом з тим на сьогодні існує ряд проблем оперативно-розшукової протидії зазначеним злочинам, зокрема: 1) недостатність теоретичної та практичної розробленості проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки; 2) недосконалість нормативно-правових актів, що спрямовані на протидію злочинам проти громадської безпеки; 3) неефективність організації діяльності правоохоронних органів з виявлення фактів вчинення злочинів проти громадської безпеки та осіб, які їх вчинили, оскільки значна частка цих злочинів є латентними; 4) недостатній рівень протидії злочинам проти громадської безпеки, що, у свою чергу, сприяє повторному вчиненню з боку цих осіб нових суспільно небезпечних діянь (злочинів); 5) неефективність використання тактичних прийомів з виявлення та запобігання окремим видам злочинів проти громадської безпеки, а також встановлення осіб, що їх вчинили; 6) низький рівень підготовки осіб, які конфіденційно співробітничать з правоохоронними органами та які використовуються під час протидії злочинам проти громадської безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, зокрема, злочинам терористичної спрямованості; злочинам, які пов'язані зі створен-

ням банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих або збройних формувань; злочинам, що порушують правила поведження з окремими джерелами загальної (підвищеної) небезпеки зробили Я.Ю. Бандуріна, С.В. Діденко, В.М. Євдокимов, Б.В. Жуков, В.В. Крутов, Я.С. Ленюк, П.М. Мітрухов, В.П. Меживой, Р.В. Мукоїда, Д.Й. Никифорчук, С.В. Печериця, О.Й. Токарчук та ін.

Мета цієї статті – дослідити стан наукової розробки проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки та визначити основні теоретичні прогалини, які зумовлюють доцільність поглибленого вивчення цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. З огляду на предмет нашого дослідження, заслуговує на увагу дисертаційна робота В.В. Крутова, в якій зроблено комплексний аналіз кримінально-правових аспектів і структурно-функціонального змісту тероризму як небезпечного, злочинного явища; розроблено теоретико-правові та організаційно-правові засади створення дієздатної стратегії управління боротьбою з тероризмом в Україні на загальнодержавному рівні й на рівні поточного здійснення оперативно-тактичних заходів у сфері системної протидії терористичним проявам; визначено шляхи вдосконалення законодавчої бази в напрямку створення в Україні системи превентивних заходів щодо запобігання ескалації тероризму. Автор розглядає тероризм як цілісне, складне, багатовимірне, соціально зумовлене, динамічне явище, сучасна еволюція якого полягає в розширенні масштабності терористичних акцій, підвищенні рівня їх професіоналізації, тенденціях зростання соціальної небезпечності, катастрофогенності наслідків терористичних дій. У зв'язку з цим обґрунтовується необхідність боротьби з тероризмом як криміногенною цілісністю за допомогою системи загальносвітових та національно-державних заходів, що повинні здійснюватися як політичними, так і тактико-спеціальними засобами. При цьому робиться акцент на профілактичних і прогностичних функціях зазначених заходів і суб'єктах їх здійснення [1, с. 8–9].

У дисертаційному дослідженні Р.В. Мукоїди було розглянуто організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, в якому було визначено поняття та надано класифікацію злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю; з'ясовано сутність оперативно-розшукової протидії цим злочинам; надано їх оперативно-розшукову характеристику та визначено складові системи даних про способи підготовки, вчинення і приховування зазначених злочинів та типові наслідки їх вчинення; досліджено організаційні основи виявлення та тактику запобігання злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, форми та види взаємодії правоохоронних органів під час протидії цим злочинам тощо. У праці запропоновано авторське визначення оперативно-розшукової протидії терористичній діяльності, яке вчений інтерпретує як заходи, спрямовані на безпосереднє попередження, припинення, розкриття й оперативно-розшукове супроводження їх розслідування, здійснювані з використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів, а також діяльність, спрямовану на виявлення, усунення або

нейтралізацію причин тероризму, умов, що йому сприяють, явищ і процесів, що спричиняють зростання злочинності в цілому, проведені уповноваженими на те оперативними підрозділами правоохоронних органів [2, с. 7].

Аналіз наукових праць з проблем оперативно-розшукової протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості здійснив у своїй роботі А.М. Лисенко, який зазначив, що більшість дослідників під час надання оперативно-розшукової характеристики організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості акцентують свою увагу насамперед на розгляді питань, пов'язаних із визначенням способів вчинення цих злочинів; вивченні мотивів їх вчинення та особи злочинця; аналізі структури й динаміки вчинення вказаних злочинів тощо, залишаючи при цьому проблему взаємозумовленості та взаємозв'язку організованої злочинності й тероризму. За результатами аналізу вчений робить висновок, що, незважаючи на усе розмаїття досліджених напрямів протидії цим двом суспільно небезпечним явищам, в юридичній науці існують певні прогалини [3, с. 135].

Актуальні проблеми методики розслідування терористичного акту було розглянуто у дисертаційному дослідженні В.В. Літвіна, в якому типізовано слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичного акту, визначено особливості тактики окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні терористичного акту [4]. Також актуальні проблеми методики розслідування терористичного акту, але вже вчиненого з використанням вибухового пристрою, було розглянуто у дисертації О.В. Сав'юка, в якій запропоновано слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи вирішення слідчих ситуацій початкового етапу розслідування цих злочинів [5].

Заслугує на увагу робота С.В. Печериці, в якій розглянуто правові, організаційні та тактичні проблеми діяльності органів СБУ з розшуку осіб, які готують чи вчинили терористичний акт. Автором запропоновано нові методи та підходи до здійснення оперативного розшуку осіб, які готують чи вчинили терористичний акт, котрі будуються на принципах системності та комплексного використання наявних сил і засобів [6].

Питання змісту та особливостей криміналістичного забезпечення боротьби з тероризмом органів СБУ як дієвого засобу попередження, виявлення та припинення терористичних проявів досліджено І.П. Касперським. Ним розглянуто системний характер криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на основі взаємозв'язку його форм, якими є безпосередня участь спеціалістів-криміналістів в оперативно-розшукових заходах, проведення науково-технічних досліджень за оперативними матеріалами, організація та використання криміналістичних інформаційних систем, консультування співробітниками експертно-криміналістичних підрозділів оперативних працівників, безпосереднє застосування оперативними співробітниками та за їх дорученням іншими особами криміналістичних засобів, прийомів і методів, а також досліджено можливості використання криміналістичних інформаційних систем для підготовки та реалізації оперативно-розшукових заходів у досліджуваному напрямку. На основі аналізу стану практики кримі-

налістичного забезпечення боротьби з тероризмом ученим запропоновано напрямки вдосконалення системи криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів України [7].

Проблеми вчинення злочинів із застосуванням вибухових пристроїв і вибухових речовин розглядалися у наукових працях В.М. Євдокімова [8] та С.В. Діденка [9]. При цьому слід погодитися з висновками цих науковців, що у процесі розкриття зазначених злочинів практичні працівники відчувають значні труднощі, зокрема, при аналізі наявної інформації, плануванні початкових оперативно-розшукових заходів, висуненні найбільш перспективних версій, організації і проведенні окремих оперативно-розшукових заходів.

Комплексне дослідження науково-прикладної проблеми визначення теоретичних, правових та організаційно-тактичних основ оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю здійснено О.О. Подобним, який обґрунтував оперативно-розшукову діяльність у цій сфері як окрему теорію та запропонував відповідну методику; надав оперативно-розшукову характеристику корисливо-насильницької організованої злочинності; дослідив питання вдосконалення системи і структури оперативних підрозділів по боротьбі з цими злочинами, завдання і компетенцію їх працівників, проблем взаємодії та координації; визначив шляхи вдосконалення системи карного розшуку та спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю; дослідив питання щодо виявлення корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, проблеми їх оперативної розробки, напрями оптимізації документування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності, оперативно-розшукових операцій з реалізації матеріалів оперативної розробки, оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження [10].

Безпосередньо проблеми створення та діяльності банд і злочинних організацій розглядалися у дисертаційних роботах Д.Й. Никифорчука та Б.В. Жукова. Так, Б.В. Жуков не тільки дослідив особливості організації і тактики виявлення та розслідування створення злочинних організацій, але й визначив і конкретизував поняття та класифікацію організованих груп і злочинних організацій в сучасних умовах; дослідив структуру та механізм функціонування та створення злочинних організацій; проблему інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення цих злочинних об'єднань; запропонував систему організації пошукової діяльності з виявлення ознак створення злочинних організацій; визначив особливості організації взаємодії правоохоронних органів при виявленні створення злочинних організацій; а також сформулював пропозиції щодо підвищення рівня виявлення та розкриття фактів створення злочинних організацій [11].

Д.Й. Никифорчуком комплексно було досліджено оперативно-розшукові аспекти протидії бандитським формуванням. Зокрема, ним було надано оперативно-розшукову характеристику та досліджено причинно-умовний комплекс детермінації створення бандитських формувань; проаналізовано тактичні прийоми та форми взаємодії зі слідчими, що використовую-

ються оперативними підрозділами у боротьбі з бандитизмом. Автором зроблено спробу розвинути найважливіші положення оперативно-розшукової роботи з попередження та розкриття бандитських проявів [12]. Криміналістичні аспекти розкриття та розслідування бандитизму розглядалися у дисертаційному дослідженні О.І. Тарасенка [13].

Безпосередньо проблемами оперативно-розшукової протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових пристроїв і речовин, та здійснення оперативної закупки щодо документування цих фактів злочинної діяльності в Україні займався В.П. Меживой. Вчений на підставі наданої оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин та міжнародного досвіду діяльності правоохоронних органів у протидії цим злочинам визначив та охарактеризував комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, попередження та розкриття зазначених злочинів [14].

Я.С. Ленюком комплексно досліджено правову основу оперативно-розшукового документування діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів; визначено особливості аналізу та оцінки оперативної обстановки в системі організації документування цих злочинних діянь; розкрито особливості використання негласних працівників; запропоновано тактичні прийоми реалізації оперативно-розшукових матеріалів щодо здійснення організованими групами незаконного збуту вогнепальної зброї та бойових припасів тощо [15].

Особливості оперативної розробки осіб, які готуються до незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, розглядав у своїй праці П.М. Мітрухов, в якій він зазначив, що основними сучасними проблемами оперативної розробки осіб, які готують вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 263, 263-1 КК України, є такі: недостатня розробленість поняття, складових елементів і змісту оперативної розробки осіб, які готують вчинення цих злочинів, та її взаємозв'язок з іншими формами оперативно-розшукової діяльності; відсутність системних розробок загальних проблем нормативно-правового регулювання незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; не визначено особливості оперативно-розшукового документування злочинної діяльності цієї категорії осіб тощо [16].

О.Й. Токарчуком та Я.Ю. Бандуриною здійснено дослідження методики виявлення та досудового розслідування контрабанди вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин. У частині виявлення цих злочинів ними було систематизовано основні способи вчинення контрабанди вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин; запропоновано систему організації пошукової діяльності по виявленню ознак зазначеної категорії злочинів; розроблено основні тактичні напрямки їх виявлення, а також визначено особливості запобігання цим суспільно небезпечним діянням [17; 18].

Незважаючи на великий спектр змістовних наукових праць з проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, у віт-

чизняній юридичній науці не знайшла свого належного опрацювання зазначена проблематика, що пов'язано насамперед зі зміною парадигми протидії злочинності в Україні, реформуванням кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України, початком модернізації правоохоронної системи країни.

У зв'язку з цим нами було здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з оперативно-розшуковою протидією кримінальною поліцією злочинам проти громадської безпеки, що дало змогу дослідити теоретико-методологічні основи функціонування громадської безпеки як складової національної безпеки України; надати кримінально-правову, кримінологічну, криміналістичну та оперативно-розшукову характеристику злочинів проти громадської безпеки; висвітлити питання щодо правового, структурно-функціонального та інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової протидії цим злочинам, оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження по цих злочинах; а також з'ясувати особливості тактики оперативно-розшукової протидії окремим видам злочинів проти громадської безпеки та сформулювати конкретні пропозиції із вдосконалення діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції [19].

Висновки. Таким чином, на сьогодні в Україні тривають подальші наукові дослідження, спрямовані на комплексне вирішення проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки правоохоронними органами. Актуальність та доцільність поглибленого вивчення проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки зумовлена існуючими теоретичними прогалинами, серед яких слід зазначити такі: 1) відсутність сучасного комплексного (міждисциплінарного) підходу під час дослідження оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки; 2) відсутність сучасних поглядів й усталених тлумачень сутності оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, методів і критеріїв їхньої допустимості під час такої протидії; 3) відсутність єдності поглядів серед вітчизняних науковців щодо проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки; 4) недостатність розробки та запровадження в оперативно-розшукову практику нових, більш досконалих методів і засобів протидії цим злочинам.

Розв'язання зазначених проблем є одним із найважливіших напрямів у підвищенні ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією. Водночас варто наголосити, що комплексний концептуальний аналіз проблем протидії злочинам проти громадської безпеки є актуальним завданням науки кримінального права, криміналістики, кримінології та оперативно-розшукової діяльності, а також є вимогами сьогодення щодо забезпечення національної безпеки України та протидії злочинності в державі.

Бібліографічні посилання

1. Крутов В. В. Теоретико-правові і тактико-спеціальні проблеми боротьби з тероризмом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 21.00.06 “Оперативно-розшукова діяльність” / В. В. Крутов. – К., 1998. – 40 с.
2. Мукоїда Р. В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов’язаним з терористичною діяльністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 “Оперативно-розшукова діяльність” / Р. В. Мукоїда. – Одеса, 2008. – 21 с.
3. Лисенко А. М. Взаємозв’язок і взаємозумовленість злочинів терористичної спрямованості та організованої злочинності / А. М. Лисенко // Бюлетень обміну досвідом роботи. – 2011. – № 185. – С. 133–140.
4. Літвін В. В. Методика розслідування терористичного акту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / В. В. Літвін. – К., 2007. – 26 с.
5. Сав’юк О. В. Методика розслідування терористичного акту, вчиненого з використанням вибухового пристрою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. В. Сав’юк. – К., 2008. – 16 с.
6. Печериця С. В. Оперативний розшук органами СБУ осіб, які готують чи вчинили терористичний акт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.01 “Забезпечення державної безпеки” / С. В. Печериця. – К., 2007. – 20 с.
7. Касперський І. П. Криміналістичне забезпечення діяльності СБУ по попередженню, виявленню і припиненню терористичних проявів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза” / І. П. Касперський. – К., 2003. – 22 с.
8. Євдокімов В. М. Організація і тактика розкриття вбивств, вчинених із застосуванням кримінальних вибухів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 “Оперативно-розшукова діяльність” / В. М. Євдокімов. – К., 2006. – 24 с.
9. Діденко С. В. Правові та організаційно-тактичні основи попередження і розкриття злочинів, пов’язаних із застосуванням вибухових речовин чи бойових припасів : монограф. / С. В. Діденко. – Херсон : Видавець Чуєв С.М., 2008. – 188 с.
10. Подобний О. О. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насиленою організованою злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / О.О. Подобний. – Одеса, 2014. – 38 с.
11. Жуков Б. В. Основи виявлення та розслідування створення злочинних організацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Б. В. Жуков. – Одеса, 2011. – 20 с.
12. Никифорчук Д. Й. Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 “Оперативно-розшукова діяльність” / Д. Й. Никифорчук. – К., 2000. – 16 с.
13. Тарасенко О. І. Криміналістична характеристика бандитизму та основні положення розкриття і розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. І. Тарасенко. – Одеса, 2006. – 17 с.
14. Меживой В. П. Організація й тактика попередження та розкриття злочинів, пов’язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 “Оперативно-розшукова діяльність” / В. П. Меживой. – Львів, 2006. – 18 с.
15. Ленюк Я. С. Оперативно-розшукове документування діяльності організованих

груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Я. С. Ленюк. – Львів, 2013. – 20 с.

16. Мітрухов П. М. Оперативна розробка осіб, які готуються до незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / П. М. Мітрухов. – Х., 2014. – 20 с.

17. Токарчук О. Й. Основи методики виявлення і розслідування контрабанди вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. Й. Токарчук. – Одеса, 2005. – 19 с.

18. Бандуріна Я. Ю. Організаційно-тактичні засади досудового розслідування контрабанди вогнепальної зброї та боєприпасів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Я. Ю. Бандуріна. – Х., 2015. – 20 с.

19. Кириченко О. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: проблема теорії та практики : монограф. / О. В. Кириченко. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. – 428 с.

Надійшла до редакції 20.11.2017

УДК 343.985

Андрусенко С.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

На основі аналізу матеріалів практики та сучасного оперативно-розшукового законодавства досліджено систему морально-етичних відносин конфіденційного співробітництва. Визначено моральні вимоги до оперативного працівника, який співпрацює з конфідентами, також розкрито окремі аспекти залучення громадян до негласного співробітництва.

Ключові слова: *конфіденційне співробітництво, конфіденти, залучення, мораль, етика.*

Andrusenko S.V. Moral-ethic aspects of confidential cooperation. The system of moral-ethical relations of confidential cooperation is examined on the basis of the analysis of the practice materials and modern operative-investigative laws. The moral requirements for an

operative who cooperates with confidants are determined as well as certain aspects of involving citizens in tacit cooperation are disclosed.

Keywords: *confidential cooperation, confidants, involvement, engagement, moral, ethics.*

Постановка проблеми. При здійсненні оперативно-розшукової діяльності виникає складна система моральних відносин як між учасниками оперативно-розшукового процесу, так і між ними та суспільством. Найбільш складними з моральних позицій є проблеми залучення осіб до конфіденційного співробітництва з органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, проблеми їх соціального і правового захисту, проблеми залучення до конфіденційного співробітництва різних категорій осіб, у тому числі осіб, що займають певне посадове становище, проблеми охорони прав і свобод як самих конфідентів, так і осіб, з якими їм доведеться працювати, вирішуючи завдання оперативно-розшукової діяльності.

Метою статті є визначення морально-етичних аспектів конфіденційного співробітництва, які виникають між учасниками оперативно-розшукового процесу, та надання пропозицій з оптимізації зазначеного процесу.

Виклад основного матеріалу. Специфіка регламентування оперативно-розшукової діяльності ставить на чільне місце високу професійну підготовку оперативних працівників, яка перш за все повинна базуватися на міцних моральних та етичних принципах професійної етики. Оперативно-розшукова діяльність постійно ставить перед оперативними працівниками проблему морального вибору між добром і злом, так як побудова і організація оперативної роботи відбувається на стику зовнішніх і внутрішніх протиріч, які обумовлені тенденцією підвищення загальної правосвідомості оперативних працівників.

Крім того, необхідно враховувати і значне різноманіття прийомів оперативної роботи, що впливає з необхідності боротьби з витонченими, ретельно замаскованими злочинами – усе це неминуче наштовхує на етичні оцінки, судження про моральну допустимість або неприпустимість тих чи інших конкретних способів вирішення завдань, які виникають у сфері оперативно-розшукової діяльності, що зумовлює ширший підхід до її морально-етичних основ. Регламентуючі оперативно-розшукову діяльність Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] та відомчі нормативні акти не містять вичерпних приписів поведінки оперативних працівників і конфідентів у тих чи інших ситуаціях, оскільки в умовах протистояння оперативного працівника та злочинця охопити правовим регулюванням усі нюанси оперативної роботи просто неможливо. Чинне законодавство забороняє залучати до конфіденційного співробітництва недієздатних осіб, які мають психічні захворювання або за станом свого здоров'я не спроможні виконувати завдання оперативно-розшукової діяльності. Не дозволяється встановлювати негласне співробітництво з особами, які не досягли повноліття [2, с. 267].

Проблема морального виховання оперативних працівників стає реально здійсненою та перспективним завданням, бо моральні ідеали професії зна-

ходять підтримку і втілення в дійсних відносинах. Однак гармонійне поєднання ідеалів насправді не досягається автоматично з усуненням відповідних соціально-економічних причин. Залишаються пережиткові явища в громадському, груповому та індивідуальному рівні свідомості, боротьба з якими становить головний зміст виховної роботи. Моральні правила не можна змусити виконати силою, «їм слідує за внутрішнім переконанням». На сторожі їх стоять не суд і прокуратура, а совість і громадська думка. Моральні норми мають у собі частинку досвіду і визнаних ідеалів. Самі ж ідеали відображаються в нормах, які рекомендують дотримуватися певної поведінки. Іншими словами, ідеал є вищим зразком, до якого кожен повинен прагнути, а норма являє собою своєрідну межу, нижче якої людина не має права опускатися. Моральні норми слід пояснювати, вселяти, доводити, щоб вони стали усвідомленим внутрішнім переконанням людини.

З тих пір, як був прийнятий та набрав чинності Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1], пройшло понад двадцять п'ять років. Закон офіційно закріпив можливість реалізації громадянами свого права на надання допомоги органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у рішенні задач по боротьбі зі злочинністю шляхом гласного і негласного сприяння цим органам, визнав соціальну необхідність і значимість такого сприяння і надав цим органам право на його використання. Тим самим Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] поклав кінець систематичним нападкам преси та інших засобів масової інформації на осіб, які здійснюють сприяння оперативним підрозділам, бо визнав його правомірним і з соціальної точки зору виправданим. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] визначив коло осіб, з якими органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, можуть встановлювати відносини співпраці, в тому числі на основі угоди, передбачив соціально-правовий захист таких осіб, і разом з тим поклав на них обов'язок «зберігати в таємниці відомості, що стали їм відомі у ході підготовки або проведення оперативно-розшукових заходів, і не представляти завідомо неправдивої інформації зазначеним органам». І тим не менше законодавче виправдання осіб, які сприяють органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не завжди знаходить моральне схвалення [3, с. 260].

Звичайно, і вітчизняний, і світовий досвід боротьби зі злочинністю свідчить, що діяльність правоохоронних органів тісно пов'язана з постановкою завдань по боротьбі зі злочинністю, які часто не можуть бути вирішені без використання негласних джерел інформації. Це перш за все стосується вирішення завдань з попередження та припинення викрадень людей, вбивств, терактів, недопущення виключно тяжких наслідків від злочинів, які неможливо вирішити без попереднього отримання інформації від конфідентів. Як же суспільство повинно ставитися до сприяння цих осіб, до передачі ними інформації про задуми садистів, терористів і вбивць, учасників інших злочинів? Невже такий їх вчинок є аморальним? Або ж аморальним є недонесення обізнаних осіб про злочини, що готуються, інформацію про особистості злочин-

ців і їх місцезнаходження, які могли сприяти запобіганню злочинів, масової загибелі людей, але не допомогли, не врятували?

Таким чином, моральні і правові норми вступають у суперечність. Безумовно, це питання має бути вирішено, при цьому, на наш погляд, для його вирішення необхідно глибоке вивчення і дослідження професійної етики; виявлення моральних особливостей оперативно-розшукової діяльності. Крім того, видається, що розгляду названих питань повинен передувати теоретичний аналіз сутності професійної моралі, який у філософській та спеціальній, в тому числі юридичній, літературі не знайшов поки що належного відображення.

Моральні вимоги до оперативного працівника можуть полягати в такому:

– ставлення до людини як до найвищої цінності, повага і захист прав і свобод людини і громадянина та людської гідності;

– глибоке розуміння соціальної значущості своєї професії, своєї ролі і високого професіоналізму, своєї відповідальності перед суспільством і державою як працівника правоохоронної системи, від якої вирішальною мірою залежать громадська безпека, охорона життя і здоров'я громадян;

– розумне і гуманне використання наданих законом прав у суворій відповідності з принципами соціальної справедливості, громадянського, службового та морального обов'язку;

– принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність і неупередженість у прийнятті рішень на проведення оперативно-розшукових заходів, застосування сили, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності;

– чесність, непідкупність, турбота про професійну честь, репутацію співробітника оперативного підрозділу;

– свідомо дисципліна, старанність і ініціатива, професійна солідарність, взаємодопомога, підтримка, сміливість і морально-психологічна готовність до дій у складних оперативно-розшукових та оперативно-тактичних ситуаціях, здатність до розумного оперативному ризику в екстремальних умовах;

– постійне вдосконалення професійної майстерності, знань в області оперативно-розшукової етики, підвищення загальної культури, розширення інтелектуального кругозору, творче засвоєння необхідного вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Звісно ж, що вказані вимоги дають наочний образ моральних якостей, якими повинен володіти оперативний працівник, щоб ефективно виконувати поставлені перед оперативно-розшуковою діяльністю завдання, бути здатним присвятити своє життя служінню суспільству, охороні прав і свобод громадян, належним чином залучати осіб до сприяння правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю та забезпечувати їх соціально-правовий та моральний захист.

Слід взяти до уваги світовий досвід боротьби зі злочинністю, який свідчить про те, що діяльність органів поліції тісно пов'язана з постановкою таких завдань боротьби зі злочинністю, які часто не можуть бути вирішені без

використання негласних джерел інформації. За їх допомогою здійснюється і пошук істини за фактами злочинів у межах, які гарантують впевненість у достовірності усіх основних деталей розслідуваної події і причетності до нього перевірених осіб, що також свідчить про моральний зміст їх діяльності.

Соціальний захист конфідентів можливий при переконаності в корисності негласного співробітництва, в захисті за його допомогою інтересів як суспільства в цілому, так і окремої особистості. Тільки після цього можна чекати у відповідь реакції суспільства на їх справедливу і корисну діяльність, а для цього необхідні широка пропагандистська робота засобів масової інформації, дотримання етики в публікаціях, які зачіпають питання конфіденційного сприяння.

Так, розкриваючи окремі аспекти залучення громадян до негласного співробітництва, необхідно виділити такий момент, як використання провокації злочинів в оперативно-розшукової діяльності з метою примусу тієї чи іншої особи до сприяння оперативним органам. Чи можна виправдати з моральних позицій дії оперативних працівників, що провокують особу на вчинення злочину, для того щоб «прив'язати» до компрометуючих його даних і отримувати від нього необхідну інформацію? Є мета розкриття інших злочинів такий засіб? Очевидно, що противники плутають провокацію з таким поняттям з теорії оперативно-розшукової діяльності, як «оперативна комбінація». Але ж їх основна відмінність полягає в тому, що в ході комбінації органи правопорядку не сприяють формуванню злочинного задуму, не полегшують його реалізацію, а лише коригують час, місце та умови вчинення злочину з одночасним вжиттям заходів, що виключають настання негативних соціальних надалі зазначених дій.

Тобто тут метою є взяття під контроль реально підготовлюваний або злочин, що вчиняється, «щоб припинити його в момент, оптимальний для доведення». Принципово важливим є тут той момент, що даний злочин все одно буде або було б скоєно і без втручання оперативних підрозділів, але вже в інших, невідомих їм умовах, а значить, і можливості його припинення будуть відсутні.

Правоохоронні органи повинні за допомогою сприяння громадян оперативним підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, запобігати, припиняти та розкривати злочини, а не залучати до їх вчинення будь-кого і з будь-якою метою. Це обов'язок, закріплений відповідними нормативно-правовими актами, наповнений і глибоким моральним змістом.

Співпраця громадян з оперативними підрозділами повинна ґрунтуватися на їх добровільній згоді допомагати у благородній справі боротьби зі злочинністю, на розумінні усієї важливості та соціальної корисності цієї допомоги. Тобто має бути розуміння, що негласне співробітництво – це одна з форм реалізації морального обов'язку кожного громадянина захищати свою державу, встановлений в країні правопорядок.

Оперативні працівники повинні формувати моральні позиції осіб, які залучаються до негласної співпраці. Вони зобов'язані при роботі з конфідента-

ми постійно виховувати їх у дусі патріотизму, дотримання законності та підтримання правопорядку, прищеплювати конфідентам непримиренне ставлення до фактів вчинення злочинів та осіб, що їх здійснюють. Службовий характер взаємин і діяльності оперативного працівника і особи, яка надає негласне сприяння правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю, не змінює того, що за своєю суттю названі аспекти їх співпраці виступають елементами професійної етики.

На підставі вищевикладеного можна зробити **висновок**, що в роботі органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виникає безліч проблем як правового, так і морально-етичного характеру, особливо це стосується співпраці з громадянами на конфіденційній основі. Вирішити ж їх багато в чому допомагає професійна етика оперативно-розшукової діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
3. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» / Сервецький І.В., Дашко В.А. – К., 2006. – 400 с.

Надійшла до редакції 18.10.2017

УДК 343.13

Безуглий Л.А.

кандидат юридичних наук

Васильків Ф.Ф.

кандидат юридичних наук

(Національна академія внутрішніх справ)

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Розглянуто сучасні тенденції екстремізму і тероризму в Україні та світі. Визначено місце Національної поліції України у системі державних органів, тенденції та основні причини цих злочинів, а також виокремлено головні напрями запобігання в умовах проведення антитерористичної операції на території України.

Ключові слова: запобігання, Національна поліція України, тероризм, екстремізм, антитерористична операція.

Bezuhly L.A., Vasylyuk F.F. Prevention of crime by National police in conditions of conducting anti-terrorist operation. The article describes the current trends of extremism and terrorism in Ukraine and abroad. The place of the National Police of Ukraine in the system of government, trends and main causes of these crimes, and singled out the main lines of prevention in terms of the antiterrorist operation in Ukraine.

Keywords: *prevention, National police of Ukraine, terrorism, extremism, anti-terrorist operation.*

Постановка проблеми. Проголошення у ст. 3 Конституції України [1] того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, вимагає від останньої утворення відповідної системи органів (суб'єктів), які у правових актах та науковій літературі отримали назву правоохоронних. До них належать і органи Національної поліції, які посідають важливе місце в системі органів державної влади, унаслідок чого їх функції та повноваження суттєво відрізняються від інших.

Виклад основного матеріалу. При усій складності криміногенної ситуації на початку тисячоліття правоохоронним органам України вдалося стабілізувати ситуацію в боротьбі зі злочинністю та розпочати реформування своїх структур. Проте на цьому тлі відбувається відставання державно-правового контролю над злочинністю, а небезпечний її рівень вимагає активного курсу на запобігання правопорушенням. Водночас у державі поки що не сформовано ефективної системи запобігання правопорушенням, недосконалою є її законодавча основа, а засоби, що застосовуються, не завжди є ефективними. А тому все це вимагає створення надійного науково-практичного підґрунтя, вдосконалення форм, методів та заходів запобіжної діяльності.

Водночас діяльність правоохоронних органів, а насамперед Національної поліції, у сучасних умовах вимагає принципово нового підходу до своїх основних функцій, при цьому концептуальним є рівень реалізації головного призначення – забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, суспільства і держави. Як з цього приводу зауважив Г.В. Форос, запобігання злочинам та протидія злочинності в сучасних умовах – це найбільш реальний внесок правоохоронних органів у сприяння політичній реформі та економічним і соціальним перетворенням у країні [2].

Конституція України [1] дає підстави стверджувати, що усі органи державної влади та управління, включаючи правоохоронні органи, сприяють діяльності із запобігання правопорушенням, оскільки охорона внутрішньої державної безпеки, зміцнення правопорядку є однією з основних функцій держави. При цьому боротьбу зі злочинністю та іншими правопорушеннями різноманітними заходами здійснюють законодавча, виконавча і судова гілки влади [3, с. 12].

Саме тому значення діяльності із запобігання правопорушенням у сучасному українському суспільстві необхідно розглядати через функцію держави, що демонструє рівень захисту громадян, а не рух слідами вчинених

злочинів. Як у зв'язку з цим зробив висновок В.Б. Авер'янов, принципово новий погляд на суспільну цінність запобігання злочинності полягає в тому, що воно розглядається як засіб забезпечення прав і свобод людини у сфері функціонування виконавчої влади держави [4, с. 5–8].

На превеликий жаль, проблема тероризму і екстремізму встала сьогодні на одне з перших місць у ряді соціальних небезпек, що загрожують людству і, в цілому, позитивному розвитку світової цивілізації. Масштаби цієї загрози настільки великі та реальні, що навіть ризик потенційних збройних конфліктів, до яких завжди готувалися і продовжують готуватися більшість держав на планеті, відійшов у масовій свідомості на другий план у порівнянні з очікуванням нових терористичних атак й актів екстремізму. Тому світова спільнота цілком закономірно розвиває свої можливості у запобіганні тероризму та екстремізму, де одну з головних ролей відіграють органи поліції.

Сучасні тенденції екстремізму і тероризму обумовлені активізацією антигромадської діяльності багатьох формально створених організацій екстремістсько-терористичного напрямку. На даний час безперервно ускладнюється характер тероризму, швидко наростає витонченість його методів, інтенсивно посилюється антигуманність терористичних актів, що набувають усе більш масового і внаслідок цього жорстокого характеру. Тероризм стає організованою силою світового масштабу, виходить на рівень регулярних бойових дій. Не випадково боротьба проти тероризму розглядається як можлива форма нової «третьої світової війни» [5, с. 12].

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [6].

Завданнями поліції є забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Виходячи зі змісту Закону, до основних повноважень поліції належать: превентивна та профілактична діяльність; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень; розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування; регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху; супроводження транспортних засобів; вжиття заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї; здійснення охорони об'єктів права державної власності та інші.

В Законі надається визначення поняття «поліцейській захід» – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і

порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом. До превентивних заходів належать: перевірка документів особи; опитування особи; поверхнева перевірка і огляд; зупинення транспортного засобу; вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; поліцейське піклування. До поліцейських заходів примусу належать: фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї. Окремо встановлено порядок застосування поліцейських заходів примусу [6].

Екстремістська і терористична діяльність характеризується: широким розмахом, відсутністю явно виражених державних кордонів, міжнародною взаємодією; жорсткою організаційною структурою, що складається з керівної і оперативної ланок, підрозділів розвідки і контррозвідки, матеріально-технічного забезпечення, бойових груп і прикриття; жорсткою конспірацією та ретельним відбором кадрів: наявністю агентури у правоохоронних і державних органах; достатнім технічним оснащенням, конкуруючим з оснащенням правоохоронних органів; наявністю розгалуженої мережі конспіративних укріплень, навчальних баз і полігонів.

Характерно, що, отримуючи сучасні засоби ведення інформаційної війни, міжнародний тероризм нав'язує народам свої ідеї і свої оцінки ситуації, широко і не без успіху вирішує мобілізаційні завдання по залученню до своїх лав молоді, не кажучи вже про професійних найманців [7, с. 164–165].

Терористи і екстремісти освоюють раніше недоступні їм методи вчинення насильницьких дій. Цілком реальною стала можливість використання ними зброї масового ураження, отруєння продуктів харчування та об'єктів водопостачання великих міст, застосування високочастотних випромінювальних пристроїв, поширення небезпечних хвороб та інфекцій.

Зростає загроза атак з боку релігійних фанатиків. Такі люди не обмежують себе у своїх діях ніякими моральними бар'єрами. Їх вчинками керують духовні лідери, які мають право навіть розпоряджатися їхнім життям на свій розсуд. Небезпека вчинення актів тероризму фанатиками ще більше зростає з урахуванням високого рівня розвитку доступних їм сучасних засобів руйнування, аж до використання зброї масового знищення [8, с. 198].

Важливою особливістю сучасного тероризму і екстремізму є його добре структурований і організований характер. Терористичні організації створюють єдині керівні органи, систему управління, які планують наради і зустрічі керівників найбільших угруповань, здійснюють координацію діяльності організацій різної національної приналежності. Для створення більшого мора-

льно-психологічного ефекту та громадського резонансу налагоджено інформаційно-пропагандистське забезпечення. Ведеться робота з відбору та підготовки прихильників, активних функціонерів та бойовиків для цілеспрямованого їх використання у кризових районах, де однією з конфліктуючих сторін є радикальні мусульманські організації. Терористичні методи з використанням зброї стали їх найбільш улюбленими [9, с. 52].

На сьогодні, у різних регіонах світу ісламістами-радикалами організована й вдосконалюється наявність розгалуженої мережі підпілля, складів зброї та вибухових речовин. У якості прикриття для терористичних організацій створена й функціонує система фірм, компаній, банків та фондів. Керівництво терористів удосконалює роботу по проникненню у громадські організації, державні структури з метою вербування агентури, контролю сфер політичного, економічного і соціального життя суспільства й цілеспрямовано впливає на їх діяльність.

В останні десятиліття зазначені феномени інтернаціоналізувалися, з'явилися міжнародні й транснаціональні угруповання, виник зв'язок і взаємодія між деякими терористичними організаціями (наприклад, між алжирськими і європейськими, чеченськими та арабськими). Найбільш небезпечним це явище стає тоді, коли воно ініціюється, створюється і підтримується державними режимами, особливо диктаторського, націоналістичного, сепаратистського й подібних до них типів [9, с. 64].

Виходячи із зазначеного, можна погодитися з думкою професора В. В. Лунєєва про те, що в якості основної тенденції тероризму на сьогоднішній день залишається інтенсивна його зміна у напрямі підвищення суспільної небезпеки [10, с. 37]:

- за темпами зростання і приросту (за останні 30 років у світі було здійснено понад 10 тис. терористичних актів, які широко відомі і знайшли відображення у ЗМІ);

- за рівнем організованості (тероризм у минуле століття розвивався від терористів-одинаків до створення терористичних груп, великих організацій, політичних терористичних формувань до транснаціональних терористичних об'єднань типу «Аль-Каїди»);

- за матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням (від застосування пістолета до вибухів і засобів масового ураження за допомогою світових центрів фінансування терористичних акцій);

- за національними й транснаціональними масштабами терористичної діяльності (тероризм «рухається» від одиничного місця злочину до охоплення цілих міст, країн, регіонів);

- за ступенем тяжкості наслідків і числом людських жертв (темпи приросту людських жертв у середньому на порядок випереджають темпи приросту самих терористичних актів. Тенденція така: від вбивств окремих осіб до знищення тисяч і десятків тисяч людей);

- за характером і обсягом цілей (діапазон досить широкий: від вбивств окремих осіб до повалення легітимної влади, руйнування держав і фактичного знищення цілих народів);

- за розширенням соціальної бази тероризму (під прапори терористів стають не тільки окремі організації, політичні, націоналістичні і релігійні рухи, а цілі народи (нерідко ошукані) або їх значні верстви).

У якості окремої особливості сучасного тероризму хотілося б виділити зміну його різновидів, зокрема [5, с. 13]:

– тероризм ініційований і організований з-за кордону і є способом ведення так званої «сурогатної» війни, яка має певні геополітичні цілі (ослаблення державності, фактична ліквідація суверенітету, забезпечення вільного доступу до природних багатств країни та ін.);

- сепаратистський тероризм, ініційований і організований переважно тими жителями національних утворень, багато з яких були або є учасниками організованої злочинної діяльності (включаючи економічну, посадову, проти основ конституційного ладу і безпеки держави, проти конституційних прав і свобод людини і громадянина, загальнокримінальні та інші), розраховуючи на відділення від України, підтримку з-за кордону, входження у владу нових державних утворень, розпорядження національним надбанням та ухилення від кримінальної відповідальності за колишні кримінальні діяння;

- ісламський тероризм, ініційований і організований ідеологами ісламської експансії;

- тероризм анархістів, що має міжнародний характер;

- тероризм екстремістів, які вважають вчинення злочинів терористичного характеру найбільш радикальним способом зміни соціальної ситуації за бажаним напрямом. Закордонними фахівцями виділяється тероризм лівих екстремістів і правих екстремістів [9, с. 23–24].

Причинами тероризму і екстремізму є: розростання кризових явищ; міжнаціональні та внутрішні конфлікти; нездатність суспільства регулювати складні соціально-політичні й національні процеси; швидка зміна систем людських і політичних цінностей та ідеалів; включення до політичних процесів широких мас населення, позбавлених політичного досвіду і політичної культури. У результаті активізується прагнення використовувати слабкості громадської та державної систем (тим більше в умовах економічної і соціальної нестабільності), у тому числі відсутність матеріальних та інших засобів для реалізації концепції національної політики держави, що зумовлює розвиток насильницького способу досягнення цілей.

Екстремальні ситуації можуть виникати внаслідок природних катаклізмів, техногенних катастроф і соціальних конфліктів. Одним із видів екстремальної ситуації є війна і бойові дії – антитерористична операція (АТО) зокрема. Сутність екстремальної ситуації полягає в порушенні звичного укладу життя, дезорганізації системи забезпечення життєдіяльності цілих регіонів. Боротьба зі злочинністю, підтримання правопорядку в цих умовах практично неможливі.

Особливості злочинності в екстремальних ситуаціях обумовлюються рядом факторів:

– безпорадність і вразливість людей, постраждалих в екстремальній ситуації;

- дезорганізація представників державної влади та правоохоронних органів;
- ослаблення факторів соціального контролю, поява безробіття дорослих та безпритульності дітей;
- загострення потреби у продуктах харчування і речах першої необхідності (якщо екстремальна ситуація набуває затяжного характеру);
- підвищення нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках;
- вимушена міграцією населення, що розриває усталені соціальні зв'язки і послаблює стримуючий вплив моральності і громадської думки.

Найбільш складно екстремальні ситуації розвиваються на тлі загострення міжнаціональних відносин, як це має місце в Республіці Крим. Екстремальна ситуація в цих умовах може виступати в ролі детонатора – загострення крайнього націоналізму, політичне протистояння, терористичні акти, які можуть багаторазово перевершити небезпеку первинної екстремальної ситуації і надати їй хронічного характеру. До особливостей злочинності в екстремальних умовах деякі автори [11, с. 43] відносять:

- визрівання опору представникам влади, яке часто переростає в посягання на їхнє життя і здоров'я;
- зростання кількості вчинення тяжких злочинів, насамперед посягань на особистість, у тому числі умисних вбивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- застосування вогнепальної зброї, багаторазово збільшується число розкрадань зброї та боеприпасів;
- поєднання стихійних ексцесів з діями організованих злочинних груп;
- численність і одночасність фіксованих корисливо-насильницьких злочинів;
- високий рівень латентності злочинів, учинених в екстремальних умовах [12, с. 27–28].

Висновки. Таким чином, запобігання екстремізму і тероризму в Україні органами Національної поліції України безпосередньо пов'язано з виявленням і усуненням причин, що їм сприяють. Ефективність здійснення запобіжної діяльності залежить від чіткого й правильного розуміння цих складних суспільних явищ, що породжують насильство і жорстокість.

Досвід діяльності правоохоронних органів у районі проведення АТО на території південно-східних областей України в 2014–2016 рр. свідчить, що ефективність запобігання злочинам у таких ситуаціях нерідко значно знижується. У деяких випадках виявляється слабка пристосованість існуючих структурних ланок керування до функціонування у складних умовах оперативної обстановки, спостерігається повільність й недостатня організованість дій оперативного складу на початковій стадії розвитку подій.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності / Г. В. Форос // Правова держава. – 2012. – № 4. – С. 179–184.
3. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка,

2004. – 303 с.

4. Авер'янов В. Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права / В.Б. Авер'янов // Адвокат. – 2000. – № 2. – С. 5–8.

5. Ткач В. Ф. Сучасний тероризм: тенденції, вияви, виклики та загрози для України / В. Ф. Ткач // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 3 (36). – С. 12–18.

6. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII.

7. Канунникова Н. Г. Зарубежний опыт правового регулирования противодействия экстремизму и терроризму / Н. Г. Канунникова // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2014. – № 3 (29). – С. 163–169.

8. Саміло А. В. Тероризм та релігія / А. В. Саміло // *Leges si Viata*. – 2014. – № 267. – С. 197–200.

9. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посібник / за заг. ред. проф. В. К. Грищука. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

10. Лунеев В. В. Тенденции терроризма и уголовно-правовая борьба с ним / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2010. – № 6. – С. 35–40.

11. Корнилова Т. В. Диагностика мотивации и готовность к риску / Корнилова Т. В. – М., 2007. – 155 с.

12. Джужа О. М. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції / О. М. Джужа // Юричний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2014. – № 2 (8). – С. 27–36.

Надійшла до редакції 13.10.2017

УДК 343.12

Березняк В.С.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Людвік В.Д.

кандидат юридичних наук

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗЛОЧИНИ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ЕКСТРАДИЦІЮ ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕХОВУЄТЬСЯ ВІД СЛІДСТВА ТА СУДУ

Досліджено питання злочинів міжнародного характеру і їх класифікації, правових норм конвенцій щодо боротьби із вказаними злочинами в частині екстрадиції. Розглянуто проблеми практичного застосування правових норм конвенцій щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру в частині екстрадиції.

Ключові слова: злочини міжнародного характеру, класифікація, законодавство іноземних держав, екстрадиція, кримінальна відповідальність.

Bereznyak V.S., Lyudvik V.D. International crimes involving the extradition of a person hiding from prosecution and court. The article deals with the issue of international crimes and their classification, the legal norms of conventions on combating these crimes in terms of extradition. The problems of practical application of the legal norms of conventions concerning the struggle against international crimes in terms of extradition are considered.

Keywords: *crimes of international character, classification, legislation of foreign states, extradition, criminal liability.*

Постановка проблеми. На теперішній час проблеми класифікації злочинів міжнародного характеру, розбіжності в юридичній кваліфікації і термінологічному визначенні вказаних злочинів за законодавством іноземних держав, відсутності практичного застосування правових норм конвенцій щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру в частині екстрадиції створюють певні труднощі для подальшої екстрадиції осіб, які переховуються від слідства та суду в іноземній державі. Дослідження даної проблеми є актуальною для правоохоронних органів України, які займаються питаннями екстрадиції.

Тому головною метою статті є дослідження поняття злочинів міжнародного характеру і їх класифікації¹, а також правових норм конвенцій щодо боротьби із вказаними злочинами в частині екстрадиції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вказане питання розглядалося в наукових працях вітчизняних та зарубіжних авторів: І. Карпец, М. Баймуратов, М. Черкес, С. Яценко, І. Лукашук, А. Наумов, С. Лихова, М. Свистуленко та інші, праці яких свідчать про певну увагу до даної проблематики, але вони не вичерпують усю її складність.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглядати питання характеристики злочинів, які передбачають екстрадицію особи за законодавством України, необхідно визначити поняття злочину міжнародного характеру, яке є взаємопов'язаним із кримінальним законодавством України.

За юридичною енциклопедією під редакцією Ю. Шемшученка, „злочини міжнародного характеру – це суспільно небезпечні умисні діяння, що посягають на міжнародний порядок, завдають шкоди мирному співробітництву держав” [1, с. 615]. Інакше розкриває поняття злочину міжнародного характеру зарубіжний вчений І. Карпец: „Злочини міжнародного характеру, це злочинні діяння, передбачені міжнародними договорами, що не належать до злочинів проти людства, але які посягають на нормальні відносини між державами, завдають збитків мирній співпраці в різних галузях відносин (економічних, соціально-культурних, майнових), а так само організаціям і грома-

¹ Що стосується міжнародних злочинів, то вони не є предметом дослідження цієї статті і потребують окремого дослідження. В більшості випадків міжнародні злочини сформульовано у статутах міжнародних військових трибуналів (Нюрнберг, Токійський, Югославський), в конвенціях (Женевська конвенція 1946 р.) а також у Римському Статуті 1998 р. (до теперішнього часу ще не ратифікованому Верховною Радою України, проте даний Статут дає більш чітку класифікацію міжнародних злочинів). Міжнародні злочини є також злочинами, що передбачають екстрадицію особи.

дянам” [2, с. 103]. А вітчизняний вчений М. Баймуратов розкрив поняття злочину міжнародного характеру таким чином: „Злочин міжнародного характеру – це діяння фізичної особи, що посягає на права й інтереси двох або декількох держав, міжнародних організацій, фізичних і юридичних осіб”. Тобто злочини міжнародного характеру торкаються інтересів двох або декількох держав, юридичних осіб, або громадян, здійснюються окремими фізичними особами поза зв’язком із політикою держави, спричиняють персональну відповідальність правопорушників у рамках національної юрисдикції [3, с.135].

Інше визначення злочину міжнародного характеру пропонують зарубіжні вчені І. Лукашук, А. Наумов, вони розуміють під злочинами міжнародного характеру конвенційні злочини, тобто склад цих злочинів передбачено конвенціями і вноситься їхніми учасниками до свого національного кримінального права [4, с.132].

У злочині міжнародного характеру, подібно внутрішньодержавному, виділяється склад злочину міжнародного характеру, що являє собою сукупність об’єктивних і суб’єктивних ознак, на підставі яких особи притягаються до кримінальної відповідальності. Але слід зазначити, що елементи складу злочину міжнародного характеру не завжди збігаються з елементами злочину у внутрішньодержавному кримінальному законодавстві (визначення суспільно небезпечного діяння в різних державах, врахування звичаїв держав). Так, наприклад, згідно зі ст. 201 КК України, контрабанда тягне за собою кримінальну відповідальність і є тяжким злочином, але в той же час законодавець Туреччини не передбачив контрабанду як злочин, котрий тягне за собою кримінальну відповідальність¹.

До складу злочину міжнародного характеру входять:

- об’єкт злочину міжнародного характеру, тобто блага матеріального або нематеріального характеру, на які зазіхає міжнародний кримінальний злочин (міжнародний правопорядок, суспільні відносини, права і свободи людини та ін.);

- об’єктивна сторона злочину міжнародного характеру виявляється у вигляді вчинення злочинцем суспільно небезпечного, протиправного, винного діяння стосовно об’єкта злочину, що регулюється міжнародно-кримінальними нормами;

- суб’єктивна сторона злочину міжнародного характеру виражається у психічному ставленні особи до вчиненого діяння та його наслідків. Тобто враховується фактор вини;

Статті 1 та 2 КК Швеції встановлюють, що злочином є діяння, яке визнається чинним кодексом або іншим законом або статутом, за яке, як вказа-

---

¹ Наприклад, у розділі другому „Караність” книги першої КК Швейцарії закріплено двочленну конструкцію злочинного діяння (ст. 9). Розмежування здійснюється за чисто формальною ознакою – за видом покарання. Злочином визнається злочинне діяння, що підлягає покаранню каторжною в’язницею, а провинною – злочинне діяння, що підлягає покаранню в’язницею як найтяжче. Оскільки КК Швейцарії формально визначає злочинне діяння, то розгляд його ознак є задачею кримінально-правової доктрини.

но нижче, встановлено покарання, якщо не встановлено інше, то діяння повинне розглядатися як злочин, тільки якщо воно вчинене навмисно. Стаття 18 „Умисел та необережність” КК Швейцарії вказує на те, що якщо закон точно не встановлює інше, то карається тільки той, хто вчиняє злочин або провину навмисно [5, с. 77]. Навмисно вчиняє злочин або провину той, хто вчиняє злочинне діяння з проявом свідомості та волі;

- суб'єкт злочину міжнародного характеру – фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину певного віку кримінальної відповідальності.

Законодавець України визначив загальний вік кримінальної відповідальності з 16 років, у деяких випадках, вичерпний перелік яких наведено в ч. 2 ст. 22 КК, з 14 років. Але в зарубіжних державах вік кримінальної відповідальності визначається по-різному. Ст. 6 КК Швеції визначає, що жодне покарання не може бути призначено особі, яка вчинила злочин, до досягнення п'ятнадцятирічного віку [6, с. 33]. А законодавець Швейцарії розмежував вік відповідальності по кримінальному законодавству на розділи: діти (ст. 82 КК Швейцарії встановлює, що до дитини, яка не досягла семирічного віку, кримінальний закон не застосовується. Якщо дитина, яка досягла семи років, але яка не досягла п'ятнадцяти років, вчиняє діяння, каране по даному закону, то до неї застосовуються вказані кримінальним законом заходи впливу), підлітки (ст. 89 КК Швейцарії вказує на те, що якщо підліток, який досяг п'ятнадцяти, але ще не досяг вісімнадцяти років, вчиняє діяння, каране по даному закону, то до нього застосовуються нижченаведені розпорядження), молодь (ст. 100 „Вікові межі. Збір відомостей” КК Швейцарії зазначає, якщо особа, до моменту вчинення діяння досягла вісімнадцяти, але не досягла 25 років, то з урахуванням норм статей даного кодексу до неї застосовуються загальні покарання чинного закону) [5, с. 136–140].

Іноді при екстрадиції особи, яка вчинила злочин, виникає питання про наявність злочинного діяння у кримінальному законодавстві тієї держави, де в даний час переховується злочинець¹ [7].

При розгляді питання щодо екстрадиції осіб, які переховуються від слідства та суду, потрібно перш за все визначити, чи визнається діяння злочином по кримінальному законодавству тієї держави, де вони переховуються.

Список злочинів міжнародного характеру дуже великий, як і кількість

¹ Громадянин Ісаков О.К. в період з жовтня 2001 р. по серпень 2002 р. за попередньою змовою з громадянином Акімовим О.Г. й іншими особами здійснював незаконні операції, пов'язані із законним переміщенням громадян з їх згоди через державний кордон України для їх подальшої передачі іншій особі з метою сексуальної експлуатації. Правоохоронними органами України 24.07.2003 р. громадянина Ісакову О.К. було пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України. В подальшому при вирішенні питання про екстрадицію Ісакова О.К. з території РФ остання відхилила запит про видачу громадянина Ісакова О.К., мотивуючи тим, що в російському кримінальному законодавстві даний склад злочину на момент його вчинення був відсутній. В даному випадку питання про видачу злочинця між Україною і РФ може бути розв'язане з урахуванням прийняття двостороннього договору або з використанням принципу взаємності.

міжнародних конвенцій, тому для більш чіткого розгляду необхідно їх класифікувати з урахуванням об'єкта посягання:

1. Злочини проти стабільності міжнародних відносин (міжнародний тероризм – Європейська конвенція про припинення тероризму 1977 р., захоплення заручників – Конвенція 1979 р., розкрадання ядерного матеріалу – Конвенція 1980 р., найманство, пропаганда війни, посягання на осіб, що користуються дипломатичним імунітетом та ін.);

2. Злочинні посягання на особисті права людини (застосування тортур, торгівля жінками і дітьми, рабство і работоргівля, систематичні і масові порушення прав і свобод людини та ін.);

3. Злочини у сфері дипломатичних зносин (посягання на осіб, які користуються дипломатичним захистом).

4. Воєнні злочини міжнародного характеру (застосування заборонених засобів і методів ведення війни, мародерство, насильство над населенням у районі військових дій та ін.), які відрізняються від воєнних злочинів як різновиду міжнародних злочинів тим, що не пов'язані зі злочинною діяльністю держави.

5. Злочини у сфері економіки і фінансів (легалізація злочинних доходів, контрабанда, виготовлення фальшивих грошових знаків – Конвенція 1928 р. та ін.).

6. Злочини, вчинені у відкритому морі (забруднення морського середовища, порушення правового режиму на континентальному шельфі, піратство – Конвенція 1982 р., зіткнення морських судів і ненадання допомоги на морі, розрив або пошкодження морського кабелю й інші незаконні акти, направлені проти безпеки морського судноплавства, та ін.).

7. Злочини, що посягають на роботу цивільної авіації (захоплення повітряного судна – Конвенції 1963 р., 1970 р., 1971 р., 1988 р. та ін.).

8. Злочини у сфері культури (ввезення до країни викрадених культурних цінностей, розповсюдження порнографічних предметів та ін.) [1, с. 615].

9. Злочинні посягання на громадський порядок (безпеку) (хуліганська поведінка під час спортивних заходів, незаконне придбання і зберігання вогнепальної зброї та ін.);

10. Злочинні посягання на здоров'я населення (незаконне виробництво і обіг наркотичних засобів і психотропних речовин – Конвенції 1961 р, 1971 р., 1988 р. та ін.) [4, с. 132].

Що стосується кримінального законодавства України, то в чинному КК України передбачено кримінальну відповідальність за злочини міжнародного характеру, в тому числі і за міжнародні злочини.

Розділ XX „Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку” Кримінального кодексу України включає кримінальну відповідальність за низку злочинів міжнародного характеру: пропаганда війни (ст. 436), піратство (ст. 446), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), найманство (ст. 447) та ін. Також кримінальну відповідальність за вчинення вказаних злочинів передбачено і в інших розділах КК України (напри-

клад, терористичний акт (ст. 258, розділ IX. „Злочини проти громадської безпеки”), викрадення, привласнення, вимагання ... радіоактивних матеріалів (ст. 262, розділ IX. „Злочини проти громадської безпеки”), захоплення заручників (ст. 147, розділ III. „Злочини проти волі, честі та гідності особи”, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149, розділ III. „Злочини проти волі, честі та гідності особи”), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334, розділ XIV. „Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації”) і т.ін.

За загальною класифікацією, відповідно до ст. 12 КК, злочини міжнародного характеру законодавець відніс до злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких і тим самим ввівши санкцію кримінальної відповідальності за вчинення вказаних злочинів від 3 до 15 років позбавлення волі, що надало можливість екстрадиції осіб за вчинення цих злочинів (ч. 1 ст. 2 Європейської конвенції 1957 р., п/п. ”б” п. 1 ст. 1 Закону України від 16 січня 1998 року № 43/98-ВР „Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та другого додаткового протоколу 1978 року до конвенції”)¹.

Але надалі залишаються проблеми екстрадиції з інших держав осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості та за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років (ч. 2 ст. 12 КК України), так званий критерій караності злочину. Так, ч. 1 ст. 2 Конвенції 1957 р. вказує на те, що видача злочинців здійснюється у зв'язку зі злочинами, які караються законами як запитуючої, так і запитуваної сторін позбавленням волі або згідно з постановою про взяття під варту на мінімальний термін не менш ніж один рік або більш суворим покаранням. Наприклад, у ч. 1 ст. 300 КК України за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості передбачено покарання у вигляді штрафу до 150 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арештом на термін до 6 місяців, або обмеженням волі на строк до 3 років... . За ступенем тяжкості відповідно до ст. 12 КК України даний злочин є злочином невеликої тяжкості та згідно ч. 1 ст. 2 Конвенції 1957 р. цей злочин не підпадає під злочин, за вчинення якого передбачено екстрадицію особи. Екстрадиція особи за вчинення злочину невеликої тяжкості на теперішній час залишається неврегульованою.

Вказана вище класифікація злочинів міжнародного характеру наведена чисто формально, оскільки в різних державах законодавець може надати іншу кримінальну оцінку вказаним злочинам, враховуючи їх суспільну небезпеку, і віднести їх до різних об'єктів кримінального посягання. Тому не завжди ми можемо бачити в наявності однакову класифікацію злочинів міжнародного характеру.

Стаття 18 Конституції України вказує на те, що зовнішньополітична діяльність України направлена на забезпечення її національних інтересів і без-

¹ Зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 15 грудня 1999 року.

пеки шляхом підтримки мирної і взаємовигідної співпраці з членами міжнародного співтовариства на підставі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права. Діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9 Конституції України) [8, с. 1046–1047].

В більшості випадків конвенції, що передбачають злочини міжнародного характеру тільки торкаються питання екстрадиції, обумовлюючи лише обов'язок розглядати вказані злочини як екстрадиційні, тобто такі, що передбачають екстрадицію особи. Інші конвенції обумовлюють можливість видачі осіб тільки за вчинені діяння, які в них вказані, наприклад, п. 4 ст. 6 Конвенції про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року. Хоча вказані конвенції і містять правові норми, що передбачають екстрадицію особи, але на практиці норми таких конвенцій не застосовуються. Однак, наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 року № 16 „Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією” вказано, що „крім норм Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 10 Кримінального кодексу України питання, пов'язані з обмеженням права особи на свободу пересування й особисту недоторканність (затримання, взяття під варту), регулюються також чинними міжнародними договорами України, зокрема... багатосторонніми спеціальними договорами про протидію окремим видам злочинів (наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.)” [9, с. 13].

Стаття 3 Європейської конвенції про припинення тероризму від 27 січня 1977 року вказує на те, що положення усіх договорів і угод про екстрадицію, в тому числі Європейської конвенції про видачу правопорушників, підлягають перегляду у відносинах між договірними державами в тому випадку, якщо вони не сумісні з цією Конвенцією [10, с. 281]. В даному випадку вказано на перевагу деяких конвенцій щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру над спеціальними конвенціями щодо екстрадиції.

Специфіка екстрадиції в боротьбі із злочинами міжнародного характеру полягає в тому, що в багатосторонніх конвенціях з питань боротьби з даним видом злочину екстрадиція злочинця розглядається не як обов'язок держав, а як їх право. Проте багато хто з них розглядає діяння міжнародного характеру як злочини, що передбачають за собою екстрадицію особи, тобто включення їх в екстрадиційні міжнародні договори. Пункт 2 ст. 6 Конвенції про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року вказує на те, що сторони зобов'язуються включати такі злочини (тобто злочини, що вказані в цій конвенції) в якості злочинів, що передбачають екстрадицію, в будь-який договір про екстрадицію, який може бути укладено між сторонами [11, с. 244]. Хоча стаття 4 Європейської конвенції про припинення тероризму від 27 січня 1977 року вказує на те, що якщо пра-

вопорушення, які вказані в цій Конвенції, не наводяться в договорі чи будь-якій конвенції про екстрадицію в якості правопорушення, що спричиняє видачу, таке правопорушення вважається включеним в договори чи конвенції про екстрадицію. В цьому випадку вказана норма конвенції є нормою прямої дії стосовно спеціальних конвенцій чи договорів про екстрадицію.

Проте укладання міжнародного договору про екстрадицію не є обов'язковим, оскільки держави-учасниці договорів про боротьбу із злочинами міжнародними характеру, які не мають спеціального екстрадиційного договору, можуть використовувати вказані конвенції як юридичну підставу екстрадиції злочинця. Тому держава, що підписала конвенцію під час здачі ратифікаційної грамоти або інших документів про приєднання до неї, обумовлює можливість застосування даної конвенції як юридичної підстави екстрадиції злочинця. Хоча застосування конвенцій щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру в Україні під час екстрадиції не практикується.

Дана ситуація простежується і в спеціальних конвенціях про видачу злочинців¹.

У ряді документів ООН підкреслено, що за відсутності двосторонніх договорів державам рекомендується керуватися в питаннях видачі існуючими положеннями багатосторонніх конвенцій. Проте дані конвенції не враховують деякі положення екстрадиції, наприклад підстав видачі і т.ін. Тому при складанні екстрадиційних договорів необхідно враховувати злочини, які передбачають видачу злочинця.

Застосування самих конвенцій про боротьбу із злочинами міжнародного характеру для здійснення екстрадиції відіграє важливу роль, тим більше що деякі з конвенцій обумовлюють можливість застосування в них статті про видачу стосовно злочинів, що не передбачено цими конвенціями. В даному випадку необхідно враховувати кримінальну караність діянь, вчинених особою, за внутрішнім законодавством як у державі, що запрошується, так і в державі, що запрошує.

На теперішній час у деяких двосторонніх договорах, ратифікованих Україною, містяться положення про злочини міжнародного характеру та міжнародні злочини (різниця вказаних злочинів полягає в тому, що міжнародні злочини – найсерйозніші суспільно небезпечні діяння, які викликають заклопотаність міжнародного співтовариства та загрожують міжнародному миру і безпеці людства, а злочини міжнародного характеру – суспільно небезпечні діяння, передбачені міжнародними конвенціями, що посягають на міжнародний порядок, завдають шкоди державам, організаціям та громадянам; злочини міжнародного характеру пов'язані зі злочинною діяльністю особи, а між-

---

¹ Так, у п. 4 ст. 2 Європейської конвенції 1957 р. вказано, що будь-яка договірною стороною під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання попереджає або надає перелік злочинів, за вчинення яких видача дозволяється чи забороняється. Але деякі держави, як і Україна, залишають за собою право вирішувати в окремій ситуації задовольняти чи не задовольняти запит про видачу злочинця (Закон України про ратифікацію від 16 січня 1998 року).

народні злочини можуть бути також пов'язані зі злочинною діяльністю держави [12, с. 380]; юрисдикція щодо міжнародних злочинів може здійснюватися міжнародним судом, трибуналом або судом зацікавленої держави, а щодо злочинів міжнародного характеру – національним судом держави). Наприклад, п. 5 ст. 3 „Підстави відмови у видачі правопорушників” Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу правопорушників від 23 жовтня 2003 року¹ вказує на те, що не вважаються злочинами політичного характеру²:

1) посягання на життя Глави Держави або Глави Уряду іноземної держави, або на життя члена його або її сім'ї;

2) геноцид, воєнні злочини або злочини, вчинені проти миру та безпеки людства;

3) терористичні акти, такі як:

i – посягання на життя, фізичну безпеку або свободу осіб, які користуються міжнародним захистом, включаючи дипломатів;

ii – взяття заручників або викрадення людей;

iii – посягання на життя людей або проти власності, вчинене із застосуванням бомб, гранат, ракет, мін, вогнепальної зброї, вибухівки або подібних пристроїв;

iv – незаконне захоплення кораблів та літаків;

v – замах на вчинення злочинів, зазначених у цій статті, або участь як співвиконавця або співучасника особи, яка вчиняє або намагається вчинити такі злочини;

vi – загалом будь-які насильницькі дії, які не охоплюються у підпунктах i–v, спрямовані проти життя, фізичної безпеки або свободи людей, або спрямовані проти установ;

4) злочини, передбачені міжнародними договорами, чинними для обох сторін³ [13].

Вказані злочини є такими злочинами, що передбачають екстрадицію особи. В даному випадку можна говорити про те, що це частина злочинів міжнародного характеру та міжнародних злочинів, що передбачені спеціальними договорами про екстрадицію злочинця.

Що стосується кваліфікації злочинів, то в даному напрямку більш прогресивніший підхід зроблено в Договорі між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію від 10 грудня 1998 року. Пункт 3 стат-

---

¹ Документ 076-013, редакція від 01.07.2004 року. Договір ратифіковано Законом № 1966-IV від 01.07.2004 року.

² Пункт 1 статті 3 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року вказує на те, що видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням.

³ Див. також ст. 5 „Політичні злочини” Договору між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників від 4 листопада 2003 року (документ 591-008, редакція від 12.05.2004 року. Договір ратифіковано Законом № 1716-IV від 12.05.2004 року).

ті 2 „Правопорушення, які тягнуть видачу” вказаного договору передбачає, що при вирішенні питання про видачу і визначенні того, чи є будь-яке діяння злочином за законодавством обох договірних сторін, не мають значення його юридична кваліфікація і термінологічне визначення [14].

Як **висновок**, можна говорити про те, що при різній класифікації злочинів міжнародного характеру, розбіжності в юридичній кваліфікації і термінологічному визначенні вказаних злочинів за законодавством іноземних держав, відсутності практичного застосування правових норм конвенцій щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру в частині екстрадиції, виникають проблеми щодо видачі осіб, які переховуються від слідства та суду.

Таким чином, перш за все вбачається необхідність при укладанні спеціальних договорів (конвенцій) щодо екстрадиції, по-перше, передбачити можливість керуватися не тільки спеціальними договорами (конвенціями) щодо екстрадиції, а і конвенціями щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру та, по-друге, передбачити таку норму: при вирішенні питання про екстрадицію і визначенні того, чи є будь-яке діяння злочином за законодавством обох сторін, не мають значення його юридична кваліфікація та термінологічне визначення.

Бібліографічні посилання

1. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / ред. кол. : Ю.С. Шемчушенко (гол. ред. кол.) та ін. – Т. 2.: Д-Й. – К. : Укр. енцикл., 1999. – 744 с.
2. Карпец И.И. Международная преступность / И.И. Карпец. – М. : Наука, 1988. – 112 с.
3. Баймуратов М.О. Міжнародне право / М.О. Баймуратов. – Х. : Одіссей, 2002. – 672 с.
4. Лукашук И.И. Международное уголовное право : учебник / Лукашук И.И., Наумов А.В. – М. : Спартак, 1999. – 287 с.
5. Уголовный кодекс Швейцарии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 350 с.
6. Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 320 с.
7. Письмо за подписью заместителя Генерального прокурора РФ А.Г. Звягинцева № 35/1-626-04 от 28.05.2004 года.
8. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. – 3-е изд., испр. и доп. / отв. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С. К., 2003. – 1088 с.
9. Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією : постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 року № 16 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11. – С. 13–15.
10. Европейская конвенция о пресечении терроризма от 27 января 1977 года (извлечение) // Международно-правовые аспекты экстрадиции : сб. М 43 документов. – М. : Юрид. лит., 2000. – С. 280–286.
11. Конвенция о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 20 декабря 1988 года (извлечение) // Международно-правовые аспекты экстрадиции : сб. М 43 документов. – М. : Юрид. лит., 2000. – С. 238–249.
12. Шалгунова С.А. Проблемні питання правового визначення терміна „екстрадиція” / Шалгунова С.А., Березняк В.С. // Науковий вісник Юридичної академії МВС : зб. наук. праць. – 2005. – № 3 (22). – С. 380–387.
13. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу пра-

вопорушників від 23 жовтня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

14. Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію 1998 року // Україна. Закони. Міжнародні договори України про правову допомогу : офіційне видання. – Ужгород : ІВА, 2000. – С. 365–371.

Надійшла до редакції 13.10.2017

УДК 343.98

Єфімов М.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПІДГОТОВЧІ ЗАХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Досліджено деякі аспекти розслідування злочинів проти моральності. Розглянуто організаційно-підготовчі особливості обшуку при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, а також сформульовано пропозиції щодо застосування найбільш доцільних його заходів.

Ключові слова: *обшук, мораль, слідча (розшукова) дія, розслідування, організація, тактичний прийом.*

Yefimov M.M. Organizational preparatory measures before conducting search during investigation crimes against morality. The scientific article deals with of some aspects of the investigation of the crimes against morality. We consider the organizational features of investigation of search in the investigation of the studied category of criminal offenses are examined too.

An important value for effective investigation of crimes against morality plays a search. In fact he allows educing material tracks of criminally-punishable act. Careful preparation to this inquisitional (of criminal investigation) action, correct and expedient use of corresponding tactical receptions during her realization, allows far to increase an evidential base and disrobe guilty. Methods of committing crime against morality, from data of our research, at 82 % cases are full structural; consist of preparation, direct of act and concealment. The last constituent is concealment, possibility of elimination or shelter of crime, things obtained by a criminal way instruments determines, objects from on tracks a crime and others like that. Taking into account it, realization of search at presence of for those grounds is not only a right but also duty of investigator.

Keywords: *crimes against morality, investigation, investigative (detective) action, search, organization, investigative situation.*

Постановка проблеми. Важливе значення для ефективного розслідування злочинів проти моральності має обшук. Адже він дозволяє виявити матеріальні сліди кримінально караного діяння. Ретельна підготовка до цієї слідчої (розшукової) дії, правильне та доцільне використання відповідних тактичних прийомів під час її проведення дозволяє набагато збільшити доказову базу та викрити винних. Способи вчинення злочинів проти моральності, за даними нашого дослідження, у 82 % випадків є повноструктурними, тобто складаються з підготовки, безпосереднього вчинення діяння та приховування. Остання складова – приховування, визначає можливість знищення або укривання знарядь злочину, речей, здобутих злочинним шляхом, предметів зі слідами злочину тощо. З огляду на це, проведення обшуку за наявності для того підстав є не тільки правом, але й обов'язком слідчого.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням організаційно-підготовчих заходів до проведення обшуку займалися такі науковці: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, І. Ф. Пантелеєв, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, Л. О. Сергеев, В. Г. Танасевич, К. О. Чаплинський, О. Г. Філіпов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков. У свою чергу, окремі питання його підготовки при розслідуванні деяких злочинів проти моральності висвітлено у роботах М. С. Дмитрієва, О. О. Дудорова, Д. Є. Кирюхи, С. Г. Кулика, В. О. Малярової, В. Ю. Мосяженко, К. Ю. Назаренко та інших. Але комплексного аналізу підготовчого етапу обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності вченими не проводилося. Наше дослідження є комплексним підходом до визначення науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій з організаційно-підготовчих заходів до вказаної слідчої (розшукової) дії у розрізі розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Метою даної статті є дослідження організаційно-підготовчих заходів до проведення обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Обшук визначають як слідчу дію пошуково-розшукового характеру, яка полягає у цілеспрямованому примусовому обстеженні приміщень та ділянок місцевості, що знаходяться у віданні обшукуваного, членів його родини або організації, та у такому саме обстеженні конкретної особи з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також документів та інших об'єктів, що мають значення для справи [17, с. 138].

А. Р. Ратінов докладніше визначає завдання обшуку, виділяючи серед них такі: відшукання і вилучення речових та письмових доказів; виявлення винного й матеріалів, що полегшують його розшук; виявлення майна, що забезпечує відшкодування збитків і можливу конфіскацію, а також відібрання предметів, вилучених з обігу [14, с. 17]. Як бачимо, загальною ознакою цієї слідчої (розшукової) дії є обстеження певного об'єкта з метою відшукати та

вилучити предмети, які можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні.

Щодо його примусового характеру слід зазначити, що, як наголошують окремі науковці, елемент примусу в обшуку полягає у тому, що обстеження приміщень та інших об'єктів може здійснюватися без згоди обшукуваного [5, с. 227]. Тобто під час обшуку слідчий має право відчиняти зачинені приміщення і сховища, якщо власник відмовляється зробити це сам. Здійснення обшуку, як доречно зазначає Р. І. Благута, пов'язане із вторгненням до сфери особистих інтересів особи, а також із певним обмеженням конституційних прав громадян на недоторканність особи та житла і тому потребує суворого дотримання регламентованого законом порядку проведення цієї слідчої дії [9, с. 189].

Значення обшуків у розслідуванні злочинів проти моральності зумовлене тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до аморальних дій і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розслідування злочинів. Крім того, усі виявлені під час обшуку матеріальні сліди злочину можна порівняти з інформацією, отриманою під час проведення інших слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, допитів різних категорій осіб.

О.В. Дулов та П.Д. Нестеренко розрізняють кілька видів обшуку: особистий; обшук у приміщенні; обшук на місцевості. Зрозуміло, що кожен із вказаних видів обшуку матиме свою специфіку та особливості тактики проведення. Разом з тим, звичайно, є загальні правила для проведення будь-яких видів обшуку. До них зазначені автори відносять: несподіваність обшуку; планомірність та послідовність проведення обшуку; використання при обшуку засобів криміналістичної техніки. Слідчий та інші особи, що проводять обшук, в усіх випадках повинні бути ввічливими та коректними з обшукуваним [10, с. 142–143].

Тому важливе місце в тактиці обшуку займають організаційно-підготовчі заходи до його проведення. Адже ретельно налагоджена діяльність під час безпосереднього проведення залежить від докладної підготовки до нього. З огляду на це, доречною є позиція В. К. Лисиченка та Н. І. Клименко стосовно того, що кожен обшук є неповторним та індивідуальним, оскільки визначається конкретними обставинами справи, характером об'єктів пошуку, особливостями особи, яка обшукується, специфікою об'єкта, що підлягає обшуку, та іншими обставинами кримінальної справи. Разом з цим існує низка загальних рекомендацій, дотримання яких сприяє слідчому в отриманні оптимальних результатів обшуку [1, с. 312]. Тобто загалом підготовка до обшуку являє собою систему заходів організаційного характеру.

Стосовно підготовчих дій до досліджуваної слідчої (розшукової) дії І. М. Лузгін вказував на те, що слідчий повинен визначити:

- де він буде проводити обшук;
- що необхідно відшукати за допомогою обшуку;

- коли слід провести обшук, щоб досягти бажаного результату;
- склад учасників обшуку, їх обов'язки;
- визначити орієнтовно тактику обшуку, в тому числі вирішити питання про поняття, способи проникнення у приміщення, про використання технічних засобів для виявлення і фіксації схованок, про допомогу спеціалістів;
- в разі необхідності зосередити вилучені речі, якщо виникне необхідність у накладенні арешту на майно, як забезпечити його збереження [11, с. 285].

При проведенні обшуку працівники Національної поліції повинні бути впевнені в успіху здійснюваної слідчої (розшукової) дії, максимально зосереджені. З цього приводу З. Г. Самошина зазначала, що цьому сприяє ретельно продумана підготовка, яка включає два етапи: заходи, що проводяться слідчим з моменту прийняття рішення про проведення обшуку до прибуття на місце; заходи з моменту прибуття на об'єкт до початку пошукових робіт. Перший етап підготовчих заходів передбачає вивчення і аналіз матеріалів справи, збір інформації не тільки про розшукувані предмети і можливі місця їх приховування, а й про індивідуальні особливості обшукуваного, іноді і його родичів. Це дозволяє правильно вибрати час початку пошукових дій, вирішити питання про тактико-технічне забезпечення ефективності пошуку, чисельність і персональний склад слідчо-оперативної групи, розподілити обов'язки, спосіб зв'язку і взаємодії на місці слідчої дії і поза ним, передбачити заходи з охорони і способу проникнення групи на об'єкт і дії щодо запобігання можливої протидії з боку обшукуваних [10, с. 230].

Д. А. Бондаренко вважає, що підготовчий етап обшуку включає в себе таке:

- збір та аналіз необхідної інформації, що характеризує обшукувану особу;
- місце проведення обшуку: адреса, план приміщення, розмір та стан; розташування меблів (письмові, канцелярські столи, сейфи);
- особливості розшукуваних документів або предметів;
- розроблення тактичних планів: вибір часу проведення обшуку та способу проникнення до обшукуваного приміщення;
- визначення кола та підбір учасників обшуку, розподіл обов'язків та інструктаж;
- забезпечення охорони місця проведення обшуку та відшуканих документів і предметів, підготовка транспортних засобів;
- забезпечення групи науково-технічними засобами з урахуванням специфіки об'єкта обшуку, обшукуваних суб'єктів та інших обставин [2, с. 178].

Основними елементами підготовки до обшуку М. Б. Головка вважає такі:

- вивчення матеріалів кримінального провадження;
- збір орієнтуючої інформації;
- визначення кола учасників обшуку;
- підготовка науково-технічних засобів;
- планування обшуку [4, с. 29].

На нашу думку, найбільш повний перелік організаційно-підготовчих заходів до проведення обшуку надав К. О. Чаплинський, який на основі узагальнення поглядів вчених та сучасного стану слідчої діяльності дійшов висновків, що серед них повинні бути такі:

- вивчення матеріалів кримінальної справи;
- збирання орієнтуючої інформації про: особу злочинця, а також членів його сім'ї, родичів та знайомих; усі епізоди злочинної діяльності; місця (об'єкти) обшуків; знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню, та ін.;
- аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення обшуку;
- прийняття (ухвалення) рішення про проведення обшуку;
- планування та визначення часу проведення обшуку;
- створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- визначення та підготовка необхідних науково-технічних і транспортних засобів;
- вирішення питання про застосування службово-розшукового собаки;
- добір необхідних учасників для проведення обшуку;
- визначення способу фіксації ходу та результатів обшуку;
- розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення непередбачуваних ситуацій або ускладнень;
- забезпечення безпеки учасників слідчої дії;
- складання плану проведення обшуку;
- проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників слідчої дії [15, с. 339].

Охарактеризуємо окремі організаційно-підготовчі заходи, що мають особливості, по досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Стосовно місця проведення, необхідно зазначити, що при розслідуванні злочинів проти моральності в 86 % випадків виникає необхідність у проведенні обшуку за місцем проживання підозрюваного. Зазначена слідча (розшукова) дія проводиться відразу після затримання особи, що дозволяє виявити і вилучити знаряддя злочину, речі і цінності, здобуті злочинним шляхом, та інші предмети й документи, які мають значення для справи.

Тому, як доречно вказують Н. А. Селіванов та В. І. Теремілов, обшук повинен проводитися негайно, як тільки в цьому виникне необхідність і є для цього підстави, зволікання з обшуком може призвести до безповоротної втрати цінних доказів, які можуть бути знищені або приховані зацікавленими особами [13, с. 230–231].

В цьому розрізі одразу слід вказати на те, що на підготовчому етапі до проведення обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності важливим є збір інформації про особу, в якій буде проводитися обшук, та про місце, де він буде відбуватися. В. О. Коновалова наголошує, що інформація про особу обшукуваного та характер приміщення, в якому проводиться обшук, передбачає взаємозв'язок між рисами особи злочинця, його інтелектом, соціальним

становищем, спрямованістю та тими об'єктами, які можуть бути обрані як можливі місця приховування [7, с. 83].

Ф. В. Глазирін з цього приводу зазначає, що збір орієнтуючої інформації припускає одержання відомостей про особистість обшукуваного та інших осіб, які мешкають чи працюють на об'єкті, що обшукується. Дані про особу обшукуваного включають такі групи ознак:

– соціально-демографічні: соціальний стан, освіта, професія, фах, рід занять, виробничий стаж, взаємовідносини в колективі, родинний стан, дані про членів сім'ї, взаємовідносини в сім'ї, матеріальне становище, житлові умови, найближче оточення, зв'язки, наявність зброї та ін.;

– соціально-біологічні: стать, вік, стан здоров'я (наприклад, фізичні вади, алкоголізм тощо);

– етико-психологічні: моральні (погляди, переконання, прагнення, життєві очікування та ін.); інтелектуальні (обсяг знань, рівень, розумового розвитку тощо);

– емоційні (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів, темперамент, стан емоційної збуджуваності, сила і темп реакцій на різноманітні подразники та ін.); вольові (цілеспрямованість, самовладання, рішучість та ін.);

– девіантні (вживання алкоголю, наркотиків, схильність до суїциду, наявність судимостей тощо). Такі відомості дають змогу використовувати особливості обшукуваного з тактичною метою [3, с. 41–46].

Достатність підстав для провадження обшуку, на думку В.А. Кузьміна, визначається внутрішнім переконанням слідчого і судді, яке формується на підставі закону, життєвого і професійного досвіду [12, с. 44]. Таким чином, рішення про проведення обшуку в усіх випадках має ґрунтуватися на матеріалах кримінального провадження та оцінці їх слідчим в усій сукупності. Тому важливе місце на підготовчому етапі допиту при розслідуванні злочинів проти моральності є аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася до ухвалення рішення про проведення обшуків.

Оцінка інформації та слідчої ситуації, як зазначає К. О. Чаплинський, має суттєве значення для правильної організації та планування обшуків. Аналіз слідчої практики свідчить, що відомості орієнтуючого характеру озброюють слідчих знаннями, які дозволяють припустити де знаходяться розшукувані предмети, обрати способи пошуку, підготувати необхідне спорядження, визначити необхідний склад учасників обшуку (пошукової групи), розподілити обов'язки між ними, правильно обрати тактичні прийоми проведення та розробити план операції, що дає можливість провести обшуки із мінімальною затратою засобів, часу, сил та енергії [16, с. 142].

Під час проваджень по фактах вчинення злочинів проти моральності в ході обшуку підлягають відшуканню об'єкти, які:

– доводять факт учинення правопорушення;

– свідчать про постійний характер антисуспільної поведінки підозрюваного;

– свідчать про те, що особи, які вчинили правопорушення, причетні й до

інших суспільно небезпечних діянь;

– розкривають характер взаємовідносин підозрюваного з потерпілим або свідком.

Крім того, обов'язковим елементом підготовки до обшуку є підбір науково-технічних засобів. У пошуковій діяльності слідчому істотну допомогу надає спеціальний комплект науково-технічних засобів (слідча валіза). При підготовці до обшуку в ряді випадків необхідно передбачити освітлювальні прилади, інструменти для розкопок і розкриття сховищ, металошукачі, трупошукачі, ультрафіолетові освітлювачі, переносні рентгенівські апарати, багри тощо [8, с. 107–108].

У зв'язку з цим не можна також забувати й про можливість залучення спеціалістів при проведенні обшуку під час розслідування злочинів проти моральності. Адже за рахунок спеціалістів відповідної спеціалізації та використання сучасних засобів фіксації слідчої (розшукової) дії (наприклад, відеозапису) можливе досягнення ефективнішого її проведення. Також дані особи можуть надавати слідчому консультації щодо більш ефективного проведення обшуку, крім того, визначати та застосовувати відповідні технічні засоби для більш повного його проведення. А вже застосування техніко-криміналістичних засобів буде, у свою чергу, одним із ймовірних тактичних прийомів, що може використовувати слідчий при проведенні обшуку. Тому необхідно зазначити, що сьогодні з метою ефективного проведення обшуку слідчим необхідно залучати спеціалістів.

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що обов'язковою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні злочинів проти моральності є обшук. Під час його проведення з'ясовується велика кількість обставин, що дають змогу будувати слідчі версії, орієнтувати під час проведення інших процесуальних дій. Для його ефективного проведення необхідно провести ряд організаційно-підготовчих заходів. Зокрема, слідчий повинен визначити: де буде проходити обшук; що необхідно відшукати; коли слід провести обшук, щоб досягти бажаного результату; склад учасників обшуку, їх обов'язки; визначити орієнтовно тактику обшуку, в тому числі вирішити питання про понятих, способи проникнення у приміщення, про використання технічних засобів для виявлення і фіксації схованок, про допомогу спеціалістів; у разі необхідності зосередити вилучені речі, якщо виникне необхідність в накладенні арешту на майно, як забезпечити його збереження.

Бібліографічні посилання

1. Біленчук П. Д. Криміналістика : підруч. / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с. : іл.

2. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д.А. Бондаренко. – Запоріжжя, 2008. – 237 с.

3. Глазырин Ф. В. Психология отдельных следственных действий / Ф.В. Глазырин. –

Волгоград, 1983. – 136 с.

4. Головки М. Б. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення) : навчально-метод. посібник / М. Б. Головки, І. П. Осипенко. – Чернігів : Чернігівський нац. технол. ун-т, 2015. – 126 с.

5. Гурев М. С. Убийства на «разборках» : методика расследования / М. С. Гурев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

6. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Мн. : Вышэйш. школа, 1971. – 272 с.

7. Коновалова В. Е. Обыск [расследование хищений государственного или общественного имущества (проблемы тактики и методики)] / В.Е. Коновалова. – Х. : Вища шк., 1987. – 231 с.

8. Криміналістика (криміналістична техніка) / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтєвський, Г. С. Семаков. – К., 2001. – 215 с.

9. Криміналістика : навч. посіб. / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.

10. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.

11. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина и Б. А. Викторова. – М. : Юрид. лит., 1976. – 558 с.

12. Кузьмин В. А. Досмотр и обыск : основания и порядок проведения, права граждан, порядок обжалования / В.А. Кузьмин // Сам себе адвокат. – Вып. № 32. – М. : Юрайт-Издат, 2007. – 44 с.

13. Первоначальные следственные действия / Н. А. Селиванов, В. И. Терембилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1969. – 296 с.

14. Ратинов А. Р. Обыск и выемка / А.Р. Ратинов. – М. : Госюриздат, 1961. – 220 с.

15. Чаплинский К. О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків / К.О. Чаплинський // Науковий вісник Юрид. академії Мін. внутр. справ : зб. наук. праць. – 2004. – № 3 (17). – С. 338–344.

16. Чаплинский К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. – 560 с.

17. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах : учеб. пособие / Н.П. Яблоков. – М. : Юристъ, 2000. – 224 с.

Надійшла до редакції 22.10.2017

УДК 343.125

Захарко А.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-198-207

ПРОНИКНЕННЯ СЛІДЧОГО ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІ ДО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ОСОБИ

Проаналізовано повноваження слідчого органів Національної поліції щодо проникнення до транспортного засобу. Аргументовано висновки про процесуальні повноваження слідчого, спрямовані на отримання відомостей під час огляду транспортного засобу, що перебуває у володінні особи.

Ключові слова: повноваження слідчого при проведенні огляду, обмеження права власності, втручання у приватне життя, проникнення до транспортного засобу.

Zakharko A.V. Investigating authority of the National police on penetration into a vehicle of the person. The powers of the investigating authority of the National Police on penetration into a vehicle of the person are analyzed. The limits of the powers of the investigator during an investigative action review have been made regarding obtaining factual data about the appearance of the car and the situation inside the interior of the vehicle. It was emphasized on the necessity of observing the guarantees of investigators arising from the regulation in the criminal procedural law of the principles of criminal proceedings: non-interference with private life. The position of the European Court of Human Rights, set out in the decisions: "Costello Roberts v. The United Kingdom", "Nimitz v. Germany", "X. against Iceland" regarding the right to privacy of a person. It is argued that when the visual information from the interior of the car interior, in the opinion of the investigator, has a significant probative value and must be fixed immediately, because it may be lost, and the owner of the vehicle objects to the inspection and fixation of this information, the investigator must record this information in inspection reports, and then urgently seek, with the consent of the prosecutor, an investigating judge to obtain a decision to carry out an urgent inspection of the vehicle, connected with the guarantee limitation non-interference in the private life of the holder (passengers) of the vehicle.

The essence, manifestations and rules of penetration of the investigating authorities of the National Police into the vehicle of a person were investigated in order to comply with the procedural form and to collect admissible evidence in criminal proceedings. In doing so, the provisions of section 8 of the Criminal Code "Circumstances that rule out the crime of the act" are fully taken into account, the corresponding constitutional guarantees of Article 30 of the Constitution of Ukraine, the provisions of Article 233 of the CPC of Ukraine.

The special powers of the investigator arising from the Law of Ukraine "On the fight against terrorism", as well as the criminal procedure review of the vehicle, are authorized by the

investigator of the National Police, aimed at creating investigative conditions for the maintenance of public order and can be used to achieve the objectives of criminal proceedings. In particular, preventive police measures: vehicle stop, superficial inspection of the vehicle, restriction of access of citizens to a specific territory or object, temporary restriction of actual possession of the thing.

Keywords: *investigating authority of the National Police; guarantee limitation non-interference in the private life of the holder (passengers) of the vehicle; penetration into a vehicle of the person.*

Постановка проблеми. Повноваження слідчого органів Національної поліції щодо проникнення до транспортного засобу особи, в порівнянні з відповідними повноваженнями слідчого органів внутрішніх справ, зазнали змін у зв'язку з прийняттям Закону України (далі – ЗУ) «Про Національну поліцію» [1]. Це зумовлено включенням органів досудового розслідування до складу поліції (ст. 13 ЗУ «Про Національну поліцію»), наявністю превентивного поліцейського заходу «поверхнева перевірка транспортного засобу» (ст. 34 ЗУ «Про Національну поліцію»), положеннями ст. 38 ЗУ «Про Національну поліцію» щодо проникнення до володіння особи тощо.

Актуальність статті зумовлена необхідністю ретельного професійного тлумачення прав слідчого органів Національної поліції щодо способів законного отримання відомостей при проведенні у кримінальному процесі огляду транспортного засобу, що перебуває у володінні особи, після набуття чинності Закону України «Про Національну поліцію».

Метою цієї наукової статті є аргументування висновку про процесуальні повноваження слідчого органів Національної поліції щодо отримання фактичних даних при проведенні огляду транспортного засобу особи.

Завданнями статті є: 1) тлумачення повноважень слідчого щодо проникнення до транспортного засобу особи на підставі КПК України; 2) тлумачення повноважень слідчого органів Національної поліції щодо проникнення до транспортного засобу особи на підставі ЗУ «Про Національну поліцію»; 3) з'ясування співвідношення повноважень слідчого, регламентованих у КПК України та ЗУ «Про Національну поліцію».

Доцільним є виокремити 2 групи повноважень слідчого органів Національної поліції: 1) регламентовані у КПК України, і 2) регламентовані в ЗУ «Про Національну поліцію».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані із здійсненням огляду в кримінальному процесі, досліджували у своїх працях В.Т. Маляренко [2], І.В. Солов'євич [3], М.М. Стоцька [4], Д.М. Тимчишин [5], А.П. Черненко [6], В.Д. Слобоцький [7] та інші. Втім, аналіз цих публікацій показує, що не всі питання, визначені при постановці проблеми, знайшли своє вирішення. Тому зазначені публікації будуть використані здебільшого як базовий теоретичний матеріал для обґрунтування позиції про процесуальні права слідчого при проведенні огляду.

Виклад основного матеріалу. Проведення огляду в кримінальному

процесі регламентується передусім у ст. 223 та ст. 237 КПК України¹ (далі – КПК) [8]. У КПК немає спеціальних норм, які б регламентували особливості проведення огляду такої специфічної речі, як транспортний засіб. Чинна регламентація у кримінальному процесуальному законі огляду володіння особи (транспортного засобу) недостатньо чітко встановлює, яким чином при проведенні огляду транспортного засобу слідчий може сприймати відомості і якими є дозволені слідчому межі застосування засобів отримання доказової інформації у зазначеному випадку. Не хотілося б виглядати надмірно прискіпливими, але в КПК не зазначено, яким саме чином слідчий може сприймати відомості під час огляду. Можливо, законодавець має на увазі зорове сприйняття і не вважає за доцільне регламентувати це в окремій нормі КПК? Втім, така регламентація: 1) не відповідає уявленням про спеціальний дозвільний тип правового регулювання, 2) не відповідає звичайним умовам проведення оглядів, адже слідчий при проведенні огляду сприймає інформацію про оточуючу його обстановку не лише за допомогою зорового контакту, а й через інші органи чуття, такі як нюх, слух... (і приймає відповідні рішення). Нарешті, аналізуючи тлумачну літературу, звертаємо увагу на те, що автори крім «обдивляння», «розглядання» розкривають зміст терміна «огляд» як 1) обстеження з метою перевірки, 2) публічне ознайомлення з чим-небудь з метою оцінки, перевірки [9, с. 433]. На нашу думку, відповідаючи на питання про повноваження слідчого сприймати відомості при проведенні огляду, було б неправильним ані обмежувати розуміння засобів огляду лише зоровим контактом, ані надмірно розширювати надані слідчому законом права і думати, що слідчий при проведенні огляду має право робити все, що він вважатиме за потрібне. Припустимо, вимагати від водія, щоб той відкрив багажник автівки для надання слідчому можливості оглянути², чи немає в багажнику речей, вилучених з обігу. Слід погодитися з К.В. Вагілевич і І.В. Солов'євич з приводу того, що усі дії, пов'язані з проникненням до володіння особи, мають здійснюватися лише відповідно до закону, оскільки цього вимагають положення допустимості доказів [3, с. 18]. Та й відповідно до ч.1 ст. 86 КПК, доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК. А в ч.1 ст. 87 КПК зазначено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав людини, гарантованих Конституцією. Приходимо до висновку, що у нормах КПК повинно бути регламентовано,

¹ Автор поділяє думку В.Д. Слобоцького про необхідність виправлення логічного протиріччя у кримінальній процесуальній регламентації огляду: огляд місця події проводиться до внесення відомостей до ЄРДР у більшості випадків, а не лише у невідкладних випадках, як це регламентується в ч. 3 ст. 214 КПК України [7, с.171, 172]. Як уявляється, суворе дотримання слідчими загальної вимоги законодавця не починати огляду місця події до внесення відомостей до ЄРДР гальмувало б виконання завдання кримінального провадження із забезпечення швидкого розслідування.

² Право слідчого органів Національної поліції, як поліцейського, вимагати відкрити кришку багажника та/або двері салону транспортного засобу та візуально їх оглянути регламентоване в ч. 5 ст. 34 ЗУ «Про Національну поліцію» і може використовуватися за наявності передбачених у законі підстав проведення поверхневої перевірки.

які конкретні процесуальні права на отримання відомостей при проведенні огляду має слідчий, і чи має він право при проведенні огляду проникати до володіння особи, тобто всередину транспортного засобу. Це потрібно ще й задля того, щоб у подальшому дії слідчого не можна було визнати незаконним проникненням до автомобіля особи.

Які ж засоби отримання відомостей при проведенні огляду транспортного засобу надає слідчому кримінальний процесуальний закон? Критеріями, що слід брати до уваги при визначенні законності відповідних повноважень у різних слідчих ситуаціях, є такі: 1) об'єктивно зумовлена необхідність застосування певного пізнавального засобу, 2) суттєвість втручання у приватне життя особи та 3) кримінально-правова характеристика незаконного проникнення до володіння особи. Передусім зазначимо, що слідчий, за наявності законних підстав, має право провести огляд транспортного засобу, і дозволені слідчому межі сприйняття відомостей по меншій мірі слід визначити як огляд із зовнішньої сторони автівки, не фіксуючи нічого, що може бути видно всередині салону через скло автівки. Проведення огляду в таких межах не потребує будь-якого погодження рішення про огляд, бо не пов'язане з проникненням до володіння особи в розумінні ст. 30 Конституції України [10] і ст. 233 КПК. За умови, що такий огляд не пов'язаний з порушенням конструктивної цілісності автівки, не спрямований на отримання інформації з приводу обстановки всередині салону, слід вважати, що цей огляд відповідатиме загальним засадам кримінального провадження, регламентованим у гл. 2 КПК. І навіть якщо володілець транспортного засобу заперечує проти проведення огляду його автівки, він не має права протидіяти проведенню огляду, а може лише заявити клопотання про занесення у протокол огляду його заперечень щодо проведення огляду та після завершення огляду оскаржувати дії слідчого в порядку, передбаченому в кримінальному процесуальному законі¹.

Тепер перейдемо до дослідження, чи має право слідчий органів Національної поліції дивитися крізь скло автівки, яку він оглядає. Звісно, сам по собі зоровий контакт слідчого з обстановкою всередині салону автівки не є проникненням до транспортного засобу. У цьому разі можна говорити лише про втручання слідчого у приватне життя володільця (пасажирів) транспортного засобу. Невтручання у приватне життя особи гарантується у ст. 15 КПК із посиланням у ч. 2 ст. 15 КПК на випадки (тобто винятки. – А.З.), що «передбачені в КПК». Прямо в буквальній регламентації КПК таких випадків не передбачено. В рішенні Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року зміст права на недоторканність приватного життя розкривається, серед іншого, як право фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати можливість ознайомлення зі своїм приватним життям інших осіб або зберегти в таємниці обставини свого особистого життя [11]. Звернемося також і до європейської практики з кримінального судочинства. Б. Неделек на-

¹ А саме, на підставі ч. 2 ст. 303 КПК України подати відповідну скаргу під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 КПК України.

голошує, що Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що „поняття приватного життя є широким і не може бути визначено вичерпно” (рішення у справі „Костелло Робертс проти Сполученого Королівства”) і виводить звідси, що „немає ні можливості, ані необхідності намагатися визначити у вичерпний спосіб поняття приватного життя” (рішення у справі „Німіц проти Німеччини”). Разом з тим Європейська комісія визначає це право, як „право на особисте життя, право жити на максимально бажаній відстані від чужих очей” („Х. проти Ісландії”) [12, с. 347]. Як правило, доктрина розглядає право на приватне життя як визнану за індивідом можливість вести своє життя на власний розсуд із мінімальною кількістю втручань із зовні. Це право покликано давати змогу уникнути ситуації, коли треті особи, яких це не стосується, дізнавалися б про факти щодо фізичного стану, здоров'я, особистості, релігійних чи духовних переконань, сімейного та емоційного життя, стосунків з іншими людьми, професійного й матеріального життя... [13, с. 351]. На нашу думку, таке розуміння права на приватне життя можна застосувати й до володільця транспортного засобу, якщо він заперечує проти намагань слідчого і понятих роздивитися крізь скло автівки обстановку всередині салону й тому важливим аспектом цього дослідження є поведінка володільця автівки. Якщо володільець автівки своєю поведінкою показує, що він не проти, щоб необмежене коло сторонніх осіб мали можливість отримувати інформацію з середини салону його автівки, а сторонні особи можуть органами чуття, в тому числі через слухове, зорове сприйняття, без докладання додаткових зусиль (які можна було б трактувати як неприйнятну зазвичай у суспільстві поведінку) отримувати цю інформацію, то за таких умов отримання слідчим інформації про обстановку всередині салону автомобіля під час огляду слід вважати таким, що не обмежує гарантії невтручання у приватне життя. Якщо ж поведінка володільця автівки свідчить, що він заперечує, щоб сторонні особи, в тому числі слідчий і поняті, отримували інформацію зсередини салону його автомобіля, а сторонні особи стануть докладати додаткові зусилля (які проявляться в їх поведінці як дії, неприйнятні зазвичай у суспільстві) для того, щоб отримати інформацію зсередини салону його автівки, наприклад, підійдуть надмірно впритул до автівки, уважно і тривалий час схилившись до вікна будуть намагатися щось роздивитися в салоні, застосовуватимуть для цього будь-які технічні засоби, то цей огляд слід вважати таким, що обмежує гарантію невтручання у приватне життя особи. В КПК не регламентовано, що повинен зробити слідчий задля того, щоб допустимість доказів, отримання яких було пов'язане із втручанням у приватне життя особи без судового рішення і без згоди на це особи, не була поставлена під сумнів. На нашу думку, в такому разі слід застосовувати аналогію закону. Схожими правовідносинами є ті, що пов'язані з проникненням до володіння особи. Тому в разі отримання доказів у результаті проведення огляду, під час якого слідчий всупереч волі володільця транспортного засобу оглядав обстановку всередині салону автомобіля, слідчому потрібно за погодженням з прокурором звернутися до слідчого судді для отримання рішення про проведення огляду транспортного за-

собу в порядку, передбаченому в ч. 3 ст. 233 КПК. Таким чином, проводячи огляд транспортного засобу, слідчому і понятим не заборонено дивитися крізь скло автівки на обстановку всередині салону. Якщо візуальна інформація зсередини салону автівки, на думку слідчого, має важливе доказове значення і невідкладно повинна бути зафіксованою, бо може бути втраченою, а володілець транспортного засобу заперечує проти проведення огляду і фіксації цієї інформації, то слідчий повинен зафіксувати цю інформацію в протоколі огляду, після чого невідкладно звернутися за погодженням з прокурором до слідчого судді для отримання ухвали про проведення невідкладного огляду транспортного засобу, пов'язаного з обмеженням гарантії невтручання у приватне життя володільця (пасажирів) транспортного засобу.

Відчинити двері чи навіть витягнути крізь відкрите вікно з салону транспортного засобу будь-який предмет вже буде вважатися проникненням до автівки.

Перейдемо до дослідження проникнення до транспортного засобу. Термін „проникнення” не має законодавчого визначення. Звернувшись до тлумачного словника, приходимо до висновку, що тлумачення терміна „проникнення” має цілу низку значень. Серед них найбільше кореспондуються з досліджуваною в цій статті тематикою „намагання роздивитися когось, щось”, а також у переносному значенні „досягнення важкодоступної місцевості, подолання перешкод” [9, с. 38]. А.П. Черненко в результаті дослідження сутності проникнення у житло чи інше володіння особи, прийшов до висновку, що таким проникненням слід розуміти дії, що досягли мети потрапити всередину житла чи іншого володіння особи без її дозволу, шляхом примусового, фізичного подолання суб'єктом цієї дії перешкод або шляхом психологічного впливу на власника цього житла або інших осіб, які перебувають у ньому, для усунення таких перешкод [6, с. 145]. В п. 30 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25.12.1992 під проникненням пропонується розуміти вторгнення, що може здійснюватися як таємно, так і відкрито, як із подоланням перешкод або опору людей, так і безперешкодно, а також за допомогою різних засобів, які дозволяють винній особі викрадати майно із житла без входу в нього [13, с. 94]. Таким чином, на нашу думку, проникнення до автівки матиме місце лише у разі фізичного проникнення. Надаючи тлумачення правомірному проникненню до володіння особи, В.Т. Маляренко слушно зауважує, що не буде протиправним порушення недоторканності володіння особи у випадках надзвичайної необхідності (для попередження вибуху, пожежі, затоплення, припинення витоку газу тощо, відвернення злочинних посягань на життя та здоров'я людей, які в ньому перебувають). Тобто в таких та аналогічних випадках дії особи, яка проникає до володіння іншої особи, хоча формально і порушують його недоторканність, але вони корисні, оскільки зумовлені необхідною обороною або крайньою необхідністю [2, с. 7]. Отже, поряд з гарантією недоторканності володіння особи, під час проведення огляду все ж таки можуть виникнути підстави законного проникнення до транспортного засобу.

Наприклад, що робити слідчому, який при огляді автівки зовні побачив,

що на сидінні всередині салону лежить річ, схожа на ті, що вилучені з обігу, скажімо, вогнепальна зброя? Звісно, за умови відсутності рішення суду і відсутності добровільної згоди володільця відчинити двері і пустити слідчого в салон, проникнення слідчого до транспортного засобу буде законним лише за наявності обставин, що виключають злочинність діяння, передбачених у розділі 8 КК „Обставини, що виключають злочинність діяння” або за наявності обставин, передбачених у ст. 30 Конституції України, ст. 233 КПК. Якщо за відсутності таких обставин слідчий відчинить двері і вилучить цю зброю, то вона стане недопустимим доказом, адже це буде доказ, отриманий в результаті незаконного проникнення до володіння особи.

Прийнятним і законним способом поведінки слідчого в даній ситуації може стати вилучення зброї разом з автівкою (тобто тимчасове вилучення автівки, у салоні якої лежить зброя). Адже в цьому разі володільць не зможе сховати (позбутися) зброї, а проникнути до автомобіля слідчий зможе пізніше, отримавши ухвалу слідчого судді. Втім, таке вилучення транспортного засобу можливе лише за наявності підстав, передбачених у ст.167 КПК, та за наявності відповідних технічних і організаційних можливостей слідчого. Після вилучення транспортного засобу слідчий повинен звернутися до слідчого судді для отримання рішення про примусове проникнення до автівки. Доки ж не отримано відповідного рішення слідчого судді, проникати до автомобіля слідчий не має права. На нашу думку, при застосуванні такого процесуального порядку вилучене з автівки майно набуває ознак речових доказів і, звісно, є допустимим доказом у кримінальному провадженні.

Крім вищезазначених, ще одна законна підстава проникнення до транспортного засобу регламентована в п. 6 ст. 15 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» [14]. Ця норма надає право працівникам правоохоронних органів, які залучаються до проведення антитерористичної операції (в тому числі слідчим органів Національної поліції у разі їх залучення), у районі проведення антитерористичної операції перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю людей. І навіть при проникненні всередину салону автомобіля при проведенні огляду на підставі п. 6 ст. 15 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» для забезпечення допустимості доказів, отриманих у результаті такого проникнення, на нашу думку, після проведення огляду слідчому невідкладно потрібно за погодженням з прокурором звернутися до слідчого судді для отримання рішення про проникнення до транспортного засобу в порядку, передбаченому в ч. 3 ст. 233 КПК.

Якщо ж слідчий не може послатися на обставини, передбачені в нормах гл. 8 КК, ст. 30 Конституції України, ст. 233 КПК і ст. 167 КПК, п. 6 ст. 15 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», то для обслуговування даного випадку (коли всередині салону автомобіля, що оглядається, слідчий бачить річ, вилучену з обігу) слідчий має використовувати повноваження, регламентовані в ЗУ «Про Національну поліцію». Серед таких повноважень слід зазначити:

1) превентивний поліцейський захід «зупинення транспортного засобу»: (п. 3 ч. 1 ст. 35 ЗУ «Про Національну поліцію»): якщо є інформація, що, зок-

рема, свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального правопорушення, або якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям учинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального правопорушення; п. 4 ч. 1 ст. 35 ЗУ «Про Національну поліцію»: якщо транспортний засіб перебуває в розшуку, в зв'язку з чим розслідується певне кримінальне провадження;

2) поверхнева перевірка транспортного засобу, яка може проводитися за підставами¹, передбаченими в ч. 4 ст. 34 ЗУ «Про Національну поліцію», і здійснюється шляхом візуального огляду транспортного засобу або візуального огляду салону та багажника транспортного засобу. Поліцейський при здійсненні поверхневої перевірки має право вимагати відкрити кришку багажника та/або двері салону. При виявленні в ході поверхневої перевірки будь-яких слідів правопорушення поліцейський забезпечує їх схоронність та огляд відповідно до вимог статті 237 КПК України.

Поліцейський, в тому числі слідчий, має право обмежити доступ громадян до визначеної території або об'єкта, тобто в нашому випадку, заборонити доступ до автомобіля володільцю й пасажирам автомобіля.

Відповідно до ч. 4 ст. 37 ЗУ «Про Національну поліцію», поліцейський може тимчасово обмежити фактичне володіння річчю або пересування транспортного засобу для запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ або транспортний засіб можуть бути використані особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. На вимогу особи поліцейський зобов'язаний повідомити про причини застосування ним відповідних заходів.

При проведенні огляду слідчий на підставі ч. 7 ст. 237 КПК України має вилучати предмети, які вилучені законом з обігу, незалежно від їх відношення до кримінального провадження.

Висновок. Повноваження з проникнення слідчого органів Національної поліції до транспортного засобу особи витікають із регламентації відповідного інституту в Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України. Ці нормативно-правові акти є пріоритетними для слідчого під час досягнення завдань кримінального провадження. Разом із цим при прийнятті рішення щодо проникнення до транспортного засобу, слідчий органів Національної поліції має керуватися і Законом України «Про Національну поліцію», і нормами Кримінального кодексу України, й іншими спеціальними законами, та не виходити за межі спеціального дозвільного типу правово-

---

¹ 1) якщо існує достатньо підстав вважати, що в транспортному засобі знаходиться правопорушник або особа, свобода якої обмежується в незаконний спосіб; 2) якщо існує достатньо підстав вважати, що в транспортному засобі знаходиться річ, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб; 3) якщо існує достатньо підстав вважати, що річ або транспортний засіб є знаряддям вчинення правопорушення та/або знаходиться в тому місці, де може бути скоєно кримінальне правопорушення, для запобігання якого необхідно провести поверхневу перевірку.

го регулювання.

У подальших дослідженнях планується висвітлювати розв'язання проблемних питань регламентації процесуальних повноважень слідчого щодо вилучення речей під час огляду.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 2 липня 2015 року, зі змінами від 6 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran244#n244>.
2. Малярєнко В.Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства / В.Т. Малярєнко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 9 (49). – С. 2–13.
3. Вагілевич К.В. Дотримання прав і свобод особи під час проведення огляду місця події / Вагілевич К.В., Солов'євич І.В. // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матер. Міжнародної наук.-практ. конф. (5 листопада 2010 року, м. Запоріжжя): у 3-х ч. – Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. III. – С. 16–19.
4. Стоцька М.М. Забезпечення охорони та захисту прав водіїв підрозділами Державтоінспекції / М.М. Стоцька // Управління адміністративно-політичною діяльністю у сфері захисту прав і свобод громадян та забезпечення правопорядку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 3–4 черв. 2005 року) : за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.Ф. Долженкова. – Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2005. – С. 159–162.
5. Тимчишин Д.М. Використання науково-технічних засобів під час огляду речей за фактами вчинення вбивств / Д.М. Тимчишин // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 365–366.
6. Черненко А.П. Проникнення у житло чи інше володіння особи: структурний елемент слідчих дій чи самостійний інститут кримінально-процесуального права? / А.П. Черненко // Вісник Луганської акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 3. – С. 141–148.
7. Слобоцький В.Д. Огляд місця події як невідкладна слідча (розшукова) дія / В.Д. Слобоцький // Актуальні питання досудового розслідування : матер. II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 21 жовтня 2016 року) ; ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, Т.О. Лоскутов, А.С. Політова. – Кривий Ріг : Геліос-Принт, 2017. – С.170–173.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України, зі змінами від 21 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/stru#Stru>.
9. Новий тлумачний словник української мови. – Вид. друге, випр. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 2. – 926 с.
10. Конституція України, зі змінами від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=167724>.
12. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
13. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власнос-

ті : постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25 грудня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.

14. Про боротьбу з тероризмом : Закон України № 638-IV від 20 березня 2003 року, зі змінами від 21 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page2>.

Надійшла до редакції 18.09.2017

УДК 343.98

Плетенець В.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-3-207-212

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Визначено актуальність та сформовано напрямки вирішення проблеми криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству. Наголошено, що наявність чітких науково вивірених й апробованих практикою рекомендацій з криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству полегшить досягнення позитивних результатів у боротьбі з розглядуваними проявами взагалі та покращення криміногенної обстановки в нашій державі зокрема

Ключові слова: протидія розслідуванню, криміналістичне забезпечення, кримінальне судочинство.

Pletenets V.M. Criminalistics providing of overcoming of counteraction criminal legal proceeding: raising of problem. The article is devoted determination of actuality and forming of directions of decision of problem of the criminalistics providing of overcoming of counteraction the criminal legal proceeding. It is marked, that one of constituents of decision of this task is optimization of process of investigation and increase of efficiency of overcoming of counteraction from the side of criminals and other persons of not interested in establishment of objective truth in criminal realizations.

Workers of law enforcement authorities which run into the displays of counteraction from the side of the interested persons during investigation unable to contrast the deserving complex of actions. About it testify, resulted in the articles, statistical information of the General prosecution of Ukraine, in obedience to which suspicion is declared less than after third of facts

of perfect criminal offences. In good time not attracted and those which avoided responsibility perfect criminal acts, continue the feaisance of more heavy and impertinent publicly dangerous acts including with application of modern hardwares, measures of preparation, elimination, disguise, or falsification of information, stagings, and others like that.

Among reasons which negatively influence on implementation of tasks of criminal code of practice of Ukraine is, including, scientific under exploitation and absence of effective recommendations for investigators, which during investigation, and judges – during a judicial trial run into the displays of counteraction from the side of the interested persons. In addition, there is a row of objective and subjective factors, through what workers of law enforcement authorities assume substantial miscalculations and errors in the estimation of displays of counteraction and ways of its overcoming. Absence in theory of developed and the practically approved complexes of measures on overcoming of counteraction the criminal legal proceeding negatively influences not only on the state of investigation and warning of criminal offences but also on the high level of their latentsness.

It is marked that the presence of the clear recommendations scientifically adjusted and approved practice from the criminalistics providing of overcoming of counteraction the criminal legal proceeding will facilitate achievement of positive results in a fight against the examined displays in general and improvement of crime situation in our state in particular.

Keywords: *counteraction investigation, criminalistics providing, criminal legal proceeding.*

Постановка проблеми. Проблема боротьби зі злочинністю належить до однієї з найбільш гострих і потребує якомога скорішого вирішення в Україні. Це обумовлено кількісними та якісними змінами у структурі злочинності, що характеризуються появою нових проявів суспільно небезпечних діянь, зростанням професіоналізму злочинців, їх оснащеністю сучасними високотехнологічними засобами, удосконаленням способів їх суспільно небезпечних діянь і приховування із активним застосуванням заходів протидії розслідуванню.

Одна зі складових розв'язання цієї задачі – оптимізація процесу розслідування та підвищення ефективності подолання протидії з боку злочинців та інших осіб, не зацікавлених у встановленні об'єктивної істини у кримінальних провадженнях. Працівники правоохоронних органів, що стикаються з проявами протидії з боку зацікавлених осіб під час розслідування, не можуть протиставити достойний комплекс дій.

Про це свідчать статистичні дані Генеральної прокуратури України, згідно з якими за 2013 рік було зареєстровано 563560 кримінальних правопорушень, у 2014 – 529139, у 2015 році – 515648, у 2016 – 592604. Заслугують на увагу й кількість проваджень, за якими встановлено винуватців. Так, у 2013 р. повідомлення про підозру було оголошено у 223561 випадків, у 2014 – 185723, у 2015 – 177356, у 2016 – 159480 [1].

Наведені дані визначають, що підозра оголошується менш ніж за третьою частину фактів вчинених кримінальних правопорушень. Своєчасно не притягнуті та ті, які уникли відповідальності, «відшліфовуючи» навички, продовжують вчинення більш тяжких та зухвалих суспільно небезпечних діянь, у тому числі із застосуванням сучасних технічних засобів, заходів підготовки, знищення, маскування чи фальсифікації інформації, інсценувань тощо. Поява у злочинців більш широких можливостей протидії кримінальному судочинству досудово-

му розслідуванню та судовому розгляду обумовлює необхідність дослідження її змісту та розробки комплексної системи подолання цих проявів.

З іншого боку, потерпілі, не відчуваючи охорони своїх прав, свобод та законних інтересів, а також належного виконання відповідними правоохоронними органами завдань КПК України [2], звертаються до Європейських судових інституцій з позовами до держави Україна. Окрім того, що на їх задоволення витрачаються значні матеріальні ресурси державного бюджету, формується негативний імідж України на міжнародному рівні.

Серед причин, що негативно впливають на виконання завдань кримінального процесуального кодексу України, є, у тому числі, недостатня наукова розробка та відсутність ефективних рекомендацій для слідчих, котрі у ході розслідування, а судді – під час судового розгляду стикаються з проявами протидії з боку зацікавлених осіб. Крім того, існує низка об'єктивних та суб'єктивних чинників, через які працівники правоохоронних органів припускаються суттєвих прорахунків та помилок в оцінці проявів протидії й шляхів її подолання. Відсутність теоретично розроблених та практично апробованих комплексів заходів з подолання протидії кримінальному судочинству негативно впливає не тільки на стан розслідування та попередження кримінальних правопорушень, а й на високий рівень їх латентності. Наявність чітких науково вивірених й апробованих практикою розробок з криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству полегшить досягнення позитивних результатів у боротьбі з розглядуваними проявами взагалі та покращення криміногенної обстановки в нашій державі зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним підґрунтям дослідження є роботи вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі криміналістики, зокрема, Т. В. Авер'янової, Ю. П. Аленіна, К. В. Антонова, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, В. В. Бірюкова, Т. В. Варфоломєєвої, О. М. Васильєва, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, В. С. Кузьмічова, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, В. П. Колмакова, М. В. Корнієнка, В. В. Лисенка, Л. М. Лобойка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, В. А. Мисливого, П. Я. Мінки, В. Т. Нора, О. В. Одерія, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, О. П. Снігерьова, В. В. Тищенко, В. М. Тертишника, Л. Д. Удаलोвої, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, М. П. Яблокова та ін.

Метою даної статті є висвітлення актуальності та формування напрямків розробки проблеми криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству.

Виклад основного матеріалу. Безпосередньо дослідженню проблем протидії розслідуванню приділяли увагу російські вчені-криміналісти: В. М. Карагодін, І. А. Ніколайчук, В. В. Трухачов, Е. У. Бабаєва, С. Ю. Журавльов, Л. В. Лившиц, В. Я. Куликов, А. Н. Петрова та інші. Однак

зазначені дослідження проводилися в інших соціальних та правових умовах і не можуть повною мірою бути використані для подолання цих проявів в Україні.

Заслуговують на увагу й роботи вітчизняних науковців з дослідження окремих питань протидії розслідуванню на рівні кандидатських дисертацій, зокрема: Р. М. Шехавцов «Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями)». – Київ, 2003; О. В. Александренко «Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню». – Київ, 2004; Б. В. Щур «Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами». – Харків, 2005; І. В. Грицюк «Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування». – Ірпінь, 2012 та інші. Однак у вказаних дослідженнях було розглянуто різні аспекти досудового розслідування в умовах протидії та не вирішено проблем подолання цих проявів у ході судового розгляду й не враховано змін, що відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Продовжуються наукові пошуки шляхів вирішення розглядуваної проблематики у тезах доповідей, наукових статтях, дисертаційних дослідженнях, зокрема у дисертації на здобуття доктора філософії (кандидата наук) «Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню» – Київ, 2016 [3, с. 255]. У той же час спроби науковців переважно мають точковий, епізодичний характер та не вирішують розглядувану проблему по суті.

Незважаючи на існуючі роботи, комплексного дослідження явища протидії розслідуванню не проводилося [4, с. 10].

Зміна ситуації, на нашу думку, можлива у першу чергу шляхом здійснення комплексного підходу й глибокого (фундаментального) дослідження проблематики криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству та формування на їх основі теоретичних засад діяльності відповідних правоохоронних органів.

Накопичення наукового знання час від часу призводить до зміни наукової парадигми криміналістики (зміни системи пануючих ідей). Криміналістика – це наука, що розвивається, змінюються її межі, сфери впливу, виникають нові напрямки і теорії [5, с. 98].

Таким чином, склалися передумови для формування окремої (приватної) теорії криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству, в якій усі питання розглядалися б системно (комплексно) та мали б як теоретичне (збагачення науки Криміналістика окремою теорією), так і практичне («озброєння» правоохоронців дієвим інструментарієм у боротьбі зі злочинністю) значення. Вказане свідчить про актуальність дослідження криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству.

Головна мета дослідження – на основі вивчення вітчизняної судово-слідчої практики, узагальнення позитивного зарубіжного досвіду розробити концептуальні засади криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству.

Комплексність мети, її багатоплановість зумовили необхідність вирішення таких задач:

- проаналізувати методологію досліджень криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- здійснити історико-правовий аналіз, становлення та розвитку криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- розглянути поняття криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- розглянути структуру криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- визначити зміст криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- систематизувати методи подолання протидії кримінальному судочинству;
- на основі судово-слідчої практики розробити засоби подолання протидії кримінальному судочинству;
- надати характеристику суб'єктам протидії, спрямованості та характеру їх дій на відповідні об'єкти під час кримінального судочинства;
- сформувати комплекс істотних для діагностування проявів протидії кримінальному судочинству та принципів їх подолання;
- визначити напрямки підвищення результативності подолання протидії кримінальному судочинству;
- окреслити загальні положення теорії взаємодії у подоланні протидії кримінальному судочинству;
- розкрити поняття та форми взаємодії працівників правоохоронних органів, спрямовані на подолання протидії кримінальному судочинству;
- проаналізувати проблеми взаємодії та оперативно-розшукового забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- здійснити криміналістичний аналіз типових слідчих ситуацій і визначити тактичні завдання їх вирішення;
- визначити місце і роль прийняття правоохоронцями тактичних рішень у подоланні протидії кримінальному судочинству;
- окреслити шляхи запобігання слідчим проявам протидії досудовому розслідуванню, а судом – судовому розгляду;
- визначити наукові та методичні засоби тактичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству;
- сформувати тактичні основ проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з матеріальних особистісних та зі змішаних джерел.

Цей перелік задач дозволить здійснити спеціальне монографічне дослідження, в якому комплексно та системно будуть розглянуті проблеми криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству. Сформульовані у роботі положення, висновки і рекомендації становитимуть як науково-теоретичний, так і практичний інтерес.

Висновки. Проблеми протидії розслідування, з якими стикаються правоохоронці, все яскравіше демонструють нагальну проблему їх вирішення як

практиками, так і науковцями. Таким чином, формування окремої (приватної) теорії криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству, в якій усі питання розглядалися б системно (комплексно), є нагальною потребою практики боротьби зі злочинністю. Наявність чітких науково вивіренних й апробованих практикою рекомендацій з криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству полегшить досягнення позитивних результатів у боротьбі з розглядуваними проявами взагалі та покращення криміногенної обстановки в нашій державі зокрема.

Подальші наші дослідження спрямовуватимуться на вирішення поставлених у рамках криміналістичного забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству задач.

Бібліографічні посилання

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одіссей, 2012. – 360 с.
3. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2016 р.) : розглянуті і схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В.А. Журавель, Д.В. Лук'янов, Н.М. Вапнярчук. – Х. : Право, 2017. – 300 с.
4. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Александренко. – К., 2004. – 22 с.
5. Шепітько В. Ю. Сучасний стан, тенденції та функції криміналістики / В. Ю. Шепітько // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць ; ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2008. – Вип. 8. – 656 с.

Надійшла до редакції 03.11.2017

УДК 343.343.5

Александрова А.Ю.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано кримінальне законодавство пострадянських країн щодо кримінально-правової заборони ухилення від призову за мобілізацією та визначено шляхи використання у КК України та інших законодавчих актах позитивного досвіду його застосування.

Ключові слова: злочин, покарання, мобілізація, ухилення від мобілізації, обороноздатність країни, військова агресія.

Aleksandrova A.Yu. Experience of post-soviet countries in the field of ensuring conscription and mobilization. The criminal legislation of the post-Soviet countries (the Criminal Code of the Republic of Armenia, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Belarus, Georgia, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Moldova, the Republic of Tajikistan, the Republic of Turkmenistan, the Republic of Uzbekistan, the Republic of Estonia) evasion from the call for mobilization and the ways of using the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of the positive experience of its application are determined.

It was established that only in the Criminal Code of the Republic of Armenia, Georgia, the Kyrgyz Republic and the Republic of Uzbekistan, for evasion from the call for mobilization and for other similar crimes, alternative punishment is provided for - penalty, public and corrective labor, arrest. In all others, only imprisonment. The absolute majority of the Criminal Code considered by the generic object of crime, which includes the evasion of the call for mobilization, determines the order of management.

The object of the crime in most of the Criminal Code of the post-Soviet countries is the order of governance, at least - state security. A certain system in the criminal laws of other countries regarding the definition of the object of evasion from the call for mobilization was not found.

It is proved that the quality of the criminal defense of the country directly depends on its "military experience": the presence during a certain historical period of the development of military defensive actions or an active armed conflict positively affects the norms of the criminal law, which were applied at this time.

Keywords: *crime, punishment, mobilization, evasion from mobilization, defense capability, military aggression.*

Постановка проблеми. Дослідження того чи іншого явища видається неповноцінним без вивчення наукових і практичних досягнень у сфері права інших країн, тим паче наближених до України за своєю правовою системою. Такі надбання допомагають визначити найбільш досконалі в техніко-юридичному аспекті, актуальні, апробовані протягом тривалого часу застосування, узгоджені з визнаними міжнародними актами положення кримінального, кримінального процесуального законів, які можуть урахуватися під час подальшого удосконалення вітчизняного законодавства [1, с. 134].

Визначення схожості та відмінності кримінальних кодексів України та більшості інших держав Європи мають закономірний характер. Схожість стосується структури Загальної й Особливої частин цих кодексів, змісту багатьох інститутів та конкретних положень кримінального права, що свідчить про розвиток кримінального законодавства у зазначених державах під впливом: однакових факторів політичного, економічного, соціального, культурного, правового тощо характеру; відповідних актів міжнародного та загальноєвропейського законодавства; взаємних запозичень. Існуюча відмінність у регулюванні тих або інших інститутів чи положень може розглядатися лише як наслідок впливу на його розвиток специфічних факторів різного характеру, як-от: національна самобутність у сфері правових звичаїв і традицій, що знайшли відображення в сучасному законодавстві; різні доктринальні і політичні підходи при визначенні окремих питань; різне значення судової практики при формуванні законодавства [2, с. 12–13].

Порівняльно-правові дослідження не повинні обмежуватися лише доктриною, судовою практикою і кримінальним законодавством зарубіжних держав. Необхідно комплексно досліджувати їх кримінально-правову політику в усій її багатоманітності [3, с. 346].

Нам залишається погодитися із такими твердженнями та з використанням порівняльно-правового методу пізнання об'єктивної дійсності встановити спільні та відмінні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України, з аналогічними або схожими нормами КК зарубіжних країн з тим, щоби виявити певний позитив та окреслити можливі шляхи його використання в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації висвітлювали у своїх працях А.О. Данилевський, Ю.О. Данилевська, А.П. Мозоль, Р.С. Орловський, О.О. Пащенко, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, В.В. Федосєєв, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий та інші. Але з огляду на події останніх років у нашій країні та наявну практику застосування ст. 336 КК України, значний інтерес та новизну буде мати дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення призову та мобілізації з урахуванням зобутків указаних та інших дослідників.

Мабуть правильним буде вказати на те, що подібна робота буде проводитися за такими критеріями, як родовий об'єкт злочину, склад злочину та сан-

кції. На нашу думку, саме так можна отримати максимально можливу корисну інформацію про напрямки удосконалення ст. 336 КК України чи взагалі потребу у цьому.

Метою статті є аналіз кримінального законодавства пострадянських країн щодо кримінально-правової заборони ухилення від призову за мобілізацією та визначення шляхів використання у КК України та інших законодавчих актах позитивного досвіду його застосування.

Враховуючи близькість систем права пострадянських країн, то і досліджувати спочатку будемо їх кримінальні закони, а потім усі інші в алфавітному порядку. Одразу зауважимо, що актуальність кримінального закону певної країни буде оцінюватися з певним ступенем ймовірності його чинності, оскільки використовуємо не мову оригіналу, а переважно російськомовний переклад.

Виклад основного матеріалу. Глава 30 «Злочини проти порядку управління» КК Республіки Вірменія [4] у ст. 327 передбачає відповідальність за ухилення від проходження строкової військової служби, тренувальних зборів або мобілізації:

1. Ухилення від чергового призову на строкову військову службу, від тренувальних зборів або мобілізації при відсутності законних підстав для звільнення від цієї служби –

карається штрафом у розмірі від трьохсоткратного до п'ятисоткратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк не більше двох місяців, або позбавленням волі на строк не більше двох років.

2. Те саме діяння, вчинене:

1) шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження або симуляції захворювання;

2) шляхом підробки документа або обману, – карається арештом на строк від одного до трьох місяців або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені під час воєнного стану, війни або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

Ст. 328 Ухилення від виконання повинностей або від сплати податків під час війни

Ухилення від трудової мобілізації або виконання інших повинностей під час війни, а також від сплати податків –

карається арештом на строк від одного до трьох місяців, або позбавленням волі на строк не більше чотирьох років.

Як бачимо, країна, яка з початку 90-х років «мала досвід» ведення війни, запропонувала достатньо позитивні речі для забезпечення своєї обороноздатності.

По-перше, майже усі способи ухилення незалежно від суб'єкта розміщено в одній статті, по-друге, кваліфікованим або особливо кваліфікованим видом таких злочинів є час або спосіб, що заслуговує уваги.

Законодавець Республіки Азербайджан у розділі 34 КК [5] «Злочини

проти порядку управління» передбачив ст. 321 «Ухилення від проходження військової служби»:

321.1. Ухилення без законних підстав від чергового призову на військову службу або від призову за мобілізацією, з метою ухилення від проходження військової служби, –

карається позбавленням волі на строк до двох років.

321.2. Ті самі діяння, вчинені у воєнний час, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років.

Як бачимо, дуже схожа норма на попередню, особливо в частині більш суворішої відповідальності за ухилення у військовий час. Знову ж таки, країна – «військовий опонент» розглянутої вище.

КК Республіки Білорусь [6] у Розділі XIV «Злочини проти військової служби» Глави 36 «Злочини призовників та військовозобов'язаних» у ст. 434 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачає:

Ухилення від призову на військову службу з мобілізації або від призову на військову службу у воєнний час –

карається позбавленням волі на строк від двох до семи років.

Ось тут вже стаття дуже схожа на нашу – в країні не було особливого періоду, а тому і стаття про його забезпечення не застосовується. Звідси напрошується проміжний висновок про те, що кримінально-правове забезпечення призову та мобілізації залежить від наявності чи відсутності у тій чи іншій країні досвіду захисту свого суверенітету за допомогою армії.

Разом з тим статті КК Республіки Білорусь про екстремізм з'явилися після подій в Україні 2013–2014 років, що наводить на невтішний висновок про аналогічні прагнення білоруського законодавця вирішити гострі соціально-економічні проблеми в країні засобами кримінальної репресії.

Грузія, яка у 2008 році зазнала військового вторгнення, у своєму КК [7] передбачила таке. Глава XI «Злочини проти порядку управління» у ст. 357 «Ухилення військовозобов'язаних осіб від навчальних або військових зборів» передбачає:

1. Ухилення військовозобов'язаних осіб від навчальних або військових зборів, –

карається штрафом або суспільно корисною працею на строк від ста вісімдесяти до двохсот двадцяти годин, або арештом на строк від двох до чотирьох місяців.

2. Те саме діяння, вчинене у воєнний час або під час надзвичайного стану, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ст. 358 «Ухилення від призову за мобілізацією»:

Ухилення від призову за мобілізацією, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Ст. 359 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей або сплати податків»:

Ухилення у воєнний час від трудової мобілізації або виконання інших повинностей або від сплати податків, –

карається штрафом або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років.

Звідси випливає, що ухилення від призову за мобілізацією сформульовано грузинським законодавцем таким самим чином, як і українським. Разом з тим у КК України відсутні статті про забезпечення призову або мобілізації, які вказували б на воєнний стан або бойову обстановку.

КК Республіки Казахстан [8] у Главі 5 «Злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави» у ст. 174 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачає:

1. Ухилення від призову на військову службу з мобілізації до Збройних Сил, інші війська і військові формування Республіки Казахстан –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Те саме діяння, а також ухилення від подальших закликів для укомплектування Збройних Сил Республіки Казахстан, вчинені у воєнний час, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Знову ж таки, диференціація кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією здійснено залежно від часу вчинення злочину.

В КК Киргизької Республіки [9] не виявлено статті про відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією. Разом з тим інтерес становить така стаття:

Ст. 351 «Ухилення від проходження військової та альтернативної (позавійськової) служби»:

(1) Ухилення від призову на військову службу за відсутності законних підстав для звільнення від цієї служби, –

карається штрафом у розмірі від двохсот до п'ятисот мінімальних місячних заробітних плат або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до двох років.

(2) Ухилення від проходження альтернативної (позавійськової) служби осіб, звільнених з військової служби, –

карається штрафом у розмірі від ста до двохсот мінімальних місячних заробітних плат або громадськими роботами на строк від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк від трьох до шести місяців.

КК Латвійської Республіки [10] також не містить статті про відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, хоча передбачає відповідальність ухилення від військової служби.

Ст. 282 Ухилення від призову на обов'язкову військову службу:

(1) Ухилення від призову на обов'язкову військову службу особи, яка зобов'язана проходити обов'язкову військову службу, якщо це ухилення тривало більше десяти днів, –

карається позбавленням волі на строк до двох років або арештом, або грошовим штрафом до шістдесяти мінімальних місячних заробітних плат.

(2) Ухилення від призову на обов'язкову військову службу шляхом заповідання собі тілесного ушкодження або симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Позитивним моментом тут є конкретний строк ухилення та способи ухилення.

КК Литовської Республіки [11] знову ж таки не забезпечує мобілізацію військовозобов'язаних, проте передбачає таке.

Ст. 314 Ухилення від призову на обов'язкову військову службу

1. Призовник, який ухиляється від призову на обов'язкову військову службу шляхом порушення свого здоров'я, симуляції хвороби, підробки документів або іншим обманом, –

карається арештом або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Призовник, який ухиляється від призову на обов'язкову військову службу, якщо відсутні ознаки, передбачені частиною 1 цієї статті, вчинив кримінальний проступок і карається штрафом або арештом.

Ст. 315. Ухилення від призову на військову службу у воєнний час

Призовник або воїн активного резерву, які ухиляються від призову на військову службу під час воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ст. 316 Ухилення від виконання обов'язків військової служби

1. Призовник, який ухиляється від виконання обов'язків військової служби шляхом порушення свого здоров'я, симуляції хвороби, підробки документів або іншим обманом, –

карається позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Призовник, який вчинив діяння, передбачене частиною 1 цієї статті, під час воєнного стану або при виконанні бойового завдання, або якщо це діяння спричинило тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

Можливо, кращим кримінально-правовим забезпеченням призову та мобілізації характеризується КК Республіки Молдова [12], оскільки у ньому є навіть визначення поняття військового часу. Так, глава XIII «Значення деяких термінів або висловів у цьому кодексі»:

Ст. 127 Військовий час

Під військовим часом розуміється період з моменту оголошення мобілізації або початку військових дій до моменту переходу армії до мирного положення.

Глава XVII «Злочини проти публічної влади та безпеки держави» передбачає таке.

Ст. 354 Ухилення від призову за мобілізацією

(1) Ухилення від призову за мобілізацією до лав збройних сил, – карається позбавленням волі на строк від 2 до 5 років.

(2) Те саме діяння, вчинене у воєнний час, –

карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років.

Ст. 356. Ухилення у воєнний час від виконання повинностей

Ухилення у воєнний час від трудової мобілізації або виконання інших повинностей, –

карається позбавленням волі на строк від 1 року до 5 років.

Тут ми маємо чітке кримінально-правове значення військового часу, ухилення від мобілізації під час якого є тяжким злочином. Можливо, таку диференціацію слід запровадити і в Україні.

В КК Республіки Таджикистан [13] у Главі 31 «Злочини проти порядку управління» у ст. 344 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачено:

Ухилення від призову за мобілізацією до лав Збройних Сил Республіки Таджикистан, –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Як бачимо, стаття аналогічна ст. 336 КК України, а тому просто констатуємо її наявність.

КК Республіки Туркменістан [14] у Главі 25 «Злочини проти порядку управління» у ст. 219 «Ухилення від призову на військову службу» передбачає:

(1) Ухилення від призову на військову службу за відсутності законних підстав для звільнення від цієї служби, –

карається виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до двох років.

(2) Те саме діяння, вчинене за допомогою заподіяння собі тілесного ушкодження або шляхом симуляції хвороби, за допомогою підробки документів чи іншим обманним шляхом, –

карається позбавленням волі на строк від одного року до чотирьох років.

(3) Ухилення від призову на військову службу з мобілізації або у воєнний час, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Туркменський законодавець помістив усі види ухилення від військової служби чи мобілізації в одній статті, що у такому випадку навряд чи можемо визнати позитивним. По-перше, ухилення від призову на військову службу юнаків є злочином невеликої тяжкості, у воєнний час – тяжким. Звичайне ухилення від призову за мобілізацією прирівняне до ухилення від призову на військову службу у воєнний час. Така стаття КК явно не містить певного позитиву для можливого запозичення.

КК Республіки Узбекистан [15] у Главі XV «Злочини проти порядку управління» (ст.ст. 217–229) у ст. 225 «Ухилення від військової або альтернативної служби» передбачає:

Ухилення без поважної причини від призову на строкову військову або альтернативну службу, зарахування на службу в мобілізаційний призовний резерв чи проходження служби в резерві Збройних Сил Республіки Узбекистан, вчинене після застосування адміністративного стягнення за таке саме діяння, –

карається штрафом до 50-ти розмірів мінімальної заробітної плати, обов'язковими громадськими роботами до трьохсот годин або виправними роботами до двох років.

Ті самі дії, вчинені:

- а) шляхом спричинення собі тілесного ушкодження;
- б) шляхом підроблення документів чи іншого обману, –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обов'язковими громадськими роботами від трьохсот до трьохсот шістдесяти годин, або обмеженням волі від одного року до трьох років або позбавленням волі до трьох років.

Ухилення громадян від призову за мобілізацією у Збройні Сили Республіки Узбекистан (курсив наш. – А.А.)

– карається обмеженням волі від трьох до п'яти років або позбавленням волі від трьох до п'яти років.

Привертає на себе увагу той факт, що ця стаття змінювалася три рази: 2003, 2015 та 2017 років. По-перше, безальтернативне позбавлення волі за такі злочини доповнено іншими видами покарань. По-друге, найсуттєвіші зміни відбулися у 2017 році (штрафи збільшено, додано громадські роботи, виключено одну частину) – з певним ступенем ймовірності стверджуємо, що це викликано збройною агресією РФ проти України та бажанням узбецького законодавця забезпечити призов і мобілізацію до власної армії у випадку посягання на його територію.

Разом з тим категорично не погоджуємося із ганебною практикою дії у ХХІ столітті адміністративної преюдиції – не можна людину притягати до кримінальної відповідальності за сукупність адміністративних правопорушень. На жаль, по окремих статтях і в КК України це спостерігається.

Вже нечинний КК Естонської Республіки [16] у ст. 782 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачав:

(1) Ухилення від призову за мобілізацією в Сили оборони Естонської Республіки, –

карається позбавленням волі на строк до двох років.

(2) Те саме діяння, а також ухилення від чергового призову на дійсну службу в Силах оборони, вчинені у воєнний час, –

караються позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років.

Знову ж таки – військовий час – окремий склад злочину для ухилення від призову за мобілізацією.

Прийнятий Пенітенціарний кодекс на заміну КК Естонської Республіки [17] у Розділі 5 «Винні діяння проти обороноздатності держави» у ст. 254 «Невиконання наказу про мобілізацію і ухилення від служби в Силах оборони» передбачає:

(1) Необґрунтоване невиконання військовозобов'язаним наказу про мобілізацію або розпорядження про мобілізацію, повідомленого в мирний час, –

карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на термін до одного року.

(2) Те саме діяння, вчинене у воєнний час, а також ухилення від служби в Силах оборони у воєнний час, –

карається тюремним ув'язненням на термін від одного року до п'яти років.

Новий кримінальний закон Естонії не передбачає кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією для усіх громадян, а тільки для військовослужбовців. Мабуть, це є правильним рішенням, враховуючи кількість населення та територію цієї країни. В КК інших країн Балтії також не передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією для усіх громадян, тобто військовозобов'язаних. Таку відповідальність передбачено тільки для військовослужбовців.

Висновки. Отже, лише в КК Республіки Вірменія, Грузії, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан за ухилення від призову за мобілізацією та за інші подібні злочини передбачено альтернативні позбавленню волі види покарань – штраф, громадські та виправні роботи, арешт. В усіх інших – виключно позбавлення волі.

Абсолютна більшість КК розглянутих країн родовим об'єктом злочинів, до яких віднесено ухилення від призову за мобілізацією, визначає порядок управління.

Так, об'єктом злочину у більшості КК країн пострадянського простору є порядок управління, рідше – державна безпека. Певної системи у кримінальних законах інших країн щодо визначення об'єкта складу ухилення від призову за мобілізацією не виявлено.

Доведено, що якість кримінально-правового забезпечення обороноздатності країни прямо залежить від її «військового досвіду»: наявність протягом певного історичного періоду розвитку військових оборонних дій чи діючого збройного конфлікту позитивно впливає на норми кримінального закону, що були застосовані у цей час.

Бібліографічні посилання

1. Мілевський М. Зарубіжний досвід країн континентальної системи права у розслідуванні злочинів, пов'язаних із тероризмом // *Jurnalul Juridicnational: teorie si practica*. Грудень 2016. – С. 134–139.
2. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... докт. юрид. наук / М.І. Хавронюк. – К., 2007. – 346 с.
3. Хавронюк М.І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн / М.І. Хавронюк // *Вісник Асоціації кримінального права України*. – 2013. – № 1(1). – С. 298–347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_19.pdf.
4. Уголовный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crimpravo.ru/codecs/arm/2.rtf>.
5. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / под ред. И.М. Рагимова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 325 с.
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года / Предисловие проф. Б.В. Волженкина, обзорная статья А.В. Баркова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 474 с.
7. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигвава, вступ. статья В.И. Михайлова, обзор. статья О. Гамкрелидзе. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 409 с.
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан (по состоянию на 1 января 2000 г.). – Алматы : Юрист, 2000. – 141 с.

9. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. – Бишкек : Раритет Инфо, 1998. – 184 с.
10. Уголовный кодекс Латвийской Республики / под ред. А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
11. Уголовный кодекс Литовской Республики / под ред. В. Павилониса. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 304 с.
12. Уголовный кодекс Республики Молдова : Мониторул Офичиалал Р. Молдова № 72-74/195 от 14.04.2009, Мониторул Офичиалал Р. Молдова № 128–129/1012 от 13.09.2002. – Кишинев : Lavilat-Info SRL, 2009. – 144 с.
13. Уголовный кодекс Таджикистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crimpravo.ru/codecs/tad/2.rtf>.
14. Уголовный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crimpravo.ru/codecs/turk/2.rtf>.
15. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.uz/pages/getact.aspx?lact_id=111457.
16. Уголовный кодекс Эстонии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/est/2.rtf>.
17. Пенитенциарный кодекс Республики Эстония [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1_01.05.2015.pdf.

Надійшла до редакції 16.10.2017

УДК 343.431

Басалик С.А.

викладач

(Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Розглянуто окремі проблемні аспекти міжнародного співробітництва правоохоронних органів України з питань протидії торгівлі людьми. Здійснено аналіз окремих положень нормативно-правових актів України, зарубіжного та міжнародного законодавства щодо протидії торгівлі людьми. Визначено ряд аспектів неузгодженості законодавства та запропоновано шляхи вирішення проблемних питань протидії торгівлі людьми у міжнародному співробітництві.

Ключові слова: торгівля людьми, жертва торгівлі людьми, організована злочинність, міжнародне співробітництво, міжнародні правові акти.

Basalyk S.A. Problems of international cooperation in combating of human trafficking. The article deals with some international cooperation problem aspects of the Ukrainian law enforcement agencies dealings with human trafficking counteractions. The analysis is accomplished by the certain Ukrainian normative legal acts provisions, of foreign and international legislation in human trafficking counteractions.

It is indicated to insufficient level of counteraction this very type of transnational criminality in Ukraine and in other world countries. The attention is focused on the existence of urgent need forming a scientific basis for international cooperation, which will include a comprehensive complex of effective counteractions measures of human trafficking crimes.

The numbers of legislative inconsistency aspects were identified and the ways of problem solving issues of counteractions human trafficking in international cooperation were proposed.

Key words: *human trafficking, victims of human trafficking, organized criminality, international cooperation, international legal acts.*

Постановка проблеми. Торгівля людьми, незаконне використання людей з метою отримання злочинних прибутків є однією із найгостріших проблем сучасності. Цей злочинний бізнес є не лише вкрай прибутковим, а й, через високий рівень своєї латентності, відносно безпечний для злочинця, що безперечно вказує на недостатній рівень правоохоронної діяльності із протидії цьому явищу. Як форма транснаціональної організованої злочинної діяльності торгівля людьми пов'язана із переміщенням жертв злочину через державний кордон.

Транснаціональний характер торгівлі людьми та специфіка цієї злочинної діяльності, що полягає у вчиненні злочину поза межами юрисдикції країни походження його жертв, обумовлюють потребу у використанні інструментів міжнародного співробітництва в протидії цьому явищу. Такого роду співробітництво може здійснюватися на двосторонній чи багатосторонній основі із правоохоронними органами інших країн, а також із міжнародними організаціями, до компетенції яких входить протидія торгівлі людьми та іншими формам організованої злочинності.

Розслідування таких злочинів на міжнародному рівні ускладнено і різницею у правових системах, відсутністю досвіду у вітчизняних правоохоронців проводити заходи на міжнародному рівні, складнощами використання агентурного апарату на цій лінії взагалі та, особливо, у разі потреби його маршрутування, а також і недоліками нормативно-правового регулювання. Рівень протидії цій злочинній діяльності залишається недостатнім, що породжує відчуття безкарності у злочинців, стимулює їх діяльність, мотивує до участі у ній інших осіб.

З огляду на викладене, існує нагальна потреба у формуванні наукового підґрунтя міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми, що включає у себе напрацювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства нашої країни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Проблемним питанням протидії торгівлі людьми присвячено широкі роботи як українських, так і зарубіжних науковців. Зокрема, доцільно виділити дослідження В. Іщенка, Д. Казначеева, Я. Кондратьєва,

Ю. Римаренка, О. Розвадовського, О. Наден, В. Пясковського, Є. Скулиша та Ю. Шемшученка. Серед іноземних науковців значний інтерес становлять роботи Г. Вайла, А. Галахера, П. Макредмонта, Р. Сімона, та С. Хепбьорн, а також дослідження, проведені під егідою Управління з наркотиків та злочинності ООН, Європолу та інших міжнародних організацій. У той же час, правоохоронна діяльність у сфері протидії торгівлі людьми у наявних на сьогодні дослідженнях розглядається переважно у контексті притягнення до кримінальної відповідальності злочинців, а також специфіки застосування права різних країн та регіонів. Питання міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми достатньою мірою вченими не розглядалися. Такі прогалини у науковому забезпеченні протидії торгівлі людьми перешкоджають напрацюванню обґрунтованих підходів до організації цієї діяльності, що, з огляду на транснаціональний характер сучасної організованої злочинності, повинна включати заходи в рамках міжнародного співробітництва.

Саме **метою** статті є формування напрямків міжнародного співробітництва з протидії торгівлі людьми з урахуванням політики європейських держав та України, напрацювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Глобальна система торгівлі людьми сформувалася у другій половині ХХ століття на ґрунті розгалужених кримінальних мереж, що контролювали канали переміщення жертв цієї злочинної діяльності з Південно-Східної та Південно-Західної Азії, Африки, Латинської Америки до Західної Європи та Північної Америки. Кінець ХХ століття ознаменувався зміною оперативної обстановки у цій сфері – у якості місць походження жертв торгівлі людьми стали виступати країни, що утворилися на теренах колишнього СРСР, зокрема, Україна, Молдова, РФ, країни Центральної Азії та Кавказу [1, с. 17]. Україна стала одним із основних постачальників таких осіб до різних регіонів світу. На кінець 1990-х років число жертв торгівлі людьми – жінок з України оцінювалося у 180 тисяч осіб. Реальні масштаби цієї проблеми оцінити неможливо, передусім через її латентність.

Транснаціональний характер цієї організованої злочинності суттєво підвищує рівень її суспільної небезпеки та ускладнює організацію протидії цьому явищу. Місця експлуатації та походження жертв торгівлі людьми, як правило, є географічно віддаленими, тож доставка таких осіб до ринків надання відповідних послуг передбачає перетин одного, а часто й декількох державних кордонів.

Відповідно до положень ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2], злочин носить транснаціональний характер, якщо він підпадає під ознаки хоча б одного із наступних положень:

- він вчинений у більш ніж одній державі;
- він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;
- він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в

іншій державі.

Торгівля людьми є злочином, що вчиняється, як правило, на території більш ніж однієї держави. Підготовка та планування цих злочинів здійснюються на території декількох держав. Організовані злочинні мережі, що вчиняють такі злочини, оперують на міждержавному рівні, навіть якщо діяльність їх окремих ланок у певні періоди часу обмежуються національними кордонами. Суттєві наслідки такої діяльності, пов'язані із завданням економічної та особистої шкоди жертвам, легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, завданням шкоди національним інтересам та національній безпеці окремих країн відчуті поза межами держав, де здійснюється експлуатація її жертв. Таким чином, торгівля людьми підпадає під усі ознаки транснаціональної злочинної діяльності, наведені у Конвенції ООН 2000 року.

Транснаціональний характер цього виду злочинності обумовлює потребу у міжнародному співробітництві правоохоронних та інших компетентних органів різних держав, у тому числі місць походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми. Беручи до уваги, що країни походження та експлуатації жертв торгівлі людьми, як правило, мають різний рівень соціально-економічного розвитку та не входять до одних політичних об'єднань, таких як Європейський Союз, організація співробітництва між ними суттєво ускладнюється. На сьогодні слабкість міжнародного співробітництва у протидії торгівлі людьми є однією із детермінант цього суспільно-небезпечного явища.

У цьому зв'язку слід зазначити наступне. Власне подія злочину, тобто завдання жертвам шкоди у результаті їх незаконної експлуатації та порушення їх прав відбувається поза межами країни їх походження, у нашому випадку – України. Таким чином, можливості правоохоронних органів нашої країни самостійно протидіяти цій злочинній діяльності є досить обмеженими. Ці обмеження характерні для усіх транснаціональних злочинів, але у випадку торгівлі людьми вони проявляються особливо чітко, оскільки дії злочинців на території України формально не є злочинними і притягнути вербувальників до відповідальності українські правоохоронці часто не здатні через юридичні, у тому числі процесуальні обмеження.

В країнах призначення та експлуатації жертв торгівлі людьми протидії цій злочинній діяльності належна увага з боку місцевих правоохоронних органів може взагалі не приділятися. Порушення прав щодо осіб, які не лише не є громадянами цієї країни, а й знаходяться на її території, як правило, нелегально, часто не становить інтересу для місцевої влади. У разі виявлення такі особи можуть зазнати додаткових негативних наслідків для себе як нелегальні мігранти, тож контакти із правоохоронцями для них часто не є бажаними. Ще гіршою є становище жертв торгівлі людьми у країнах поза межами європейського та північноамериканського простору. Поширення корупції, взаємна інтеграція правоохоронних органів та криміналітету веде до того, що представники влади фактично сприяють нелегальній експлуатації жертв торгівлі людьми, отримуючи за це зиск та користуючись послугами жертв сексуальної експлуатації.

З огляду на це, налагодження міжнародного співробітництва, участь нашої країни в глобальних та регіональних ініціативах з питань протидії торгівлі людьми є важливими не лише у контексті боротьби з організованою злочинністю, а й забезпечення прав громадян України – жертв цієї злочинної діяльності.

На сьогодні у світі напрацьована певна правова база, що може виступати підґрунтям для такого співробітництва. Зокрема, важливі документи у цій сфері прийняті в рамках Організації Об'єднаних Націй. Ключову роль серед них відіграє Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [3].

Сторони цього Протоколу погоджуються із тим, що для ефективного попередження торгівлі людьми «необхідний всеосяжний міжнародний підхід у країнах походження, транзиту і призначення, що включає заходи, спрямовані на попередження такої торгівлі, покарання осіб, що займаються нею, і захист потерпілих від такої торгівлі».

Серед цілей Протоколу ст. 2 зазначає заохочення співробітництва між Державами-учасницями в досягненні цілей протидії торгівлі людьми. Правоохоронні та інші компетентні органи заохочуються до співробітництва за такими напрямками (ст. 10):

- обмін інформацією щодо осіб – торгівців людьми, документів, що використовувалися злочинцями при організації акцій з торгівлі людьми, засобів та методів, що використовуються організованими злочинними угрупованнями для здійснення торгівлі людьми;

- сприяння у професійній підготовці співробітників правоохоронних та інших компетентних органів.

На нашу думку, важливим є не лише здійснення обміну інформацією, а й проведення спільних оперативно-розшукових та слідчих заходів, націлених на викриття та знешкодження транснаціональних організованих злочинних угруповань, що займаються торгівлею людьми, відновлення прав жертв цієї злочинної діяльності. Домовленості щодо такого роду дій відносяться до сфери двосторонніх договорів між Україною та іншими країнами, а також регіональних ініціатив, зокрема, в рамках співробітництва між Україною та ЄС.

Маємо зазначити, що прийняття цього Протоколу зіграло суттєву роль у формуванні глобальної системи протидії торгівлі людьми. З 2003 року понад 150 країн світу, або 80% ввели кримінальну відповідальність за торгівлю людьми відповідно до Протоколу, при цьому на 2003 рік лише 18% країн мали таке законодавство. Незважаючи на це, у всіх країнах світу відзначається незначна кількість випадків притягнення до кримінальної відповідальності за такого типу злочини, що свідчить про низьку результативність застосування такого законодавства. Ще гіршою є ситуація у сфері захисту жертв торгівлі людьми, що, значною мірою, пов'язано із низькою результативністю правоохоронної діяльності у цілому. Так, притягнення до відповідальності жертв торгівлі людьми за порушення міграційного законодавства потребує значно

менше зусиль, ресурсів та професіоналізму правоохоронців, аніж розслідування та припинення діяльності організованих злочинних угруповань торгівців людьми, що мають транснаціональний характер і часто самі користуються корупційним прикриттям [4].

Глобальний план дій Організації Об'єднаних Націй із боротьби з торгівлею людьми, прийнятий резолюцією 64/293 Генеральної Асамблеї ООН від 30.06.2010 року [5] закликає країни проводити спільні дослідження, націлені на аналіз характеру та масштабів проблеми торгівлі людьми.

Країни – члени ООН закликаються до активізації та підтримки зусиль із попередження торгівлі людьми у державах походження, транзиту та призначення за рахунок акцентування уваги на попиті, що сприяє усім формам торгівлі людьми, а також на попиті на товари та послуги, що виробляються у результаті торгівлі людьми. При цьому до жертв торгівлі людьми необхідно забезпечити ставлення саме як до жертв злочинів, що передбачає захист особистого життя та особи, забезпечення безпеки під час кримінального провадження та після його завершення. Жертви торгівлі людьми мають отримати доступ до медичного обслуговування.

Сторони також мають приймати відповідне законодавство, що зменшувало б небезпеку стати жертвами торгівлі людьми.

У сфері вжиття заходів правоохоронного характеру, сторони закликають до посилення та подальшого розширення координації та співробітництва між державами у боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, у т.ч. з відмиванням грошей, корупцією, незаконним ввезенням мігрантів та усіма формами організованої злочинності. Правоохоронні, імміграційні та прикордонні органи заохочуються до співробітництва шляхом обміну інформацією для підвищення ефективності виявлення та знешкодження кримінальних мереж, причетних до торгівлі людьми. При цьому основна увага має приділятися співробітництву між країнами походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми.

Найбільш повною, на нашу думку, є міжнародна правова база у сфері протидії торгівлі людьми, напрацьована в рамках Ради Європи. Важливим документом у сфері боротьби з торгівлею людьми стала Рекомендація Ради Європи 1610 (2003) про міграцію, пов'язану з торгівлею жінками та проституцією [6], схвалена Парламентською Асамблеєю 25 червня 2003 р. У Рекомендації зазначалося, що проблему міграції, що перетворилася на міжнародну кримінальну торгівлю жінками, держави-члени не в змозі вирішити поодиночі, тож необхідним є міжнародне співробітництво. З цією метою Комітету Міністрів рекомендувалося якомога скоріше розпочати роботу над проектом Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

Ця Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми відкрита для підписання у м. Варшаві 16.05.2005 р. [7]. 24 жовтня 2007 року Конвенція отримала десяту ратифікацію, завдяки чому розпочато процес, на ґрунті якого вона вступила у силу 1 лютого 2008 року. Вона становить собою всеохоплюючий договір, присвячений, передусім, захисту жертв торгівлі людьми

та гарантуванню їх прав. Цей документ також спрямований на попередження торгівлі людьми та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до цього злочину. Окрім цього, Конвенція передбачає створення ефективного та незалежного механізму моніторингу, здатного контролювати дотримання зобов'язань, що містяться у цьому документі. Вона не обмежується державами-членами Ради Європи – країни, що не є членами цієї організації, а також Європейський Союз можуть стати її сторонами.

Конвенція може бути застосована до усіх форм торгівлі, як на національному, так і на транснаціональному рівнях, незалежно від того, пов'язана вона із діяльністю організованої злочинності. Вона стосується усіх форм експлуатації – сексуальної, примусової праці тощо.

Цей документ передбачає заходи, спрямовані на протидію попиту на послуги, результати праці, отримані у результаті експлуатації жертв торгівлі людьми. Щодо таких осіб не допускається ставлення як до нелегальних мігрантів або до злочинців. Їм має бути надано фізична та психологічна допомога та підтримка для їх реінтеграції до суспільства. До таких заходів відносяться медична допомога, юридичні консультації, надання притулку. Жертви мають отримати як мінімум 30 днів для реабілітації, захисту від впливу злочинців та для прийняття рішення щодо співробітництва з органами влади. Якщо цього потребує їх особиста ситуація або необхідність співробітництва із правоохоронними органами, таким особам може бути надано дозвіл на проживання.

Торгівля людьми розглядається як кримінальний злочин, при цьому переслідуванню підлягають торгівці людьми та їх співники, а не їх жертви.

Передбачається можливість кримінального переслідування осіб, що користуються послугами жертв, якщо вони проінформовані про те, що така особа є жертвою торгівлі людьми.

Стаття 7 «Прикордонні заходи» зобов'язує Сторони «посилювати, наскільки це можливо, такий прикордонний контроль, який може бути необхідним для запобігання й виявлення торгівлі людьми». Сторони також мають «посилювати співробітництво між прикордонними службами, у тому числі, шляхом установлення й підтримання прямих каналів зв'язку».

Стаття 32 зобов'язує сторони здійснювати міжнародне співробітництво з метою запобігання торгівлі людьми й боротьби з нею, захисту жертв і надання їм допомоги, розслідувань або процесуальних дій, що стосуються таких злочинів.

Серед заходів, міжнародне співробітництво за якими передбачено Конвенцією, згадуються такі, що стосуються забезпечення безпеки осіб – реальних чи потенційних жертв торгівлі людьми (ст. 33).

Таким чином, на сьогодні існує достатня міжнародна правова база для забезпечення міжнародного співробітництва у сфері торгівлі людьми, що має бути імplementована як у національне законодавство, так і у практику діяльності компетентних органів. У той же час, ці питання повною мірою в чинному українському законодавстві не відображені.

Так, Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [8] серед принци-

пів, на яких ґрунтується протидія торгівлі людьми, зазначає (ст. 3) «взаємодію органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та з громадськими і міжнародними організаціями». На нашу думку, до цих принципів слід віднести і взаємодію з правоохоронними та іншими компетентними органами інших країн.

Стаття 7 до повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми відносить «попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми, у тому числі тих, що мають характер транснаціональної організованої злочинності». У той же час, здійснення міжнародного співробітництва у цій сфері прямо у вказаній статті не зазначається.

Ст.28 Закону присвячена міжнародному співробітництву у сфері протидії торгівлі людьми. У ній вказується на те, що Україна бере участь у такому співробітництві, а уповноважені суб'єкти мають право укладати договори про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з відповідними органами іноземних держав, міжнародними організаціями згідно із законодавством України. Водночас у Законі не вказується ані завдання, ані форми та напрями такого співробітництва.

Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми [9] серед заходів міжнародного співробітництва вказує лише продовження співпраці з міжнародними та громадськими організаціями у сфері протидії торгівлі людьми та розвиток співробітництва у некримінальній сфері. Тобто питань правоохоронного міжнародного співробітництва на лінії протидії торгівлі людьми Програма не розглядає.

У цьому контексті слід також зазначити, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС [10] передбачає посилення діалогу, у тому числі у сфері протидії торгівлі людьми, що має вестися на принципах спільної відповідальності. Заходи із протидії цьому явищу передбачені низкою статей цієї Угоди. Ці положення повинні знайти своє відображення у політичних документах, що визначають стратегію протидії торгівлі людьми у нашій країні. Вони також мають виступати підґрунтям для розробки та вжиття спільних заходів передусім правоохоронного характеру.

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновки** про те, що транснаціональний характер торгівлі людьми обумовлює потребу у міжнародному співробітництві як одному із основних механізмів протидії цьому явищу. Таке співробітництво має бути орієнтоване не лише на виявлення та знешкодження організованих злочинних угруповань, причетних до цієї протиправної діяльності, притягнення їх членів до кримінальної відповідальності, а й на відновлення законних прав громадян України – жертв торгівлі людьми за кордоном.

На сьогодні на глобальному та регіональному міжнародному рівнях напрацьована достатня нормативно-правова база у цій сфері, що має бути імплементована у національне законодавство України. Зокрема, в Законі України «Про протидію торгівлі людьми» взаємодія з правоохоронними та іншими компетентними органами інших країн має бути зазначена серед основних

принципів, на яких ґрунтується ця діяльність. Здійснення міжнародного співробітництва з компетентними органами інших країн та міжнародними організаціями має бути віднесено до повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми. Доцільно також вказати у Законі форми та напрями такого співробітництва.

Державні програми із протидії торгівлі людьми та організованій злочинності у цілому також повинні передбачати заходи у рамках міжнародного співробітництва.

Окрім цього, важливим є забезпечення участі нашої країни у реалізації спільних заходів із протидії торгівлі людьми з Європейським Союзом, у т.ч. в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво [11].

Бібліографічні посилання

1. Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Організація Об'єднаних Націй. - Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. – Офіційний вісник України від 19.04.2006 — 2006 р., № 14, с. 340.
3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. – Офіційний вісник України від 19.04.2006 — 2006 р., № 14, с. 360.
4. Почти треть жертв торговли людьми составляют дети: Доклад УНП ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc.org/unodc/ru/frontpage/2016/December/almost-a-third-of-trafficking-victims-are-children_-unodc-report.html
5. Глобальный план действий Организации Объединенных Наций по борьбе с торговлей людьми. Принят резолюцией 64/293 Генеральной Ассамблеи ООН от 30 июля 2010 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/gp_trafficking.shtml.
6. Recommendation 1610 (2003) on migration connected with trafficking in women and prostitution : adopted by the Assembly on 25 June 2003 (21st Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17123&lang=en>.
7. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Ратифіковано Законом № 2530-VI (2530-17) від 21.09.2010 // Офіційний вісник України від 11.03.2011 — 2011 р., № 16, / № 80, 2010, ст. 2812 /, с. 329.
8. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19-20, ст.173.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111 «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року». – Урядовий кур'єр від 12.03.2016 — № 48.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1453356510339763.
11. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво. Угоду ратифіковано Законом № 2129-VIII від 12.07.2017. Офіційний вісник України від 08.08.2017 — 2017 р., № 62, / № 71, 2017, ст. 2192 /, с. 5.

Надійшла до редакції 18/10/2017

УДК 343.6

Волошина Ю.В.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ ПОГРОЗАМ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Проаналізовано сутність загальносоціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства, здійснено спробу дослідження понять «запобігання злочинам», «погроза застосування фізичного насильства», а також проаналізовано ряд нормативно-правових актів, що забезпечують ефективне утвердження прав і свобод людини та громадянина і соціальний та економічний розвиток населення.

Ключові слова: запобігання, фізичне насильство, погроза, загально-соціальне запобігання, соціум, насильницькі злочини.

Voloshyna Yu.V. General social prevention of threats of the use of physical violence: regulatory framework. The article analyzes the essence of general social prevention of threats of the use of physical violence, attempts to study the concepts of "crime prevention", "the threat of the use of physical violence", as well as a number of normative legal acts that ensure the effective establishment of human and civil rights and freedoms and social and economic development of the population.

Keywords: prevention, physical violence, threat, general social prevention, social, violent crime.

Постановка проблеми. Актуальність полягає перш за все у необхідності створення нормативно-правової регламентації загальносоціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства.

Будь-яка сучасна та демократична держава відрізняється від своїх попередниць рівнем забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Рівень запобігання погрозам застосування фізичного насильства у загальносоціальному способі слугує індикатором утвердження принципів правової державності та розвитку і утвердження в конкретній державі ідеалів демократії загалом та, у свою чергу, забезпечує систематичний та стабільний розвиток будь-якої сучасної держави.

Виходячи із таких суджень, логічним є припустити, що індивідуальна безпека громадян є тим самим індикатором демократичності держави, що вирізняє останню з-поміж інших, а забезпечення індивідуальної безпеки громадян – тема, що неодноразово поставала наріжним каменем як у працях вчених, так і в законотворчій діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дана тематика неодноразово поставала наріжним каменем у досліджен-

нях багатьох авторитетних вчених, зокрема: Ч. Беккарія, Є. Бафія, А. Геррі, В. Голіни, І. Даньшина, Д. Дриля, Е. Дюркгейма, А. Закалюка, А. Зелінського, А. Кетле, Ч. Ломброзо, Г. Гарда, Е. Феррі, М. Щедрина та багатьох інших.

Метою статті є дослідження загальносоціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства. Постановка мети, у свою чергу, дозволяє окреслити перелік **завдань**, до яких належать такі: з'ясування сутності загальносоціального запобігання як превентивного заходу у боротьбі із злочинами загалом та насильством зокрема; дослідження нормативно-правових актів різної юрисдикції з метою пошуку механізмів загальносоціального запобігання застосуванню фізичного насильства.

Виклад основного матеріалу. Демократичність будь-якої держави залежить від рівня забезпеченості прав і свобод людини і громадянина. Оскільки погрози застосування фізичного насильства до інших осіб є одним із факторів, що завдають шкоди здоров'ю, особистим інтересам, а інколи навіть і життю окремих громадян, питання запобігання таким злочинам є одним із найбільш актуальних у сучасній кримінології.

Ідеї боротьби зі злочинністю переважно шляхом запобігання збагатилися новим змістом завдяки науковим працям зарубіжних і вітчизняних учених XIX–XX століть, у яких було закладено філософські, соціологічні, моральні, психологічні, соціальні, антропологічні, організаційно-управлінські, економічні та інші основи запобігання злочинності й окремих її проявів (А. Геррі, Д. Дриль, Е. Дюркгейм, А. Зелінський, А. Закалюк, А. Кетле, Ч. Ломброзо, Г. Гард, Е. Феррі та багато інших) [1].

Разом із тим про те, що краще запобігти злочину, ніж карати за його вчинення, писали і засновник теорії кримінального права Ч. Беккарія, і великий мислитель XVIII ст. Ф.-М. Вольтер та багато інших видатних вчених [2, с.178].

Окрім зазначених учених та дослідників, існує ще багато науковців, які досліджували поняття «запобігання злочинності» та дійшли різних його інтерпретацій.

На думку авторів підручника «Кримінологія: Загальна та Особлива частини» за загальною редакцією В.В. Голіни, запобіганням злочинності є сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [3].

Таким чином, належить додатково аргументувати таке: поняття профілактики злочинів на сьогоднішній день трактується по-різному, але так чи інакше усі дослідники розуміють під ним одне – систему цілеспрямованих заходів з протидії, зменшення та можливого подолання злочинності.

У свою чергу, запобігання злочинності поділяється на різновиди, серед яких є загальносоціальне запобігання злочинності та спеціально-кримінальне запобігання злочинності.

На думку багатьох авторитетних вчених, основними цілями даного запобіжного напряму є подолання або обмеження криміногенно-небезпечних

протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблейських часів негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо). Ефективність загально-соціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави [1].

У свою чергу, на думку авторів підручника за загальною редакцією І.М. Даньшина, загальносоціальним запобіганням застосування фізичного насильства є комплекс перспективних соціально-економічних, культурно-виховних і правових заходів, спрямований на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та усунення (нейтралізацію) факторів, причин та умов злочинності [4].

Звертаючись до загальних даних прес-служби Державної служби статистики, належить навести інформацію, що в Україні в період із січня по червень 2017 року було скоєно 317 633 злочини [5].

Із загальної кількості зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів виділяють такі види: 36 % – тяжкі та особливо тяжкі, (зазначається, що за перше півріччя відбулося 834 умисних вбивства і замахів на вбивство, а також 1050 умисних тяжких тілесних ушкоджень – 1050, 144 зґвалтування і замаху на зґвалтування).

Крім того, зафіксовано понад 160 тисяч крадіжок, 25,6 тис. випадків шахрайства, а також по 1,6 тис. розбоїв і хабарництва.

Кількість потерпілих від злочинів у січні – червні 2017 року становила 223,7 тис. осіб, серед яких 80,9 тис. – жінки, 13,4 тис. – особи похилого віку та з інвалідністю 1 і 2 груп, 2,6 тис. – неповнолітні та 1,2 тис. – діти до 14 років.

Таким чином, логічно припустити, що певний відсоток від загальної цифри злочинів відображає злочини, що були вчинені із застосуванням погроз фізичного насильства.

У свою чергу, запобігання таким діям може полягати у декількох аспектах, а саме: попередження та профілактика вчинення таких дій окремими особами або їх групами, або посилення психологічної підготовленості та моральної стійкості потенційних жертв (спираючись на статистику, наведену вище, найбільш вразливими верствами є особи, які не досягли 14 років, жінки, неповнолітні та особи похилого віку та з інвалідністю 1 і 2 груп, але в такому випадку належить бути готовим до наслідків, які полягають майже у стовідсотковому застосуванні безпосередньо фізичного насильства, якщо злочинець не досягне бажаного злочинного результату через погрози їх застосування).

Розширяючи позицію щодо необхідності попередження та профілактики погроз застосування фізичного насильства окремими особами або їх групами

належить навести як приклад ряд нормативно-правових актів, що регламентують сталий розвиток як держави та української нації загалом, так і окремих регіонів зокрема.

Одним з найбільш фундаментальних актів у даному контексті є акт установчої влади народу – Конституція України, в преамбулі якої визначено, що спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, приймає Конституцію – Основний закон України [6]. В тексті вказаного акта визначено увесь плюралізм і розмаїття прав і свобод людини громадянина, засади державної політики в соціальній сфері та в усіх сферах життєдіяльності загалом.

Окрім Основного Закону, існує також ряд державних цільових програм, які регламентують розвиток державної політики в різних сферах, затверджених Законом України від 18.03.2004 № 1621-IV «Про державні цільові програми».

Найбільш ефективними та необхідними в контексті загальносоціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства є соціальні цільові програми, що передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти, а також національно-культурні цільові програми, що спрямовані на розв'язання проблем національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини [7].

Також, разом із зазначеними фундаментальними нормативно-правовими актами, належить зазначити і Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, що затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 [8].

У Стратегії детально викладено усі основні проблеми, що заважають розвитку громадянського суспільства в Україні, детально акцентовано увагу на цілях та меті вказаного документа, а оскільки прийняття такої концепції обумовлено перш за все Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, який має серед переліку основних цінностей – життя та здоров'я людини як одноособово, так і проживання груп осіб у безпечному середовищі загалом, тому це надає вказаному документу нагальної значущості.

Стратегія, як основний орієнтир в утвердженні прав і свобод людини і громадянина, перш за все виконуючи свою основну функцію, значною мірою реалізовується як механізм загальносоціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства, оскільки виховує сучасне молоде та доросле покоління у дусі нетерпимості до застосування насильства загалом та взаємоповаги один до одного.

Разом із тим належить акцентувати увагу на Законі України від 01.07.2010 № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [9], що регламентує широкий комплекс заходів по забезпеченню як соціального та економічного розвитку держави, що є наріжним каменем у загально-соціальному запобіганні погрозам застосування фізичного насильства, так й інших сфер державної політики, що спрямовані на зміцнення обороноздатності держави, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, а також багато інших.

Серед найбільш актуальних та значимих детермінант вчинення насильницьких злочинів (які є логічним продовженням злочинів із погрозами застосування фізичної розправи) М.І. Трипольська виділяє такі: 1) докорінна переоцінка колишніх цінностей і моральних принципів, усе більше визнання масовою свідомістю влади грошей, матеріального фактора як єдиної цінності; знецінювання людського життя, якщо воно не підкріплено високими матеріальними показниками; культ жорстокості; 2) безробіття, алкоголізм (що підтверджує і наведена вище статистика зареєстрованих злочинів), наркоманія, культ розпусти; 3) несприятливі житлові умови: зростання цін на житло, що унеможлиблює придбання власного житла (криміногенні конфлікти, а згодом і злочини проти життя і здоров'я, нерідко виникають між мешканцями комунальних квартир, розлученими, проте, проживаючими на одній житловій площі членами подружжя) [10].

Повертаючись до наведеного вище Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», найбільш значущими у даному контексті є положення, що спрямовані на поліпшення економічної та соціальної сфери: розвиток і зміцнення банківської системи та небанківських фінансових установ; підвищення рівня захисту прав вкладників; забезпечення економічної збалансованості розвитку регіонів, узгодженості напрямів їх розвитку із загальнонаціональними потребами; реформування житлово-комунального господарства, забезпечення доступності комунальних послуг та підвищення їх якості, залучення мешканців до управління об'єктами житлово-комунального господарства; надання громадянам упродовж усього життя соціальних гарантій на основі вдосконалення системи соціальних стандартів і пільг; подолання бідності і зменшення соціального розшарування, зокрема, шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого та середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності; подолання бездомності громадян, безпритульності та бездоглядності дітей.

Таким чином, лише реалізуючи вказані напрямки, шляхом розробки більш детальних планів з їх втілення у життя, виділення державних коштів чи вкладів об'єднань громадян або фізичних осіб, проведення масової інформаційно-роз'яснювальної роботи серед громадян щодо поваги людської честі та гідності, неприпустимості застосування погроз та ін. можна досягти бажаного результату – зменшення злочинних посягань на громадян та перспективне викорінення такої проблеми загалом.

Разом із тим, аналізуючи нормативно-правові акти регіонального значення, належить навести до прикладу рішення Дніпровської міської ради VII скликання від 20.09.2017 року № 2/24 «Про внесення змін до рішення міської ради від 01.12.2016 № 4/16 «Про Програму економічного і соціального розвитку міста на 2017 рік» [11].

Так, у вказаному документі чітко визначено перелік витрат державних коштів на різні потреби в галузі економіко-соціального розвитку міста, серед яких найбільш позитивно вплинуть на запобігання погрозам застосування фізичного насильства такі: виділення значних коштів на побудову Дніпровського метрополітену та створення новітніх дитячих спортивних майданчиків; реконструкція нежитлових приміщень з метою обладнання в них амбулаторій загальної практики сімейної медицини; виділення значних коштів на компенсації та соціальні виплати інвалідам I–II групи, а також безпосереднім учасникам бойових дій в районі проведення антитерористичної операції, що отримали поранення, контузії, каліцтва чи захворювання.

Висновок. Таким чином, на підставі проаналізованих статистичних даних щодо вчинених злочинів у період із січня по червень 2017 року, а також дослідивши нормативно-правові акти, державні цільові програми з соціального та економічного розвитку, відповідні Закони України та рішення територіальних органів влади, належить обґрунтувати такі висновки:

– запобігання злочинності поділяється на різновиди, серед яких загальносоціальне запобігання злочинності та спеціально-кримінальне запобігання злочинності;

– дослідивши статистичні дані щодо вчинених злочинів на території України протягом декількох місяців у 2017 році, логічно припустити, що певний відсоток від загальної цифри злочинів відображає злочини, що були вчинені із застосуванням погроз фізичного насильства, що додатково аргументує актуальність вказаної тематики;

– Конституція України, профільні Закони, Стратегії та інші нормативно-правові акти, як основні орієнтири в утвердженні прав і свобод людини і громадянина, перш за все виконують свою основну функцію та значною мірою позитивно впливають на механізм загальносоціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства і є однією з його складових, оскільки виховують сучасне молоде та доросле покоління у дусі нетерпимості до застосування насильства загалом та взаємоповаги один до одного.

Отже, виходячи із запропонованих висновків, належить підсумувати, що сучасний стан нормативного забезпечення загальносоціального запобігання вчиненню злочинів із погрозами застосування фізичного насильства знаходиться на належному рівні, але незважаючи на це, додаткової аргументації та розробки потребує створення новітніх державних цільових програм із найбільш продуктивного розподілу державного бюджету, системи соціальних виплат, збільшення прожиткового мінімуму.

Разом із тим питання соціального розвитку держави також залишається актуальним у контексті розробки профільного законодавства з метою соціалі-

льного виховання кожного окремого індивіда та системи запобігання вчиненню вказаних злочинів шляхом популяризації духу нетерпимості до фізичного насильства чи погроз його застосування.

Бібліографічні посилання

1. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / Голіна В.В. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
2. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження / О.М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 278 с.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – С. 53; Голіна В.В. Злочинності – організовану протидію. – Х. : Рубікон, 1998. – С. 4.
4. Кримінологія. Загальна та особлива частини: [підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед ; за ред. проф. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
5. Злочинність в Україні: опублікована шокуюча статистика за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/09/05/260751-zlochynnist-ukrayini-opublikovana-shokuyucha-statystyka-2017-rik>
6. Конституція України
7. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 № 1621-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>
8. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>
9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
10. Трипольська М.І. Детермінанти насильницької злочинності в Україні (визначення основних причин та умов) / М.І. Трипольська // XIV Міжнародна наукова інтернет-конференція «Сучасний соціокультурний простір 2017» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/tripolska-mi-determinanti-nasilnitskoyi-zlochinnosti-v-ukrayini-viznachennya-osnovnih-prichin-ta-umov/>
11. Дніпровська міська рада // офіційний сайт / Рішення міської ради від 20.09.2017 № 2/24 «Про внесення змін до рішення Міської ради від 01.12.2016 № 4/16 «Про програму економічного і соціального розвитку міста на 2017 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/21838/rishennya-miskoi-radi-vid-20-09-2017-224-pro-vnesennya-zmin-do-rishennya-miskoi-radi-vid-01-12-2016-416-pro-programu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-mista-na-2017-rik/>

Надійшла до редакції 01.11.2017

УДК 343.74

Грищенко Н.М.

ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОКРЕМІ ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПРОТИПРАВНОГО ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ

Розглянуто окремі ознаки предмета та об'єктивної сторони протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Надано пропозиції щодо внесення змін до кримінального законодавства України у сфері охорони господарської діяльності з урахуванням проведеного аналізу ознак складу злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України. Запропоновано передбачити відповідальність за це діяння у розділі «Злочини проти власності» КК України.

Ключові слова: предмет злочину, об'єктивна сторона злочину, рейдерство, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації.

Hryshchenko N.M. Objective evidence of wrongful appropriation of private property of the enterprise, institution or organization. Reviewed by individual indications of a subject and the objective side of wrongful acquisition of the property of the enterprise, institution or organization. Proposed changes to the penal legislation of Ukraine in the field of economic activity on the basis of the analysis of the signs of a crime under art. 206-2 of the Criminal Code of Ukraine. Suggested that the responsibility for this Act in the section «Crimes against property» of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: the subject of crime, the objective side of crime, raiding, illegal acquisition of the assets of the enterprise, institution or organization.

Постановка проблеми. За оцінками експертної ради Антирейдерського союзу підприємців України, за 15 років в Україні відбулося понад 30 тисяч випадків незаконного перерозподілу власності на загальну суму близько 20 млрд. доларів США. У 2015 р. відбулося близько 3 тисяч таких випадків [1]. Така ситуація спонукає державу вживати запобіжних заходів щодо цього негативного явища, зокрема, і у сфері нормативно-правового забезпечення. Одним з останніх нормативно-правових актів запобігання рейдерству є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» від 06.10.2016 р. [2]. У сфері запобігання протиправному заволодінню майном підприємств, установ, організацій діють й інші нормативно-правові акти. Це і Указ Президента України «Про посилення протидії рейдерству» від 19.03.2014 р. [3], і ст.ст. 205¹, 206² КК України [4]. Проте прак-

тика застосування кримінально-правових норм, зокрема, ст. 206² КК України свідчить про достатньо високий рівень латентності цього злочину. Так, у 2014 р. обліковано 13 злочинів, передбачених ст. 206-2 КК України, і тільки 2 кримінальних провадження направлено до суду з обвинувальним актом; у 2015 р. обліковано 25 таких злочинів, а до суду направлено лише 1 кримінальне провадження [5].

Дослідження об'єктивних ознак протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації дозволить сформулювати пропозиції щодо можливого удосконалення сучасного кримінального законодавства України, яке встановлює відповідальність за це діяння і, відповідно, поліпшити практику його застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання кримінальної відповідальності та запобігання злочинам у сфері господарської діяльності, у тому числі і протиправному заволодінню майном підприємства, установи, організації, розглядалося у роботах провідних вітчизняних фахівців з проблем кримінального права та кримінології, зокрема, П. Андрушка, А. Бойка, О. Дудорова, А. Закалюка, О. Кальмана, В. Киричка, В. Мойсика, Г. Марітчака, П. Матишевського, О. Перепелиці, М. Погорецького, Л. Скорої, Є. Стрельцова, М. Хавронюка та ін., а також зарубіжних вчених – Б. Волженкіна, Н. Лопашенко, З. Незнамової, Т. Погосяна. Разом з тим у роботах цих фахівців розгляду об'єктивних ознак протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації приділено недостатньо уваги.

Метою статті є розгляд окремих ознак предмета та об'єктивної сторони протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, а також надання на цій основі пропозицій щодо внесення змін до кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права існує кілька підходів до визначення предмета злочину. Так, поширеною є точка зору, що предметом злочину слід визнавати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [6, с. 33]. Ми також вважаємо, що предметом злочину слід визнавати саме речі матеріального світу. Ознаки цих речей повинні конкретизуватися у диспозиції статті Особливої частини КК і виступати обов'язковою ознакою злочину.

Диспозиція ст. 206² КК містить ознаки речі матеріального світу, з якими законодавець пов'язує настання кримінальної відповідальності за це діяння, а саме: майно підприємств, установ, організацій, у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів. Відповідно, саме це майно і виступає предметом злочину, передбаченого ст. 206² КК України.

На наш погляд, поняття «майно», як ознака складу вказаного злочину, повністю співпадає з поняттям «майно», як ознакою злочинів проти власності, передбачених розділом VI Особливої частини КК України. Отже, майно – це речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру.

До фізичних ознак належить те, що вказані речі можуть бути вилучені з володіння законного власника або пошкоджені чи знищені. Іншими словами, предметом злочину, передбаченого ст. 206² КК, можуть бути речі у фізичному розумінні цього слова.

Економічними ознаками таких речей є те, що вони повинні: мати мінову та споживчу вартість, здатність задовольняти матеріальні та пов'язані з ними потреби людини; бути відокремленими від природного середовища чи бути створеними заново. Звичайним проявом вартості речі є її грошова оцінка.

Юридичними ознаками майна, як предмета протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, є те, що, по-перше, винний не має права власності на таке майно, по-друге, воно має належати на праві власності певному підприємству, установі чи організації, по-третє, воно не повинно виступати предметом злочинів, відповідальність за які передбачена іншими розділами Особливої частини КК.

Так, наприклад, В. у період з вересня 2013 р. по 24.06.2014 р., діючи за попередньою змовою з невстановленими особами, умисно, протиправно, використовуючи підроблені документи, заволодів частками установчого фонду учасників товариства з обмеженою відповідальністю «Дніпро» [7]. К., вступивши у попередню змову з Н. та невстановленою особою, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених документів та печаток, 15.02.2002 р. протиправно заволоділи акціями ЗАТ «Прикарпатпромарматура» у кількості 4 355 566 штук на загальну суму 1088891,5 грн., які належали на праві власності Латвійській компанії SIA «Порцелак ЛТД» [8].

Таким чином, предметом злочину, передбаченого ст. 206² КК України, виступають майно підприємств, установ, організацій, у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів. При цьому КК не встановлює мінімальних обмежень вартості такого майна як предмета злочину.

Під об'єктивною стороною злочину розуміється зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також знаряддями та засобами вчинення злочину [9, с. 106].

Об'єктивна сторона є основним конструктивним елементом будь-якого складу злочину. Саме в зовнішніх ознаках діяння знаходять своє безпосереднє відображення негативні установки винного щодо охоронюваних законом суспільних відносин. Думки, ідеї, які навіть і мають антигромадську спрямованість, не заподіюють шкоди інтересам особи, суспільства і держави, через що не можуть мати кримінально-правових наслідків. Тому В.П. Тихий цілком справедливо відносить принцип «*cogitationes poenannemoratitu*» (ніхто не підлягає покаранню за думки) до загальноновизнаних демократичних положень, які гарантують права людини [10, с. 490].

Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації за

конструкцією є злочином з матеріальним складом, тобто його обов'язковими ознаками є діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між ними.

Діяння у цьому злочині полягає у протиправному заволодінні майном підприємства, установи, організації.

Заволодіння, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 206² КК, передбачає активну поведінку (дію) – вилучення майна підприємства, установи, організації з володіння, розпорядження, користування власника або особи, якій воно ввірене на законній підставі, на користь винного або інших осіб і збагачення його або інших осіб за рахунок цього майна.

Заволодіння має бути протиправним. Це означає, що суб'єкт не має права на це майно, оскільки воно для нього є чужим. Ознака протиправності свідчить про те, що винний не має ні дійсного, ні уявного права на заволодіння цим майном. Він усвідомлює, що це майно чуже, що воно йому не належить і він захоплює його протиправно. Таке заволодіння має бути безоплатним, тобто майно не повертається, не оплачується, не відшкодовується власнику еквівалент його вартості.

Так, наприклад, В. 23.06.2014 р., знаходячись у приміщенні офісу приватного нотаріуса Херсонського міського нотаріального округу, шляхом укладення договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ «Дніпро» протиправно здійснив відчуження часток учасників К., Л., Н. у статутному капіталі ТОВ «Дніпро» на користь компанії «Норслінк Юнайтед ЛТД», що знаходиться за адресою: 103 ШамПенгТонг, Плаза, Вікторія, Має, Республіка Сейшельські Острови. 24.06.2014 р. невстановленими особами, які діяли від імені компанії «Норслінк Юнайтед ЛТД», здійснено відчуження часток учасників ТОВ «Дніпро» на користь компаній «Еллевія Холдінг Корп.» та «Крокон Бізнес ЛТД». З метою доведення умислу щодо заволодіння частками учасників ТОВ «Дніпро» до кінця В., діючи за попередньою змовою з невстановленими особами, 25.06.2014 р. близько 10.00–11.00 год., знаходячись по вул. Леніна, 7 в с. Фрунзе Генічеського району Херсонської області, захопили адміністративну будівлю ТОВ «Дніпро» [7].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони досліджуваного злочину є настання злочинних наслідків – зменшення майна власника і збагачення за його рахунок злодія, тобто обов'язковою об'єктивною ознакою заволодіння майном підприємства, установи, організації є заподіяння майнової шкоди власникові.

Не можуть кваліфікуватися як вказане заволодіння дії особи, яка має право на отримання певного майна, але порушує встановлений порядок його передачі – отримання.

Заволодіння майном підприємства, установи, організації визнається неоплатним, якщо воно не було оплачене зовсім або була оплачена лише його частина чи оплата була значно нижчою від його дійсної вартості. Коли була оплачена частина привласненого майна, то предметом цього злочину визнається неоплачена частина.

Заволодіння майном підприємства, установи, організації вважається за-

кінченим з моменту заподіяння майнової шкоди власнику, тобто з того моменту, коли власник втрачає можливість володіти, користуватися та розпоряджатися вказаним майном.

Так, наприклад, у результаті вчинення злочину, передбаченого ст. 206² КК, К. заподіяно шкоду в сумі 46250 грн., Л. – в сумі 32375 грн., Н. – в сумі 13875 грн. [7].

Доки можливість використати майно, розпорядитися ним не настала, суб'єкт не може вважати, що він уже виконав усі дії, необхідні для досягнення наслідків – збагатити за рахунок майна підприємства, установи, організації, яким він заволодіває. Якщо ці наслідки не настали за обставин від винного незалежних, то його дії кваліфікуються як замах на злочин за відповідними частинами ст.ст. 15 і 206² КК.

Якщо особа вчинила замах на протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації і від завершення злочину добровільно відмовилася, то вона не підлягає відповідальності за замах на таке заволодіння.

З урахуванням усіх розглянутих ознак протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації може бути визначено як протиправне, корисливе і неоплатне заволодіння майном підприємства, установи, організації з метою звернути його у свою власність і стати його фактичним володарем.

Між вказаним заволодінням та майновою шкодою власника підприємства, установи, організації повинен бути необхідний причинно-наслідковий зв'язок, тобто така шкода спричинена саме заволодінням, а не іншими діями чи обставинами.

Для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 206² КК, обов'язковою ознакою є спосіб його вчинення – шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації.

Ми вважаємо, що під документом у ст. 206² КК слід мати на увазі офіційний документ, визначення якого дається у примітці до ст. 358 КК і під яким маються на увазі документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

До таких документів у ст. 206² КК належать, зокрема, документи, передбачені Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р.[11], а саме:

реєстраційна картка, установчі документи (установчий акт, статут або засновницький договір, положення) юридичної особи, документ про підтвердження реєстрації іноземної юридичної особи в країні її місцезнаходження, електронні документи, подані для проведення державної реєстрації, та ін.

Під підробленими документами слід розуміти як повністю сфальсифіковані документи, так і справжні документи з частковою фальсифікацією їх змісту (виправлення, внесення фіктивних записів, знищення частини тексту, витравлення, підчистка, змивання, підробка підпису, переклеювання фотографій, проставлення на документі відбитка підробленої печатки тощо).

Якщо особа підроблює відбиток штампу або печатки, її дії слід вважати внесенням у документи завідомо неправдивих відомостей, оскільки вказаний відбиток є необхідним реквізитом документа.

Так, наприклад, з метою створення видимості законності переходу права власності на частки учасників у статному фонді ТОВ «Дніпро» до громадянина В., невстановлені особи, які діяли за попередньою змовою з В., підробили рішення третейського суду для вирішення конкретного спору від 12.06.2014 р. у справі № кс-20/2014, до якого внесли завідомо неправдиві відомості, а саме: про наявність спору між В. та ТОВ «Дніпро», особу третейського судді, дату та місце розгляду неіснуючого спору, укладення 21.04.2014 р. між В. та ТОВ «Дніпро» третейської угоди, подання В. позову про визнання права власності на частку у статутному капіталі ТОВ «Дніпро», довіреність від імені директора ТОВ «Дніпро» К. на право представляти інтереси товариства у вказаному спорі З., а також про прийняте рішення щодо визнання недійсними змін до установчих документів ТОВ «Дніпро», проведених 15.11.2008 р., 02.06.2009 р., 05.06.2009 р., 07.02.2011 р. та поновлення статуту і складу учасників станом на 16.04.1999 р. [7].

Викрадення документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації можливе у будь-який спосіб, відповідальність за які передбачена ст. 358 КК.

Правочини, згідно п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України, є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків. До них належать різного роду договори (купівлі-продажу, дарування тощо).

Використання підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації – це їх пред'явлення або представлення. Пред'явлення означає ознайомлення (демонстрацію, показ) з документом певних осіб (наприклад, пред'явлення підробленого договору купівлі-продажу у суді). При представленні документ передається (пересилається) в певну організацію і виходить з володіння особи.

Найближчими за конструкцією і, відповідно, суміжними з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації діяннями є злочини проти власності корисливої спрямованості, передбачені ст.ст. 185, 186, 190 КК України. При цьому одним з основних критеріїв їх відмежування є спосіб як обов'язкова ознака цих злочинів.

Висновки. Проведений аналіз окремих ознак предмета та об'єктивної сто-

рони протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації дозволяє стверджувати, що предмет цього злочину за своїми ознаками співпадає з ознаками предмета злочинів проти власності; діяння, тобто «протиправне заволодіння», співпадає за ознаками з такими діяннями злочинів проти власності, як «викрадення» та «заволодіння»; визначення моменту закінчення цього злочину співпадає з визначенням моменту закінчення, зокрема, таких злочинів, як крадіжка, грабіж, шахрайство. Однією з відмінностей злочину, передбаченого ст. 206² КК України, від злочинів проти власності корисливої спрямованості, є спосіб його вчинення. Наведене дозволяє стверджувати доцільність включення цієї норми до розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України і віднесення її до групи корисливих злочинів [12, с. 76].

Бібліографічні посилання

1. За 15 років в Україні відбулося понад 30 тисяч випадків незаконного перерозподілу власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://press.unian.ua/press/1460841-v-ukrajini-za-ostanni-15-rokiv-vidbulosya-blizko-30-tis-reyderskih-zahoplen-na-zagalnu-sumu-20-mlrd-dol-antireyderskiy-soyuz-pidpriemstv.html>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України від 06.10.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1666-19/page>.
3. Про посилення протидії рейдерству : Указ Президента України від 19.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/313/2014>.
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Статистична інформація – Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
6. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник / В.Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – 75 с.
7. Кримінальна справа № 653/3368/14-к // Архів Генічеського районного суду Херсонської області.
8. Кримінальна справа № 2601/16072/12 // Архів Голосіївського районного суду м. Києва.
9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
10. Тихий В.П. Кримінально-правова охорона прав і свобод людини і громадянина та підстава кримінальної відповідальності / В.П. Тихий // **Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України** : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20–21 травня 2011 р.). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 489–495.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.
12. Бабанін С.В. Морально-правові передумови встановлення в Україні кримінальної відповідальності за рейдерство / С.В. Бабанін // **Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України** : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) ; упоряд. к.ю.н., доц. В.В. Шаблюстий. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 73–76.

Надійшла до редакції 22.08.2017

УДК 343.37

Поптанич Ю.М.

аспірант

(Національна академія внутрішніх справ)

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ, НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСНОВНІ ВИДИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ ТА ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ

Висвітлено нормативне регулювання правопорушень у фінансовій сфері, формулювання, класифікація, подано коротку характеристику їх основних видів.

Ключові слова: фінансова сфера, нормативне регулювання, правопорушення, законодавство, класифікація.

Poptanych Yu.M. General theoretical aspects, regulatory framework and main types of offences in financial sector and economy fields. The article deals with coverage of regulatory violations in the financial sector, formulation, classification, and brief characterization of the main species.

Keywords: financial sector, regulation, tort, legislation, classification.

Постановка проблеми. Формування Україною власної економічної політики пов'язуються з визначенням головних напрямів розвитку на основі принципів демократії, свободи підприємництва й відкритості для інтеграції у світове економічне співтовариство. Ефективна національна економіка є гарантією незалежності держави, її територіальної недоторканності і цілісності, забезпечення умов нормальної життєдіяльності суспільства. Економіку визначають як єдиний комплекс господарських відносин, що охоплює усі ланки виробництва, торгівлі та обміну в суспільстві. Розвиток законодавства з питань комплексного регулювання економічних відносин з урахуванням інтересів різних категорій осіб: суб'єктів господарювання, їх об'єднань, споживачів, найманих працівників, територіальних громад, держави, а також міжнародної спільноти, пов'язаний зі змінами у правових формах регулювання економічної сфери, переходом до ринкових механізмів.

Держава в особі її органів влади здійснює економічну й соціальну політику з метою комплексного та збалансованого забезпечення інтересів усіх верств населення, стимулює ринкову економіку, забезпечує ефективність її функціонування з одночасним обмеженням і запобіганням негативним наслідкам економічної влади власників, особливо монополістів: гарантує захист національних інтересів і внутрішнього ринку від зовнішньої економічної та політичної експансії.

Відносини у сфері економіки регулюються нормами багатьох галузей права, однак тільки адміністративне право правовими засобами впорядковує

певну частину економічних відносин, надаючи їм організаційного змісту.

Фінансова сфера – це сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі отримання, розподілу та використання державою грошових коштів, фінансових ресурсів та інших активів.

Однією з найбільших небезпек, які гальмують розвиток фінансової сфери та галузей економіки, є правопорушення, наслідками вчинення яких є втрати та збитки для держави, юридичних та фізичних осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед науковців, які прямо чи опосередковано розглядали висвітлені у статті питання є В. І. Василичук, В.М. Дорогих, О.В. Золотоноша, В. К. Колпаков, О.Є. Користін, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицький, Р.А. Сербин, В.Д. Сущенко, С.С. Чернявський та інші. Проте лише в окремих положеннях праць вказаних науковців вивчалися та досліджувалися правопорушення у фінансовій сфері та галузях економіки. Незважаючи на високу актуальність вказаної теми, вона досліджувалася не всебічно, а лише в окремих аспектах.

Головною метою написання статті є дослідження нормативного регулювання, загальнотеоретичних аспектів та основних видів правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки.

Відповідно до цього визначено такі завдання:

- виокремити нормативно-правові акти, які визначають основні види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки;
- дослідити загальнотеоретичні аспекти поняття «правопорушення»;
- висвітлити основні міжнародні та вітчизняні концепції формування видів правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки;
- сформувати класифікацію правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з різноманітністю правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки виникає необхідність в їх класифікації.

Одну з перших у світі класифікацій запропоновано наприкінці 70-х років Інститутом ООН Азії і Далекого Сходу з попередження злочинності і поведінки з правопорушниками (UNAFEI), який включив до неї порушення законів, спрямованих на вдосконалення ринкової економіки і регулюючих ринкову економіку, порушення фінансового і податкового законодавства, корупцію.

Експертами Ради Європи схвалено схему, яка включає в себе такі складі:

- монопольні злочини;
- шахрайство (підкуп, зловживання довірою, обман покупців);
- цифрові махінації;
- фіктивні організації;
- фальсифікації бухгалтерських документів;
- порушення ергономічних вимог і стандартів;
- навмисна неточність в описі товарів;
- нечесна конкуренція;
- фінансові порушення і ухилення від сплати податків;

- митні порушення;
- валютні махінації;
- біржові і банківські порушення;
- порушення, які завдають шкоду навколишньому середовищу;
- «відмивання» злочинно отриманих грошей і власності.

Клінард і Куїні у структурі економічної злочинності виділяють злочинність за родом зайнятості і злочинність корпорацій.

Професором Кайзером запропоновано таку класифікацію економічних злочинів:

- злочини проти банківської і акціонерної системи обміну;
- злочини проти кредитної системи;
- злочини проти системи страхування і свободи конкуренції;
- фіктивні банкрутства;
- порушення авторських прав і прав маркування;
- ухилення від сплати податків;
- митні злочини;
- шахрайства із субсидіями;
- вимагання;
- хабарництво;
- порушення законодавства про охорону праці;
- злочини проти навколишнього середовища;
- інші шахрайства та спекуляції.

За функціональною ознакою економічні злочини можна класифікувати таким чином:

- у сфері управління підприємницькою діяльністю;
- у сфері здійснення підприємницької діяльності;
- у фінансовій сфері;
- у сфері зовнішньоекономічної діяльності [1, с. 125–126].

Зазначене свідчить про багатоманітність підходів до класифікації правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки.

Згідно з понятійним апаратом теорії держави і права, правопорушення – це суспільно небезпечне, винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за яке чинне законодавство передбачає юридичну відповідальність.

На цей час основними нормативно-правовими актами, в яких визначено види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, є такі:

- 1) Податковий кодекс України;
- 2) Бюджетний кодекс України;
- 3) Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- 4) Кримінальний кодекс України;
- 5) Закон України «Про запобігання корупції»;
- 6) Закон України «Про захист економічної конкуренції»;
- 7) Інші законодавчі та підзаконні акти.

Зокрема, згідно з положеннями Податкового кодексу України, платники

податків, податкові агенти та/або їх посадові особи несуть відповідальність у разі вчинення порушень, визначених законами з питань оподаткування (глава 11 Кодексу) та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи Державної фіскальної служби, застосовуються такі види юридичної відповідальності:

- а) фінансова;
- б) адміністративна;
- в) кримінальна.

Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з Податковим кодексом України та іншими законами. Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Притягнення до фінансової відповідальності платників податків за порушення законів з питань оподаткування, іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, не звільняє їх посадових осіб за наявності відповідних підстав від притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності [2].

Статтею 116 Бюджетного кодексу України передбачено близько 40 порушень бюджетного законодавства.

Порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених цим Бюджетним кодексом України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання.

Посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом [3].

Згідно зі статтею 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Статті, санкціями яких передбачено відповідальність за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, знаходяться у главах 5–13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Дефініція поняття «кримінальне правопорушення» у вітчизняному законодавстві на цей час відсутня. Кримінальний процесуальний кодекс України у своєму тексті містить вказане поняття, однак без його тлумачення. В перекладних положеннях даного нормативно-правового акта вказано, що його буде визначено в новому Кримінальному кодексі України, який, однак, на цей час не прийнято. Зі змісту положень Кримінального процесуального кодексу України вбачається, що кримінальне правопорушення має дві форми: злочин та кримінальний проступок. Оскільки поняття кримінального проступку в за-

конодавство ще не введено, у практичній діяльності кримінальне правопорушення трактують за аналогією поняття «злочин».

Відповідно до положень статті 11 Кримінального кодексу України, злочин є передбачене даним нормативно-правовим актом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [5].

Статті, санкціями яких передбачено відповідальність за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, знаходяться в розділах 6–8, 10, 17 Кримінального кодексу України.

На цей час податкова міліція здійснює виявлення злочинів у сфері оподаткування, відповідальність за які передбачено вісьмома статтями Кримінального кодексу України.

Водночас на підрозділи Департаменту захисту економіки Національної поліції покладено виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки (понад 90 статей Кримінального кодексу України), серед іншого вчинених організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та окремих її регіонах; боротьбу з корупцією й хабарництвом у сферах, що мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади й самоврядування.

До компетенції новоствореного Національного антикорупційного бюро України належить протидія кримінальним корупційним правопорушенням (13 складів злочинів), учиненим державними службовцями категорії «А» (вищий корпус державної служби).

Підрозділи Служби безпеки України виявляють та розслідують злочини, передбачені статтями 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 201, 258–258-5, 265-1, 305, 328, 329, 330, 332-1, 333, 334, 359, 422, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України [6].

З них до правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки належить лише стаття 201 («Контрабанда»).

Законом України «Про запобігання корупції» передбачено, що за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи, зазначені в частині першій статті 3 даного Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Антимонопольний комітет України має повноваження у сферах: здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією, формуванням та реалізацією конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності Антимонопольного комітету України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції.

Законом України «Про захист економічної конкуренції» встановлено 20 порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Порушення законодавства про захист економічної конкуренції тягне за собою відповідаль-

ність, встановлену законом у вигляді штрафу, примусового поділу, відшкодування шкоди.

Згідно з положеннями Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції (15 правопорушень, глави 2–4 Закону) передбачено відповідальність у вигляді штрафу, відшкодування шкоди, вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання, спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей.

За результатами вивчення та аналізу законодавства, яке містить відомості про види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, доцільно запропонувати таку їх класифікацію:

1. За видом законодавства, яке порушується в результаті вчинення правопорушень:

- а. правопорушення у сфері дії податкового законодавства;
- б. правопорушення у сфері дії бюджетного законодавства;
- в. правопорушення у сфері дії антимонопольного законодавства;
- г. правопорушення у сфері дії антикорупційного законодавства;
- д. правопорушення у сфері дії адміністративного законодавства;
- е. правопорушення у сфері дії кримінального законодавства;.

2. За видом відповідальності, до якої може бути притягнуто за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки:

а. правопорушення, за вчинення яких передбачено дисциплінарну відповідальність;

б. правопорушення, за вчинення яких передбачено цивільно-правову відповідальність;

в. правопорушення, за вчинення яких передбачено адміністративну відповідальність;

г. правопорушення, за вчинення яких передбачено фінансову відповідальність;

д. правопорушення, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність.

3. За суб'єктами, який уповноважений притягувати до відповідальності за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки:

а. правопорушення, до відповідальності за вчинення яких притягують контролюючі органи:

Згідно з положеннями Закону України від 31.07.2014 «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік», перевірки підприємств, установ та організацій, фізичних осіб-підприємців контролюючими органами (крім Державної фіскальної служби України) здійснюються протягом серпня – грудня 2014 року виключно з дозволу Кабінету Міністрів України або за заявкою суб'єкта господарювання щодо його перевірки.

Відповідно до змісту постанови Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 408 «Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами», надання

дозволу Кабінету Міністрів України на проведення перевірок підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-підприємців державними інспекціями та іншими контролюючими органами за переліком згідно з додатком до постанови (за винятком перевірок стану підготовки до роботи енергетичних об'єктів суб'єктів електроенергетики та суб'єктів відносин у сфері теплопостачання) здійснюється шляхом прийняття відповідного розпорядження.

Надання дозволу на проведення перевірок підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-підприємців не потрібно у разі, коли такі перевірки проводяться за рішенням суду, на вимогу службових осіб у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

У додатку до постанови зазначено 61 державну інспекцію та інші контролюючі органи.

Отже, згідно з чинним законодавством, на цей час встановлено 62 контролюючі органи (61 вказано у даній постанові та Державна фіскальна служба України).

б. правопорушення, до відповідальності за вчинення яких притягують правоохоронні органи:

Реалізація правоохоронної діяльності покладається на спеціально уповноважені органи, що комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями [2, с. 359].

З метою недопущення вчинення правопорушень у сфері фінансів та галузях економіки державою створено низку контролюючих та правоохоронних органів, які покликані запобігати, протидіяти та припиняти їх вчинення, притягати причетних фізичних та юридичних осіб до визначених законодавством видів відповідальності.

Правоохоронні органи, уповноважені виявляти та протидіяти злочинам, визначені в законодавстві. Систему органів, що протидіють економічній злочинності, включаючи її організовані форми, становлять:

- підрозділи протидії злочинності у сфері економіки Національної поліції України;
- підрозділи контррозвідувального захисту економіки і транспортного комплексу Центрального управління і регіональних органів та спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України;
- підрозділи боротьби з податковими злочинами, відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, Державної фіскальної служби України;
- підрозділи військової Служби правопорядку;
- Національне антикорупційне бюро.

в. правопорушення, до відповідальності за вчинення яких притягують органи зі спеціальним статусом, встановленим законодавством (наприклад Національне агентство з питань запобігання корупції).

Висновки. З огляду на викладене, з метою систематизації наукових знань щодо видів правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки доцільно застосовувати вказані класифікації.

Бібліографічні посилання

1. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В.І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Надійшла до редакції 13.10.2017

УДК 343.985

Хмеленко В.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ВИЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Аналізується сутність оперативно-розшукового запобігання злочинам та визначається місце оперативно-розшукового запобігання злочинам в системі протидії злочинності.

Ключові слова: *злочинність, злочин, протидія, оперативно-розшукове запобігання.*

Khmelenko V.V. Modern views on definition of operational-search crime prevention.

The article analyzes the essence of operational and investigative crime prevention and determines the place of operational-search crime prevention in the system of crime counteraction. Based on the analysis of modern scientific views on the definition of operational-search crime prevention, an ambiguous interpretation of this category was noted. It is noted that solving this problem is possible only by consolidating this definition in the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity". Further development of the theoretical provisions of operational-search crime prevention, improvement of legal regulation, as well as continuous improvement of methods and techniques for the implementation of this type of activity by law-enforcement bodies is a necessary condition for successful crime prevention, and will also help increase the efficiency of law enforcement agencies in this area of work.

Keywords: *criminality, crime, counteraction, operational-search prevention.*

Постановка проблеми. Конституцією України перед державою поставлено завдання забезпечити громадську безпеку суспільства, належний правопорядок, гарантований захист правовими засобами конституційних прав та інтересів громадян, державних організацій та установ, громадських формувань, усіх приватних структур [1, Ст.1.]. Забезпечення зазначених конституційних цінностей можливо шляхом недопущення вчинення злочинів, тобто шляхом здійснення запобігання злочинності.

Одним із різновидів запобігання злочинам є оперативно-розшукове запобігання. На сьогодні, на жаль, не існує єдиного погляду щодо визначення поняття та змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам. У теорії та практиці використовуються різні термінологічні визначення цієї категорії: “оперативно-розшукове запобігання”, “оперативно-розшукова профілактика”, “попередження”, “припинення” тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Теоретико-правові проблеми запобігання злочинності присвячені роботи Г.А. Аванесова, А.І. Алексеєва, Ю.М. Антоняна, О.М. Бандурки, С.С. Галахова, В.В. Голіни, В.О. Глушкова, Л.М. Давиденка, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, Е.А. Дідоренка, А.І. Долгової, А.Е. Жалінського, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, І.І. Карпеця, Я.Ю. Кондратьєва, Н.Ф. Кузнецової, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, А.Г. Лекаря, В.В. Лунєєва, С.Г. Міщенко, П.П. Михайленка, О.М. Яковлєва та ін.

Питанням оперативно-розшукового запобігання злочинам присвячені роботи А.І. Алексеєва, О.М. Бандурки, В.В. Баранова, І.В. Бризгалова, С.С. Галахова, В.О. Глушкова, Е.А. Дідоренка, О.В. Кириченка, І.П. Козаченка, А.Г. Лекаря, В.С. Овчинського, С.С. Овчинського, Н.Є. Філіпенко, В.В. Шендрика, О.О. Юхна та ін.

Мета цієї статті – дослідити сутність оперативно-розшукового запобігання злочинам та з’ясувати місце оперативно-розшукового запобігання злочинам в системі протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яка розглядається як багато функціональне та різноаспектне поняття, що охоплює собою практично усі сфери державної діяльності.

Як зазначили О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко, протидія злочинності охоплює як боротьбу зі злочинністю, так і боротьбу в сенсі її запобігання [2, с. 86]. Протидія злочинності в усіх її проявах, напрямках та формах лежить в основі кримінально-правової політики.

О.М. Бандурка та О.М. Литвинов визначають протидію злочинності як особливий інтегрований, багаторівневий об’єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб’єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочин-

ності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [3, с. 45].

Завданнями протидії злочинності є: виявлення причин вчинення злочинів і умов, що їм сприяють; застосування заходів з усунення встановлених причин і умов або їх нейтралізації (блокування); виявлення осіб з протиправною поведінкою, що має тенденцію переростання у вчинення злочинів; корегуючий вплив на цих осіб з метою недопущення вчинення ними злочинів шляхом застосування індивідуально-профілактичних заходів; застосування заходів, направлених на зниження серед громадян ризику стати жертвами злочинних посягань; обмеження дії негативних явищ і процесів, супутніх злочинності; мобілізація всіх позитивних сил суспільства на створення атмосфери нетерпимості до будь-яких форм злочинної поведінки; усунення недоліків в діяльності суб'єктів протидії злочинності; підвищення ефективності діяльності з протидії злочинності [3, с. 73].

Основним напрямом протидії злочинності останнім часом визнається не покарання злочинців, а запобігання вчиненню злочинів. Значення запобігання злочинам як головного напрямку протидії злочинності визначається тим, що воно є найбільш гуманним та ефективним засобом забезпечення публічної безпеки та публічного порядку в країні.

А.Ф. Зелінський намагався знайти універсальну категорію, яка б адекватно відображала форми протидії злочинності, не пов'язані з кримінальним покаранням. Такою категорією він вважав попередження злочинів, як систему заходів, що вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання злочинності і, за можливістю, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють [4, с. 130].

Як зазначав А.П. Закалюк, запобігання злочинності у буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначення відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню кількість і тим самим зменшити розміри злочинності. Запобігання злочинам має пряме значення щодо існуючої злочинності. По-перше, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється, насамперед, з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню. По-друге, злочинність дійсно є соціальним феноменом, що виявляється у кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні обумовлений певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми упереджувальними заходами [5, с. 318-319].

Запобігання злочинності є одним із напрямків кримінально-правової політики держави та яке складається з сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з

метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності.

В.М. Куц та О.В. Кириченко зазначили, що більш вдалою у якості об'єднувальної категорії є “запобігання злочину”. Вона повинна об'єднувати поняття профілактики, попередження і припинення злочину, при чому саме в такій послідовності, яка характеризує, окрім іншого, і ступінь наближення діяння до його безпосереднього вчинення злочину. Після вчинення злочину розпочинається дія другого напрямку протидії злочинності – застосування кримінально-правових засобів впливу на неї, основним з яких залишається кримінальне покарання [6, с. 150-151].

Таким чином, запобігання злочинності є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та знешкодження її коріння. Дії щодо запобігання злочинам спрямовані на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності.

Пріоритетним напрямом запобігання злочинам є оперативно-розшукове запобігання.

Як зазначив О.В. Кириченко, оперативно-розшукове запобігання злочинам ОВС – це діяльність оперативних підрозділів ОВС, яка спрямована на своєчасне виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів. Складовими запобігання злочинам оперативними підрозділами ОВС є: 1) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, здійснення заходів для їх усунення або нейтралізації; 2) виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та вплив на них з метою недопущення вчинення злочину; 3) попередження злочинів на стадії виникнення злочинного наміру до початку посягання; 4) припинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки (готуванні чи замаху на злочин) [7, с. 172].

О.О. Юхно визначає оперативно-розшукове запобігання злочинам ОВС як систему оперативно-розшукових і управлінсько-службових дій, здійснюваних гласно і негласно працівниками оперативних підрозділів ОВС з метою виявлення і запобігання злочинам, що замислюються або готуються, виявлення, припинення і розкриття злочинів на стадії замаху, установлення і викриття оперативно-розшуковими засобами осіб, які їх готують, вчиняють або вчинили, своєчасний розшук злочинців та осіб, що безвісті зникли [8, с. 40].

В.В. Шендрік зазначив, що предметом інституту оперативно-розшукового попередження злочинів є суспільні відносини, пов'язані із застосуванням комплексу методів, сил і засобів в оперативно-розшукових заходах, спрямованих на ліквідацію причин та умов вчинення злочинів, недо-

пущення вчинення задуманих злочинів та припинення злочинної діяльності на етапі приготування і замаху [9, с. 26].

Н.Є. Філіпенко вважає, що попередження та профілактика повинні використовуватися як синоніми для характеристики діяльності, метою якої є недопущення (упередження) вчинення злочину, а для узагальнення таких видів діяльності як “запобігання”, “профілактика”, “виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів” пропонує використовувати термін “попередження” [10, с. 23].

Слід зазначити, що на сьогодні правове регулювання оперативно-розшукового запобігання злочинам є недосконалим.

Згідно зі ст.1 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, завданнями оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [11].

Таким чином, оперативно-розшукова діяльність представляє собою діяльність спеціально уповноважених державних органів законодавчої, виконавчої та судової влади та оперативних підрозділів у межах їхньої компетенції по виконанню покладених на них обов’язків та пошуку і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, з метою отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [12, с. 47].

Зі змісту ст.1 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” випливає, що одним із завдань оперативно-розшукової діяльності є припинення правопорушень. У свою чергу, згідно з п.1 ч.1 ст.7 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, одним із обов’язків підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, є вживання необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень [11].

Слід зазначити, що відповідно до Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів, затвердженої наказом МВС України від 25.06.2001 №507 (на сьогодні наказ втратив чинності – В.Х.), попередження злочинів органами і підрозділами внутрішніх справ України визначалося як вид діяльності працівників органів та підрозділів внутрішніх справ щодо виявлення, послаблення впливу та нейтралізації дії причин і умов, які сприяють їхньому вчиненню, вживання заходів до осіб, поведінка яких свідчить про високу імовірність скоєння ними злочину. Забезпечення активного залучення громадськості до цієї роботи, інформування населення про засоби і способи правомірного захисту від злочинних посягань [13]. Наприклад, основ-

ними обов'язками підрозділів карного розшуку із запобігання злочинам є: виявлення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів; виявлення осіб, які готують або висловлюють намір вчинити злочин, та вжиття заходів оперативно-розшукового характеру до цих осіб для відмови їх від вчинення злочину; при виявленні ознак готування до злочину здійснення документування цих протиправних дій для подальшого реагування; разом з іншими підрозділами органів Національної поліції вжиття заходів до усунення умов, які сприяють готуванню до злочину, забезпечення безпеки осіб та майна, відносно яких можливе злочинне посягання, інших запобіжних заходів, що виключають можливість вчинення даного злочину; інформування органів державної влади про виявлених підлітків зі стійкою протиправною поведінкою для вжиття до них заходів профілактичного впливу; ведення оперативно-розшукової роботи з попередження і припинення злочинів неповнолітніми та ін.

Висновки. Таким чином, аналіз сучасних наукових поглядів на визначення оперативно-розшукового запобігання злочинам дають підстави стверджувати про неоднозначне трактування цієї категорії. Вирішення цієї проблеми можливо лише шляхом закріплення цього визначення в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Подальша розробка теоретичних положень оперативно-розшукового запобігання злочинам, вдосконалення правового регулювання, а також постійне вдосконалення методів і прийомів щодо здійснення цього виду діяльності правоохоронними органами є необхідною умовою успішної протидії злочинності, а також сприятиме підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів за цим напрямком роботи.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. — Ст. 141.
2. Бандурка О. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: [монографія] / О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Х. : Гос. спец. изд-во “Основа”, 2003. – 368 с.
3. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: [монографія] / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 308 с.
4. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посібник / А. Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – 240 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 424 с.
6. Куц В.М. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії) : монографія / В. М. Куц, О. В. Кириченко. – К.-Х. : Харків юридичний, 2006. – 212 с.
7. Кириченко О. В. Значення оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ України / О. В. Кириченко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – Спеціальний випуск № 2. – С. 166-175.
8. Юхно О. О. Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ : монографія / О. О. Юхно. – Одеса : Інтерпринт, 2010. – 368 с.
9. Шендрик В. В. Попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : автореф. дис. докт. юрид. наук / В. В. Шендрик. – Х : Харк. нац.

ун-т внутр. справ, 2012. – 39 с.

10. Філіпенко Н.Є. Основні завдання оперативно-розшукового попередження злочинів // Проблеми профілактики злочинності оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: Тези доповідей науково-практичної конференції / Н.Є. Філіпенко. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С.20-26.

11. Закон України від 18.02.1992 “Про оперативно-розшукову діяльність” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303 (з наступними змінами та доповненнями).

12. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1 : підруч. / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

13. Наказ МВС України від 25.06.2001 № 507 “Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів” (втрапив чинності).

Надійшла до редакції 21.11.2017

УДК 343.985

Чаусов Д.Ю.

ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Висвітлено деякі аспекти розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини. Акцентовано увагу на способах вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини як елемента криміналістичної характеристики.

Ключові слова: *незаконне позбавлення волі, викрадення людини, спосіб вчинення злочину, тактичне забезпечення, слідча (розшукова) дія.*

Chausov D.Yu. Ways of commitment of illegal imprisonment and kidnapping as element of forensic description. The scientific article is devoted illumination of some aspects of unlawful imprisonment and kidnapping committed. Attention is accented on the methods of illegal imprisonment and theft of man as to the element of criminalistic description.

Criminalistics description of any crime consists of row of elements. Constituents are marked depending on position of author and corresponding empiric data can change both qualitatively, and in number. At the same time, the mandatory member of criminalistics description is a method of commission of crime. In fact his researches are necessary for establishment of face of criminal, effective realization of separate inquisitional (of criminal investigation) actions, advancement of criminalistics versions, realization of criminal investigation events and others like that. In addition, without him it is impossible to investigate the objective side of criminal offence.

Investigation of illegal imprisonment and theft of man in most cases is characterized the

detailed events in relation to preparation, direct feasance and concealment. Taking into account marked, research of the marked element in criminal realizations of this category is obligatory. And development of him clear to the construction in the system of criminalistics description will allow to the investigator to carry out the row of organizational and judicial events. Therefore there is complete, all-round and careful research of method of feasance of illegal imprisonment and theft of man on the initial stage of investigation an important moment.

Keywords: *unlawful imprisonment, methods, kidnapping, examination, investigative (detective) acts.*

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика будь-якого злочину складається з ряду елементів. Зазначені складові залежно від позиції автора та відповідних емпіричних даних можуть змінюватися як якісно, так і кількісно. В той же час обов'язковим елементом криміналістичної характеристики є спосіб вчинення злочину. Адже його дослідження є необхідними для встановлення особи злочинця, ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій, висунення криміналістичних версій, здійснення розшукових заходів тощо. Крім того, без нього неможливо дослідити об'єктивну сторону кримінального правопорушення.

Слід також зазначити, що розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини в більшості випадків характеризується детальними заходами з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. З огляду на зазначене, дослідження даного елемента у кримінальних провадженнях цієї категорії є обов'язковим. А розробка його чіткої побудови в системі криміналістичної характеристики дозволить слідчому здійснювати ряд організаційних та процесуальних заходів. Тому на початковому етапі розслідування важливим моментом є повне, всебічне та ретельне дослідження способу вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання дослідження способу вчинення злочину розглядали у своїх працях В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. І. Возгрін, Г. Г. Зуйков, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. В той же час в їх роботах не було розглянуто специфіку цієї категорії у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі та викрадення людини.

Метою даної статті є дослідження способів вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини як елемента криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Щодо визначення цієї наукової дефініції зазначимо, що, наприклад, Г. Г. Зуйков у криміналістичному розрізі формулював поняття способу вчинення злочину як системи дій під час підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізичними властивостями особи, що можуть бути пов'язані з вибором відповідних знарядь або засобів та умов, місця і часу [5, с. 12]. Е. Д. Куранова зазначала, що у зміст поняття способу вчинення

можна включити дії з приховування злочину, та визначила спосіб як комплекс дій з підготування, вчинення, приховування злочину, який обраний винним відповідно з наміченою метою й тими умовами, у яких здійснюється злочинний задум [11, с. 165].

З кримінально-правової та кримінологічної позиції стосовно цього поняття доречним є визначення В. Н. Кудрявцева, який зазначав, що це сукупність прийомів, які злочинець використовує, реалізуючи свої наміри. В деяких випадках даний елемент визначає кримінально-правову норму і зумовлює караність діяння, зважаючи при цьому на небезпеку способу вчинення злочину для об'єкта зазіхання, частоту його реалізації на практиці та юридичну можливість криміналізації [10, с. 110].

Об'єктивну сторону злочину фактично можна ототожнити зі способом учинення злочину. Більше того, до способу віднесено й дії, які лежать за межами складу, тобто спрямовані на приховування самого злочину. Специфіка способу вчинення злочину може вказувати на професійні навички вбивці, мотиви скоєння злочинного діяння, соціальний і психологічний портрет злочинця. Спосіб учинення злочину орієнтує слідчого на комплекс слідів, речових доказів, важливих для розслідування. Крім того, він може сприяти встановленню особи потерпілого (мається на увазі характер попередніх відносин потерпілого і злочинця) [7, с. 181].

У зв'язку з цим у теорії криміналістики прийнято розрізняти дії по підготовці, вчиненню і приховуванню злочину. Крім того, для розслідування окремих суспільно небезпечних діянь найбільше значення мають повноструктурні способи. Наприклад, Н. П. Яблоков визначив таку структуру способу вчинення злочину:

- триланкова, що складається з дій суб'єкта злочину до, під час та після вчинення злочину;
- дволанкова, що включає в себе різноманітні комбінації елементів триланкової;
- одноланкова характеризує поведінку суб'єкта тільки під час одного злочинного діяння [16, с. 16].

Виходячи із зазначених позицій і будемо розглядати способи підготовки, вчинення та приховування незаконного позбавлення волі та викрадення людини. В. П. Бахіна з цього приводу зазначає, що для виявлення злочинців і розкриття злочинів найбільш важливим є повноструктурний зміст способу. Вчений дану позицію обґрунтовує тим, що велику кількість суспільно небезпечних діянь вчинює організована і професійна злочинність, для яких підготовка до здійснення злочинів є елементом їхньої життєдіяльності, а приховування злочинної діяльності представляє систему забезпечення цієї життєдіяльності [2, с. 199]. Не є винятком і досліджувана категорія кримінальних правопорушень.

Вивченням кримінальних проваджень досліджуваної категорії нами встановлено, що у 89 % від їх загальної кількості злочинцями здійснювалися заходи з підготовки до вчинення злочину. Зокрема:

- вибір (пошук) об'єкта злочинного посягання – 100 %;
- збирання інформації про особу потерпілого, її звички, оточення – 81 %;
- складання плану злочину – 79 %;
- добір співучасників злочину та розподіл між ними ролей – 56 %;
- пошук приміщення для подальшого утримання потерпілого у неволі – 47 %;
- підготовка знарядь й засобів учинення злочину – 83 %;
- облаштування засідки для захоплення особи – 17 %.

Так, 3 вересня 2012 року, близько 19 год. 40 хв. гр. І. маючи на меті викрадення малолітньої дитини для вивезення її за межі Закарпатської області до Івано-Франківської області, скориставшись відсутністю медперсоналу, проникла до палати № 6 дитячого відділення Свалявської ЦРЛ, викрала з ліжечка малолітнього М. та перевезла його до м. Мукачева, де була затримана працівниками міліції [15]. Наочно бачимо такі заходи підготовки як вибір об'єкта злочинного посягання (малолітній М.), складання плану злочину (викрадення малолітньої дитини для вивезення її за межі Закарпатської області до Івано-Франківської області).

Як зазначають кримінологи, досліджуване кримінальне правопорушення може бути вчинено у двох формах:

- незаконне позбавлення волі людини;
- викрадення людини [8, с. 320].

О.О. Володіна зазначає, що при визначенні викрадення людини одні вчені у своїх висновках ураховують лише деякі з основних ознак розглядуваного злочину, ігноруючи інші, що мають визначальне значення, інші, навпаки, вносять у це поняття не властиві йому ознаки. Докладно розглянувши об'єктивні ознаки аналізованого злочину, авторка доводить, що викрадення людини, яке може бути вчинено лише у формі активної поведінки особи, передбачає сукупність послідовно вчинюваних дій: заволодіння (у тому числі і захоплення) особою, вчинене будь-яким способом, переміщення (віддалення) потерпілого з місця його постійного чи тимчасового перебування та можливого подальшого протиправного тримання особи всупереч її волі та бажанню. Причому тільки заволодіння людиною та переміщення її з місця перебування є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони даного злочину [4, с. 10].

Ми погоджуємося з авторами, які вважають, що незаконним позбавлення волі є в усіх випадках, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом, зокрема у таких випадках:

- законне ув'язнення людини після її засудження компетентним судом;
- законний арешт або затримання людини для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

– законний арешт або затримання людини з метою забезпечення її присутності перед компетентним державним органом на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину або якщо обґрунтовано визнається за необхідне запобігти вчиненню нею злочину чи зникненню її після його вчинення;

– затримання неповнолітньої людини на підставі законного розпорядження з метою виховного нагляду або законне затримання неповнолітньої людини з метою забезпечення її присутності перед компетентним державним органом;

– законний арешт або затримання людини, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду до країни, або людини, стосовно якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції [8, с. 321].

Загалом, спосіб учинення злочину, виступаючи як обставина, що підлягає встановленню й доведенню, у той же час має важливе значення для встановлення усіх елементів складу злочину. Аналіз цього способу дає можливість правильно встановити об'єктивну сторону злочину, наявність чи відсутність суспільно небезпечного діяння, його межі, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також місце, час, обстановку, засоби вчинення злочину, якими спосіб детерміновано і знаходиться з ними в нерозривному взаємозв'язку і взаємозалежності [14, с. 145].

Способами незаконного позбавлення волі можуть бути такі:

- обман;
- зловживання довірою;
- відібрання засобів пересування;
- відібрання ключів чи інших необхідних засобів тощо [13, с. 421].

Викрадення людини передбачає:

– відкрите заволодіння нею (коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюється викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій. Таке заволодіння може відбутися, скажімо, шляхом грабежу чи розбійного нападу);

– таємне заволодіння (вчинене за відсутності інших осіб щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій у зв'язку з малолітством, знаходженням у безпорадному стані тощо);

– заволодіння людиною, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою (скажімо, винна особа забирає людину із притулку для старих на підставі підроблених документів);

– заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що їх ганьблять, пошкодження чи знищення їхнього майна [9, с. 411].

Дослідженням матеріалів кримінальних проваджень з'ясовано, що способами вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини є такі:

– застосування безпосередньо до потерпілого фізичного насильства – 89 %;

- компрометація й шантажування – 21 %;
- обман – 11 %;
- погрози життю та здоров'ю потерпілого – 72 %.

Приховування є останньою складовою способу вчинення злочину. Р. С. Белкін зазначав, що система дій з підготовки, вчинення і приховування злочину детермінується умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особи. Такі дії об'єднані загальним злочинним задумом, але у деяких випадках може мати місце самостійний спосіб приховування злочину [3, с. 212].

П. В. Малишкін стосовно способу приховування злочину констатує, що для перспективи приховування суспільно небезпечного діяння злочинець найчастіше формує так звані «штучні» умови для ефективної реалізації задуманого. В результаті здійснення ним комплексу дій для приховування злочину в обстановці злочину відображаються основні властивості ознак вибраного ним способу злочину. З інформації, отриманої зі слідів, які особа лишила на місці події в ході здійснення дій з приховування злочину, стає можливим визначити спосіб їх вчинення, дії злочинця, вчинені з цією метою, розпізнати спосіб приховування [12, с. 22]. Б. М. Ковріжних запропонував визначити самостійність існування окремо способу приховування, способу вчинення та способу приготування до вчинення суспільно небезпечного діяння [6, с. 14].

О. В. Баланюк підготовчі дії з приховування злочинів класифікував на такі групи:

- підготовчі дії з приховування особистої участі (розроблення плану зі створення неправдивого алібі, що включає в себе комплекс дій, спрямованих на створення в певних осіб неправильного уявлення про істинне місце перебування злочинця в конкретний час, попередню домовленість із неправдивими свідками та інше; підбір, придбання засобів, призначених для знищення слідів злочинця, а також підбір засобів, призначених для утруднення використання службово-розшукового собаки та інше);

- підготовчі дії з приховування злочину в цілому і маскуванню окремих його обставин (виготовлення чи складання підроблених документів з метою приховування злочинних фінансово-господарських операцій чи справжніх обставин події; планування і підбір засобів та створення умов для вчинення інсценування події та інше);

- підготовчі дії зі створення умов для ухилення від відповідальності і продовження злочинної діяльності (вчинення дій, спрямованих на створення уявлення про винність у злочині інших осіб, або «об'єктивних» обставин, що призвели до злочинних наслідків; вербування і установка корумпованих зв'язків із відповідними посадовими особами органів влади і управління та інше) [1, с. 195–196].

Вивчення кримінальних проваджень за досліджуваною категорією правопорушень дало змогу зробити висновок:

- зникнення з місця події мало місце у 98 % випадків, у тому числі з використанням автотранспорту – 91 %;

- приховування слідів правопорушення – 61 %;
- знищення знарядь злочину – 28 %;
- неправдиві свідчення, в тому числі алібі – 69 %;
- відмова від давання показань – 53 %.
- негативний вплив на свідків й очевидців злочинної події – 47 %.

Висновки. Підводячи підсумок? зазначимо, що обов'язковим елементом криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі та викрадення людини є спосіб вчинення злочину. Злочинцями здійснювалися такі заходи з підготовки до вчинення злочину: вибір (пошук) об'єкта злочинного посягання – 100 %; збирання інформації про особу потерпілого, її звички, оточення – 81 %; складання плану злочину – 79 %; добір співучасників злочину та розподіл між ними ролей – 56 %; пошук приміщення для подальшого утримання потерпілого у неволі – 47 %; підготовка знарядь й засобів учинення злочину – 83 %; облаштування засідки для захоплення особи – 17 %. Типовими способами вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини є такі: застосування безпосередньо до потерпілого фізичного насильства – 89 %; компрометація й шантажування – 21 %; обман – 11 %; погрози життю та здоров'ю потерпілого – 72 %. Розповсюдженими способами приховування досліджуваного кримінального правопорушення є зникнення з місця події; приховування слідів та знищення знарядь злочину; неправдиві свідчення та негативний вплив на свідків й очевидців злочинної події.

Бібліографічні посилання

1. Баланюк О.В. Підготовка до злочину: поняття та криміналістична класифікація / О.В. Баланюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – С. 192–196.
2. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / В.П. Бахин. – К. : Типография журнала «Охрана труда», 2002. – 268 с.
3. Белкин Р.С. Криминалистика : учебный словарь-справочник / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1999. – 268 с.
4. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О.О. Володіна. – Х., 2003. – 20 с.
5. Зуйков Г.Г. Криминологическое учение о способе совершения преступления : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 41 с.
6. Коврижных Б.Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 717 «Криминалистика» / Б.Н. Коврижных. – Х., 1969. – 28 с.
7. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 1998. – 462 с.
8. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
9. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., доп. – Х. : Одиссей, 2008. – 1208 с.
10. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В.Н. Кудрявцев. – М. : ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. – 215 с.
11. Куранова Э.Д. Об основных положениях методики расследования отдельных ви-

дов преступлений / Э.Д. Куранова // Вопр. криминалистики. – М., 1962. – Вып. 6–7. – С. 163–168.

12. Малышкин П.В. Способ сокрытия преступления и его место в структуре способа совершения преступления / П.В. Малышкин // Следователь. – 2009. – № 1. – С. 19–24.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К. – 1104 с.

14. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х. : Вища школа, 1982. – С. 33.

15. Справа № 710/2972/12, Архів Свалявського районного суду Закарпатської обл., 2012 р.

16. Яблоков Н.П. Криминалистика : учебник для вузов / Н.П. Яблоков. – М., 2002. – 588 с.

Надійшла до редакції 27.10.2017

УДК 343.368

Чорна О.В.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На підставі вивчення доктринальних джерел, судової практики, в тому числі рішень Європейського суду з прав людини, визначено об'єкт злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст.ст. 382, 389, 389¹, 390 КК України). Доведено, що ним є встановлений порядок належного виконання вироків, ухвал та постанов суду і призначеного ним покарання.

Ключові слова: злочин, покарання, склад злочину, об'єкт злочину, правосуддя, правосвідомість, рішення суду, невиконання.

Chorna O.V. Object of crimes related to non-fulfilment of judgements in criminal proceedings. In the article, based on the study of doctrinal sources, jurisprudence, including decisions of the European Court of Human Rights, identified the object of crimes related to non-enforcement of court decisions in criminal proceedings (Articles 382, 389, 389¹, 390 of the Criminal Code of Ukraine) It is proved that it has established the procedure for proper execution of sentences, rulings and decisions of the court and the punishment imposed on him.

It has been established that international recognition of the systemic problem for Ukraine of non-enforcement of court decisions is not primarily concerned with criminal proceedings, but such shameful cases are beginning to gain signs of the system not least because of the problems of material criminal law.

Proved that the subject of crimes related to non-enforcement of court decisions in criminal proceedings:

1) for art. 382 of the Criminal Code of Ukraine - a court decision, which has become

legally effective in criminal proceedings;

2) for art. 389 of the Criminal Code of Ukraine - in the form of evasion from the payment of a fine and the serving of correctional work is the money to be paid by a convict on the verdict of the court;

3) for art. 389.1 of the Criminal Code of Ukraine - an agreement on reconciliation or the recognition of guilty, the conditions of which are not fulfilled. However, if the court is satisfied that the agreement meets the requirements of the law (Part 7 of Article 474 of the CPC of Ukraine) and can be approved, it shall adopt a verdict which approves the agreement (Part 1 of Article 475 of the CPC of Ukraine) and appoints a measure agreed by the parties punishment (part 5 of Article 65 of the Criminal Code of Ukraine). Consequently, the subject of a crime is a verdict, which approved an agreement on the recognition of guilt and conditions that are not fulfilled;

4) for art. 390 of the Criminal Code of Ukraine - the subject of crime does not have, because the convict violates the terms of serving a sentence in the form of restriction of freedom or in the form of imprisonment. This procedure is established by other normative-legal acts.

It was stated that the problems of crimes against justice are objectively reflected in many works of scientists, but the objective realities of the existence of Ukrainian society necessitate a new look at other elements of the syllables of crimes that violate the established procedure for the proper execution of sentences, rulings and orders of the court and its appointed punishment, forms of realization of criminal responsibility for them, as well as foreign experience of criminal law enforcement of court decisions in criminal proceedings.

Keywords: *crime, punishment, crime, object of crime, justice, legal consciousness, court decision, non-fulfillment.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 124 проголосила, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на усій території держави. Ця норма закріпила одну з основ механізму розбудови правової, демократичної, соціальної держави.

Разом з тим Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вилучив з реєстру і передав Комітету міністрів Ради Європи понад 12 тисяч справ, які стосуються невиконання рішень національних судів в Україні. Відповідне рішення було винесено 12 жовтня 2017 року, повідомляється на сайті ЄСПЛ.

Судді винесли такий вердикт десятьма голосами проти семи в рамках слухань у справі «Бурмич та інші проти України». Вони постановили об'єднати цю справу з 12 143 іншими, що стосуються питання невиконання судових рішень в Україні. Тепер усі ці провадження передано до Комітету міністрів Ради Європи «з метою їх реалізації в рамках заходів загального характеру, визначених у пілотному рішенні».

Цим «пілотом», як вказується в судових документах, є справа «Іванов проти України», вердикт ЄСПЛ за яким було винесено в жовтні 2009 року, але який протягом восьми років ігнорується до виконання нашою державою. В результаті цього подібна проблема невиконання Україною рішень національних судів була визнана системною проблемою на рівні ЄСПЛ, а подібні провадження ЄСПЛ розглядав за скороченою процедурою.

У той же час в ЄСПЛ констатували, що вал позовів продовжував надходити у Страсбург і після цього, а регулярне невиконання рішень судів призводило лише до регулярного визнання України порушником Конвенції з прав

людини. Тому суд постановив передати усі подібні справи до Комітету міністрів РЄ, щоб той контактував з цього приводу з українською владою.

З рішення суду випливає, що ЄСПЛ визнав проблему невиконання Україною рішень національних судів за позовами громадян системною. І фактично визнав такими, що підлягають задоволенню понад 12 тисяч скарг українців, які звернулися до ЄСПЛ, за принципом аналогії зі справою Іванова.

«Всі ці справи слід розглядати в рамках процедури виконання рішення у справі «Іванов проти України», передати до Комітету міністрів, як органу, відповідального за забезпечення того, щоб усі особи, які постраждали через системну проблему, вказану в пілотному рішенні, в тому числі заявники у цій справі, домоглися справедливості і отримали компенсацію. З урахуванням того, що інтереси реальних і потенційних жертв вищевказаної системної проблеми оптимальніше захищати в рамках процедури виконання, Суд вирішив, що це не найкращим чином буде служити цілям Конвенції, якщо він продовжить займатися справами, подібними справі Іванова. Тому він прийшов до висновку, що подальший розгляд таких поданих до нього справ є не виправданим», – йдеться в оприлюдненому судовому вердикті ЄСПЛ [1].

Міжнародне визнання системною проблемою для України невиконання рішень суду здебільшого не стосується кримінального провадження, проте і такі ганебні випадки починають набувати ознак системи не в останню чергу через проблеми матеріального кримінального права.

Метою статті є визначення об'єкта злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст.ст. 382, 389, 389¹, 390 КК України).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним дослідженням відповідальності за злочини проти правосуддя приділялася увага такими вченими, як Ю. В. Александров, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, В. І. Борисов, Ю. В. Баулін, В. В. Голіна, В. О. Глушков, Н. О. Гуторова, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, О. М. Костенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. Т. Маляренко, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, А. А. Музика, Ю. В. Орел, В. І. Осадчий, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. О. Туляков, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, С. А. Тарарухін, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, С. С. Яценко та інші.

Однак, визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити про відсутність комплексних монографічних робіт з кримінально-правового забезпечення виконання рішень суду у кримінальному провадженні (ст.ст. 382 (в частині кримінального провадження), 389¹, 390, 391 КК України)).

Виклад основного матеріалу. Перед початком такої роботи слід навести найбільш оптимальну класифікацію злочинів проти правосуддя з тим, щоб серед них визначити місце злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст.ст. 382, 389, 389¹, 390 КК України).

С.С. Мірошниченко [2, с. 244–246] найбільш вдалою вважає таку класи-

фікацію злочинів проти правосуддя:

1. Злочини, які посягають на конституційні засади діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. До них належать: завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України); порушення права на захист (ст. 374 КК України); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України); незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК України); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України).

2. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів та інших учасників судочинства. До цієї групи входять: посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК України); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК України); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України).

3. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі. Сюди слід включити завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК України).

4. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань. До цієї групи входять: невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК України); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК України); приховування злочину (ст. 396 КК України).

5. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного покарання. Це невиконання судового рішення (ст. 382 КК України); незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, або яке описане чи підлягає конфіскації (ст. 388 КК України); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України); ухилення від відбудовання покарання у виді обмеження

волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК України); злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України); втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК України); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України).

Така класифікація запропонована В.І. Тютюгіним та є на сьогодні найбільш вдалою [3, с. 8–9; 4, с. 506–507; 5, с. 8–10]. Більш того, учений навіть дещо її удосконалив з урахуванням змін та доповнень до КК України. Так, виходячи зі сфери тих суспільних відносин щодо відправлення правосуддя, на які посягають ті чи інші злочини проти правосуддя, а також урахуваючи специфіку їх об'єктивної сторони і суб'єктів, усі вони можуть бути розподілені на певні групи, які посягають на відносини, що забезпечують:

1) належну реалізацію конституційних принципів здійснення правосуддя (ст.ст. 371, 372, 374, 375, 376, 376¹ і 397 КК України);

2) охорону життя, здоров'я, власності, особисту безпеку суддів, присяжних та інших учасників провадження (ст. 377–379, 398 КК України);

3) одержання достовірних доказів та істинних висновків під час здійснення провадження (ст. 373, 383–386 КК України);

4) своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань (ст. 380, 381, 387, 395, 396 КК України);

5) належне виконання судових актів та заходів впливу, що ними призначені (ст. 382, 388, 389, 389¹, 390–394 КК України) [6, с. 341–344].

Наведена класифікація дає нам підстави визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. З одного боку, під родовим об'єктом слід розглядати нормальне (законне) функціонування державних органів та різну за родом і характером діяльність їхніх ланок як комплекс таких представників (органи досудового розслідування: Національна поліція, СБУ, прокуратури, органи виконання покарань тощо). З іншого боку, завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання, вчинені поза сферою здійснення судом правосуддя, заважають виконанню завдань, які стоять перед правосуддям, створюючи неможливим чи ускладненим судовий розгляд кримінальних справ або зводячи нанівець результати цієї діяльності. В усіх подібного роду випадках, як і тоді, коли злочин спрямований безпосередньо проти діяльності суду, правосуддя не досягає своєї мети, його завдання залишаються невиконаними. Вбачається, що саме ця обставина схиляє законодавця назвати ці злочини «Злочини проти правосуддя», хоча безпосередньо проти діяльності суду спрямована менша їх частина. Надаючи визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя, заслуговує на увагу найбільш поширена точка зору, що родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності є нормальне функціонування органів управління незалежно від форм власності. І якщо, відходячи від того істотно важливого факту, що органи, які виконують завдання правосуддя (як не-

від'ємний компонент родового об'єкта злочинів проти правосуддя), є особливим «механізмом», на який покладено виконання суто специфічних функцій, то можна стверджувати, що вони теж є певною частиною (ланкою) державного апарату.

Обґрунтовуючи визначення, що родовим об'єктом злочинів проти правосуддя є встановлений законом порядок діяльності його органів, то тим самим є підстави зазначити, що ці злочини є різновидом (дуже важливим) окремих злочинів проти правосуддя, а в силу спільності об'єкта є й підстави для виділення цих злочинів в окремий розділ Особливої частини КК України згідно з наукою кримінального права. Підставами для зазначеного є й той факт, що родовий об'єкт (як зазначалося) усіх злочинів, які передбачені розділом XVIII Особливої частини КК України «Злочини проти правосуддя», не має спільних ознак. Отже, розбіжності полягають не тільки в тому, що в цьому разі ми маємо справу зі специфічними представниками (суб'єктами) органів державної влади (досудове слідство тощо). У різних сферах діяльності органів кримінального судочинства законодавець може захищати від злочинних посягань і інший установлений законом порядок діяльності державних органів та їх представників, в яких є дещо спільне, та поєднує їх разом як об'єкт злочинного посягання в процесі здійснення правосуддя [7, с. 32–33].

Наприклад, безпосереднім об'єктом ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі є нормальна діяльність кримінально-виконавчих установ у частині порядку надання та здійснення виїздів засудженими особами за межі місця відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, а також дотримання встановлених правил виконання робіт під час відбування покарання у виді обмеження волі, правил проживання у виправному центрі та перебування за межами виправного центру [8, с. 116].

Отже, на підставі викладеного вважаємо, що об'єктом злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст.ст. 382, 389, 389¹, 390 КК України) є встановлений порядок належного виконання вироків, ухвал та постанов суду і призначеного ними покарання.

Певним підтвердженням такого висновку є таке рішення суду. 03 серпня 2017 р. Самарський районний суд м. Дніпропетровська ОСОБА_1 визнав винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 390 КК України та призначив йому покарання у вигляді 1 (одного) року позбавлення волі.

ОСОБА_1 вчинив 9 дисциплінарних проступків, тобто систематично порушував встановлені для засуджених правила проживання в Ігреньському виправному центрі УДПтСУ у Дніпропетровській області №133. Обвинувачений ОСОБА_1 підтвердив обставини, викладені в обвинувальному акті, вину у вказаному злочині визнав у повному обсязі, вказавши, що дійсно 9 разів порушував умови відбування покарання у вигляді обмеження волі, за що адміністрацією ІВЦ № 133 на нього накладалися стягнення, які він не оскаржував, та на момент його прибуття до даної установи його було під особистий підпис ознайомлено з умовами та порядком відбування покарання у вигляді

обмеження волі. Просив застосувати покарання у вигляді обмеження волі, оскільки перебування в умовах колонії має для нього негативний вплив, бо він знову почне вживати наркотики, тоді як в умовах виправного центру з ним проводиться профілактична робота.

Суд встановив, що ОСОБА_1 порушив порядок відбування покарання у вигляді обмеження волі, який відповідно до ч. 2 ст. 61 КВК України, встановлюється нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, зокрема «Правилами внутрішнього розпорядку установи виконання покарань», затвердженими наказом Міністерства юстиції України № 2186/5 від 29.12.2014 року, обов'язками, встановленими Правилами внутрішнього розпорядку [9].

Також ми повністю підтримуємо позицію В.І. Тютюгіна стосовно того, що предметом злочину за частинами 1, 2 і 3 ст. 382 КК України є судовий акт органів правосуддя (рішення, вирок, ухвала, постанова), який:

- 1) постановлений або ухвалений тільки судом;
- 2) судом будь-якої юрисдикції (загальної чи спеціалізованої);
- 3) судом будь-якої інстанції (першої, апеляційної чи касаційної);
- 4) із будь-якої категорії судових справ (цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних);
- 5) набрав законної сили [5, с. 110].

На цій підставі констатуємо, що предметом злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст.ст. 382, 389, 389¹, 390 КК України) є:

1) для ст. 382 КК України – постановлене рішення суду, що набрало законної сили у кримінальному провадженні;

2) для ст. 389 КК України – основний безпосередній об'єкт ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, є суспільні відносини у сфері правосуддя, з приводу забезпечення нормальної діяльності органів державної влади щодо належного виконання покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Предметом злочину, передбаченого ст. 389 КК України, у формі ухилення від сплати штрафу та відбування виправних робіт є грошові кошти, які повинен сплатити засуджений за вирок суду [10, с. 48];

3) для ст. 389¹ КК України – угода про примирення або про визнання винуватості, умови якої не виконуються. Разом з тим, якщо суд переконується, що угода відповідає вимогам закону (ч. 7 ст. 474 КПК України) і може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду (ч. 1 ст. 475 КПК України) і призначає узгоджену сторонами міру покарання (ч. 5 ст. 65 КК України). Отже, предметом злочину є вирок, яким затверджено угоду про визнання винуватості і умови якої не виконуються;

4) для ст. 390 КК України – предмета злочину немає, оскільки засуджений порушує умови відбування покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі. Цей порядок встановлюється іншими нормативно-правовими актами.

Висновки. Таким чином, проблеми злочинів проти правосуддя

об'єктивно відображено у багатьох працях вчених, проте об'єктивні реалії існування українського суспільства зумовлюють необхідність нового погляду на інші елементи складів злочинів, що посягають на встановлений порядок належного виконання вироків, ухвал та постанов суду і призначеного ними покарання, форми реалізації кримінальної відповідальності за них, а також зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення виконання рішень суду у кримінальному провадженні.

Бібліографічні посилання

1. Беспрецедентное решение ЕСПЧ. Суд в Страсбурге одним махом удовлетворил 12 тысяч исков украинцев к государству [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strana.ua/news/98414-espch-priznal-nevypolnenie-sudebnykh-reshenij-v-ukraine-sistemnoj-problemoj.html>.
2. Мірошніченко С.С. Класифікація злочинів проти правосуддя. Питання боротьби зі злочинністю / С.С. Мірошніченко // Вісник № 2 (69). – 2014. – С. 237–246.
3. Володимир Ілліч Тютюгін (до 70-річчя від дня народження та 45-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / уклад. : О.В. Євдокимова, О.В. Ус, А.О. Байда та ін. – Х. : Право, 2017. – 50 с.: іл.
4. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І.Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2015. – 680 с.
5. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – 155 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2016. – Т. 17: Кримінальне право / редкол. : В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. – 2017. – 1064 с.: іл.
7. Воронцов А.В. Актуальні питання визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя / А.В. Воронцов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 30–33.
8. Сокурєнко О.М. Щодо питання об'єкта злочину, передбаченого ст. 390 Кримінального кодексу України / О.М. Сокурєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 112–116.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68093388>.
10. Савченко В.О. До питання щодо визначення безпосереднього об'єкта та предмета ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України) / В.О. Савченко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки. – 2015. – Вип. 4. – Т. 3. – С. 45–48.

Надійшла до редакції 16.10.2017

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографічне дослідження «Кримінально-процесуальна відповідальність», що підготував Білокінь Руслан Михайлович

В умовах розбудови України як правової й незалежної держави, становлення та реформування економічної, соціальної й політичної систем суспільства, інтегрування до Європейського співтовариства, виняткової політичної обстановки в державі, ускладнення криміногенної ситуації та постійних провокацій на сході України спостерігається зміна структури та характеру злочинності, загальний рівень якої має тенденцію до зростання. Кризові процеси в Україні створили підґрунтя для суттєвого збільшення злочинів. Дедалі усе більшої актуальності набуває протидія корупції та організованій злочинності, які завдають значної шкоди державі, дестабілізують фінансово-кредитну систему, негативно впливають на стан економіки, ускладнюють криміногенну ситуацію. Нині, вони стали одним із факторів, що загрожують національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках корумпованих представників органів влади й управління та керівників злочинних угруповань зумовлюють зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Зважаючи на це, у представників Європейського співтовариства виникає чимало запитань відносно стану й рівня протидії злочинності та корупції правоохоронними органами України.

На сьогодні злочинність досягла найвищого рівня за весь період існування незалежної держави. Дедалі злочинність набуває усе більш організованого характеру. Такі динамічні зміни у характері злочинної діяльності й умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів й методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинним проявам і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку.

Сьогодні, за цієї ситуації, суспільство вимагає від правоохоронних органів та органів влади й управління вжиття невідкладних законодавчих, управлінських та організаційних заходів щодо створення надійного заслону – ефективно діючої системи, з протидії злочинним проявам.

Зростання рівня злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних заходів та наукових розробок. Одним з основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового і методичного забезпечення протидії злочинності, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність правоохоронних органів найновіших наукових досліджень, розробок та передового

досвіду.

Відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Зважаючи на це, монографічне дослідження «Кримінально-процесуальна відповідальність», що підготував Білокінь Руслан Михайлович, має важливе теоретичне й практичне значення.

У монографічному дослідженні на базі основних положень теорії кримінального процесу, криміналістики і методики розслідування окремих видів правопорушень, аналізу сучасної правоохоронної практики, запропонована низка нових концептуальних у теоретичному плані і важливих у практичному відношенні наукових положень.

Монографічне дослідження призначено для слухачів, курсантів, студентів, аспірантів, докторантів, науковців вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, а також суддів та працівників правоохоронних органів.

Сподіваємось, що дана наукова розробка сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають в теорії і правоохоронній практиці.

Монографічне дослідження містить певні новаторські ідеї та положення, які мають важливе значення для теорії кримінального процесу та криміналістики.

Підсумовуючи, слід зазначити, що монографічне дослідження «Кримінально-процесуальна відповідальність», що підготував Білокінь Руслан Михайлович, відповідає встановленим до такого виду робіт вимогам, може бути рекомендоване до опублікування і використання у науково-дослідній діяльності та освітньому процесі.

*Завідувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
К.О Чаплинський*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Агапова Марія Олексіївна – ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

Александрова Анастасія Юріївна – а'дюнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Андрусенко Сергій Володимирович – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент

Басалик Сергій Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького

Безуглий Леонід Анатолійович – декан факультету № 1 навчально-наукового інституту № 4 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Березняк Василь Сергійович – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Васильків Федір Федорович – кандидат юридичних наук

Волошина Юлія Вячеславівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Глуховеря Віталій Андрійович – начальник Головного управління національної поліції у Дніпропетровській області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Голоборотько Денис Євгенійович – аспірант кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права Класичного приватного університету

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, заслужений працівник народної освіти України

Грицай Ірина Олегівна - завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент

Грищенко Наталія Михайлівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Єрменчук Олександр Петрович – кандидат юридичних наук (Служба безпеки України)

Єрмоленко Ярослав Владленович – аспірант заочної форми навчання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Захарко Андрій Володимирович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кириченко Олег Вікторович – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Клименко Олександра Борисівна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кобзар Олександр Федорович – завідувач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Комісаров Олександр Геннадійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Кузьменко Вячеслав Віталійович – завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Куруц Наталія Володимирівна – курсант факультету № 2 Львівського державного університету внутрішніх справ

Людвік Валентин Дмитрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Марченко Олена Вікторівна – начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук

Несправа Микола Вікторович – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Пайда Юрій Юрійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики,

судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Поптанич Юрій Михайлович – аспірант Національної академії внутрішніх справ

Свистак Юлія Володимирівна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Хитра Олександра Леонтіївна – доцент кафедри адміністративного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Хмеленко Віталій Володимирович – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чаусов Дмитро Юрійович – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чорна Оксана Василівна – аспірант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шевчук Дмитро Борисович – студент Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Щокін Роман Георгійович – кандидат юридичних наук (м. Київ)

Юнін Олександр Сергійович – директор Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

CONTENT

Officially 7

ISSUES OF PHILOSOPHY, THEORY AND HISTORY OF LAW,
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Kobzar O.F.

Law enforcement: theoretical and legal analysis 8

Kyzmenko V.V.

Ontology of spirituality in the works of Homer 16

Marchenko O.V., Shevchuk D.B.

Combating corruption in historical-philosophical retrospective:
genesis of social ideas 34

Grytsai I.O.

Realization of the gender equality principle in elective bodies
of local self-government: theoretical and legal characteristics 43

Nesprava M.V.

Moral basis of law in the philosophy of Thomas Aquinas 52

Orlova O.O.

Treatment or punishment of degrading treatment, inhuman treatment
or punishment and torture: distinguishing of concepts 62

Payda Yu.Yu., Kuruts N.V.

Religious freedom: the problem of contiguous terminological constructs 68

Serdiuk I.A.

The use of the terms “Law-Making”
and “rule-making” in modern legal science 75

Goloborotko D. E.

Stages of formation and development of the institution
of prison clergymen (chaplains) 80

Oliylyk V.M.

Public control over the activity of the judicial authority: theoretical and legal aspects 88

YermolenkoYa. V.

Content of the concept of constitutional complaint in the modern legal doctrine and constitutional legislation of Ukraine 95

CIVIL-LEGAL SCIENCES AND PUBLIC ADMINISTRATION**Komissarov O. G., Khytra O.L.**

Conceptual approaches to the use of category “crisis situations, threatening the national security of Ukraine 104

Sobakar’ A.O.

Essence, content and structural elements of labor-legal institute of labor safety 111

Yunin O.S.

Civil-legal aspects of surrogate maternity 119

Hryban V.G., Klymenko O.B.

Analysis of traumatism at enterprises of Dnipropetrovs’k region 125

Hlukhoverya V.A.

Directions of improvement of logistic support of activities of the MIA of Ukraine 129

Yermenchuk O.P.

Normative legal regulation of activity in the protection of national critical infrastructure: analysis and coordination of US normative practice 135

Nestertsova-Sobakar’ O.V., Svystak Yu.V.

Legal regulation of institute of order proceedings: foreign experience and national peculiarities 140

Shchokin R.G.

Concept of state policy in the field of education 148

Agapova M.O.

National police as subject of administrative-legal support of public order 155

**COMBATING CRIME, CRIMINAL-LEGAL, CRIMINAL-PROCEDURAL
AND ORGANIZATIONAL-TACTICAL ASPECTS****Kyrychenko O.V.**

State of scientific development of problems of operational-search
counteraction to crimes against public safety 160

Andrusenko S.V.

Moral-ethic aspects of confidential cooperation 168

Bezuhly L.A., Vasylyk F.F.

Prevention of crime by National police in conditions
of conducting anti-terrorist operation 173

Bereznyak V.V., Lyudvik V.D.

Crimes of the international character envisaging the extradition
of a person hiding from the investigation and the court 180

Yefimov M.M.

Organizational preparatory measures before conducting
search during investigation crimes against morality 190

Zakharko A.V.

Investigating authority of the National police
on penetration into a vehicle of the person 198

Pletenets V.M.

Criminalistics providing of overcoming of counteraction
criminal legal proceeding: raising of problem 207

Aleksandrova A.Yu.

Experience of post-soviet countries in the field
of ensuring conscription and mobilization 213

Basalyk S.A.

Problems of international cooperation
in combating of human trafficking 222

Voloshyna Yu.V.

General social prevention of threats of the use
of physical violence: regulatory framework 231

Hryshchenko N.M.

Objective evidence of wrongful appropriation
of private property of the enterprise, institution or organization 238

Poptanych Yu.M.

General theoretical aspects, regulatory framework
and main types of offences in financial sector and economy fields 245

Khmelenko V.V.

Modern views on definition of operational-search crime prevention 252

Chausov D.Yu.

Ways of commitment of illegal imprisonment
and kidnapping as element of forensic description 258

Chorna O.V.

Object of crimes related to non-fulfilment
of judgements in criminal proceedings 265

Reviews 273

Authors 275

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2017. – № 3 (87)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.11.2017 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 15,25. Обл.-вид. арк. 16,00. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, *текст на 2000-2500 знаків з пробілами*, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронні носії рукопису та фото автора (у форматі jpeg) – компакт-диск (CD-R).

• Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.

• Рукописи та електронні носії не повертаються.

• Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.

• У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.

• За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.

• При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.

• На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до у публікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90, e-mail; rvv_vonr@dduvs.in.ua

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня 2012